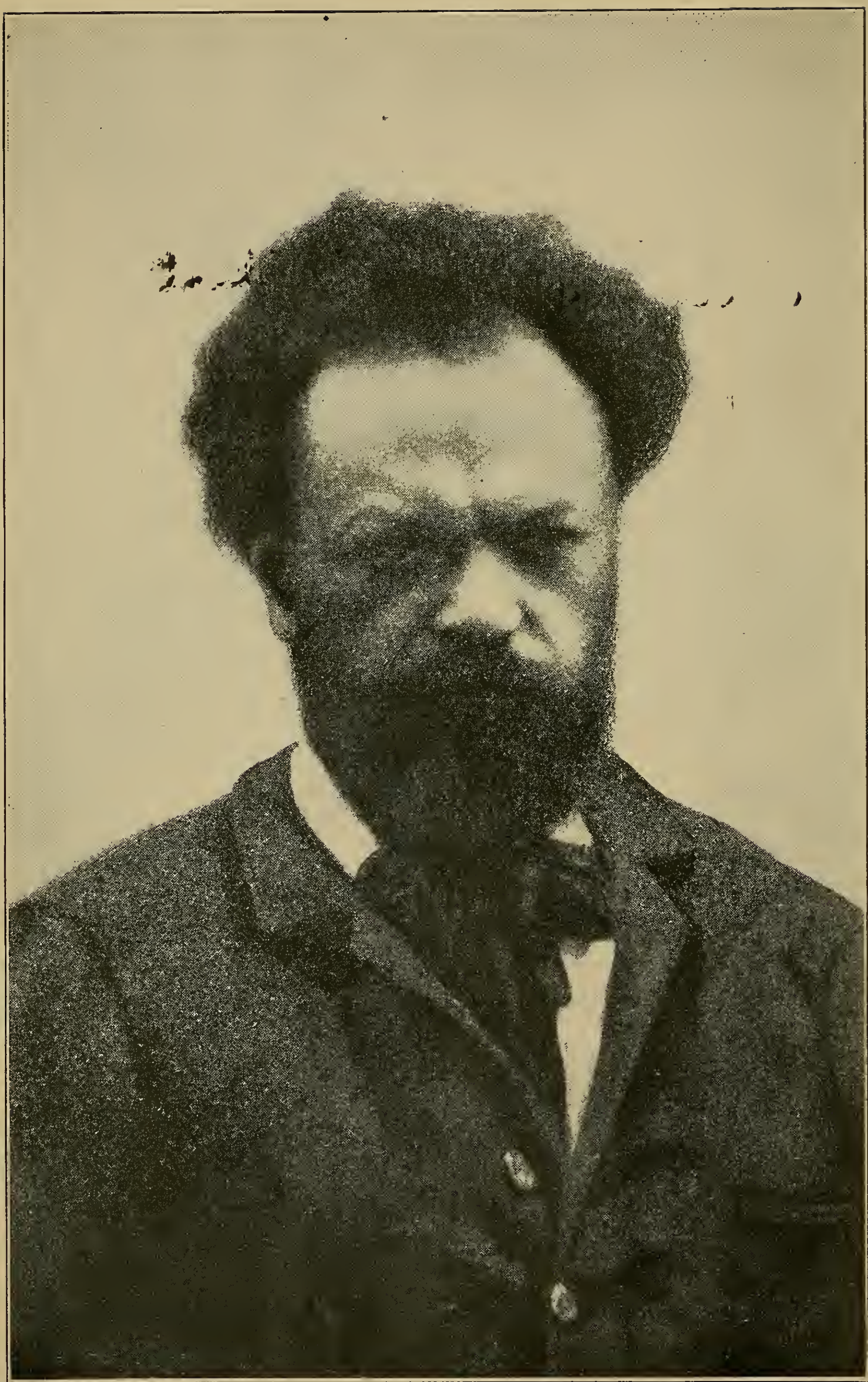

THE LIBRARY OF CONGRESS

S. M. Stepnjak-Kravčinski.

S. M. Stepnjak-Kravčinski.

Poprište Nihiliste.

Roman u tri dijela.

Preveo s engleskog
Teodor Cvetkov.

CHICAGO, ILL.
Izdanje knjižare "Radničke Straže".
1916.

PREDGOVOR.

Stepnjak je napisao ovo svoje najglavnije djelo 1889. u engleskom jeziku pod naslovom "The Career of a Nihilist". Njegova žena ga je prevela na ruski pod drugim naslovom: "Andrej Kožuhov". U ruskom je roman izašao pod rukovodstvom čuvenog anarhiste i učenjaka Petra Aleksejevića Kropotkina.

Hrvatski prijevod je učinjen s engleskog originala, a zatim isporedjen od početka do kraja sa ruskim prijevodom, koji je mjestimice manjkav, jer je ruska cenzura izbacila neke nepovoljne joj misli.

Hrvatski prijevod je pun i točan.

Suvišno je i spominjati, da se ne slažemo sa srestvima, kojima su se služili nihilisti u svojoj borbi protiv despotizma. Medjutim, onda su bila druga vremena i mi, ljudi dvadesetog vijeka, imamo najmanje prava, da sudimo i osudjujemo one hrabre borce, koji su na svoj posebni način shvaćali socijalizam i radili prije svega za oslobodjenje ruskog naroda ispod jarma stoljetnog carizma.

Ne treba da hvalimo ovaj roman s umjetničkog gledišta. To je najbolje učinio najveći živući literarni kritičar Georg Brandes, čiji članak o Stepnjaku i o njegovoj knjizi ovdje donašamo.

Ovo je prvo djelo slične naravi u hrvatskoj književnosti i prem je njegova glavna tendenca možda u neku ruku i zastarjela, nadamo se, da će biti pažljivo pročitano od svakog inteligentnijeg radnika, djaka, činovnika i drugih čitalaca, koji vole ozbiljno štivo te kojima nisu posve tudje društvene pojave i dogadjaji. Sigurni smo, da će se knjiga osobito dopasti onima, koji su se bar donekle oslobodili uskog sebičnjaštva i koji hrle prema višim i svjetlijim idealima čovječanstva.

Gojimo čvrstu nadu, da će odvažnost, odanost velikoj stvari, samopožrtvovnost i čistoća života i rada glavnih junaka i junakinja ovog romana djelovati na sve čitaoce kao prekrasan uzor i nadahnuti ih istim uzvišenim mislima, idealnim ciljevima i plemenitim osjećajima.

Prevodilac.

SERGEJ STEPNJAK.

Stepnjakovi drugovi su znali, da njegovo pravo ime nije Stepnjak. On se zvao Sergej Mihajlović Kravčinski, a rodio se u plemićkoj obitelji u južnoj Rusiji 1852. Otac mu je bio Bjelorus, a mati Ukrainka. On je imao priliku, da se od samog djetinstva upozna sa selom i sa stanjem ruskog seljaka. On ga je zavolio i ta je ljubav ostala u njemu kroz čitav život. Svršio je vojnu školu i postao topnički časnik, no skoro je napustio službu, da bi se potpuno odao širenju zdravih misli u narodu pomoću tajne propagande. On je radio u predgradjima Petrograda, te u selima kraj Volge, i da ne bi plašio seljake svojim gospodskim odijelom, postao je, poput mnogih drugova, težak. Kašnje, kad je bilo o tome govora, nije propuštao nijednu priliku, a da ne primijeti: ''Rogačev, koji je mogao lomiti željezo, bio je jači od mene, no ja sam mogao dulje izdržati''.

On je posjedovao željeznu volju, te je svojom energijom oduševljavao i druge, a zajedno s time posjedovao je i nadahnuće pjesnika. Radi toga je brzo postao opći ljubimac, i svi su se brinuli za to, kako ne bi dopao u pandže policije. Da se to ne bi dogodilo, poslali su ga u inozemstvo. Medjutim, težnja za radom pobudila ga, da se naskoro povrati, i njegovi drugovi su tražili svakojake izlike i upotrebili mnoge lukavštine, samo da ga opet pošalju u inozemstvo. On je 1875. otputovao u Hercegovinu i sudjelovao u ustanku protiv turske vlade. Svoje ratne doživljaje opisao je velikim humorom: kako su Turci sjedjeli običnom svojom ravnodušnošću u opkopima i katkada nisu ni pomišljali na to, da se kriju iza utvrde, jer su buntovnici ciljali jako loše; no pošto ni sami Turci nisu strijeljali bolje od ustaša, to se je rat vodio bez strastvenosti i mržnje, i tek gdjekoji je bio slučajno ubijen. 1877. priključio se Stepnjak talijanskim revolucijonarcima u pokušaju da zavladaju Beneventom, no revolucijonarci su bili razbijeni i uapšeni, a on je proveo oko godinu dana u tamnici. Stepnjak je sigurno od tog doba stao smišljati kakvo revolucijonarno poduzeće, u

kojem bi i sam sudjelovao; ja držim, da je on istom kašnje razumio, kako nepromišljena je bila Beneventska provala, i za to je bez volje govorio o njoj.

Kad je umro Viktor Emanuel, 1878., Stepnjaka su pustili na slobodu. On je osnovao ruski list u Ženevi i s prvim brojem otišao u Petrograd. Od tog vremena nije više htio da bude na strani od pokreta u samoj Rusiji. U Petrogradu je našao uzornu tajnu organizaciju i skoro je postao njena duša. Radikalni i inteligentni dio ruske mladeži se uvjerio, nakon prvih svojih pokušaja, da se zakonitim putem ne mogu dobiti nikakove poboljšice političkih prilika. Njeni vodje su se odavali samopožrtvovno svojoj stvari, neustrašivo gledali u oči smrti i stavljali na kocku svoj život radi svakog čina, koji bi, po njihovom mišljenju, bio u stanju, da pokrene stvar naprijed. Stepnjak, koji je iz naravi volio opasnosti, tražio je priliku, da pokaže svoju smjelost i snagu volje. Njemu su povjerili prvi teroristički čin. To je bilo ubojstvo generala Mezencova, načelnika tajne policije, kojemu su se htjeli osvetiti radi gnjusnog ponašanja prema političkim kažnjenicima u Petrogradu i Harkovu. Izvršni odbor poslao je generalu smrtnu osudu, i za dva dana, 16. (po starom stilu 4.) augusta, Stepnjak mu je zarinuo nož u srce na prometnom trgu u Petrogradu. Odmah iza toga skočio je na elegantnu kočiju, koja je stajala u pripremi, i pobjegao. On se nikad nije kajao radi toga čina. Jednom, na večer, u novembru 1895., napisao je on slijedeće riječi mladoj djevojci, koja je htjela imati njegov rukopis u svom spomenaru: "Budi vjerna samoj sebi i nikad nećeš poznavati grižnju savjesti, koja sačinjava jedinu pravu nesreću u životu".

Stepnjak je nakon toga ostao spokojno u Petrogradu, kao da se ništa nije dogodilo, prem je za njegovu glavu bila odredjena visoka cijena. On je i nadalje hodao "vrućom ulicom" Petrograda. Istom nakon pet mjeseci pošlo je drugovima za rukom, da ga otpreme u inozemstvo. On se je ali spremao, da se vrati natrag za tri tjedna. No od onog doba nije vidio Rusiju. Odmah čim je stigao u Švajcarsku, njegovi drugovi su ga upozoravali na tisuće poteškoća, s kojima je vezan njegov

povratak. On je naučio talijanski, a zatim engleski, i to tako savršeno, da je u tim jezicima mogao govoriti i pisati kao u ruskom. Francuski je znao već ranije. Svoju prvu knjigu — "Podzemna Rusija" — sa predgovorom veterana-revolucijonarca Petra Lavrova, koji ga je prestavio europskoj publici, napisao je u početku u talijanskom jeziku.

Stepnjak je došao u Englesku, postao pisac u engleskom jeziku i tu bio glavni tumač ruskih prilika i nutarnjeg ruskog života. On je napisao: "Ruski seljaci", "Podcarska Rusija", "Ruski oblak na istoku", "Što je nihilizam" itd. i napokon, "Car-ždral i car-glupak", svoje zadnje djelo u dvije knjige,izašlo iz tiska nekoliko dana prije njegove smrti. On je držao predavanja u engleskom jeziku, u Engleskoj i Sjevernoj Americi, takvom lakoćom, da je mogao govoriti koliko je htio, a da ne bi umorio svoje slušaoce. Vele, da je jednoć, govorio u New Castle dva sata i deset minuta bez prestanka, i kad je ušutio, publika je žalila, što se je predavanje već svršilo.

Jednu od njegovih knjiga treba pročitati najvećom pažnjom, — ona daje pravu psihologiju heroizma. U engleskom jeziku nosi naslov "The Career of a Nihilist". To je ne samo životu vjeran, nego i u najvećem stupnju zanimiv roman. Osim toga, u njemu nalazimo tako tanku i oštroumnu analizu — kakove nema u čitavoj europskoj književnosti — nutarnjih pobuda, koje su poticale inteligentnu rusku mladež u toj periodi, kod Aleksandra II., kad je nihilizam dosegao svoj vrhunac i kad su se hrabre navale mladeži, ne urodiv, na žalost, neposrednim plodovima, svršavale junaštvom i bile najokrutnije gušene.

Stepnjakova knjiga je zapravo — autobiografija u romantičnom obliku. Autor je opisan u dvama junacima: u Andreju i Žoržu. I ta knjiga pokazuje, sa kakvim su nutarnjim mukama i samoodricanjem nihilisti one dobe išli u svoje krvave pohode.

Stepnjakov dom u Woodstock Road — kako je primijetio "Times" u nekrologu — bio je mjesto, gdje su se sastajali napredni pisci i umjetnici svake vrsti i svih narodnosti, a ujedno i središte kolonije ruskih prognanika, koji su boravili u Londonu.

Stepnjak je živio u Engleskoj slobodno, izvan svake opasnosti. Jednom, u novembru 1895., davao se u The Authors' Club svečani ručak u počast jednog inozemnog pisca. Tu je bio pozvan i Stepnjak, kojemu se desilo da sjedi izmedju samog počasnog gosta i čovjeka, što je zauzimao visoku službu u engleskom ministarstvu nutarnjih poslova. Stoloravnatelj je držao, da bi možda taj činovnik mogao sudjelovati kod pregovora s ruskim poslanstvom u pogledu slučajnog izručenja Stepnjakova, te je radi toga osjećao neku neugodnost. On je zabrinuto posmatrao, kako će se svršiti taj sastanak. No za nekoliko časaka razgovarali su Stepnjak i dotični gospodin najuljudnije i sve se svršilo izvrsno. Ovaj dogadjaj prekrasno rasvjetljuje nezavisni način mišljenja Engleza.

Engleska je zaista utočište za prognanike u naše vrijeme, — jedino utočište u Europi. Tek umobolnome bi moglo doći u glavu, da se krije u zemljama, kao što su Pruska ili Austrija. Francuska ovaj čas ugadja Rusiji. Švajcarska je jako mala, da bi mogla braniti svoju nezavisnost. Ostaje samo Engleska i prognanici osjećaju zahvalnost prema engleskoj zemlji.

No ne treba misliti, da ih čežnja nije vukla u domovinu. Jedne večeri, pred dvije godine, kad me je Stepnjak pratio na stanicu Turnham Green i kad se oko nas, na platformi, vodio dosta šumni razgovor, ja sam nehotice primijetio: "Ipak vam je dobro udisati engleski zrak i slobodno se razgovarati bez špijuna za vama". Njegov odgovor je bio: "Što ne bi dao, da udahnem samo jedan gutljaj ruskog zraka!"

Nije mu bilo sudjeno, da više udiše ruski zrak. Mjesec dana iza toga nije već bio medju živima. Poginuo je tragično na željezničkoj tračnici 23. (po starom stilu 11.) decembra 1895. Kako je bio zadubljen u čitanje neke knjige i prelazio preko tračnica blizu svog stana, nije čuo zviždduk dolazećeg vlaka, a nije ga niti mogao vidjeti usljed zavoja puta. Vlak je na njega naletio i usmrtio ga.

Njegova smrt bijaše tužna vijest za prijatelje slobode na čitavom svijetu.

1897. **Georg Brandes.**

POPRIŠTE NIHILISTE.

DIO I.

SANJARI.

GLAVA I.

Napokon!

JELENA je brzo svršila svoj skromni objed u maloj ženevskoj gostioni — u obljubljenom sastajalištu ruskih prognanika — ne uzevši dapače ni uobičajenu šalicu kave. Ona si je dozvoljavala tu raskoš od onog doba, kad joj je pošlo za rukom dobiti nekoliko djaka, da ih podučava u ruskom jeziku, no danas se je žurila. U džepu joj ležaše već davno očekivano pismo iz Rusije. Ovo joj tek malo prije preda stari sjedokosi urar, na čiju je adresu dolazila njena inozemna korespondenca. Ona je gorila od nestrpljenja, da preda dragocjenu poslanicu svom drugu Andreju. Prem se je pismo neposredno ticalo njega, ono je, po svoj prilici, sadržavalo novosti općenite naravi.

Izmijenivši nekoliko riječi sa jednim drugom-prognanikom, djevojka prodje izmedju redova stolaca, na kojima su sjedjeli ljudi u plavim bluzama, te izadje na ulicu. Bilo je tek pola osam. Ona je za sigurno držala, da će zateći Andreja kod kuće. Ovaj je stanovao u blizini i za pet časaka ona se nadje kod njegovih vratiju. Lijepo joj se i malo hladno lice zarumenilo usljed brzog hoda.

Andrej bijaše sam i čitaše nekakovu statističku knjigu, vadeći iz nje podatke za svoj tjedni članak u ruskim provincijalnim novinama. On okrene glavu i ustane, pružajući ruku gošći.

— Evo vam pismo! — reče Jelena.

— Ah! — usklikne on. — Napokon!

To bijaše mlad čovjek, dvadeset i šest ili sedam godina, dobra lica i pravilnih crta. Čelo mu je nosilo pečat ranih briga i oči mu bijahu neobično zamišljene. No to nije kvarilo dojam odlučnosti i spokojnosti, koju je odavala njegova jaka i prijatna spoljašnost.

Slabo rumenilo pokri mu lice, kad su prsti njegove tanke i misičave ruke otvarali uzrujanom brzinom kuvertu. On razmota veliki list papira ispisan u širokim redovima sitnim nejednakim rukopisom. Jelena bijaše nestrpljivija od njega. Ona pridje k njemu i metne ruku na njegovo rame, da bi mogla gledati i čitati pismo.

— Bolje je, da vi sjednete, Lena, — reče mladi čovjek, — vi zaslanjate svjetlo svojim uvojcima.

Siromašno uredjenu sobicu slabo je rasvjetljivala lampa, na kojoj bijaše zeleni zaslon iz papira. Tek gole daske, noge od nekoliko jednostavnih stolaca i donji dio drvenog crmara sa fiokama bijahu dobro rasvijetljeni. Žuti zidovi sa jeftinom slikom švajcarskoga generala Dufoura, stereotipna slika predjela, fotografija pokojnog muža stanodavke i njena vlastita školska svjedodžba u staklu i rami: sve je potonulo u sutonu, koji bijaše ugodan za slike, no tim manje povoljan za čitanje.

Andrej primakne još jedan stolac do okruglog stola sa knjigama i novinama te okrene svjetiljku tako, da bi bacala više svjetla na ugao, koji je rabio za pisanje. Jelena sjedne do njega i dodje tako blizu, da su joj se uvojci ticali njegove kose. No oni su bili tako zadubljeni u čitanje, da nisu to ni primjećivali.

Jelena čisto ženskom brzinom i naglim pogledom preleti skoro cijelu stranu i prva izrazi svoje mišljenje.

— Nema ništa u pismu! — reče ona. — Jednostavne sitnice! Ne treba trošiti vrijeme čitanjem.

Medjutim, taj čudnovati savjet nije djelovao na Andreja i on odgovori mirno:

— Ne, pričekajte malo. Ja poznam rukopis Žorža, a on obično javlja zanimive stvari. Čitanje neće dugo trajati.

"Dragi moj Andreju Anempodistović! Žurim se, da te obavijestim... hm... hm... usljed silnog mraza... hm... hm... ovce i mladi telići... hm..." — mrmljao je Andrej, brzo bježeći očima preko redaka.

— Ah, ovdje je nešto o domaćim stvarima. Da vidimo!

''Što se tiče domaćih stvari'' — on čitaše naglaskom uredskoga pisara, koji donaša izvještaj — ''mogu vam reći... da se je sestra Kata udala... kojeg je sastala prošle jeseni... u... njen suprug je čovjek bez načela i bez časti, koji... i što je gore... ona je u očajanju... Ja ne bih mogao nikada pomisliti, da ona... Otac je silno ogorčen i... sijede vlasi. Naša jedina nada jeste, da će balzam vremena, koji sve liječi, — taj tješitelj stradajućih...''

Ovo dirljivo mjesto prekine veseli smijeh Jelene, ili Lene, kao što ju je zvao njen drug.

— Lako je vidjeti — reče ona — da je to pjesnik pisao.

Andrej se nimalo ne uvrijedi radi tog neumjesnog veselja, već nastavi još brže, mrmljajući kroz zube konac pisma.

— Da, vi ste imali pravo. Nije bilo vrijedno čitati, — reče on napokon, ne izraziv ni malo dosade.

Zatim se okrene, kao da je nešto tražio.

— Tu je, — reče on, uzimajući malu crnu bočicu sa kamina, gdje je stajala kraj limene lampe za špirit, na kojoj je kuhao svoj jutarnji čaj.

Lena mu pruži četkicu, dok je Andrej marljivo poravnao pismo. Onda namoči četku u bočicu i predje nekoliko puta preko cijele strane.

Crni redci, napisani običnom tintom, iščezli su brzo, kao da su se stopili u jetkoj tekućini. Za čas je papir ostao bijel. Onda je iznenada na njemu nešto oživjelo i počelo se kretati. Iz njegovih najdubljih njedara, kao da su iskakale, pojavljivale se u žurbi i gomilanju jedna za drugom — riječi, slova, rečenice, — ovdje, tamo, svuda! Bio je to razuzdan bijeg, sjećajući na vojnike, koji su, probudjeni jutarnjom trubljom na uzbunu, jurili iz vojarne, da zauzmu svoja mjesta u redovima.

Zatim su slova ostala mirna. Kretanje je prestalo. Tek se je u nekom udaljenom uglu zakasnila riječ ili slovo borilo. da probije tanki pokrov, pod kojim se je sakrivalo, skližući se neopaženo na svoje mjesto uporedo sa svojim okretnijim drugovima. No na gornjem dijelu strane bija-

še sve u redu. Mjesto prvih lažnih slova stajali su gusti redci, ispisani sitnim rukopisom, gotovi da otkriju tajnu, koju su vjerno donijeli ovima dvoma. Oni se nagnu nad stol zažarenih lica i blistajućih znatiželjnih pogleda.

— Ja ću vam čitati! — usklikne Lena. — I prije nego je Andrej prozborio i jednu riječ ili na koji način obranio svoje vlasništvo, nestrpljiva djevojka zgrabi pismo i stane čitati:

"Dragi brate! Naši prijatelji opunomoćili su me, da odgovorim na tvoje pismo i da ti saopćim, da se mi potpuno slažemo s tobom glede tvoga povratka u Rusiju. Mi te uvjeravamo, da smo potrebu tvoje prisutnosti medju nama osjećali češće, nego ti misliš, no nismo se odlučili da te pozovemo, znajući vrlo dobro, kakvim ćeš opasnostima biti izvrgnut. Mi smo uvijek odgadjali da te pozovemo, dok nije nastupio trenutak neizbježive potrebe. Danas je taj trenutak došao. Ti, naravno, znaš iz novina o našim nedavnim pobjedama. No ti možda ne znaš, kako skupo smo ih platili. Naša je organizacija pretrpjela teške gubitke. Nekoliko naših najboljih drugova je poginulo. Žandari drže, da su sve nas ugušili. No mi ćemo se, naravno, proturati. Danas je više nego ikad onih, koji su spremni da se k nama priključe, no svi su oni nevješti ljudi. Mi sada trebamo tvoje usluge. Dakle, dodji. Mi te svi očekujemo, mi — tvoji stari drugovi, koji te nisu nikad zaboravljali, a i novi, koji su jednako radi, da te pozdrave. Dodji što je moguće prije!"

Lena se zaustavi. Ona se je zaista veselila radi Andreja, jer su bili vrlo dobri prijatelji. Podignuv glavu, ona ga pogleda očima punim saučešća, no vidjela je tek njegovu kratko ošišanu crnu kosu, tvrdu kao konjska griva.

Andrej izvuče svoj stolac, nagne se na njemu i podupre podbradak rukom, zadubljen u promatranju nekakvih zavojitih crta na daščanom podu. Lena si ne stavi pitanje, da li se on ukljanja svjetlu lampe ili se stidi susresti njen pogled. Ona je čitala dalje.

U pismu se je dosta opširno pripovijedalo o nekim ne sasma jasnim stvarima. Javljalo se o znatnim promjena-

ma, što su nastale zadnje vrijeme u djelokrugu praktičke politike te u bliskim ciljevima stranke.

''Sve će te ovo'', rekao je na zaključku pisac, '' možda iznenaditi i uvrijediti na prvi mah, no ja ne sumnjam, da ćeš se naskoro, kao praktičan radnik, složiti s nama''.

Tu je Lena morala okrenuti stranu i najednom ju je zaustavila besmislica lažnog pisma. Ona je za čas zaboravila, da to mora oprati prije nego se pojavi pravo pisanje. Prve su je riječi, što ih je neoprezno pročitala, dirnule kao uvlačenje farsa u ozbiljnu dramu.

Ona primi bočicu i četkicu i brzo namoči ostale strane. U nekoliko sekunda one se promijeniše kao i prva, no imale su malo drukčiju spoljašnost. Obični rukopis bio je prekidan tu i tamo dugačkim mjestima tajnih znakova, koji su, bez sumnje, sadržavali neobično važne vijesti. Šifre su služile kao zaštita, ako bi policija stvorila posebnu sumnju i ne zadovoljivši se čitanjem pisma pokušala, da kemijskim srestvima istraži sakriveni sadržaj.

U početku bijaše jako malo šifri. Hrpe velikih stisnutih brojki su se dizale iznad redaka običnog rukopisa poput luga i grmova na ravnoj livadi. No malo po malo postale su hrpe brojki gušće, dok se nisu na sredini treće strane ujedinile i pretvorile u čitavu šumu, kao skrižaljke logaritama, bez ikakovih razgodaka.

— Eto vam, Andreju, prijatan užitak! — reče Lena, pokazujući na gomilu šifri. — Ja sam uvjerena, da je Žorž naročito za vas toliko toga metnuo!

— Prijateljska usluga, vjere mi! — odvrati mladi čovjek.

On se nije volio baviti odgonetanjem šifri i često se izražavao, da je to neke vrsti tjelesna kazna za njega.

— Znate, — nastavi on, — moramo raditi nad ovim stvarima najmanje šest sati.

— To nije tako mnogo, vi lijenčino jedna! U dvoje ćemo svršiti daleko brže.

— No ja sam se odučio toga. Vi mi morate napisati ključ, da mi osvježite pamćenje.

Ona to učini odmah i nakon što su se oboje naoružali arkom papira, primiše se strpljivo posla. To nipošto

ne bijaše laka stvar. Žorž je rabio dvostruke šifre, kojima se služila organizacija. Prvobitne cifre morale su biti pretvorene pomoću ključa u novi red cifri, a potonje su opet pomoću drugog ključa bivale napokon pretvarane u riječi. To je stvaralo beskonačnu raznolikost znakova za svako slovo abecede i činilo šifre apsolutno nepristupačnim dapače i najsposobnijem vještaku policije. No ako bi se desilo, da se u pismo uvuče koja pogrješka, ono je ostalo katkada tajna dapače i za onoga, kome je otposlano.

Žorž nije bio, od kako je postao pjesnik, ni malo uzor brižljivosti i dovodio je više puta svoje drugove do očajanja. U nekim dijelovima pisma nije bilo moguće naći ništa drugo do nejasna slova, bez svake vjerojatnosti, da se u njima nadje kakav ljudski smisao. I, kao naročito, slične zapreke dešavale se uvijek upravo na najvažnijim i najzanimivijim mjestima. Ako Žorža, koji je u taj čas vršio svoju dužnost u prijestolnici careva, nije spopala navala naprasitog štucanja, to on svakako nije mogao zahvaliti svojim drugovima, koji su ga neprestano napadali.

Andrej bi bez pomoći Lene više puta došao do očajanja. No djevojka bijaše iskusan tumač šifri, a uz to je posjedovala i vještinu, da pogadja i popravlja pogrješke. Kad bi Andrej izgubio strpljenje i predložio, da predju preko jednog ili drugog mjesta, ona je primala oba papira i, kao pod uplivom nekog nadahnuća, pogadjala u čemu je sastojala pogrješka Žorža.

Nakon nešto više od dva sata svršili su čitanje pojedinih šifri. Tu se je govorilo o uputama u pogledu Andrejevog odlaska, bilo je imena i adresa raznih osoba, na koje će se morati obratiti kod svog dolaska na rusku granicu, a zatim u Petrogradu.

Andrej brzo prepiše sve adrese na komadić papira, koji spravi u džep, da bi ih naučio na pamet prije svog polaska.

Sad im je preostalo da odgonetnu još jedan dio pisma. On se je, očevidno, ticao posebne stvari, vjerojatno veoma opasne i kompromitujuće naravi, jer je Žorž nastojao, da svaku riječ sakrije šifrom.

Kakvu bi krvavu tajnu mogla sakrivati ova gusta šuma šifri? Andrej upre oči u šifre, trudeći se da pogodi njihov smisao. No šuma je ljubomorno sakrivala svoju tajnu, kao da ga je dražila nijemom jednoličnosti svojih hirovitih redova.

Iza nekoliko časaka odmora prihvate se posla dvostrukom snagom, otkrivajući malo po malo sakriveni smisao.

Andrej stane slovo po slovo pisati zaključke tumačenja. Kad je već imao dosta riječi za potpunu rečenicu, pročita ju na glas Leni. No prve riječi dirnuše ga tako bolno, da nije mogao dovršiti rečenicu.

— Nešto se je desilo s Borisom, ja sam potpuno uvjeren! — usklikne on. — Pogledajte ovdje!

Lena brzo pogleda u Andrejev papir, a zatim u svoj. Nije bilo sumnje. Stvar se je ticala Borisa, — jednog od najsposobnijih i najuplivnijih članova njihove stranke, — i početak rečenice zvučio je zlokobno, — zlokobnije nego je Andrej i mislio, jer je Lena već odgonetnula slijedeća dva slova. Ali ona nije izrazila glasno svoju slutnju, već je nastavila:

"Pet, tri".

— Sedam, devet, — produlji Andrej, tražeći ključ zadnjeg slova.

— Brzo! — zaviče nestrpljivo Lena. — Zar ne vidite, da je to **a**?

Andrej napiše zloglasno **a**.

Drugo slovo bijaše **r**, što je značilo još gore.

Treće, četvrto, peto slovo bijaše zapisano, a time su i zadnje sumnje iščezle. Ne progovorivši ni riječi više, nastave tumačenje grozničavim nestrpljenjem do samog konca retka i za nekoliko časaka opaze crno na bijelom: "Boris je nedavno arestan u Dubravniku."

Oni pogledaše jedno drugo sasvim zaprepašćeni. Uapšenja, kao i smrt, izgledaju uvijek ružna, nevjerojatna, dapače i onda, kad ih se može točno predvidjeti.

— U Dubravniku! Koji ga je vrag odnio u taj prokleti Dubravnik?

— Pogledajmo, šta je dalje, — reče ona, — možda ćemo saznati. Bit će valjda kakvih potankosti o uapšenju.

Oni se opet prihvate svog trudnog i sporog posla, razabravši u jedno deset časaka, koji im se pričiniše kao čitav sat, još nekoliko redaka. Saznali su, da je Boris zajedno sa još dva druga, uapšen nakon ljutog otpora protiv policije. Ova kratka vijest bila je u stanju da ih uvjeri o beznadnom stanju Borisa. Ma kakva bila njegova uloga u tom sukobu, on će propasti. Po novom zakonu, svako se učešće u sličnim slučajevima kažnjava smrću. A Boris ne bijaše čovjek, koji bi bio spreman skrstiti ruke, dok se drugi bore.

— Jadna Zina! — uzdahnu oboje.

Zina bijaše Borisova žena.

Iza kratke stanke Lena se opet prihvati brojki, koje se naskoro pretvoriše u ime žene, one iste, koja je malo prije uzbudila njihovo saučešće. "Zina"...

— Zina! Je li moguće? — usklikne Andrej.

On za čas pomisli, da je i ona uapšena.

Nakon pet časaka teške neizvjesnosti postade jasno, da se je prevario.

"Zina je — čitalo se u pismu — otputovala u Dubravnik da prouči prilike i da vidi, što se može učiniti za oslobodjenje Borisa."

— Ah, oni misle na to! Meni je tako drago! — reče Andrej. — To je još jedan razlog, da moram što prije otputovati.

Nakon izvješća o udesu Borisa dolazio je popis drugih žrtava, koje su nedavno pale u ruke policije. Govorilo se o predstojećim sudbenim raspravama i o tome, da se već unaprijed predvidjaju drakonske osude, sudeći po tajnim izvještajima, dobivenim kroz razne državne činovnike.

Tužne vijesti o uapšenim drugovima bijahu kratke i naličile su zvaničnim izvještajima o poginulima i ranjenima nakon rata.

Tužna strana podzemne borbe padala je nujno na njihove duše, kao kapljice mrzle kiše. Nije bilo moguće, da

se proguta gorki napitak na jedan put. Pečalna vijest izazivala je u njima nehotične usklike. Medjutim, oni su se ipak žurili, obuzdavajući svoje osjećaje.

Sad im je već išlo daleko brže nego prije. Tajno pismo Žorža bijaše sada pravilnije i razumljivije. Nakon tužnog popisa gubitaka i muka, došli su do ugodnijeg mjesta. Žorž je ukratko napominjao, njemu svojstvenim oduševljenjem i vjerom, o naglom porastu pokreta uopće, naglašujući veliko vrijenje umova, koje se opaža na sve strane.

To bijaše kao zvuk bojne trublje nakon poraza na ratištu ili kao izgled suncem obasjanog predjela, nakon posjeta podzemnih grobnica. Njih je obuzela ljubav prema životu sa svim njegovim pravima i pobudama, i oni su svršili svoje putovanje kroz tužno pismo u daleko veselijem raspoloženju, nego su se i nadali.

— Da, ja vjerujem, da će uskoro biti komešanja! — zaviče Lena radosno, prem ona bijaše pravovjerna, stroga ''narodnica'', i sve, o čemu je Žorž pisao, kosilo se s njenim načelima.

Ona ustade i stane šetati po sobi, da protegne svoje ukočene udove. Zatim primi pismo, osuši ga marljivo kod svjetiljke i zapali šibicu sa očitom namjerom, da ga spali.

— Ah, ne! — brzo je zaustavi Andrej.

— Zašto? Zar niste prepisali adrese?

— Jesam, no hoću da sačuvam pismo na neko vrijeme.

— Zašto? Da bi dopalo u tudje ruke? — oštro će djevojka.

Andrej reče, da je ovakova opreznost suvišna u Švicarskoj. No Lena se ne dade tako lako uvjeriti. Poput većine žena, što su učestvovale u zavjerama protiv vlasti, ona se strogo držala svih pravila.

— No možda ćete pristati na pogodbu, — reče ona, popustivši malo.

Ona otrgne prvu polovicu pisma, gdje su bile čisto osobne stvari i pomno obriše nekoliko šifri.

— Hoćete da čitate, zar ne? — upita ona.

— Dobro. Pristajem na pogodbu. Ja zaista više volim taj dio pisma i odričem se ostalog, — reče Andrej, dok je djevojka, kleknuvši pred kaminom, pomno spalila drugi dio zajedno sa arcima, na kojima su bilježili i tumačili šifre. Pošto je umirila svoju savjest, sjedne na svoje prijašnje mjesto.

— Dakle, vi nas ostavljate, Andreju! — reče ona zamišljeno.

U njenom je glasu sada bilo više toplote nego obično, a isto i u pogledu njenih poštenih smjelih plavih očiju, kad ih je uperila prema svom drugu. Oni, što ostaju, ne mogu mirno gledati čovjeka, koji napušta svoje zaklonište i opet stavlja na kocku svoj život u zemlji cara.

— Da li naskoro odlazite? — upita ona.

— Da, — reče Andrej. — Nadam se, da će novac i putnica biti ovdje za tri-četiri dana. Dosta je vremena za moju pripremu.

Iza vrlo kratke stanke on doda:

— Volio bih znati, da li je već njegovo ime otkriveno.

— O kome govorite? — upita djevojka, podižući oči.

— O Borisu. O kom drugom?

Veliki gubitak neprestano je mučio Andrejevo srce kroz čitavo vrijeme, unatoč njegove tobožnje spokojnosti i veselosti.

— Ne mislim, da bi ga mogli otkriti tako brzo, — odvrati Lena. — Boris nije nikad prije bio u Dubravniku. A osim toga, Žorž ne bi propustio nešto spomenuti o tako važnoj stvari.

— Volio bih, da imate pravo, — reče Andrej. — To bi u velike olakšalo njegov bijeg. U ostalom, ja ću naskoro saznati sve.

Oni su produljili razgovor. Lena je očito imala osobno iskustvo u kriomčarenju Rusa preko granice u njihovu domovinu. Ona dade Andreju nekoliko vrlo važnih uputa, prem on bijaše nekoliko godina stariji od nje.

— Kad se oćutite u vrtlogu, ne smijete zaboraviti na nas,—reče ona s uzdahom.—Morate katkada pisati me-

ni ili Vasiliju. I ja želim da se vratim. Vi morate to udesiti, ako budete u stanju.

— Drage volje. No gdje je Vasili? Zašto ga niste doveli?

— Nije ga bilo u gostioni. Poslala sam mu pisamce i pozvala ga ovamo. Možda je vani — u operi, ako se ne varam. Noćas igraju "Roberta". Drukčije bi on već davno bio ovdje.

Ona turi ruku u džep te izvadi veliki starinski zlatni sat. To bijaše obiteljski dar, koji je ona jako voljela, jer joj ga je poklonio njen otac — general u doba Nikolaja. Ona je nosila sat u Sibiriju i donijela ga u inozemstvo. On je vrlo rijetko služio kao pokazivač vremena. Obično je ležao mirno u blagajni zalagonice, kada je njoj ili njenim drugovima ustrebalo novaca. Ovi su ljudi živjeli u tako uskim odnošajima, da su pojam o privatnoj imovini, što se njih lično ticalo, skoro sasvim izbrisali iz svoje duše. Činjenica , da je sat kod svoje prave vlasnice, govorila je o razmjerno cvatućem stanju male prognaničke grupe njenih drugova-revolucijonaraca.

— Ah, kako je kasno! — reče Lena. — Pola jedan. Moram bježati kući, da ustanem rano za moju lekciju.

— Ja isto moram rano ustati, da se prihvatim pisanja, — primijeti Andrej.

— Zbilja, — reče djevojka, — vi bi, prije nego odete, trebali dati vaš posao nekom od drugova.

— Na svaki način. Vrlo je dobar za Vasilija. On zna skromno živjeti i osamdeset franaka mjesečno bit će mu sasvim dosta, da pokrije sve svoje troškove.

— Naravno, — reče Lena nezatajenom zlovoljom.

— Bit će dapače dosta, da vas vodi na koncerte i u kazalište!

Djevojka pocrveni, prem je već davno privikla ovakvim šalama. Andrej ju je uvijek dražio sa njenim štovateljem, no ona se je, kao sve plavke, lako zarumenila.

— Vasili je ipak čovjek tvrdih načela. Nije raskošnik poput vas! — reče ona s posmjehom. — No do vidjenja! Nemam vremena, da se svadjam s vama!

On uzme lampu, da rasvijetli stepenice i pričeka kod vratiju, dok ona nije prešla preko ulice prema svom stanu. Onda se povrati polako u svoju osamljenu sobu.

Listić od pisma ležao je sablažnjivo na stolu. Lena je pogodila: tražeći da pismo ostane kod njega, on je htio da na samu uživa u prijateljskim riječima dalekih drugova. No sada to bijaše nemoguće. Pogodivši njegovu namjeru, djevojka mu pokvari taj užitak. On stavi listić u džep, da ga sutra opet pročita. Sad odluči da ide na počinak.

On otvori dvokrilna vrata u pozadini svoje sobe i dodje do ložnice. Sad mu se uska i dosta niska soba pričini kao prazna kutija za cigare ili kao grobnica.

On priredi postelju. No sve to bijaše suvišno. Osjećao je, da neće moći spavati, jer bijaše silno uzrujan.

Tri duge godine prošle su, otkada je Andrej Kožuhov, zamiješan u prvim pokušajima propagande medju seljacima, a zatim u daljnoj borbi, bio prisiljen, nastojanjem svojih drugova, da podje na ''zračenje''. Od onog doba skitao se po raznim zemljama, usrdno tražeći zanimanje za svoj nemirni duh. Prije nego isteče prva godina tog dobrovoljnog progonstva, obuze ga tako vatrena čežnja za domovinom, da je zamolio svoje petrogradske drugove za dozvolu, da se povrati natrag i da opet zauzme svoje mjesto u njihovim redovima. No drugovi su mu molbu odlučno odbijali. Nastala je kratka tišina u borbi. Policija nije imala koga da hvata. Ona se je još uvijek dobro sjećala imena Kožuhova, i njegov povratak mogao bi podići na noge čitavu policajsku rulju. Nesposoban da poduzme štogod, on bi bio na teret svojih drugova, koji bi se morali brinuti za njegovu sigurnost. Pa i sam bi morao da sve to shvati! Kad se javi potreba za njegov povratak, oni će ga već obavijestiti. A sad mora biti miran neko vrijeme, neka si radje nadje posla kod revolucijonarne književnosti ili u stranom socijalističkom pokretu.

Andrej pokuša jedno i drugo, sa više revnosti nego uspjeha. On je pisao za nekoliko ruskih novina u inozemstvu. No priroda ga je lišila svakog književničkog dara.

On osjećaše u svojoj duši vatreni zanos i nije bio ravnodušan prema ljepoti. No nisu mu dostajale dolične riječi, da izrazi svoja čuvstva, a ono, što mu je snažno bunilo srce, izgledalo je, kad ga je napisao, bezbojno i jednolično. Članci, što ih je katkada pisao u novinama, nisu bili sasvim nekorisni — i to je sve.

Još manje uspjeha je imao u ostalim svojim pokušajima, da nadje posla za svog boravka u inozemstvu. Za nekoliko mjeseci savladao je sve zapreke jezika. No bilo mu je nemoguće, da u jedno te isto vrijeme služi dva gospodara. Srce i dušu napunjahu mu ruske brige, ruske težnje, ruske uspomene. On se je osjećao slučajnim posjetiocem skupština inozemnih socijalista, i čežnja za domovinom obuzimala ga sve više i više. On se spremao, da opet piše drugovima, kad najednom dobije od njih živu vijest u osobi Jelene Zubove, koja mu je danas pomagala u borbi kod tumačenja pisma. Ona je pobjegla iz Sibirije i prispjela u Petrograd, gdje ponudi svoje usluge organizaciji. No drugovi ju odmah nagovoriše, da predje preko granice i da živi neko vrijeme u inozemstvu. Zajedno sa mnogo pozdrava od drugova, ona mu donese nalog i savjet, da bude miran i pametan. Ovaj čas ih Rusija nije trebala. Dolazak Lenin bio je jasan dokaz tomu.

Sad nije Andreju preostalo ništa drugo, nego da se pokori nužnosti. Zub vremena postepeno je otupio oštrinu njegove čežnje za domovinom. On se je priučavao prognaničkom životu, njegovim brigama i neprilikama i dubokim užicima, što ih je nalazio u nesmetanom pristupu svim bogastvima zapadno-europske misli. Tako je proveo tri godine tihog i mirnog života, koji je narušavalo tek grozničavo očekivanje novih vijesti iz Rusije.

Nije uzalud čekao. Nakon kratke stanke buknula je tinjajuća revolucija podvostručenom snagom, i u Andreju se pojavi želja, da iskoristi ovu priliku. On pošalje novu molbu drugovima, i to energijom i rječitošću, koju, na žalost, ne nalazimo u njegovim najboljim književničkim djelima. Sad već nije bilo razloga za odgadjanje i za nekoliko tjedana iščekivanja stiglo je Žoržovo pismo kao odgovor na njegovu želju.

— Da, napokon! — ponovi on, polagano koracajući gore-dolje po sobi, razmišljajući o predstojećem putovanju.

U glasu mu se nije opažala radost, već neka čudna mirnoća, pomiješana slabom sjetom.

Boris je uapšen! — Da, no to nije sve.

Pomisao na povratak u domovinu izgubi veći dio svog čara. On se začudi i donekle razočara, osjećajući to mirno raspoloženje duše. Sudeći po svim prijašnjim žudnjama, on je držao, da će ga drugarski poziv u domovinu ispuniti najvećim zanosom. No sad, kad mu se je želja već ispunila, činjaše mu se sve tako naravno i jednostavno, da je skoro zaboravio na tisuće kilometara putovanja i na tolike opasnosti, što su stajale izmedju njegovih nada i zbilje. Mirni dojmovi prognaničkog života iščeznuše mu iz glave i on si zamisli, da se opet nalazi u Petrogradu sa njegovim dobro poznatim okolnostima, kao da ga je napustio tek juče.

On stane hladnokrvno razmišljati o važnim pitanjima, što ih je sadržavalo Žoržovo pismo te se rasrdi na svog druga, jer je dopuštao, da bi se njega, Andreja, dalo tako lako uvjeriti. Ne, on je daleko od toga! On potpuno odobrava posljednja djela revolucijonarnog terorizma, no nije se slagao sa njihovim tumačenjem. Nastojanje organizacije, da usredotoči svu vlast u rukama izvršnog odbora, nije se ni malo svidjalo Andreju. On će odmah nastojati, da svom drugu razjasni opasnost takvog sistema.

Njegova misao oživi. On se postepeno upaljivao pod utjecajem svoje umišljene prepirke i stao brzo koracati po sobi.

Glasno kucanje iznenada prekine njegov monolog i povrati ga u zbilju. Kucao je stanar iz donjeg sprata, jer je izgubio svako strpljenje usljed bijesnog Andrejevog koracanja. On je pomoću metle brzojavljao svoju srditu poslanicu susjedu u gornjem spratu.

— Ah! — usklikne Andrej. — To je gospodin Cornichon! Dobri čovjek hoće da spava i ni malo ne mari, da li ruska revolucija ide pravim ili krivim putem!

U želji da se isprića, Andrej se naglo zaustavi i ostane tako nepomičan, dok nije prestalo kucanje. Pošto mu se nije dalo ići na počinak i nije mogao ostati miran, dok je bio na nogama, odluči da se malo prošeće u divnoj proljetnoj noći. Utrne svjetiljku, zaključa sobu i, kao obično, sakrije ključ pod ćilim pred vratima.

GLAVA II.

U samoći.

DOBRO poznavajući dom, Andrej se spusti po kamenim stepenicama te izadje na svježi zrak. Noć je bila jasna i tiha. Puni mjesec sijao je sa nebeskog svoda. On krene dolje po uskoj ulici, u kojoj bijaše njegova kuća, i zavije lijevo preko malog trga, gdje su bacale sjenu gorostasne lipe, pod kojima se, prema jednoj priči, često odmarao Jean Jaques Rousseau. Idući dalje nekoliko časaka, nadje se na otvorenom trgu ispred Botaničkog vrta, opkoljenog prečanicama sa zlatnim vršcima, koji se blistahu u tamnoj pozadini sa raznovrsnim biljkama. U lice mu je pirio tako svjež i tihan lahor, da je teško mogao reći odakle dolazi. Žedno udišući oživljavajući zrak miomirisne noći, jezera i vrta, osjećao se sasvim obnovljenim čovjekom. Obuzme ga novi osjećaj radosti. On je uživao u prirodi oko sebe, u tišini svoga duha, u tjelesnom zdravlju i snazi, koja je davala posebnu gipkost njegovim udovima. Godilo mu, da se kreće, da ide nekamo — no kamo?

Na lijevoj strani, uzduž rijeke Rhone, ležao je spavajući grad sa redovima tvorničarskih palača i raskošnih kuća. Andrej ljubljaše tu moćnu rijeku sa njenim plavozelenim, kao ugljen crnim i pjenećim se valovima, koji su jurili bijesno medju uskim vrletima kamenitih obala. On je volio za toplih sunčanih dana po čitave sate promatrati čarobnu igru svjetla na drhćućom mozaiku rječnog dna, koje se je blistalo kroz tamne hrpe kosmatog korova.

No da bi došao tamo, morao je proći kraj svih tih palača, — kraj tih gomila prozaične i koristoljubive majušnosti, koja je usnula nakon dnevnih napora. Ne. On to

nije trpio noćas i za to se uputi na protivnu stranu, uzduž jezera.

Ovo obljubljeno šetalište ženevskih gradjana i njihovih obitelji bijaše sada sasvim pusto. Nijedan korak, nijedan glas nije narušavao veličanstveni pokoj noći. Jezero bijaše tiho. Skladno i ugodno zapljuskivanje valova uljuljavalo je njegove osjećaje, no nije rastjeralo uzvišene misli, što su se kupile u njegovom uzbudjenom mozgu.

Otvarala se nova strana njegova života. Za nekoliko dana će biti na tisuće kilometara daleko, u svojoj vlastitoj domovini, u drugom svijetu, usred novih okolnosti. Kako li je sve promijenjeno, otkako je otišao iz Petrograda!

U organizaciji nije ostalo možda ni šest njegovih starih drugova. Samo dvojica bijahu sada u prijestolnici. Svi ostali su novi ljudi, nadošli kroz tri godine njegove odsutnosti.

Da li će se složiti s njima i raditi zajedno bez velikih trzavica? No šta za to! Kao iskusan revolucijonarac, on duboko vjeruje u svoju sposobnost prilagodjivanja prilikama. U prijašnje doba je osobito volio boraviti u sasvim novim mjestima, gdje mu je sve bilo novo. Osjećao je u sebi, kako se budi njegova stara žela za borbom; ćutio je osim toga onu hladnokrvnu odvažnost, što je svojstvena ljudima, koje poraz čini otpornijima i ustrajnijima.

Preziran posmjeh pojavi mu se na licu kod pomisli na hvalisanje policije, o čemu je Žorž spominjao u listu. Budale! Oni drže, da je već svemu kraj, dok, medjutim, stvar istom sada započinje! On je znao, po čuvenju, najhrabrije nove članove. Neke je već sastao na skupštinama tajnih djačkih klubova. Od onog su doba možda postali sjajni mladići. Kakve li sreće, što ga je sudbina sjedinila s takvim ljudima! U zadnje vrijeme mučila je Andreja misao, da nije trogodišnja odsutnost iz domovine možda pokidala sve čvrste veze, koje su ga spajale s narodom. Sad je osjećao, da su te veze brastva jake kao i prije. Duboka ljubav, kojom je odisala poslanica drugova,

nadje u njegovom srcu vatren odgovor. Kako se može bojati trvenja ili nesporazuma s ljudima, koji se brinu za njegovu sigurnost, znajući, da je on osobno potpuni stranac za većinu njih, dok se i sami nalaze pod vatrom?

Nije si ni za časak utvarao, da je ma čime zaslužio ovakvo štovanje. Prem je tek postao zreo čovjek, rani razvoj i napetost života naoružaše ga iskustvom, koje bi bilo dovoljno dapače za čovjeka i deset godina starijeg.

On je u dvadeset i sedmoj godini bio ozbiljan, kao čovjek, koji je već davno prošao kroz sve obmane. Prijazno ponašanje drugova nije u njemu izazvalo taštinu. Oni su posjedovali plemenitost, koja štedi svoje darove. On ju primi kao dobar znak — sa zahvalnošću i čistom svijetlom radošću. Da, to je pećina, na kojoj se gradi njihova crkva, kojoj ni vrata paklena ne mogu naškoditi!

On stane koracati sporije. Nije ni opazio, kako daleko je otišao. Mjesec je već zalazio i piljio mu izazovno ravno u lice. Niska desna obala stala se postepeno uzvisivati. On opazi uski prolaz izmedju kamenitih zidina, kojima u Švajcarskoj ogradjuju voćnjake i vinograde. Možda taj prolaz vodi nekud stranputicom, jer je trava u pukotinama izmedju velikih glatkih kamena po ulici pokazivala, da tu ljudi prolaze jako rijetko.

Andrej udje u taj sjenoviti prolaz i stane se penjati. Što je dalje išao, tim je mjesto bivalo vrletnije. Krov jedne zgrade, očevidno staje, zasjenio je iznenada uski put. On podigne glavu i opazi crnu valovitu crtu crijepa, što je stršila prema plavom nebu. Zidine stare zgrade bijahu iskrižane okomitim cjepotinama. Krava je preživala i zabraktala, osjetiv približavanje stranca, no kad je on prošao, opet mirno nastavi preživanje.

Malo dalje su bili vinogradi. Gusti grozdovi loza visjeli su po zidovima. Još nekoliko stotina koraka, i cesta je vodila na lijevo, izvijajući se kao široka krivulja izmedju dvaju dugih zidova te naličila praznom vodovodu. Uske kamene stube na pristranku odbacivahu sjenu verigavice na hrapavim zidovima. Kad se je Andrej popeo po tim stubama, opazi otvoreno polje pokriveno lijeskama. Staza, koja je vjerojatno spajala donji put sa gornjim,

blistala se kao vodena struja na od mjeseca rasvijetljenoj i poput smaragda zelenoj tratini.

Andrej podje tom stazom. Na vršku strmena je bila gomila vrba, koje su ga privlačile. No za malo se staza raširi u ravnom prostoru i brzo iščezne u mekanom zemljištu.

Uperiv pogled, Andrej opazi malo dalje drugu stazu, koja se je uspinjala po malom grmovitom brežuljku na desno. On se popne po njoj i nadje se, na svoje iznenadjenje, kod jedne klupe s udobnim krivim naslonom. On neugodno pomisli na to, kako se je čovjek uvukao i u ovaj čarobni, zabitni kutić. Iz daljine se klupa nije opažala, jer ju je zastirala sjena dugih grana strmogleda.

Odgrnuv na stranu raskošno granje, Andrej provali u zamamljivi zeleni svod i sjedne. Kad je digao glavu i pogledao oko sebe, skočio je na noge sa krikom ushita i začudjenja.

Pred njim je bilo samo jezero. No s te tačke je ono dobivalo tako neobičan oblik, da ga se na prvi mah teško moglo prepoznati. On je stajao na terasi, nekoliko koračaja od urvine, koja je zaklanjala sav prostor do same obale jezera. Bijelo jezero ležalo je tamo, tik ispod njegovih nogu. Kao da je neka čarolija iz temelja razlučivala tlo, na kojem je stajao, sa drvećem, klupom i svim oko sebe, te je sve objesila u zraku nad neizmjernom masom blistave vode. No ne, to je i preveć sjajno, a da bi bila voda. Izgledalo je kao blistavo more rastaljenog srebra, koje se je nepomično prostiralo na desno i lijevo tako daleko, kako je pogled sizao, napunjajući sav prostor poplavom svjetla, što se je odražavalo na njegovoj površini.

Andrej dodje bliže okrajku zaravanka, da bi mogao bolje vidjeti, no varava je slika odmah iščezla. Kućni krovovi i vršci drveća stršili su iz tmine, gusti i tmasti, zasjenjujući osljepljujuću svjetlost vode. Udaljeno obrežje sa malim klupama i dobro okaštrenim platanama, bijele luke, što su se urezivale u jezero kao ticala kakove čudne morske životinje, plinom rasvijetljeni grad i most, niska švicarska obala: sve se to pričinjalo kao omotano pla-

vom maglom, koja je spajala nebo s obalom u jednu cjelinu, tako da su stražarske vatre u planinama izgledale kao zlatne zvijezde prikovane na nebeskom svodu. Ovo bijaše čudna panorama, koja je, medjutim, izgubila svoj prijašnji čarobni izgled.

On se povrati na klupu i nije se više srdio na ljude, koji su je postavili. Bio je vrlo osjetljiv prema ljepotama prirode, koju je ljubio osebujno, nekako sebičnjački, kako se često dešava s ljudima, koji su zadubljeni u posebne stvari.

Danas je zadnji put uživao u tim čarobnim slikama. To je bilo opraštanje pred odlaskom tamo, kamo ga dužnost zvala. U srcu mu je vladalo čuvstvo duboke nepomućene tišine, kakovu nije osjetio već dugi niz godina. Veliki mir ovog prizora govorio je živahno njegovoj duši. Činilo mu se, da nije nikad uživao tako puno, čisto i uzvišeno kao danas.

Medjutim, tok misli, koji mu je ravnodušno prolazio dušom, kad je sjeo udubljen u razmatranje, nije ni iz daleka harmonirao s tišinom prizora.

Čovjek nalazi posebno zadovoljstvo u pomisli na stradanje, kad ovo izgubi svoj žalac i postane stvar prošlosti.

On nije dijelio sa svojim drugovima i prijateljima gorki napitak, koji su prisiljeni da piju, pa ipak je sad osjećao, kao da su ga zapale najgorkije kaplje. Izbačen iz borbe, on je morao promatrati skrštenih ruku — šta? Ne samo borbu svojih drugova, već i hladnokrvni pokolj najboljih od njih. Prvi juriš revolucije bio je odbijen sa ogromnim gubicima. Veliki strah obuhvatio je sve slojeve, koji su najviše doprinašali borbi. Raštrkani ostanci nekad moćnih četa, vjerni svojoj zastavi, vodili su borbu do samog konca. Tek nekoliko ih je napustilo domovinu, da traže utočište u inozemstvu. A ostali su — žene i muževi — pogibali na stotine vjerni svojim načelima, daleko bolji od njega.

No zašto on živi?

Koliko si je puta, savladan mukama, stavljao to pitanje!

Strašna prikaza pojavi se iznenada u njegovoj duši.

Noć je. Blijedo rasvijetljena ćelija u južno-ruskom zatvoru. Tamo leži na slamnjači mlad študent. Ruke i noge su mu čvrsto uvezane konopcima. Modri biljezi pokrivaju mu glavu i tijelo. Tek što su ga sramotno istukli tamničari, jer nije bio dovoljno pokoran. U gorčini zvjerske uvrede on zamišlja jedinu osvetu, koja mu je preostala — užasno samoubojstvo. Vatra će mu biti oružje. Posred gluhe noći jedva ustaje s postelje. Skida ustima sa lampe vrući cilindar, koji mu ožeže usnice. Zubima odvije žižak te izlije petrolej po slamnjači. Kad je slama bila namočena, onda baci gorući fitilj na slamnjaču i protegne se još jedan put na svom vatrenom krevetu. Tu leži bez jecanja, dok plamen liže i pali njegovo meso. Kad tamničari, domamljeni mirisom dima, dolete u ćeliju, nadju ga na pola spaljena i umirućeg.

To ne bijaše mora. Bila je strašna zbilja. Mjesecima je Andreja proganjala užasna utvara, i sad je stala pred njim tako jasno, kao da je sve to vidio tek juče.

Medjutim, dok su se tamo — u njegovoj domovini — zbivale grozote, što je on radio? Nalazio se u zazornoj sigurnosti, čitao pametne knjige, divio se ljepotama prirode i čudesima umjetnosti. A savjest — taj strogi i neumoljivi inkvizitor — podmuklo mu šaptala u uho: "Zar te ništa drugo ne zadržava ovdje osim želja tvojih drugova? Zar si zaista tako gorljiv, da napustiš svoju sigurnost i da još jednom metneš vrat u zamku ili da zamijeniš svoju sobu sa podzemnom ćelijom u carskoj tamnici"?

Kod nenaravnog života, koji je vodio, što bi drugo, osim praznih riječi, moglo biti odgovor na ova teška pitanja? Njemu nije uvijek polazilo za rukom, da umiri tog strašnog sudiju. Poznavao je tjeskobu sumnje i ljute boli samoosudjivanja. Bilo je trenutaka, kad je držao, da je njegova prijašnja revolucijonarna revnost bila tek vrijenje mladosti i ljubavi prema silnim osjećajima, — kada je mislio, da je njegov život propao i da je on sam postao kao gruda zemlje, koja teži za tim, da postane kamen u mramornom hramu, patuljak u orijaškom oklopu. Tada bi se osjećao pokunjenim, potištenim i duboko nesretnim.

Andrej sasma izgubi vlast nad svojim mislima. On je izazvao te uspomene, kao što je njemački liječnik Faust pozivao podredjene mu duhove — da mu prodje vrijeme — kao neke vrsti duševno zadovoljstvo. No te su uspomene bile moćne i sad su ga držale u svojim okrutnim pandžama, potpuno vladajući njime. Na snuždenom licu ili kod uzrujanih kretnja njegovih ruku nije se opažao nikakav znak veselja, kad je rukom gladio čelo, kao da je rastjerivao mnoštvo uspomena.

No sad će sve proći, izgubiti se u zaboravi i ništavilu, kao što ružne sanje i noćne tlapnje odlijeću daleko pred licem jutra. U taj svečani trenutak, u predvečerje prelaza kobnog praga, koji kašnje neće nikad više prekoračiti, on je mogao sa sigurnošću da procijeni svoju snagu. Duge godine dosadnog nerada nisu ostavile nijedan trag u njegovoj duši. Ona je bila u neradu kao nerabljen mač u koricama. Sad je Andrej izvadio mač iz korica i promatrao ga strogim i iskusnim okom. Ne, na njemu ne bijaše rdje. On je čist, oštar i gotov za borbu kao uvijek.

Divlja radost sijevne u njegovim potamnjelim očima, kad je pogledao ravno pred sobom. On stade. Zaželio je poći dalje. Ništa ga nije zadržavalo. Prirodne ljepote izgubile su svu privlačivu snagu. On mekanično podje natrag prijašnjim putem, kroz sivi sumrak luga. Lice mu je bilo blijedo, no spokojno i neveselo, dok je u njegovim duboko nadimajućim se grudima sve drhtalo. Široko otvorene oči gledale su pozorno u tminu, no teško da je šta vidio. Kad bi oštro trnje šikare čak i razderalo njegovo tijelo, on ni to ne bi oćutio. Bio je skoro izvan sebe, obuzet silnim osjećajima, koji su mu kipjeli u dubini srca i prožimali čitavo njegovo biće.

On nije mogao reći, da je taj osjećaj sasvim nov za njega. Katkada je osjećao nešto slična, prem nije nikad bio tako isključivo u njegovoj vlasti. To bijaše zanos, a ujedno i tajnovita sjeta, kao da mu je duša bila puna ridanja, a srce do vrha puno suza. No ta su ridanja bila blagozvučna, a suze prijatne.

Iz te bure osjećaja, kao krik orla izvijajući se u vječnom miru nebesa, daleko iznad carstva oblaka i oluje,

izrasla je u njegovoj duši pobjednička, opojna svijest divske snage čovjeka, kojega ništa na svijetu ne može prisiliti, da ni za dlačicu zastrani sa svoga puta — ni opasnost, ni stradanje, ni šta drugo. On je znao, da će biti dobar i vjeran vojnik u legiji, koja se bori za dobro njegove domovine, jer ta sila daje čovjeku vlast nad srcima drugih; ona daje čar i privlačivost njegovoj revnosti; ona ulijeva u njegovu riječ — jednostavni trepet zraka — takvu moć, koja je u stanju da okreće i mijenja ljudske duše.

Lug, kroz koji je prošao, ostao je daleko za njim i on je neko vrijeme hodao otvorenom cestom. U prijašnjim šetnjama nije mu se nikad desilo da zadje u ovaj dio grada. Raženo polje privuče mu pažnju. To bijaše malen komad zemlje — tek nekoliko četvornih jarda — tako da je na širokoj zelenoj rudini izgledao kao ženski džepni rubac na prostiraču u gostinjskoj sobi. Medjutim, to malo polje je iznenadilo tudjinca, koji je navikao da vidi u Švajcarskoj samo planine i vinograde.

Andrej je lako pogodio, da će ga cesta, kojom je išao, dovesti ravno u njegov stan. No nije se htio povratiti tako rano. On je želio, da se malo osvježi, prije nego dodje medju ljude i radi toga odluči, da podje u dubravu na obali Arve, odakle se vidio južni dio grada. On krene tamo što je brže mogao, da bi se umorio. No njegove jake mlade mišice, žilave i tvrde kao čelik, mogle su izdržati najveći napor. Tu noć se nikako nije mogao umoriti. Duševno uzbudjenje podvostručilo je snagu tijela. No duga šetnja osvježila mu je glavu. On opet dodje k sebi, kad se pope na vrh La Batie. Čuvstva su mu potekla mirno, običnim tokom, poput rijeke nakon poplave.

Mjesec je zašao. Ostalo je još sat ili dva do izlaska sunca, no približavanje jutra osjećalo se već sada. Zrak je bivao oštriji, tmina se razredjivala, svježi vjetar je duvao s planine. Na zapadnom obzorju su brzo rasle ogromne hrpe olovnih oblaka, poput planina, i stajale gotove kao radnici pred radnim danom. Zvijezde su gasle na mutnom nebu. Mliječni put je iščezavao na jednom koncu i izgledao kao razbijen svod gorostasnog mosta. Cijeli istok

bijaše pokriven nježnim prozirnim svjetlom, koje se mijenjalo blijedo-žuto, zeleno i bijelo-biserno, neopisivom nježnošću i ljepotom. Zvijezde su se bojažljivo udaljile u dubinu, da načine mjesta novoj, sjajnoj pojavi. Samo jedna je ostala u svoj svojoj ljepoti. Bila je čudno blistava na bajnom prostoru, svjetlucajući i trepećući poput oka, što sjaji i potamnjuje ispod svojih drhtavih trepavica. To je bila Venera — zvijezda pjesnika. No zar nije ona i njegova zvijezda, zvijezda Rusije, koja leži tamo, pravcem izlazećeg sunca i koja se sprema da ustane iz stoljetne noći prema svijetlom i radosnom jutru!

Andrej odluči da ide ravno kući. Već davno je bilo vrijeme, da svrši svoje lutanje. Osvježio se je dosta i sad nije bilo nužno gubiti više vremena. Sutra mora rano ustati. Lena će ga za cijelo posjetiti nakon svoje lekcije. A i mnogo ima da sprema za svoj skori odlazak.

On povuče šešir na čelo i zatrči se dolje po brežuljku. Puteljak je krivudao izmedju malih grmova, što su pokrivali obronak. Ubrzo nestane šume i gledajući sa ugla kose staze, Andrej opazi goli strmen. Bio je veoma vrletan, no tlo je bilo ilovasto i meko. Kako bi bilo ugodno, da poleti kao kamen skačući s jedne uzvisine na drugu, pa da se najednom zaustavi u nizini! Neki vražji duh mamio ga, da pokuša to junačko djelo. Učinio je nekoliko koraka prema okrajku i spremio se na prvi, mali skok. No brza, iznenadna misao učini, da se okani tog hira. Možda bi se desilo da iščaši nogu? Šta bi onda bilo s njegovim putovanjem? Ne, sad mora biti oprezan. On se povrati natrag i krene pažljivo nizbrdo.

Prelazeći Arvu, Andrej prodje kraj redova kuća u pregradju i izadje na veliki trg, gdje su vježbali vojnici i vršene narodne svečanosti. Sam grad počinjao je malo dalje. Čuli su se tu i tamo zvuci nastupajućeg dana. Sredinom ulice išao je ridjan sam samcat u opremi, no bez kola, kao što se to često dešava u Švajcarskoj. Kočijaša se nigdje nije vidjelo. Životinja je koracala tako sigurno i gledala sa tako zabavnim samopouzdanjem i sviješću, da ju je Andrej potapšao po vratu i upitao s posmjehom, kako bi što brže došao kući?

Konj je ravnodušno prošao, ne ukloniv se ni za korak, sa izgledom samozadovoljnog dostojanstvenog gospodina, koji ide za svojim poslom.

— No, da! — pomisli Andrej, idući dalje, — zar je moguće, da francuski konj razumije ruski? Morao sam ga upitati u njegovom materinskom jeziku!

Bio je bodar i veseo, kao nakon hladne kupke, spreman da se zabavlja svakom sitnicom.

Za dvadeset minuta bio je na protivnoj strani grada i popinjao se po svojim stubama. Došav k vratima, bio je iznenadjen, opaziv zraku svjetla, što je prolazila kroz njih i našav ih otključana.

On se je dobro sjećao, da je ugasio lampu i zaključao vrata. Zagonetka se je, medjutim, skoro objasnila. Kad je ušao u sobu, opazi kod slabog svjetla goruće lampe čovjeka, koji je ležao u njegovom krevetu. Lampa je stajala kraj njega. Andrej pridigne svjetiljku nad tamnom spodobom.

— Ah, Vaska! — reče on, prepoznav prije svega ružičaste hlače svoga druga, — jedini svoje vrsti uzorak robe, koji je Vaska, ili drukčije Vasili Verbicki, pomutnjom odabrao i kupio u jednom tamnom dućanu. Zatim Andrej opazi njegov zimski kaput i napokon — dobroćudno, crnomanjasto lice, na pola sakriveno bujnom kestenastom kosom.

Vasili je primio Leninu poruku kasno u noći i odmah je došao da se upita glede pisma. Ne našavši Andreja kod kuće, odluči da ga pričeka, dok se ne povrati, pa je tako i zaspao. Na podu kod kreveta ležala je knjiga, kojom je pokušao da si prikrati vrijeme.

Ne želeći da probudi svog prijatelja, Andrej se obazre oko sebe, da nadje udobno mjesto za počinak. Nije mu preostalo drugo, nego da izmisli logorski krevet. On je prostro po podu veliki komad nerazrezanih novina. Zimski kaput bit će dobar za dušek i vjerni nihilistički ogrtač za pokrivalo. No šta da radi za jastuk? Vasili je imao pod glavom dva mala vunena jastuka, kojima je stanodavka snabdjela krevet. Andrej vrlo oštroumno zaključi, da je njegovom gostu dovoljan samo jedan jastuk

i metnuvši, bez okolišanja, ruku pod glavu svog druga, izvadi drugi jastuk. Uznemiren na taj način, Vasili promrmlja u snu nekoliko nerazgovijetnih riječi u znak sebičnog prosvjeda. No odmah je valjda uvidio, da nema pravo, jer je roktao, ne otvarajući oči, pomirljivim glasom, i kad mu je Andrej spustio glavu, nije se više bunio.

Andrej se razodjene, postavi sat kraj sebe, da bi za stalno mogao ustati na vrijeme i nakon što je metnuo glavu na jastuk, u času usne snom pravednika.

GLAVA III.

Na granici.

SAMUEL Zjuser, prozvan ''Ridji Šmul'', poglavica kriomčara i krčmar u Iškama, u selu na litvinskoj granici, posluživao je svoje mušterije običnom živahnošću. Njegovo brzo oko nije nikada propuštalo čas, kad je koji htio piti i njegova vješta ruka nije nalijevala nijedne kapljice više, nego je bilo nužno, da čaša izgleda puna, ali da ipak nije sasvim napunjena. No misli su mu u tom trenutku bile na drugom mjestu: one su pratile brzi vlak iz Petrograda, koji je prolazio posljednih nekoliko milja do granice.

Jutros je primio brzojav od Davida Sterna, studenta jevrejskog porijetla, koji se je priključio ''gojima'' (kršćanima), što su se bunili protiv vlasti, i sada za njih ''drži granicu''. David je javljao unaprijed odredjenim jezikom, da će doći večernjim vlakom zajedno sa tri druga, koji su morali biti prevedeni preko granice.

Tri čovjeka, po deset rubalja od svakoga, — to nije slaba dnevna zaslužba! No Ridji Šmul je računao dobiti nešto više za svoj trud. Sad je bilo vrijeme novačenja i na granici su uvedene posebne mjere, da se spriječi mladim sinovima Izraela bježanje od vojničke službe. Jedan pošteni kriomčar imao je pravo očekivati nešto više u ovakovo doba. No bilo je nužno postupati oprezno sa onakvim lukavcem, kao što je David. Ne da je loš čovjek, on, taj David! Bistra glava, prava jevrejska glava, koja bi svuda služila na čast svojoj narodnosti. Mora da je general ili nešto više medju ''gojima''. Oštar mladić, koji zna gdje raci zimuju. Pošten kriomčar se nema čega bojati, kad se pogadja s njim. On zna držati jezik za zube i jednom njegova riječ dana, više se natrag ne povraća.

No cjenka se za svaki groš kao ciganin na konjskom vašaru.

Ridji Šmul je imao više prilika da prouči svog neobičnog naručitelja. Svaka tri mjeseca javljao se taj mladi čovjek na granici i dovadjao sobom družine "goja", koji su izlazili iz zemlje ili se vraćali natrag. Bilo je, osim toga, nužno, da se prenašaju knjige iz inozemstva — vrlo unosno zanimanje, jer se za knjige plaćalo daleko više, nego li za svilu ili duhan. David je imao poznanstva diljem granice, no Ridji Šmul bijaše njegov najpouzdaniji agenat.

Što je sve to značilo, ko su bili ti neobični ljudi, s kojima se David družio, što su oni htjeli — to Ridji Šmul nije mogao da odgonetne. Potaknut Jevrejima svojstvenom ljubopitnošću, pokušao je čitati jednu od revolucijonarnih knjižica, koje su prelazile kroz njegove ruke za prenašanje. No usljed nedostatnog poznavanja ruskog jezika, nije mnogo razumio i nije se više ni trudio da razumije. Kada tako pametan čovjek, kao što je David, sudjeluje u tome, stvar je dakle sasvim unosna. Kako bi drukčije mogao David platiti tako točno i dobro? Pošto je unos tih knjiga bio zabranjen, kao što i mnoge druge robe, to je, vjerojatno, kriomčarenje najviše vrsti i to za gospodu, no upravo zašto — toga Šmul nije shvaćao. Medjutim, nije mu ni trebalo znati, samo kad se dobro plati. On je morao misliti o svojim poslovima.

Zviždanje lokomotive javljalo je dolazak petrogradskog vlaka.

— To su oni, — pomisli Šmul, pružajući uslužnim posmjehom čašicu rakije policajnom činovniku.

Šmulova krčma nalazila se nešto podalje od kolodvora. Većina putnika tražila je okrepu u bližim i boljim mjestima, no gdjekoji bi došao do njega. Zato se stao spremati da dočeka svoje goste. Obriše grube hrastove stolove, koji su stajali na obje strane sobe. Zatim pregleda za uporabu pripremljeno piće, napunivši nekoliko čašica iz dugačkog reda boca, što su se nalazile kod zida, i stane čekati za stolom.

Krčma se stala puniti narodom. U sobu je ušlo nekoliko poljodjelaca iz sela, glasno pretresajući novosti tržišta, odakle su se tek vraćali. Dva žandara, tek što oslobodjena službe na stanici, došla su na čašicu rakije i posjela se na počasno mjesto. Nekoliko stalnih posjetilaca došlo je i otišlo, no Davida nije bilo. Prodje oko jedan sat nakon dolaska vlaka, a njega još uvijek nema. Šmul nije imao ni pojma o opasnostima, kojima su izvrgnuti revolucijonarci, te se nije uzrujavao. On, na taj način, dodje do zaključka, da se je David negdje zadržao i da će doći sutra, u petak, u predvečerje sabata. Pošto je vrijeme vrlo kratko, poduzetni krčmar stane razmišljavati, kako bi iskoristio netočnost Davida; no, okrenuv se na lijevo, opazi samog Davida, koji je udobno sjedio za stolom kod žandara, ne obraćajući na njih ni malo pažnje, kao što ni oni na njega. I zaista kakvu sumnju bi mogao pobuditi taj skromno obučeni mladi Jevrej, koji je slobodno gledao u prostor strpljivim izgledom mušterije srednjeg staleža, kojemu se nije žurilo da napusti udobnu sobu i prijatno društvo?

To bijaše nizak čovjek širokih pleća, oko dvadeset i pet godina star, ugodne vanjštine i pravilna lica jevrejskoga tipa, velikih tamnosmedjih očiju, koje su gledale sjetno i prijatno.

Šmul ga posluži vrčem piva, kad je došao na njega red, i nije više na njega obraćao nikakovu pažnju. Mladi čovjek plati svoje pivo, popije ga spokojno i nestane ga tako tiho, kao što je i došao.

Izašav na ulicu, David se okrene za uglom i udje u kuhinju kroz stražnja vrata. Kod slabog svjetla lojane svijeće nabasa na nešto bijelo i meko — mlado živo jare, koje odskoči s poda i provuče se kraj Davidovih nogu, podigav oblak prašine. Kokoš, koja je spavala na polici, prestrašena u snu, izgubi ravnotežje i sa velikim kokodakanjem potraži zaklonište na protivnom uglu sobe.

Mladi čovjek prodje kroz kuhinju,gdje je njegova prisutnost prouzročila toliki nered i udje u tamni hodnik. Zapaliv voštanu svjećicu, popne se po drvenim stepeni-

cama i udje u malu nečistu sobicu, gdje je Ridji Šmul obavljao svoje najvažnije poslove.

Gazda je već bio tamo. Pozvav svoju ženu, da ga zamijeni kod krčmarskog stola, on se odmah požuri svom posjetiocu, čim je opazio, da je ovaj izašao iz krčme.

— Kako vam je, gazdo Šmul?—upita David u jevrejskom jeziku. — Vi me niste očekivali tako skoro?

— Nisam se nadao, da ću vas uopće vidjeti, gospodine Davide — mislim naime danas. Držao sam, da ćete doći sutra.

— Imao sam neke poslove, — reče mladi čovjek, posadiv se u naslonjač, pokriven masnim pokrivačem neodredjene boje.

Mršavi i dugi Šmul se spusti na visoki drveni stolac, kojem je manjkala jedna noga.

— Jesu li vaši drugovi s vama? — upita on.

— Da.

— Sva trojica?

— Sva trojica. Dva muškarca i jedna gospodjica. Ostavio sam ih kod Tome. Želimo biti na drugoj strani u jutro. Nadam se, da ste sve uredili.

— Da, sve je u redu. Oni će biti na drugoj strani u osam sati, no...

Šmul neodlučno ušuti, protare lijevu stranu svog nosa i upitljivo pogleda Davida u lice.

— U čemu je stvar? — upita ovaj gledajući u njega.

— Vidite, vremena su teška, pa i vojnici su postali lakomi. Imao sam mnogo, ah, mnogo neprilika, dok sam ih nagovorio, — reče Šmul, podignuv ganutljivo oči prema tavanu, — i morao sam platiti više nego...

— Ako je to istina, vi nemate pravo, Šmul, i učinili ste veliku pogrješku, — reče David nemarno.

— Zašto? — Zar je pogrješka, što nastojim, da vam točno služim?

— Ne radi se o tome. Vi se morate držati odredjenih cijena. To je pravilo trgovine. Što više dajete, tim više će oni tražiti. Zapamtite ovo, prijatelju, i držite se svojih cijena. To je pravilo.

— Lako je vama govoriti, gospodine Davide! — gnjevno usklikne kriomčar, igrajući ulogu uvrijedjene nevinosti. — No kako bi se ja mogao ne složiti? Oni su gospodari, ne ja!

— Pametan čovjek mora znati, kako da ih uvjeri, — reče David nepokolebivo. — Recimo, — nastavi on veselim izražajem u svojim velikim očima, — da vi zatražite od mene više, nego smo ugovorili. Ne velim, da tražite, no dopustimo za jedan časak. Ja bi vam odgovorio, da riba ide tamo, gdje je voda dublja, a kupac — gdje je roba jeftinija. Posao je posao. Granica je duga, a vojnika ima mnogo. Ako se čovjek ne drži uglavljenih cijena, zašto bi se držali tog čovjeka? Zar nije tako?

David se dobrodušno nasmiješi i počne puniti svoju malenu drvenu lulu.

On se je, naravno, odmah dosjetio, kamo smjera Šmul i tvrdo odluči da ne popusti. Štedljivost kod trošenja stranačkog novca bila je, po njegovom shvaćanju, sveta dužnost jednog revolucijonarca. No bilo je protiv njegove naravi, da se prema ljudima ponaša surovo tako dugo, dok je bilo moguće.

— Kako vaša obitelj? Zaboravio sam, da vas upitam, — nastavi on. — Nadam se, da su svi zdravi.

— Sasvim dobro, hvala! — odvrati Šmul zlovoljno, smišljajući smjeliji napadaj. Nije htio da promaši tako zgodnu priliku.

— Ništa nova u selu? — nastavi David, bezbrižno pušeći lulu.

— Ništa nova, — kiselo odgovori kriomčar i stade pripovijedati o raznim dogadjajima, koji su pokazivali, kako strogo je postalo na granici.

— Jeste li čuli, da se je Icka povratio? — upita David, ispuštajući gusti oblak dima iz ustiju.

Srce Šmula prestade kucati. Icka ili Isak Perlglanc je bio vrlo lukav kriomčar, na dobrom glasu medju svojom braćom. David je katkada obavljao neke poslove preko Icke i Šmul se bojao, da ga ovaj ne bi istisnuo.

— Zar tako? — bojažljivo odvrati kriomčar. — Ja to nisam znao.

On baci pitajući pogled na svog susjeda. No David je gledao sasvim ravnodušno.

— Rekao mi je Toma. To je sve što znam, — odgovori on.

"Nema nade" — pomisli Šmul. — "On je o svemu obaviješten i ne da se prevariti."

— Imaju li vaši ljudi mnogo prtljage ? — upita Šmul poslovnim tonom, kao da medju njima nije bilo ni malo nesloge.

— Nekoliko svežanja. Tvoj dječak može sve dopremiti.

— Onda ću ga sutra poslati Tomi. Novac s one strane?

— Da. No ne zaboravite, da od njih ne trebate tražiti ništa. Samo nekoliko redaka na komadiću papira, da su prešli neoštećeni.

Šmul tužno kimne glavom. To je bio još jedan uzrok nezadovoljstva sa mladim čovjekom. David bijaše vrlo strog, dapače surov u tom pogledu. Šmul je to znao jako dobro.

Uvrijedjeni kriomčar odbaci natrag iznad uha uvojke svoje kose i brzo upita, kakvo je vrijeme u Petrogradu, da bi tako skrenuo na drugu stranu neugodni tok svojih misli.

No veselost zamijeni njegovo loše raspoloženje, kad ga David upita, da li će biti ovdje za mjesec dana.

— Odlazim u inozemstvo, — razjasni mladi čovjek, — i hoću da ovamo prenesem mnogo stvari.

Šmul je cmoknuo usnicama. To bijaše nagrada za tek što pretrpjeli poraz.

On nije stavljao pitanja. David to nije volio i nikome nije rekao više nego je smatrao nužnim.

— Nadam se, da nećete na me zaboraviti, — reče Šmul.

— Ne, neću. Samo treba da budete na mjestu. Ja ću vam pisati unaprijed, da bi mogli sve prirediti.

Onda su počeli govoriti o putnicama, o prenašanju i o drugim stvarima. Šmul nije više pokazivao znakove nezadovoljstva. Oni se rastadoše prijateljski. Kriomčar je

ostao na raskršću izmedju estetskog poštovanja prema sposobnostima Davida i vlastitog razočaranja usljed neuspjelih svojih planova.

"Okretan dečko, nema mu prigovora, — govorio je on samom sebi, zatvarajući vrata i prozore krčme. — Ni sam otac Jakob ne bi ga mogao nadmašiti. No ipak je mogao biti mekši prema jednom svom sunarodnjaku sa velikom obitelji i pomoći mu, da zasluži nekoliko poštenih groša!

On se tužno sjeti zlatnih vremena prije šest-sedam godina, kad je plaća za prevadjanje preko granice bila dvadeset i pet, dapače i pedeset rubalja od osobe. Neke budale su platile i po sto rubalja! David je cijenu skinuo do kukavnih deset rubalja, bez ikakovih dodataka. Doduše, od kako je David primio taj posao u svoje ruke, prelazio je u Rusiju i obratno deset puta veći broj "goja". To je bila neka utjeha. No Šmul nije mogao da ne sanja o tome, da bi kud i kamo bilo bolje, kad bi trgovina bila živa kao danas, a cijene visoke kao prije. On se udubi u sanje takvih brojki, da mu je u početku srce zadrhtalo od radosti, a zatim se stisnulo od boli.

U to je David stigao u Tominu kuću, gdje se je njegova družina smjestila na prenoćište. Gazda otvori vrata i David se raspita o svojim drugovima. Sve je bilo u redu. Oni su večerali, kao što je David naredio, i sad su otišli na počinak. Muškarci su zapremili prednju sobu, a Tomina kći, Marina, otišla je sa gospodjicom na drugi sprat. David mu zahvali i uputi se drugovima. U ovakvim prigodama on se je uvijek zaustavljao kod Tome, prem ovaj nije imao ništa drugo do gole drvene krevete za spavanje. Toma bijaše **sotski** — nešto kao seoski stražar — i njegova je koliba bila potpuno bezopasno mjesto.

Došav u sobu, David pregleda sve pažnjom službujućeg činovnika. Kapci na prozorima su bili zatvoreni, da ne bi prolaznici opazili strance unutra. Sva prtljaga, zajedno sa njegovom platnenom torbom, bila je složena u kutu. Njegovi su drugovi, umorni usljed dugog putovanja, spavali na klupama kraj zidova. Svaki je imao slamnati jastuk i posteljinu, koju je dostavio domaćin. Sve

bijaše u redu. Sličan krevet bio je priredjen i za njega, no usuprot svoje sustalosti, on je ogladnio i potražio nešto za večeru. On odreže komadić pogače, što je ležala na stolu, izvadi iz torbe malo sira, pomno zamotanog u papiru, i nahrani se od svoje vlastite zalihe, kao stari vojnik u ratu.

Čim su zrake jutarnjega sunca stale prodirati u sobu, on prvi ustane, obuče se na brzo i otvori kapke. Probudjeni njegovim veselim glasom, i ostali putnici bijahu naskoro na nogama.

Ostrogorski, najstariji od svih, bijaše čovjek, srednjih godina, malen i pognut, izgledom povenulog i bojažljivog učenjaka. Otjeran u progonstvo prije mnogo godina, radi malenog prekršaja, u jedan zabitni gradić kraj Volge, pobjegne iz robije i sad je polazio, da se zauvijek nastani u inozemstvu.

Njegov suputnik Zacepin, snažan mlad čovjek od dvadeset i dvije godine, bivši poručnik u pješadijskoj regimenti, jedan od Davidovih revolucijonaraca, — bio je u tako velikoj opasnosti, da ga je organizacija poslala u inozemstvo ‘‘na promjenu zraka’’.

— Žurite se, dečki! — reče David. — Danas vam predstoji da izvršite velika djela i ne smijete gubiti vrijeme. Ja idem da priredim zajutrak.

Na dvorištu opazi treću suputnicu iz svoje družine, Anu Vulić, devetnaestgodišnju djevojku, ‘‘učesnicu’’ u sveučilišnim neredima nepolitičke naravi. Pošto joj policija nije htjela izdati putnicu za inozemstvo, David je rado priključi svojoj najranijoj grupi, koja je išla u inozemstvo. On je uvijek volio da pomogne preko granice svakome, kome je to bilo nužno.

Ana je pazila na samovar, dok je David priredjivao zajutrak, koji je bio raskošan u toliko, u koliko je Tomina smočnica dopuštala. To bijaše pitanje časti za Davida. Ne mareći za svoju vlastitu udobnost, on je katkada bio zabavan u svojoj brizi prema povjerenim mu ljudima. On se je brinuo ne samo za njihovu sigurnost, već je nastojao, da budu dobro nahranjeni i zadovoljni u svakom pogledu.

Prve sunčane zrake sijale su kroz malene ružne prozore i rasvjetljivale sobu i lica putnika.

David je napravio čaj. On je uvijek nosio veliku zalihu čaja u svojoj torbi, jer je čaj u malim dućanima loš i skup. Skromni zajutrak prošao je vrlo živahno. Svi su bili veseli kao ljudi puni znatiželje i očekivanja zajedničke opasnosti. Oni se nisu mogli osloboditi misli, da je prelaz preko carske granice vrlo ozbiljna stvar. David ih je uvjeravao, da je to jako jednostavno. Stotine ljudi prešle su potajice preko granice samo sa jednom namjerom, da ne troše novac za putnicu. Politički krivci mogu, ako samo nemaju ništa sumnjiva na svojoj spoljašnosti, preći granicu tako lako, kao i svi ostali.

— Pa ipak je mnogo njih bilo uapšeno na granici, — reče Ana Vulić, porumenivši.

Ona je bila malo uzrujana, jer se nikad prije nije nalazila u neprilici. No bila je vrlo ponosna i bojala se, da njena primjedba ne bi bila shvaćena kao znak straha.

— Da, istina je! — reče David, upaljen srdžbom. — I čijom krivnjom, nego vlastitom? Glupan se može utopiti dapače i u kablu vode, ako drži glavu unutra.

Kao svi ljudi vatrena temperamenta, David je bio sklon pretjerivanju. Iz njegovih riječi je slijedilo, da je granica najbolje mjesto na svijetu za šetnju. On se ozbiljno srdio na besposličare, koji su izvikali granicu i hrane narod glupim pojmovima o njenim opasnostima.

Razgovor o dogadjajima pograničnog života prekinuo je Ostrogorski, koji je najprije opazio, da je njihov kriomčar zakasnio. I zaista njega još nije bilo ni u deset sati. David je otišao u krčmu, no nije našao Šmula. Nešto se je desilo. Ostrogorski, kao gnjevljiv čovjek, počeo je gubiti strpljenje.

— Zar ćemo biti prisiljeni, da ovdje probavimo još jednu noć? — upita on žučnim posmjehom.

David spokojno razjasni, da se toga ne treba bojati. Ako kriomčar ne dodje do jedanaest sati, stvar će se urediti na drugi način.

Samo Zacepin nije prigovarao ni stavljao pitanja. On

je imao povjerenje u Davida, kao vojnik u svog zapovjednika, i sama njegova narav nije trpjela nikakove sumnje.

Kad se je Šmul pokazao na vratima, David ga dočeka bujicom predbacivanja. Kriomčar se ispričavao, da nije bila njegova krivnja, već puki slučaj. Stražar, s kojim je učinio nagodu, ne bijaše odredjen za jutarnju službu, kao što se nadao, i na njega se može računati čak na večer.

To je bilo neugodno. Sad je petak. Za nekoliko sati nastaje sveta večer sabata, i tada ni najveća nagrada ne bi mogla navesti kriomčara Mojsijeve vjeroispovijesti, da naruši subotnji blagdan.

Munja gnjeva zasja u Davidovim očima.

— Ne ljutite se, gospodine Davide! — reče kriomčar. — Ne morate čekati, dok prodje subota. Ja imam dvije putnice za ova dva gospodina, a moja kći dočekat će nas na putu prema prelazu i dati svoju putnicu gospodjici. Možemo krenuti odmah, ako želite.

David protumači u ruskom, što se je desilo i uruči putnice muškarcima. To nisu bile redovite putnice za inozemstvo, već neke vrsti svjedodžbe, što su izdavane pograničnim stanovnicima, koji su imali posla s obje strane granice i koji su morali često prelaziti s jedne strane na drugu.

Svaki je otvorio putnicu, da nauči ime za svaki slučaj. Na Zacepina je čitanje putnice učinilo strašan dojam.

— Što je to? Kakvo smeće ste mi donijeli? — zakriči on kriomčaru. — To je ženska putnica!

— Pa dobro, — odgovori Šmul, — što je tako strašna u tomu?

Radoznali i zbunjeni Zacepinovi suputnici su se približili, da se uvjere o sadržaju putnice.

Nije bilo nikakove sumnje. Na putnici bijaše napisano velikim slovima i žućkastom tintom: "Sara Halper, udova trgovca Salamuna Halpera, četrdeset godina stara".

Svi prasnu u smijeh, kojem se pridruži i Zacepin. Za svog revolucijonarnog djelovanja on je rabio mnogo putnica i igrao mnogo uloga, no sad je po prvi put bio udo-

vica, četrdeset godina stara, — i on stane prosvjedovati protiv toga.

— Morate mi promijeniti putnicu! — reče on kriomčaru. — Ja se ne mogu izdati za udovicu!

Šmul podigne ruke u vis, kao kerubin svoja krila — i zažmiri.

— Zašto ne? Božjom pomoću proći ćete.

Zacepin, koji nije vjerovao u božju providnost, ostade kod svoga. Onda se umiješa David, prem ga je zabavljala neprilika Zacepina.

— To ne mijenja ništa na stvari, — reče on, — vi ćete se i sami uvjeriti.

Zacepin sažme ramenima. Kako će proći kao udovica od četrdeset godina — to je bilo iznad njegovog razumijevanja. No dočim je David upućen u tajnu, sve je, dakle, u redu.

Putnici se spremiše za odlazak. Morali su ići praznih ruku, jer je pravilo na granici, da ljudi i roba moraju biti prokriomčareni posebno. Stvari za prodaju vrijedile su više, nego obični ljudski stvorovi, koji nemaju sajmenu vrijednost. Ostrogorskom, koji je imao ručnu torbicu sa svježnjem rukopisa, nisu dapače dozvolili ni da to ponese sobom. David se je imao pobrinuti za sve. On je trebao, da sve otpremi drugim putem i obećao priključiti se njima na drugoj strani.

Na vratima se susretoše sa Šmulovim sinom, koji uruči Ani Vulićevoj putnicu svoje sestre.

— Sad je sve gotovo! — reče David.

Oni su srdačno stisnuli jedan drugome ruku i rastali se. Zacepin i kriomčar su išli naprijed. Druga dvojica su ih slijedila iz daleka, tako da ne bi svraćala na se tudju pažnju. Za dvadeset minuta su stigli do malog i nečistog potoka, koji bi i "kokoš mogla da pregazi za suše", kako vele Rusi. Na obje strane potoka ležala je široka i pusta ravnica, gdje se kroz svježu travu pomaljala žuta glina. Na obje obale stajale su gomile muškaraca i žena. Čamac sa ravnim dnom, poput velike stare papuče, plivao je po žutoj vodi. Sijedi stražar, žuta lica i stroga pogleda, stajao je sa golim mačem na pročelju.

Čim se je čamac približio obali i bio ispražnjen, naši putnici skoče unutra, na znak svog vodje, a za njima desetak muškaraca i žena, koji su se tako tiskali, da su skoro nagnali jedan drugoga u vodu.

— Dosta! — umiješa se stražar, odbijajući natrag svjetinu.

Okrenuv se onima, što su bili u čamcu, reče zapovjedničkim glasom:

— Putnice!

Tu je bila granica. Na lijevoj obali nečistoga potoka bijaše Rusija, a na desnoj — Njemačka.

Svi su izvadili putnice, skupili ih zajedno i predali stubu zakona i reda. Ispruživši ruku, on nabrzo prebroji glave, a zatim putnice. Pošto se je broj podudarao, pruži putnice najbližem putniku i zaviče:

— Gotovo!

Prevažač, koji nije imao ni kormila ni jadara, a ni motke za guranje, odgurne nogom čamac od Rusije i za jedan časak se udari o Njemačku. Putnici skočiše na obalu. Sve je bilo svršeno. Oni su se nalazili u Europi, izvan carske vlasti.

— Kako je to jednostavno! — usklikne Ana Vulić s posmjehom.

Svi su osjetili veliku olakšicu i, razgovarajući glasno, upute se prema selu, gdje su trebali čekati Davida.

Da nisu bili tako silno zabavljeni sami sobom, oni bi primijetili pristojno obučena, mlada čovjeka, tamnih očiju i blijeda lica, kad je prošao ulicom i bio prijatno iznenadjen zvucima čistog ruskog govora.

To bijaše Andrej, koji je stigao na mjesto, označeno u Žoržovom pismu, točno prije pet dana. Očekujući od sata do sata dolazak Davida, koji ga je imao dočekati ovdje, on je umirao od dosade.

Odmah se dosjetio, da su ta trojica nihilisti iz Davidove družine. Mamilo ga, da s njima progovori, no suzdržao se. Možda su posve tudji ljudi. Opreznost nikad ne škodi. Ako su to prijatelji Davida, vjerojatno ni sam David nije daleko.

GLAVA IV.

Novi dojmovi.

POVRATIV se u svratište, Andrej nadje konobara i upotrebi svu svoju snagu, da u pokvarenom njemačkom jeziku protumači, da će biti cijeli dan kod kuće, ako bi slučajno ko za njega upitao.

Prozori njegove sobe su gledali prema velikom zelenom trgu, na kojem se križalo nekoliko ulica. Odavle on stane promatrati promet i oko jedanaest sati opaze njegove oštre oči zdepastu figuru Davida, koji je koracao brzo, mašući rukama izvan debelog velikog kaputa, koji je nosio kroz čitavu godinu.

Andrej poleti po stubama. Drugovi se sastadoše u hodniku, zagrliše i poljubiše upravo po ruskom običaju.

— Jesi li me mnogo grdio, što sam učinio, da tako dugo čekaš? — upita David, lako udariv Andreja po ramenu.

Grdio sam te, ali ne mnogo. Mislio sam, da ti se nije što dogodilo.

— Kakve ludorije? Što bi se **meni** dogodilo? Trčao sam okolo, kako bi stvorio malu družinu za prelaz preko granice. Dvije ptice jednim kamenom, kao uvijek. Jeftinije i brže.

— Vidio sam, čini mi se, tvoju družinu kod skele prije jedan sat.

— Možda. Zacepin je medju njima. Moraš se upoznati s njim.

Bili su posve sami u Andrejevoj sobi. David skine kaput, baci ga na naslonjač i sjedne.

— Sad mi moraš ispričati sve novosti, — reče Andrej, zaustavivši se pred njim. — Kako Žorž i svi ostali?

Što je sa Borisom? Jeste li dobili pismo od Zine?

— Dobili smo pismo od Zine. Izgledi su, čini se, loši, sudeći po njenom natucanju. Ona će naskoro doći u Petrograd i pripovijedati potanje o svemu.

— Zar ti ne ideš sa mnom u Petrograd?

— Ne, — reče David. — Ja putujem u Švajcarsku i ostat ću tamo neko vrijeme. Jesi li čuo, da ekvilibristi hoće da izdavaju svoj vlastiti potajni list u Petrogradu?

— Ekvilibristi? — usklikne Andrej. — Je li moguće?

Ekvilibristi su sačinjavali tajno društvo, koje su tako prozvali njihovi protivnici zbog njihove umjerenosti i neodlučnosti. Izmedju njih i stranke "Zemlja i Volja", kojoj su pripadali David i Andrej, postojali su hladni odnošaji.

— Oni za cijelo nešto namjeravaju, — odgovori David. — Kad su čuli, da odlazim u Švajcarsku, dali su mi novac, da im kupim slova.

— To nije loše, — reče Andrej. — Ja ću od danas imati bolje mišljenje o njima.

— A ja neću, — odgovori David. — Vidjet ćemo, što će raditi s tim slovima. Ja njima ne vjerujem.

On pogleda oko sebe za šibicu, da zapali lulu. Andrej mu pruži cigaru.

— Kad je tako, zašto si primio njihovu narudžbu? — upita on.

— To je moja stvar, — odgovori David. — Ja sam pometač revolucije. Moja je dužnost, da čistim puteve od svih zapreka i dajem slobodu svakome, ko hoće da ide po njima. Da li će ekvilibristi uspjeti ili ne, to me se ni malo ne tiče. A osim toga, — nastavi on, — trud nije velik. To će mi pružiti mogućnost, da provedem nekoliko dana u Švajcarskoj sa drugovima, i to je sve.

— Ja se svejedno veselim radi njih. Jesi li im pisao o svom dolasku?

— Ne. Ja to nikada ne činim. Daleko je ugodnije, da čovjek bane iznenada. Kako je njima? Ti mi o tome ništa ne reče.

— Nema ništa za reći. Život je isti, dosadan kao uvijek, — odgovori Andrej.

David se udari nestrpljivo po koljenu.

— Kako su dosadni ovi naši nihilisti! — usklikne on. — Živu u slobodnoj zemlji u doba velikog društvenog preokreta, a osjećaju se kao riba na suhom. Zar držite, da je Rusija cijeli svijet?

Svojim jevrejskim kozmopolitizmom on se je često prepirao o tome sa ruskim drugovima.

— Imaš pravo, da nas napadaš, — odgovori Andrej, spreman na samoosudu, koja često sakriva zadovoljstvo usljed priznate pogrješke. — Mi smo najmanje kozmopolitska nacija, prem neki tvrde protivno. Ti si jedini medju nama, koji zaslužuješ ime gradjanin cijeloga svijeta.

— To je laskavo, ali ne baš prijatno, — odgovori David.

Andrej nije nastavio prepirku, nego upita, što misle petrogradski drugovi o Borisu. Ta stvar mu je bila na srcu. Boris bijaše njegov najmiliji drug, najbliži na svijetu poslije Žorža.

— Ništa se ne može poduzeti, dok se Zina ne povrati, — reče David. — No bojim se, da se baš sada ne može ništa učiniti za njega.

— Ništa! Zašto? — usklikne Andrej.

— Nema sila, — odgovori David s uzdahom. — Sad smo nekako u škripcu. I sam ćeš se osvjedočiti, kad stigneš tamo.

On poče nabrajati gubitke i novčane poteškoće stranke.

Andrej je slušao, hodajući gore dolje pognute glave. Stanje je gore, nego je očekivao. No pomisao na beznadnost položaja uzbudi u njemu plamen gnjeva, koji mu nije dozvolio, da podlegne. On se je priučio misliti sasvim ravnodušno o svom vlastitom uapšenju. Takav je udes rata, i on bijaše pripravan na to. No dozvoliti onim ''huljama'', — kao što je nazivao sve prestavnike vlasti — da ubijaju njegove drugove, bez ikakvog pokušaja obrane, — bilo bi poniženje, koje nije mogao podnijeti.

— Kakve li besmislice, kad naši ljudi govore o nestašici sila u stranci! — usklikne on, zaustavivši se pred Davidom. — Naša snaga je oko nas. Ako ne možemo naći pomoćnike, to znači, da ni sami nismo mnogo vrijedni!

— Čovjek ne može skočiti više od svoje glave, — odgovori David. — Mi bi mogli naći nekoliko ljudi, koji bi tu stvar uredili, no što bi oni radili bez novca?

— To nije tako strašno! — reče Andrej. — Najbolji način, da napunimo blagajne i da uzbudimo ljudske umove jeste — da poduzmemo kakvo važno djelo.

— Katkada je i to nužno, — reče David. — Razgovaraj sa Zinom i ostalima o tome. — Mi svi želimo, da se nešto učini.

On ustade i poče se opraštati.

— Moram ići mom društvu, — reče on. — Zbilja, kako da udesimo tvoj sastanak sa Zacepinom? Bi li ti pošao k njemu, ili da on dodje amo?

Andrej upita, ko su ostali i odluči, da odmah podje u njihovo svratište. Bilo bi mu vrlo drago, da se upozna s cijelom družinom.

Kad je David ušao u sobu, gdje su sjedjeli njegovi štićenici, dočekaše ga svi burnom ovacijom.

Andrej bje prestavljen prvim izmišljenim imenom, što je Davidu palo na pamet.

Ostrogorski i Vulićeva nisu bili članovi organizacije, te nije bilo nužno uvesti ih u tajnu Andrejevog povratka u Rusiju. A Zacepin je lako mogao pogoditi ko je novi čovjek.

Družina se podijelila u dvije grupe. Andrej i Zacepin su ostali sjedjeti za stolom, dok je David odveo ostalu dvojicu do prozora na protivnoj strani sobe. Ostrogorski i mlada djevojka se još uvijek nisu mogli načuditi jednostavnosti svog prelaza preko granice.

— Čovjek bi skoro volio proživjeti veće uzbudjenje, — reče Ana.

Ostrogorski takodjer primijeti, da je takva šta očekivao.

On se je nalazio u govorljivom raspoloženju i pričao, da je obaviješten iz vjerodostojnih izvora, kako su

neke ljude prenašali preko granice na ledjima u vrećama oko pola noći; kako su se često sakrivali po nekoliko dana u ropotarnicama, prije nego su kriomčari ulovili priliku, da ih prevedu preko granice. David se je smijao i rekao, da sumnja glede vreća, no da je ostalo možda istina. U prijašnje doba, kad su kriomčari mogli raditi po svojoj miloj volji, oni su često odigravali slične komedije sa naročitom namjerom, da bacaju prašinu u oči svojih mušterija i da pokažu, kako su ogromne svote za prelaz pošteno zaslužene.

U isto doba razgovarao je Andrej sa Zacepinom, kojeg je upitao o raznim stvarima, koje je vidio i o gradovima, u kojima je živio. Njih su ostavili na samu s tom slobodom, koja vlada na svim društvenim sastancima nihilista, sve dotle, dok Zacepin nije gromko izrazio svoje mišljenje o jednoj grupi revolucijonaraca u nekom pokrajinskom gradu.

— Rulja brbljavaca! Gibaju se izmedju politike i socijalizma, — reče on svojom običnom iskrenošću. — Htjeli bi da sjede na dva stolca, a to ne valja za ova vremena.

Ova primjedba doleti do uha Ostrogorskoga, koji bijaše strastven prepirač. Mali čovjek se približi polagano onoj dvojici, metnuv ruke na ledja. Činilo se, kao da mu teški nos priteže dolje mršavo lice. Izmedju njega i Zacepina bilo je na putu nekoliko sukoba, no on je žedjao za više. Slabim zajedljivim osmjehom na tankim usnicama, zatraži dozvolu da upita: što nije, po mišljenju Zacepina, dobro za sadanje doba — sjedjeti na dva stolca ili biti socijalista?

Zacepin odgovori srdito, da je rekao, što je mislio i da svi oni, koji se nazivlju revolucijonarcima, a istodobno se klone pravog revolucijonarnog rada, — jesu u istinu brbljavci, dapače još gori!

Ostrogorski se je slagao s time, no imao je svoje posebno tumačenje o pravom radu. Rasprava je privabila Vulićevu i ona se premjesti kod divana, bliže raspravljača. S početka je slušala, a onda se i ona umiješa, i razgo-

vor postane općenit. Samo David je ostao na svom mjestu, sjedeći na pragu prozora i lijeno nišući noge.

Rasprava je zauzimala sve žešći i burniji karakter. A tomu se nije trebalo ni čuditi, jer je skoro postalo jasno, da se od petorice prisutnih — svi revolucijonarci i socijalisti — nijedan nije slagao s ostalima i niko nije htio da popusti. Zacepin bijaše otvoreni terorista, koji se je odlikovao iskrenošću i stalnošću svojih pojmova u svim pitanjima teorije i prakse, a uz to je bio slobodan od svake sumnje i nesigurnosti. Ana Vulić isto tako bijaše teroristica — naravno u teoriji — prem nije zalazila tako duboko, kao Zacepin, — s kojim se je posve razilazila u pogledu socijalističke države u budućnosti, a takodjer i u pogledu političkog djelovanja u sadašnjosti. Što se Andreja ticalo, on se nije mogao složiti ni s jednim od ove četvorice. No budući je boravio dugo vremena izvan tijeka revolucijonarne misli, nije, kako se činilo, imao odredjen sistem i bio je nešto malo neodlučan. On se je opirao čas jednom čas drugom, i za jednu minutu nabace se na njega žestoko oba protivnika, dovikujući mu na oba uha o razlici svojih razloga, da na taj način dokažu njegovu nedosljednost. Andrejevo ponašanje je silno razljutilo Zacepina. Čovjek takve prošlosti morao bi imati zdravija načela i odmah pristati uz pravu stvar, bez suvišnog okolišanja.

Okrenut ledjima prema kaminu i oprijevši tamo svoju snažnu desnu ruku. Zacepin se je čvrsto držao svog stanovišta. On se je morao braniti od svih ostalih, koji su mu htjeli dokazati, da je vjera u goli terorizam posve uska za jednog socijalistu.

— Onda vam velim, — kričao je, idući prema njima, — da ja nisam socijalista.

On zategne svaku riječ, da bi joj dao što veću težinu.

— Tu smo! — usklikne Ostrogorski pobjedničkim patvorenim glasom. — Dakle, vi ste buržoa, pristaša potlačivanja radničke klase od kapitalista. Quod erat demonstrandum!

On se okrene od svog protivnika i zapjevucka neku melodiju, da izrazi, kako je suvišan daljni razgovor.

— Ne, nisam! — zaviče Zacepin, ne zbunivši se ni malo. — Socijalizam nije za naše vrijeme. To sam htio reći. Moramo se boriti protiv apsolutizma, da izvojštimo političku slobodu u Rusiji. To je sve. Što se tiče socijalizma, ni malo ne marim za njega!

— Izvinite, Zacepin, — upadne Andrej, — to je gotovo besmisleno. Sva naša moralna snaga sastoji se u tomu, što smo socijalisti. Odbacite socijalizam — i naša snaga propada.

— A kakvim ćete pravom, — usklikne Vulićeva, skočiv sa stolca, — pozivati radnike, da se priključe k vama, ako niste socijalista?

— Pričajte drugome! — otegne Zacepin, mahnuv prezirno rukom. — Sve je to metafizika!

On je metafizikom nazivao sve, što nije, po njegovom mišljenju, zasluživalo ni malo pažnje.

— Naš najbliži cilj jeste, — nastavi on, nadvisujući sve ostale svojim gromkim glasom, — da srušimo političku samovladu. To je nužno za sve. Svi oni, koji vole Rusiju, moraju da nam pruže ruku, a oni, koji neće, to su izdajice narodne stvari!

Nakon toga je pogledao ravno u Ostrogorskog, da ne bi bilo nikakove dvojbe, na koga se odnose ove riječi.

— Što će narod dobiti od buržoaskog ustava, za koji se borite vi? — zaviče neustrašivi mali čovjek čitavim svojim glasom, rivajući svoje malo tijelo prema visokom protivniku, sa izgledom pijetla, koji navaljuje na veliku psinu. — Vi posve zaboravljate narod, jer ste buržoa. Eto što ste vi!

— Pogledajte, pogledajte! — reče David pokazujući dolje na ulicu, — tamo je vatrogasna štrcaljka. Nemojte se tako uzrujavati, jer će gostioničar uperiti cijev prema vama.

Niko ne obrati pažnju na ovu primjedbu. Njegovo se podrugivanje izgubi medju prepiračima i on opet utone u svoju šutnju.

Rasprava se je produžila na isti način, no pošto su se prepirači već umorili, postali su mirniji. Svi su za prepirke nekoliko puta promijenili svoja mjesta. Sad je Zacepin stajao blizu stola i držao Ostrogorskog za puce od kaputa.

— Dozvolite mi da reknem samo nekoliko riječi, da vas uvjerim, Zacepin! — reče slatkim zagovarajućim glasom. — Povijest Europe nas uči, da su sve velike revolucije... — i on je nastavio razvijati na dugo i široko svoju tezu.

Zacepin je slušao, ravan kao svijeća, tek malo pognute glave i nahmurenim čelom. Sudeći jo njegovom licu, bilo je jasno, da sjeme Ostrogorskeve mudrosti pada na kamenito tlo.

— Drugovi! — prekine ih David, pogledav na sat, — ostaje manje od dva sata do vašeg odlaska. Vrijeme je, da se pobrinemo za tjelesne potrebe. Idemo na objed. Nadam se, da se s time slažete svi.

On ode dolje da učini sve pripreme, a Ostrogorski izadje van, da promijeni ruski novac.

Andrej se razveseli zgodnoj prilici, da izloži svoje nazore, s kojima će se, kako mu se činilo, složiti svi, ako ih samo budu razumjeli. U njegovom je "programu", što ga je pomno izradio prije svog odlaska, bilo mjesta za sve i za svakoga. Zacepin je pažljivo slušao.

— To ništa ne vrijedi! — usklikne on bez i najmanjeg kolebanja, odlučno tresući glavom.

— Zašto ne? — upita Andrej.

Zacepin ne odgovori odmah. On je skupljao misli i tražio riječi, da se što jasnije izrazi. Njegova sporna gorljivost se je utaložila. Andrej je drug i sprema se da radi. S njim treba govoriti o korijenu stvari, a ne samo napadati i odbijati. Lice mu pocrveni od naprasitog gnjeva.

— Vi hoćete, da bi išli ruku uz ruku s liberalcima, — reče on, gledajući mrko u Andreja. — No što bi bilo onda, kad bi oni tražili, da budemo mirni? Zar ćemo se složiti s time? Ne, tako mi boga! Mi ćemo klati, strijeljati i dizati u zrak, a svi strašivci nek idu k vragu!

On tako lupi pesnicom o stol, da ga zamalo nije razbio.

— No, Andreju, — doda on mirnije, — vaš eklekticizam ne valja.

— Što velite vi na to? — upita Andrej djevojku.

— Ja mislim, da moramo računati jedino na sebe i ići svojim putem. Oni, koji vole naše ciljeve, poći će za nama, — odgovori ona od uzbudjenja zažarenim licem. U tom odgovoru ne bijaše ništa takovoga, što čovjek ne bi čuo od stotine ljudi. No glas ozbiljnosti i duboke iskrenosti u ovim riječima iznenadio je prokušano uho Andreja. On je do tog trenutka bio obuzet zadovoljstvom prvog sastanka s pravim Rusima, te je jako malo pažnje obraćao na stidljivu djevojku, koja nije gotovo ni sudjelovala u prepirci. No sad se u njemu probudi nagon lovca ljudi, i on promotri djevojku pozornije. Njeno svježe mlado lice bijaše pametno i ozbiljno, a blistave kestenaste oči gledale su više u zemlju. Njena mala no snažna figura, bila je obučena u crno odijelo, kakvo su obično nosile sve gorljive nihilistice.

Za objeda je upita o njenom radu i o planovima, te sazna, da je bila članica tajnog djačkog kluba za samonaobrazbu. Andrej lako pogodi, da je ona vodila glavnu riječ u tom klubu. Sad namjerava, da svrši nauke u Švajcarskoj. Andrej je uputi da podje u Ženevu, gdje će imati na raspolaganje sve, što treba, i dade joj pismo za Lenu.

Vlak je imao krenuti u četiri sata. David je dao svojim drugovima sve upute i više korisnih savjeta. No njegova je očinska zabrinutost iščezla. Oni više nisu bili njegovi posebni štićenici. Sad je sva njegova brižljivost i pažnja bila prenešena na Andreja. Oni se upute zajedno u Andrejevu gostionu i odluče, da tu prenoće. Morali su provesti u gradu čitavu subotu, a David je imao reći Šmulu, da bude gotov u nedjelju u jutro.

— Ne ranije? — upita Andrej.

— Ne! Tako je to imati posla s mojim Jevrejima, — protumači David. — No na ovoj strani živi jedan čovjek; ja bi mogao poći do njega, ako hoćeš.

Andrej pristane i David se brzo povrati sa dobrim izvješćem, da ih neki Schmidt — kriomčar njemačkog porijetla, — može prevesti preko granice istu noć, ako žele. Andrej radosno pristane, jer je bio nestrpljiv, da što prije stigne u Petrograd. Davidu se takodjer žurilo, pošto je imao mnogo drugog posla. Radi toga su poslali pismo Schmidtu, koji je pravodobno došao.

To bijaše velik, debeo čovjek, obučen kao seljak, dobroćudnog i poštenog njemačkog lica. On učtivo pozdravi Andreja i učini nekoliko opaski o vremenu. Zatim predje na samu stvar i javi, da je sve gotovo.

Na žalost, mladi gospodin je imao veliku prtljagu. Revolucijonarac, koji dolazi u domovinu, mora biti dobro obučen i posjedovati mnogo stvari, baš obratno nego li je to sa onima, koji napuštaju svoj zavičaj. David se usprotivi svakom zadržavanju, da ne bi mladi gospodin zakasnio na vlak.

Izmedju Davida i Schmidta je došlo do kratke i brze pogodbe u njemačkom jeziku, koji Andrej nije razumio. On je, medjutim, shvatio, da se je sve svršilo na uzajamno zadovoljstvo. Nijemac metne Andrejev kovčeg na svoja široka pleća i krene zajedno s njima ravno kući.

To bijaše mala dvokatnica sa cvjetnim vrtićem sprijeda. Gospodja Schmidt, dostojanstvena, srednjih godina žena, sa bijelom kapom, dočekala je goste i donijela užinu.

— Gdje je Hans? — upita Schmidt.

Hans, tek što se bio povratio iz večernje škole, preodjevao se u sobi.

Na poziv svog oca, on je došao dolje. Bio je to dvanaestgodišnji dječak, rumena lica i bijele glave, u širokim hlačama i kratkom uskom kaputu, koji kao da je pucao pod naporom rastućih udova.

— Uzmi šešir i odvedi ovu gospodu sivom kamenu, onamo na humak iza breze. Jesi li razumio?

— Da, oče!

— Požuri se! — doda Schmidt.

— Dobro, oče!

Schmidt zaželi gostima sretan put, otprati ih do vratiju i ponovi svoj savjet sinu.

Hansu svega toga nije trebalo. On bijaše ozbiljan dječak, koji je razumio svoj posao i obećavao, da će učiniti čast zanimanju, što je prelazilo u njihovom rodu od oca na sina. Bez suvišnog razgovora, on povede putnike, držeći se dostojanstveno i važno.

Oba prijatelja su išla iz daleka za njim. Oni su već izašli iz sela i uputili se uzduž malog potoka, koji su Davidovi drugovi prešli isti dan po podne. Ondje rijeka skreće desno i oni su morali ići preko otvorene pištaline, bez ikakove staze. No dječak nije ni malo krzmao. On je išao ravnim koracima, slabo mašući svojim kratkim i debelim rukama i ne okrenuv glavu ni jedan put.

Sunce je zašlo, a crveni odsjev neba unašao je neku ljepotu u ovaj inače tužni predjel pruskih nizina. Neizmjerna ravnica je ležala pred njima i prostirala se na sve strane, no Andrej već iz daljine opazi bijednu slamnatu kolibu ruskog sela. To je prestavljalo oštru opreku prema prostranim kućicama, pokrivenim crvenim crijepom, na njemačkoj strani.

To je živa istina! Iza tog grmlja leži Rusija — tužna domovina, za kojom mu je srce tako čeznulo. Još nekoliko časaka i on će stupiti na tu suzama orošenu zemlju, za koju je gotov žrtvovati i svoj život.

— Vrlo mi je žao, dragi Davide, — reče on svom drugu, — što smo tako malo proveli zajedno. Volio bi razgovarati s tobom još o mnogim stvarima.

— Za mjesec dana ću se povratiti u Petrograd. Nadam se, da nećeš prije toga otputovati?

— Oh, ne! Teško da ću se i snaći u tako kratko vrijeme. Tamo se je, bez dvojbe, mnogo toga promijenilo. No reci mi, da li mnogi od naših drugova imaju iste nazore kao Zacepin?

— Ne! Ne trebaš se bojati. On je tek jedan od nekolicine čudaka. Ostali imaju druge sanje, a Žorž je njihov prorok. Ti si, naravno, čitao njegove stvari?

— Da, jesam.

— I one ti se svidjaju?

— Da, vrlo. Zašto ne?

— Ja sam to i mislio. Što se mene tiče, ja bih pretpostavio Zacepina, kada bi sam odabirao.

— Ne bi s njim daleko došao, — reče Andrej.

— Da. On ništa dalje ne vidi od zlobe današnjeg dana, no on je čovjek dana i njegov posao je isti onaj, koji mi svi obavljamo. Odmah se vidi, što se može od njega očekivati, a što ne može. No vi, Rusi, ne volite se baviti strogo pozitivnim stvarima. Vi uvijek morate imati neku fantastičnu ludoriju, koja bi vam mutila glavu. Držim, da vam je to u krvi.

— Ne budi tako strog prema nama, — reče Andrej, smiješeći se napadaju svoga druga. — Ako je Žoržova vjera u Rusiju i u velike vrline naših seljaka dapače i pretjerana, što za to? Zar i ti ne ponavljaš iste stvari o tvojim ljubljenim njemačkim radnicima uopće, a o radnicima u Berlinu posebno?

— To je posve druga stvar! — reče David. — To nije vjera, već proricanje budućnosti, što se temelji na čvrstim činjenicama.

— Ista čorba, dragi moj druže, tek što je malo rjedja, — odgovori Andrej. — Čovjek je sklon idealizovati o onom, o što je jako vezan. Sa svom tvojom filizofijom ti nisi ni malo pametniji od nas. Stvar je tek u tomu, što su naše sklonosti različite. Mi smo čvrsto privezani uz naš narod, a ti nisi.

David ne odgovori odmah. Andrejeve riječi dirnuše ranjavo mjesto u njegovom srcu.

— Ne, ja nisam privezan uz vaš narod, — reče napokon polaganim tužnim glasom. — Zašto bi i bio? Mi, Jevreji, ljubimo svoj vlastiti narod — jedino što nam je ostalo na zemlji. Ja ga volim tako vatreno i duboko! Zašto bi volio vaše seljake, koji mrze moj narod i ponašaju se barbarski prema njemu? Oni će možda sutra orobiti kuću mog oca, poštenog radnika, i nečovječno ga napasti, kako su to učinili sa hiljadama drugih, siromašnih i radinih Jevreja. Ja mogu požaliti vaše seljake, jer i oni stradaju, kao što bi, recimo, žalio jednog abisinskog ili malajskog roba, ili svakog drugog ugnjetenog živog stvo-

ra; no moje srce nikad neće kucati za njih i ja ne mogu dijeliti vaše prazne sanje i besmisleno divljenje pred njima. Što se tiče takozvanog društva — viših razreda, — zar čovjeku preostaje što drugo, nego da prezire te zločinačke kukavice? Ne, nema ništa u Rusiji, što bi moglo biti predmet naše ljubavi. No ja poznam nihiliste i ljubim ih dapače više, nego moj vlastiti narod. Ja sam se njima priključio i volim ih kao braću — i to je jedina veza, koja me sjedinjuje s vašom zemljom. Ja ću se odmah, čim obračunamo s carskim despotizmom, iseliti za uvijek i nastaniti negdje u Njemačkoj.

— I ti misliš, reče Andrej neodlučno, — da će tamo biti bolje? Jesi li već zaboravio nečovječnost njemačke svjetine? A zar samo svjetine?

— Da, — odgovori David s izražajem tuge u svojim velikim lijepim očima, — mi, Jevreji, smo tudji medju svim narodima. Pa ipak su njemački radnici naobraženi i napreduju dapače u moralnom pogledu, a Njemačka je jedina zemlja, gdje se mi ne osjećamo posve tudjima.

On obori glavu i ušuti.

Andreja duboko gane tuga njegovog prijatelja. On pridje bliže k njemu i lagano metne ruku na njegovo rame. Htio je da ga obodri. Htio mu je reći, da je divljaštvo ruskih seljaka plod neznanja, da oni posjeduju veću zalihu ljudske blagosti i strpljivosti, nego ijedan drugi narod na svijetu; da će kod njih, kad postanu tek na pola naobraženi kao Nijemci, iščeznuti bez traga sve srednjovječne predrasude.

No Andrej nije mogao da to kaže, jer ga je spriječio crveni prestavnik suparničke rase, koji u taj čas dodje k njima s riječima:

— Laku noć, gospodo!

— A, ti, Hans! — reče David, — ti već odlaziš kući?

— Da, gospodine. Mama će biti uzrujana radi mene. Moram se žuriti.

David izvadi iz prsluka nekoliko srebrnih groša za dječaka, kucne ga po rumenom obrazu i otpremi kući.

— A granica? — upita Andrej. — Zar ćemo je morati sami prijeći?

— Granica? Mi smo je već prešli.
— Kada?
— Pred pol sata.
— Čudnovato! Nisam ništa vidio, dapače ni stražara.
— Stražar je po svoj prilici zašao iza humka ili na drugo mjesto, odakle nas ne bi mogao vidjeti, a ni mi njega.
— To je vrlo lijepo s njegove strane! — reče Andrej s posmjehom.
— Vrlo obična igra u tom zanatu, — odvrati David. — Niko mu ne može prigovoriti, što je stajao na posebnom mjestu granice, koju čuva. On je gotov, da za nekoliko groša ostane podulje na mjestu, koje bi mu odredili, ako bi, naravno, bio siguran, da ga niko neće izdati.
— A kad bi mi zakasnili, i on bi nas primijetio?
— On bi se opet povratio za humak, i to je sve. No ne treba gubiti vremena. Podjimo ravno u selo, da ne bi nas koji stražar opazio. Ne bi bilo dobro po nas. Sad smo u carskom djelokrugu.

U Tominoj kući Andrej nadje, na svoje veliko zadovoljstvo, svoj kovčeg, koji je točni Nijemac već dopremio ovamo.

Oni stigoše na stanicu tek pet časaka prije nego se inozemni vlak, dimeći se i puhajući, zaustavi na platformi. Bio je to brzi vlak, koji je sigurniji, jer se svi na njemu ponašaju bolje prema imućnim putnicima, nego li prema običnim smrtnicima.

Andrej udje u odijeljenje, gdje je bio samo jedan mladić, koji je spavao u kutu, zamotav šalom svoju jasno žutu glavu. Žandar, koji se je šetao na platformi, učtivo mu pomogne da unese kovčeg u vagon. On još jednom stisne ruku Davida; vlak krene i Andrej se oćuti sasvim u Rusiji.

GLAVA V.

Dva druga.

SVE naprijed i naprijed leti zmija sa vatrenim očima, čas se vije i raspušta svoj dugi blistavi rep, čas kao strijela projuri kroz tamni tunel, brektajući i pištajući u svojoj borbi s prostorom. No još brže od crvenooke zmije lete misli našeg putnika, koji hrli u susret svojoj sudbini.

Nakon cijelog dana uzrujanosti Andrej se oćuti na samo i stane razmišljati o svojoj predstojećoj ulozi u stvari, koja mu je prije nekoliko godina bila poznata jako dobro, no koja će sad biti za njega posve nova. Jutarnji susretaj s Rusima, zajedno s nesredjenom i burnom prepirkom, učinio je na njega veliki utisak. Ovi ljudi su ponijeli sobom struju ruskog zraka, i Andrej osjeti u njemu nešto, što ga je iznenadilo i zbunilo. On je shvatio, da se u revolucijonarnom pokretu nalazi jedna nuzgredna struja, nešto uska i osebujna, no vrlo silovita i žestoka. Da li će se on priključiti, kod svog dolaska, umjerenim no mnogobrojnijim elementima društva? Ili će biti prisiljen, da zapliva novom strujom, da se ne bi lišio dragocjene mogućnosti odlučnog i neposrednog djelovanja? To će mu postati jasno na samom mjestu.

No odmah osjeti jaku bol u srcu kod pomisli na Borisa. On se je najviše uzdao u hladni razbor i bistri um tog čovjeka, čije bi savjete najradje slušao. Jedna samo pomisao, da nikad više neće s njim govoriti, niti ga možda vidjeti, bijaše tako teška, da se je Andreju pričinilo, kao da je i sam njegov dolazak u Petrograd izgubio svu privlačivost.

— No što bi bilo, da su i Žorža uapsili? — sine mu u misli.

To je, dakako, potpuno moguće, kao što i uapšenje svakog druga. U taj čas je Andrej bio sklon vjerovati, da nijedna nesreća ne dolazi sama. Njegove netemeljite slutnje postale su tako velike, da je odlučio poslati Žoržu brzojav, naravno tajnim jezikom, javljajući mu o svom dolasku jutarnjim brzim vlakom. To je i učinio na prvoj stanici — i osjetio neku olakšicu, kao da bi brzojav mogao spriječiti opasnost.

Sad je bio potpuno uvjeren, da će ga Žorž dočekati na kolodvoru, i dragovoljno stupi u razgovor sa svojim suputnikom, — s istim onim, kojeg je u predvečerje držao za mladića s kovrčastom kosom. Kad se je stranac probudio u jutro i kad se ga moglo promotriti iz bliza, vidjelo se, da je to tanak stari gospodin, od svojih šezdeset godina, bez ikakovih kovrčaka na ćelavoj i poput biljardne lopte glatkoj glavi. Bojeći se promaje, pokrio je preko noći glavu žutom pletenom kapicom, koja se Andreju pričinila u tmini kao naravna kosa.

Lako je početi razgovor u dosadi putovanja. Stari gospodin je bio veliki govordžija. On nije mogao sjedjeti dvanaest sati licem u lice s čovjekom, a da ga ne upita, je li oženjen ili nije, da li je posjednik, trgovac ili činovnik, ili se pak bavi kakvim slobodnim zanimanjem. On je isto jako volio pričati na dugo i široko o svojim vlastitim stvarima. Njihov razgovor bio je dosta ugodan. Andrej se prestavi kao trgovac, koji se vraća kući sa šetnje. Njegov suputnik je bio glavni pisar u ministarstvu državnih imanja, te se vraća sa zimovanja u inozemstvu. Sa utisaka iz tudjih zemalja oni predju na svoju vlastitu domovinu, i starac se pričini Andreju kao jedan od najvećih nezadovoljnika sa ruskim uredjenjem.

On nije uvažavao vlasti, te nalazio, da su besmislene sve vladine mjere i djela, počev sa oslobodjenjem kmetova, pa sve do danas. On nije vjerovao u čvrstoću postojećih ustanova, jer je sve, po njegovom mišljenju, loše i mora biti promijenjeno. Državna služba se plaća slabo, posjednici propadaju, seljaci gladuju i zadužuju se, a nigdje nema reda!

Činjenica, da mu je taj čovjek, pred kojim je izlijevao sve svoje osjećaje i nazore, sasvim nepoznat, za čije ime nije pitao niti mu je rekao svoje, nije, čini se, ni najmanje oslabila vatreno raspoloženje starog gospodina. No na zadnjoj stanici pred Petrogradom prekinuše njihov privatni razgovor dva druga putnika, koja su ušla u isto odijeljenje. Starac je očito pomislio, da je pametnije ne sramotiti se u njihovoj prisutnosti, i on postade mučaljiv i dapače nekako tužan. Kad je vlak ušao pod stakleni krov kolodvora, on poprimi vrlo strog i zvanični izražaj, upravo, kao da je ulazio u svoj ured.

Andrej se nagne izvan prozora, tražeći pogledom Žorža. Platforma bijaše puna svjetine: muškaraca, žena i djece, koji su došli da dočekaju svoje rodjake ili prijatelje. Nosači sa kolicima vikali su i krčili si put medju svjetinom. Dva stražara su hodala gore dolje i dostojanstveno gledala oko sebe.

Ne opazivši Žorža, Andrej pomisli, da ga on čeka na ulici.

Sa kovčegom u ruci Andrej se polagano turao naprijed kroz gomilu, kad jaki udarac po ramenu i dobro poznati glas učini, da okrene glavu. To bijaše Žorž, kojeg nije mogao primijetiti u gomili. Za tri godine od njihovog rastanka on se razvio iz mladića u zrelog čovjeka sa rusom bradom, koja mu je pokrivala obradak i lice. Osim toga, bio je elegantno obučen, u potpunoj opreci sa njegovim prijašnjim nihilističkim odijelom.

— Kakav gizdelin si postao! — reče Andrej, poljubiv prijatelja u lice. — Ne bi te skoro ni prepoznao.

— Što ćemo! Mi smo ozbiljni ljudi i moramo se vladati pristojno. Imaš li prtljage?

— Ništa osim toga, — odgovori Andrej, pokazav na svoj dosta teški kovčeg.

Šuteći izadju iz kolodvora, uzmu kočiju i upute se u Žoržov stan. Kad su sjeli na usko sjedalo otvorene kočije i čim je konj stao kasati, Andrej upita:

— Sad mi reci, što se radi kod vas? Jesu li svi zdravi?

— Jesu, — odgovori Žorž.

To je, naravno značilo, da nijedan od njih nije u zadnje vrijeme uapšen; obična pitanja o zdravlju nisu važna za revolucijonarce.

—Ja sam dakle došao u pravo vrijeme, — primijeti Andrej.

— Ne sasma, — odgovori nevoljko Žorž, — no o tome kašnje.

On pokaže pogledom na kočijaša. Najmljena kočija u Petrogradu nije najprikladnije mjesto za pretresanje političkih novosti.

Andrej kimne glavom u znak odobrenja i stane ushićeno promatrati poznate ulice.

— Kako je ugodno tresti se opet na tim paklenim kolima! — usklikne on. — Nema ništa slična u inozemstvu, uvjeravam te.

Osjećao se potpuno sretnim, gledajući veličanstveni grad, koji ga je sjećao na mnogo prijatnih doživljaja i radovao se, što se opet nalazi na svome mjestu. Sad su se rasplinule sve sumnje, što su ga mučile putem. On je opet čestica u toj tajinstvenoj organizaciji, koja potkopava vlast cara pred samim njegovim nosom i koja se često sakriva pod kaputom njegovih oružnika i policajaca. Eto ih, tih carskih krvoloka, sa mačem i revolverom o pojasu, kako strogo pogledavaju na njih! No Andrej je znao, da bi oni prije uapsili polovicu stanovništva prijestolnice, nego da bi posumnjali u ova dva vesela i bezbrižna mladića, kao što su on i Žorž. Komičnost položaja sasma je otupila osjećaj prave opasnosti.

Žorž je živio u Gagarinskoj ulici, gdje je zapremao nekoliko soba i jedno malo predsoblje. Tu je bilo mjesta za dvojicu, i prijatelji su odlučili, da ovdje provedu koji tjedan, dok si Andrej nadje udoban stan. Pravilo je kod revolucijonaraca, da ne stanuju zajedno, ako to ne zahtijevaju ''poslovni'' obziri. Inače bi uapšenje jednoga sasma nekorisno dovelo i drugoga u propast.

Kad je Andrej uništio sve tragove dugog putovanja, Žorž ga odvede u ''glavni stan'', gdje su mogli svako doba zateći dva ili više članova organizacije. Zatim su na

kratko vrijeme posjetili drugove, što su živjeli u blizini, a sve druge poslove su odgodili do sutradan.

Na taj način su dospjeli da se povrate kući dosta rano. Htjeli su da se porazgovore na samo. Osjećali su potrebu, da saznaju mišljenje i nazore jedan drugoga o mnogim stvarima. Andrej je imao toliko mnogo pitati Žorža o novim ljudima i činjenicama, s kojim došljak mora da računa i da radi. Razgovarali su dugo i ozbiljno. Andrej je čas pitao, čas slušao, nastojeći, da što bolje iskoristi podatke svog druga.

— No dosta o politici danas! — reče napokon, kad su mnoga pitanja pretresli na dugo i široko u petsatnom živahnom razgovoru. — Sad mi moraš pričati sve o samome sebi, Žorž.

Žorž je šetao po sobi, prekrstivši ruke otraga, još uvijek razmišljajući o važnim stvarima.

— Čime bi počeo? To su dugačke priče, — reče on.

— S početka. Ja u istinu ne znam ništa o tebi, osim ono, što si štampao, a to je jako malo.

— Onda znaš skoro sve, — odgovori Žorž, — prem je to zaista vrlo malo.

— Zar nisi napisao nešto drugo? Nešto druge vrsti, znaš? — upita Andrej.

On je mislio na pjesme, što ih je Žorž pisao u dokolici, za vršenja svoje prozaične i teške dužnosti stranačkog novinara.

— Jako malo, — odgovori Žorž, — skoro baš ništa, od kako je izdan mali zbornik, koji si već vidio. U zadnje vrijeme sam silno zaposlen u klubovima mladeži.

— Da? Pa kakvi su tvoji utisci? Pričali su mi u inozemstvu, da naša mladež postaje vrlo praktična i tjesnogrudna.

— Vječne tužbe kratkovidnih i malodušnih ljudi, — odgovori Žorž vatreno, — koji u velikoj knjizi života opažaju samo zamazan prostor!

On ispriča o svojem vlastitom iskustvu, koje ga je dovelo do protivnih, upravo sjajnih zaključaka. Kao dokaz u prilog svoje tvrdnje on imenuje nekoliko mladih drugova.

— Moraš se s njima upoznati, Andreju, — reče on. — Siguran sam, da ćeš se složiti sa mnom.

On opiše u glavnim crtama svakog od njih. No kod toga se nije dugo zadržavao, kao da se žurio prijeći na drugu, izvanredno važnu stvar.

— Tu je jedna djevojka, s kojom bi te želio upoznati — nastavi on, posadiv se blizu Andreja na isto malo kanape. — Zove se Tatjana Grigorjevna Repina, kći poznatog advokata, sasvim neobična djevojka.

— Ti imaš vještinu, dragi moj prijatelju, — primijeti Andrej, — da otkrivaš izvanredne ličnosti osobito medju djevojkama.

— Dešava se i to, da se čovjek ne može prevariti. Isti je slučaj i sa Repinovom, koja je zaista izvanredna djevojka.

— A kako je stara?

To bijaše slaba strana u pohvalnom govoru Žorža, i njemu je to bilo poznato.

— Devetnaest godina, — reče on tobože nemarnim glasom. — Pa šta za to?

— Držim, da je lijepa?

Žorž ne odgovori. Značajna poprečna crta pojavi mu se na čelu, dajući njegovom licu izražaj dosade, koja medjaši sa boli.

— Ne ljuti se na me! — požuri se Andrej, da se opravda, primiv ga za ruku. — Nisam loše mislio. Veli se, da je lice zrcalo duše, znaš, — doda, ne mogavši prigušiti u sebi želju, da se našali.

Žorž se nije mogao srditi, i prva drugarska riječ ga je umirila. On se brzo okrene i povuče noge na divan, da bi mogao gledati ravno u lice Andreju. Onda je počeo dugu i rječitu raspravu o umnim i moralnim svojstvima Tanje.

Najviše mu se dopadala izvanredna sposobnost djevojke za veliko oduševljenje, pomiješano sa hladnim i praktičkim razborom. Ona je posjedovala svojstva budućeg vodje, čiju moć ni malo ne umanjuje njena čisto ženska gipkost i dražest.

Sve je to Žorž dokazivao velikom rječitošću i iskrenošću dubokog uvjerenja.

Andrej ga je slušao s nepovjerljivim ali simpatičnim posmjehom. On bijaše potpuno uvjeren, da je devet desetina od svega toga, što je Žorž pripovijedao, plod njegove bogate mašte. Žorž je imao vrlo nježno srce, no njemu su manjkale srednje note u ljestvi čuvstava. U svom ponašanju prema ljudima dolazio je brzo ili do najvećeg stupnja udivljenja ili pak do potpune ravnodušnosti. On se je često varao u svom mišljenju o ljudima, prem je govorio, da dobro pozna ljude. On ih je u istinu i poznavao na svoj osebujan način, no čovjek se nije mogao pouzdati u njegovo mišljenje. No Andrej, koji je posjedovao normalnu ljestvu čuvstava, ljubio je svog druga najviše radi te neobuzdanosti osjećaja. Bilo mu je drago, što se je Žorž jako malo promijenio.

— Da! — usklikne on, smiješeći se, — upoznaj me na svaki način s tvojom mladom prijateljicom. Ako je deseti dio od onoga, što mi o njoj pripovijedaš, istina, ona je, bez dvojbe, cvijet svog pokoljenja. Gdje se susrećeš s njome? Na djačkim skupštinama ili kod njenih roditelja?

— Mi se redovito sastajemo na skupštinama, no ja i Zina idemo katkada i k Repinu. On se ne boji primati "nezakonite" ljude. Mislim, da će biti bolje, ako se upoznaš s Tatjanom Grigorjevnom u njenoj kući.

Andrej se složi s time. On je želio, da se upozna sa Repinom, te izrazi svoje zadovoljstvo, što je takav čovjek na njihovoj strani.

— Nisam o tome posve siguran, — reče Žorž. — Nikad ne mogu točno odrediti njegove nazore. Zina ga bolje pozna i govori o njemu s velikim uvaženjem. Činjenica je, da je on nama pomogao u mnogim teškim slučajevima.

Žorž navede nekoliko primjera, iz kojih se vidjelo, da su Repinovi novčani prinosi nadmašili svote, što ih doprinašaju obični simpatičari.

— Mora da je bogat! — reče Andrej.

— Da, stoji vrli dobro, — odgovori Žorž. — No ne vjerujem, da sav taj novac dolazi samo s njegove strane. Tanja je bogata sama po sebi. Naslijedit će veliko imanje, kad postane punoljetna. Neka baština po materi — ne znam točno. Zina mi je rekla, no nisam na to obraćao pažnje. Naravno, — reče on mekanim sanjarskim glasom, — ona sama će biti daleko dragocjenija stečevina za našu stvar, nego čitavo njeno bogastvo.

Andrej brzo okrene glavu prema Žoržu, no nije mogao zaviriti mu u oči. One su gledaje naprijed, kao da su motrile nešto u daljini.

Andrej progovori značajno "hm!" i odluči, da se prvom zgodom upozna s tom neobičnom djevojkom.

Kod velike slobode, što vlada u Rusiji medju mladim ljudima, jaka sklonost i dapače štovanje mladića prema djevojci i obratno ne smatra se uvijek izražajem ljubavi. Oni mogu biti dobri prijatelji — ništa više. Granice prijateljstva su osobito rastezljive kod takvog sanjara, kao što je Žorž. No ipak je u izrazu lica i u glasu, kad je govorio o toj djevojci, probijalo nešto jače od običnog prijateljstva. Andrej ih je volio vidjeti zajedno, da riješi neke sumnje, dapače i bojazan. On se nije sasvim slagao sa onim svojim drugovima, koji su držali, da revolucijonarac mora biti u načelu protiv ženske ljubavi. No ipak je držao, da je daleko bolje držati se na strani od "tih besmislica". Ako je Žorž već pao u taj opasni položaj, nema ga se čime pozdraviti, tim više, što je njegova odabranica, u koliko je mogao naslućivati, gospodska djevojka, koja se kreće u sasvim drugom društvu.

GLAVA VI.

Pomiješano društvo.

REPIN odgovori na pitanje svoje kćeri, da će mu biti veoma drago vidjeti Andreja u svojoj kući. No prošla su čitava tri tjedna, prije nego se je Andrej mogao okoristiti ovim pozivom.

U to doba se je Zina povratila iz Dubravnika sa tako nepovoljnim vijestima, da su svi, ne izuzevši ni samu nju ni Andreja, morali napustiti, bar na neko vrijeme, svaki pokušaj, da se oslobodi Borisa. Pošto je Zina htjela govoriti o tome sa Repinom, kojeg je to silno zanimalo, ona pozove Andreja da podje zajedno s njome. Tako se je u stanu advokata imalo sabrati na večer čitavo "nezakonito" društvo.

Andrej je sad živio u svome stanu na Pjescima, nedaleko Zine, tako da im je bilo lako otići zajedno. Žorž je, na taj način, bio riješen dužnosti, da prati svog druga, što mu se pričinjalo dovoljnim razlogom, da ode ranije od svih ostalih. Točno u šest sati, kad je znao, da je Repinova obitelj svršila svoj objed, pritisne električno zvonce na vanjskim vratima raskošnog Repinovog stana u Konjušenoj ulici.

Jedva je dospio upitati se, da li je obitelj kod kuće. kad se najednom začuju brzi koraci u susjednoj sobi i sama Tanja izadje, smiješeći se, pozdraviv ga prijateljskim stiskom ruke. Ona bijaše dražesna crnka sa velikim crnim očima ispod jasno obilježenih obrva i sa lijepim ovećim ustima. Njeno živo i osebujno lice nije bilo jako lijepo, no izvanredno čarobno, kad se je smiješila.

— Samo vi! — usklikne ona glasom podrugljivog razočaranja.

— Da, samo ja, Tatjano Grigorjevna, — odgovori Žorž. — No ne trebate očajavati, ostali će naskoro doći.

Ona ga odvede u blagovaonicu, gdje su zatekli oca — pedesetgodišnjeg, visokog i sjedobradog čovjeka — u društvu sa mladim, tridesetgodišnjim gospodinom u kadivenom kaputu i duge kestenaste kose, sa izgledom umjetnika. To je bio Nikolaj Petrović Krivolucki, profesor jedne petrogradske gimnazije i veliki prijatelj Repinov.

Nakon običnih pozdrava, Krivolucki nastavi svoj prekinuti razgovor o dolazećem sukobu izmedju natražnjačke i liberalne stranke carskog pčelarskog društva, kojeg je on bio tajnik. On i Repin bijahu, očito, silno zainteresovani tom stvari, i Repin se je od srca smijao spletkama natražnjaka, da si osiguraju većinu kod idućih izbora za predsjednika.

Tanja i Žorž su iz uljudnosti pokazivali, da ta rasprava zanima i njih. No skoro se upustiše u razgovor o svojim stvarima. Tanja upita Žorža, o čemu se je raspravljalo na zadnjem sastanku djačkog kluba, gdje nije mogla prisustvovati. Žorž joj ispripovijeda, a zatim i sam upita, da li je napisala svoj referat za iduću skupštinu.

— Da, napisala sam, no izgleda mi tako loš, da ga uopće neću ni čitati. Žao mi je, što nisam odabrala nešto lakšega.

— Svaki početak je težak, — reče Žorž. — No možda ipak nije tako loš, kao što mislite. Dozvolite mi, da ga vidim.

— Drage volje, no uvjerena sam, da se ni vama neće dopasti.

Ona ga povede u svoju sobu, gdje je na lijepom malom pisaćem stolu ležala čisto ispisana i brižno sašivena teka sa širokim poljima. Ona ju dade mladom čovjeku.

Žorž izvadi iz džepa olovku i stane šutke čitati kao novinar, koji je naučen pregledavati rukopise.

Tanja sjede nasuprot njemu i osta nijema kao riba, gledajući zabavnom napetošću ravno u Žoržovo lice. Nije voljela, da ju smatra glupom, no prvi rad je ispao tako loše, da nije mogla drugo ni očekivati.

Oni su se poznavali tek nekoliko mjeseci, no to je

bilo dovoljno, da postanu dobri prijatelji. Mlada djevojka nije nikad prije živjela tako punim i mnogostranim životom, nego od kako se je upoznala sa Žoržom. Kad je prije nekoliko godina Zina pobjegla iz tamnice i došla u njihovu kuću, ona je uzburkala mirni tok Tanjinih misli, otkriv joj posve novi svijet. No ona je tada bila mala djevojčica, i tajinstveni svijet, u kojem se kretala Zina, čas ju je plašio, čas opet zanimao. Sad je počela gledati jasnije, i za to joj se dopadali Zinini prijatelji. Na jednoj djačkoj skupštini upoznala se sa Žoržom, koji je naskoro zauzeo najglavnije mjesto u njenom umnom životu.

Slušajući ga, djevojka je osjećala plimu novih sila u svojoj duši. Žorž joj nije laskao, niti joj je govorio komplimente. Niko od njihovog pokoljenja, koje se je tako vatreno borilo za prava žene, ne bi si dopustio takvo prostaštvo, pa i samu djevojku bi laskanje uvrijedilo. Žorž nije o njoj govorio u njenoj prisutnosti. Razgovor o tome čuvao je za svoje najbliže prijatelje, kojima je zaglušio uši točnim opisivanjem neobičnih svojstava te djevojke. Medjutim, ona mu je napunjala dušu u tolikom stupnju, da se je to opažalo u svakoj rečenici, koju bi izgovorio kod nje. Kad joj je pričao o Andreju i o njihovom radosnom sastanku, nije mogao zatajiti, da je više puta razgovarao o njoj sa svojim drugom. Kad je bila riječ o klubu, kojem su oboje pripadali, dogadjalo se, a da ni sam nije znao kako, da je opisivao, ili bar natuknuo o sakrivenim svojstvima i revolucijonarnim darovima mlade djevojke.

Prem je Tanja prosvjedovala i nije htjela vjerovati Žoržovim riječima, ona se je uza sve to veselila i osjećala zahvalnost za to, što tako znamenit čovjek, kao što je njen novi znanac, ima tako visoko mišljenje o njoj. Ona si je zamišljala Žorža kao kakovog neustrašivog viteza, koji se bori za plemenitu stvar i koji za nju žrtvuje svoju slobodu, svoj život. Ona ni za čas ne bi posumnjala, da su njihovi odnošaji čisto prijateljski. Kod svoje ljepote, a uz to i materijalnog bogastva, Tanja je imala mnogo prosaca i obožavatelja. No ništa slična nije

opažala kod Žorža. On se je vladao prema njoj kao prema drugarici, bez svakog traga ulagivanja. On bi ju katkada slabo izružio i svagda bi joj rekao ravno u lice, kad je držao da nema pravo. Upravo radi toga joj je bilo njegovo društvo tako ugodno i tim više je cijenila njegove nježne i oprezne pohvale.

Njoj je odlanulo, kad je Žorž, pročitav referat, rekao, da nije loš. On pokaže nekim primjedbama olovkom, gdje treba učiniti neke promjene i skraćenja.

Za njihovog razgovora dodjoše Zina i Andrej.

Čim opazi Zinu, mlada djevojka odmah zaboravi na svoj referat, na Žorža i na sve na svijetu, u porivu strastvenog sažaljenja prema nesretnoj svojoj prijateljici. Ona je znala, kako Zina voli Borisa i sad ju je prvi put vidjela nakon bezuspješnog putovanja u Dubravnik.

Upitljivim i prestrašenim pogledom svojih izrazitih očiju, Tanja poleti prema svojoj drugarici, zagrli je i stane ljubiti u lice djevojačkim zanosom. No prekrasno lice mlade žene ostade sasvim spokojno i ozbiljno. Čovjek bi pomislio, gledajući u taj trenutak obje žene, da je Tanja izgubila bliskog rodjaka, a Zina je došla da je tješi. Zinine duboke sive oči dočekaše Tanjin uzrujani i sućutni pogled potpunom čvrstoćom. Njeno prekrasno čelo, zasjenjeno valovitom crtom lijepih uvojaka, bijaše nenaoblačeno, a radosni osmjeh govorio je, kako joj je prijatno vidjeti Tanju.

Tanja osjeti polakšicu. Ona je tako voljela da se smiri. Žalost i tuga se ne slaže s optimizmom mladosti.

— Je li Grigori Aleksandrović kod kuće? — upita Zina.

— Da, tata govori s Krivoluckim. Mi smo pobjegli ovamo, da im ne bi dosadjivali svojim čavrljanjem, — reče Tanja. — No sad, kad nas je tako mnogo, možemo slobodno provaliti unutra.

Žorž joj prestavi Andreja.

— To je moj drug, Tatjano Grigorjevna. Molim, da ga zavolite, — reče on.

— Ja ću svakako nastojati, — odgovori mlada dje-

vojka, pruživ Andreju ruku takvom dražesti, koja ga je iznenadila.

Repina i Krivoluckog su zatekli u čitaonici u oblacima dima.

Andrej bje prestavljen pod imenom Petrova, i to pristojnosti radi, prem je, naravno, njegovo ime bilo poznatno obojici, i Repinu i Krivoluckome, koji je naročito došao ovamo, da se upozna s njim.

Stari odvjetnik primi Andreja najsrdačnije. Medju starim prognanicima bilo je nekoliko Repinovih prijatelja iz mladosti i on je htio saznati, kako živu i čime se bave u tudjim zemljama.

Andrej je udovoljio radoznalosti domaćine, jer je neke od njih poznavao lično, a o drugima je slušao od svojih prijatelja. Ruski su bjegunci u inozemstvu sačinjavali tek malu družinu, a stariji su poznati svima. Repinovi prijatelji spadahu medju potonje. Oni su radili marljivo, svaki u svom vlastitom djelokrugu i bili većinom podijeljeni usljed političkih nesuglasica. Jedni su uživali dobro zdravlje, drugi nisu. To su bile skoro sve vijesti o njihovom dosta jednoličnom životu.

— Bojim se, da vam se život ovdje neće pričiniti jednoličnim, — reče domaćin. — Dobrodušni osmjeh pojavi se na njegovim debelim usnicama, no brzo iščezne, ostaviv ozbiljan, zamišljen izražaj na umnom licu starog odvjetnika.

Razgovor je postao općenit. Repin je boravio u Švajcarskoj za vrijeme Herzena i sjećao se prijatnih uspomena i utisaka, što su mu ostali odanle.

— Mora da je jako teška opreka za vas, — reče on Andreju, — nakon što ste se priučili slobodi, naći se najednom u ovoj jadnoj zemlji, gdje ne možete progovoriti ni riječi, a da vas koji stražar ne bi pograbio za vrat.

— Opreka je velika, nema sumnje, — odvrati Andrej. — No ja ipak ne nalazim, da je tako teška. Ja se u istinu bolje osjećam ovdje, nego tamo.

Repin nepovjerljivo strese glavom. On bijaše ganut, skoro zastidjen, gledajući tog mladog čovjeka, punog snage i energije, koji je došao s drugog kraja Euro-

pe u taj užasni grad, pun špijuna i stražara, da žrtvuje svoj život za prekrasnu maštu. On pogleda u njega i u njegove drugove i opet strese glavom.

— Ne, nemojte tako govoriti! — nastavi on. — Biti uvijek u strahu, ne imati mira ni sigurnosti po cijeli dan, buditi se kod svakog neobičnog glasa noću u misli, da je već nastupio posljednji čas: to mora da je zaista užasno!

Dobri čovjek je sve to izgovorio iskreno, no tužna slika je bila tako daleko od zbilje, da su oni, kojih se ticala, prasnuli u srdačan smijeh.

— Oprostite, — ispričavao se Andrej, — no vaša je slika u istinu jako pretjerana.

Repin se ne uvrijedi ni malo, nego se još više zainteresira, kao motrilac ljudske naravi. Neodoljiva provala bezazlenog smijeha bijaše uvjerljivija od svih dokaza.

— Zar hoćete da me uvjerite, da ni malo ne marite za opasnosti, što vam prijete na svakom koraku? — upita on, gledajući začudjeno oko sebe.

Zina je sjedila na samom kraju polukruga oko Repina, i pogled mu se zaustavi najdulje na njoj, kao da se je njegovo općenito pitanje ticalo najviše nje.

— To se dešava jako često, Grigorije Aleksandroviću. Čovjek se, na žalost, priuči svemu! — reče ona i licem joj za čas preleti tračak tuge.

Neoprostiva nemarnost bje uzrok tragedije u Dubravniku, gdje je Boris platio svojom slobodom.

No sjena iščezne tako naravno, kao što je i došla i sive su joj oči opet gledale jasno i tvrdo kao i prije.

Prem ju misao o nedavnom i nenadoknadivom gubitku nije napuštala ni na trenutak, bijaše nemoguće dopustiti, da je mirnoća, što je pokrivala njeno lice, tek jedna krinka. Svaki zvuk glasa i svaki potez njenog prekrasnog lica izražavao je takvu iskrenost, da je dapače i njena ravnodušnost morala biti naravna, a ne patvorena. No sve to bijaše posljedica davno stečenih navika. U svijetu, gdje se je kretala Zina, bila je vazda bar jedna od svake tri osobe, kojoj se je srce kidalo na komade usljed o-

vakvih nesreća. Život bi postao nemoguć i njihov bi posao prestao, da nisu vladali svojim živcima.

Tu večer Zina ne bijaše u razgovorljivom raspoloženju, no uze učešće u razgovoru istim naravnim i jednostavnim načinom, kojim je vršila sve svoje svakidanje dužnosti. Ona je pristala uz Andreja, kad je ovaj prikazivao domaćinu ispravniji pojam o životu ''nezakonite'' osobe. Ona se je smijala, kad je Žorž stao dokazivati, da su u Rusiji ''nezakoniti'' ljudi jedini, koji bar na neko vrijeme uživaju potpunu zaštitu zakona.

— Uzmite sebe za primjer, — obrati se on Repinu. — Jeste li sigurni, da baš noćas neće policija nasrnuti u vašu kuću? Vi ste otpustili pisara zbog prevare i on bi vas mogao, osvete radi, okriviti, da primate u svoj dom teroriste. Rekli ste nešto protiv vlade, i neki doušnik je to već donio u Treće Odijeljenje. Vi ste napisali prijatelju nešto u istom duhu prije nekoliko godina, njega su uapsili i vaše je pismo otkriveno. Zar niste u istinu sve ovo učinili?

Repin je priznao svoje zločine.

— U takvom slučaju, besmisleno je s vaše strane, da spavate spokojno, — nastavi Žorž, — jer bi vas još noćas mogli uapsiti, a sutra bi već bili na putu u Arhangelsk ili na drugo, još udaljenije mjesto.

Stari se odvjetnik nasmije i izrazi nadu, da mu se takvo šta neće dogoditi, no da ipak nije potpuno siguran.

— A mi smo sigurni! — usklikne Žorž šaljivo. — Svi su naši grijesi oprani, kad bacimo u vatru stare putnice i opet izadjemo s novima. Ako je putnica dobra i ako se budemo dobro čuvali, možemo živjeti bez brige. Ja ću naskoro slaviti četvrtu godišnjicu mog ''nezakonitog'' opstanka.

— Dakle, vi ste proživjeli dvostruki rok, na račun kojeg drugog, — reče Andrej. — Zna se, da ''nezakoniti'' ljudi živu prosječno ne više od dvije godine.

— Mogli bi produljiti bar na tri godine, kad ne bi bili spori u promjeni svojih putnica, — primijeti Žorž, vi-

še radi samoga sebe, jer niko ne ču njegovu mudru primjedbu.

Pozvali su na čaj. Svi ustanu i podju u blagovaonicu.

— Zinaido Petrovna, — reče Repin, koji je ostao, — hoću da vas nešto upitam. Molim, pričekajte jedan časak. Tanjo! — nastavi on, — pošalji nam čaj ovamo.

Htio je saznati sve potankosti o njenom suprugu, kojeg je jako uvažavao, i upitati, da li bi joj mogao čime pomoći.

Zina je pogodila što on misli. Nije imala ništa reći o toj stvari, koja se nije micala s mjesta, no htjela je, da se porazgovori na samu sa Repinom. Ona je obećala urediti stvar dviju sestara Polivanovih. Sud je pristao da ih oslobodi uz jamčevinu, nakon dvogodišnjeg zatvora, jer protiv njih nije bilo nikakovih dokaza. Trebalo je odmah naći dva jamca, jer su djevojke sasvim slabog zdravlja. Zina se je nadala, da će Repin jamčiti za jednu i naći jamca za drugu. Ona je, osim toga, htjela pitati, da li nije moguće saznati od državnog odvjetnika, što se je dogodilo sa osudjenicima kod zadnje političke rasprave. Njih su potajice otpremili u neko nepoznato mjesto.

Smijeh i veseli glasovi mladeži dopirali su iz blagovaonice do Repina i Zine. Žorž se je prepirao s Krivoluckim o ljubljenoj temi profesora, koji je tvrdio, da radnički pokret u Rusiji ne može uspijevati sve dotle, dok se čitava masa ruskih seljaka ne pretvori u najamne proletarce, upregnute u jaram kapitalista.

Žorž je vodio sam prepirku, a ostali su slušali. Tanja se je, napetom pažnjom novajlije, trudila, da razumije učeno mudrovanje profesora, dok je Andreja silno iznenadio taj novi tip znanstvenog ludila. On je katkada stavljao kratka pitanja Krivoluckome, prepustivši ipak glavnu ulogu u prepirci svom prijatelju. Žorž je bio vrlo dobar prepirač. On je bio u stanju, da zapamti sve potankosti dugačkih govora svog protivnika. Andrej se uplete samo sa nekoliko riječi, no njegovo je zanimanje brzo oslabilo. On nije posjedovao onu vatrenu, Rusima

svojstvenu strast za prepirke, gdje izlijevaju svoju energiju, koja ne nalazi drugi, normalniji izlaz.

On se razveseli, kad se je Zina pojavila na vratima, nakon što je svršila svoj povjerljivi razgovor s odvjetnikom, i to, kako je izgledalo, na svoje očito zadovoljstvo. Repin je išao za njom.

— No, kako stoje stvari? — upita on prepirače. — Jeste li već riješili sudbinu Rusije, ili je još nešto ostalo nedokučeno?

Široka pruga — znak nezadovoljstva — pojavi se na Žoržovom čelu, prije nego je svladao svoju dosadu. On nije volio taj šaljivi ton. Andrej, naprotiv, bijaše sasma zadovoljan i objasni Repinu, u kakvu slijepu ulicu je zatjerao Rusiju njegov učeni prijatelj.

Došli su novi gosti — Orest Pudovikov, književnik, sa suprugom — i dali novi pravac razgovoru. No Andrej nije uzeo učešće u njemu. On se priključi Zini i Tanji.

— Pomozite mi, da je zadržimo još malo kod nas, — obrati se Tanja k njemu.

Sad, kad je Zina odlazila, pomisli mlada djevojka, da je njena spokojnost posljedica duševnih napora, a ne pokornosti sudbine. Ona je korila samu sebe zbog surovog ponašanja prema Zininoj tuzi i tražila je način, da izgladi svoju krivnju, prem nije znala kako.

— Zar zaista odlazite, Zino? — upita Andrej. — Još je tako rano.

— Moram poći u Baskovu ulicu.

— To bi mogli učiniti i sutra. Ostanite još malo! — govorila je laskavo Tanja, obuhvativ Zinu oko pasa i dragajući je gracijom mačeta.

Zina se nasmije onim kratkim, tihim smijehom, koji bijaše jedan od njenih najvećih čara. Kako bi ostala! Ona mora dočekati, točno u jedanaest sati, u Baskovoj ulici tamničkog stražara, koji joj je donosio pisma od uapšenika.

— Ne, golubice moja, — reče ona poljubivši živo Tanjino lice, okrenuto prema njoj, — ne mogu odgoditi do sutra, inače bi još ostala s vama. Ja ću naići ovamo

u subotu po podne, — doda ona, — a sad moram bježati.

Ona ode, nasmiješiv se još jednom na vratima. Činilo se, kao da je njena prisutnost dizala na veću visinu raspoloženje svih. Izgled velike hrabrosti u podnašanju teške nesreće ima snagu da diže na veći stupanj. Tanja i Andrej se osjete nekako bliže jedno drugom zajedničkom ljubavlju prema Zini.

— Kako dugo se poznate, sa Zinaidom Petrovnom? — upita Andrej.

— Prvi put sam je vidjela, kad je pobjegla iz tamnice. No istom od kako je počela živjeti u Petrogradu, ja sam je dobro upoznala i razumjela, kakva je to žena! — reče Tanja ushićeno.

— Ja neću imati prilike, da se često sastajem s vama, Tatjano Grigorjevna. No došao sam amo s nadom, da ću otići, ako je moguće, kao vaš prijatelj, — reče Andrej, gledajući joj povjerljivo u oči. — Nadam se, da vas neće uvrijediti moja drzovitost?

— Baš obratno! — odgovori ozbiljno djevojka.

— Hvala. Dakle, porazgovorimo se jasno, — reče Andrej.

On pogleda okolo i našav zgodan ugao, ponudi joj, da sjedne u naslonjač, a sam se posadi kraj nje na stolac.

— Vi mi niste sasvim tudji, — nastavi Andrej. — Mogu reći, da sam vas poznavao prije, nego sam vas vidio. Žorž je o vama govorio mnogo, i to vrlo rječito, uvjeravam vas.

Tanja malo pocrveni, osjetiv dosadu, i rasrdi se na Andreja. Njeno dobro čuvstvo prema novom gostu odmah iščezne.

— Ja ću vam se osvetiti, radi vašeg komplimenta, — reče ona, — jer sam čula o vama sigurno daleko više, nego vi o meni, i to od mnogo ljudi. Tako da moji podaci imaju prednost, jer nisu jednostrani.

— Tim bolje, — reče Andrej, — to mi daje pravo, da tražim naplatu.

Ni ta velika hladnokrvnost nije mogla smekšati dje-

vojku. Ona je namrgodila svoje čisto i glatko čelo, na kojem još nisu ni brige ni tuge naslagale svoje tragove. Bila je naučena, da se mladi ljudi ponašaju prema njoj pokorno i sa štovanjem, pa nije kanila činiti izuzetak ni za čovjeka, koji u istinu bijaše stranac za nju. Ona je žalila što se nije postavila prema njemu zvaničnije od samog početka.

— Vi se kajete, Tatjano Grigorjevna, radi vaše dobrote prema meni i držite, da ju zlorabim? — reče Andrej, čitajući njene misli na licu. — Ko zna, možda imate pravo, — nastavi on, ne davši joj vremena da odgovori. — No vi morate biti popustljivi prema nama. Život revolucijonaraca je kratak i prilike za prijateljski razgovor jako rijetke. Nama se mora oprostiti, ako nastojimo, da što bolje iskoristimo ove trenutke, ne obazirući se više puta na običajne formalnosti. Noćas su se naši životni putevi prekrižili na trenutak, i ko zna, da li će se još ikada sastati. Hoćete li mi dozvoliti, da s vama govorim sasvim slobodno, bez sustezanja, kao što bi govorio s drugom?

Led je bio probijen. Djevojka je osjetila pod spokojnim glasom čudnovatoga gosta nešto dirljiva i sjetna, što je ganulo njeno plemenito srce i rastopilo površni sloj njene svjetovnosti. Ona se zastidi svoje nepovjerljive opreznosti: prema takvom čovjeku to je potpuno neumjesno.

— Da! — usklikne ona vatreno, gledajući mu u lice. — Govorite kako hoćete.

Andrej se začudi, što mu je njena privola tako prijatna. Djevojka je posjedovala nešto, o čemu je Žorž možda zaboravio spomenuti, no što ga je silno privlačilo, usuprot uloge, koju bi ona mogla igrati u životu njegovog druga.

On je stane ispitivati o njenom sadanjem radu, o težnjama, političkim nazorima, sumnjama i životnim zadacima. Njegova pitanja su je katkada uzrujavala i bunila, no ipak su joj bila prijatna, i ona nije pokušala, da se protivi čudnom uplivu tog čovjeka. Nakon četvrt sa-

ta osjećala se lako s njim i oni su razgovarali kao stari znanci.

Žorž se približi k njima, ne mogavši odoljeti privlačivoj snazi Tanje, no skoro se povuče na stranu. Njemu bijaše tako drago, da oni postanu prijatelji, da je bio pripravan žrtvovati samog sebe i dati im priliku govoriti na samu. On se je zadovoljio gledati djevojku sa strane, brzo spuštajući oči, kad je sastao lako porugljive poglede Andreja.

Oko petnaest minuta do dvanaest, kad nastaju osobito "nesigurni" časovi, Andrej i Žorž podju kući, i čitavo se društvo razidje.

Tanja ode u svoju spavaću sobu, puna ugodnih dojmova te večeri. Ona je skinula svoju elegantnu haljinu — preveć elegantnu i skupu za djevojku s njenim nažorima. Žorž ju je više puta oštro napadao zbog njene ljubavi prema nakitima. Sjedeći pred velikim zrcalom, ona je opravljala svoju gustu crnu kosu za počinak. Uopće, ona je bila zadovoljna sa novim poznanstvom. Jasna želja čovjeka, kao što je Kožuhov, da postane njen prijatelj, laskala je njenoj mladenačkoj taštini.

— Kako me je zabavno gledao, kad je tražio dozvolu, da se ponaša prema meni kao prema drugarici! — usklikne ona i nasmije se glasno, pokazujuć u zrcalu dva blistava reda sitnih bijelih zubića i dva sjajna crna oka.

No kad se je stala sjećati svih potankosti njihovog neobičnog razgovora, njena čuvstva su odmah poprimila drugi pravac. Kožuhov bijaše prvi glasoviti revolucijonarac, s kojim se je upoznala. Žorž je za pravo bio glasovitiji od njega, no on je izuzetak, koji ne treba mjeriti običnim očima. No zašto je Kožuhov htio, da se upozna s njom? Lično za njega ona nije značila ništa. On je revolucijonarac i htio se je osvjedočiti, da li se isplati privući je u stranku ili ne? Ona ima za njega tek slučajnu vrijednost i on je došao da je ocijeni. I to je sve! Ova pomisao ogorči Tanju i razljuti je na samu sebe. Nije si mogla oprostiti, što je u nekom stupnju i sama potpomagala njegovo istraživanje. On ju je zatekao nepripravnu. Drugi put će mu pokazati! Žoržova slika probudi u nje-

nom srcu pokajanje i nježnost. Ona je stala cijeniti njegovu vruću ljubav i tanku zabrinutost, u isporedbi s ovim Kužohovom.

Jedva su se vanjska vrata Repinove kuće zatvorila za prijateljima, kad je Žorž primio svog druga za ruku i uzrujanim glasom upitao:

— No, reci, kako ti se dopada Tatjana Grigorjevna?

— Ništa, dopada mi se! — bio je spokojni odgovor.

Žorž pusti ruku prijateljevu i okrene glavu na stranu u zlovoljnoj šutnji. To je nagrada za njegovu samopožrtvovnost čitavu večer! Bio je razočaran, dapače uvrijedjen. Zar je ikad bilo nesnosnijeg čovjeka od Andreja? No Žorž se brzo umiri i počne izvinjavati svog prijatelja. Ne može se zahtijevati od čovjeka, da izuči značaj jedne osobe nakon jednosatnog razgovora! No budući da Andrej nije kanio govoriti o djevojci, to je Žorž da bi utješio samoga sebe, sam preuzeo tu stvar. Njegovi su izvori mnogobrojni i on bi mogao da unese prijatnu raznolikost u razgovor.

Andrej bijaše vrlo dobar slušalac. On je shvaćao brzo i prigovarao malo. To je bio jedan od glavnih uzroka prijašnjeg prijateljstva. On je sad slušao Žorža običnim zanimanjem, ali se ni u čemu nije slagao s njim.

— Snaga značaja! — prekine on Žorža. — Ja sumnjam, da li ona uopće ima značaj, — naravno, u tom smislu, kako ga ti svhaćaš.

Žorž se nasmije tako velikoj zabludi svog prijatelja.

— Opažam, da je ni malo ne poznaš! — reče on.

— Možda, prem držim, da je poznam, — odgovori Andrej.

— Tebe je, po svoj prilici, prevarila mekoća njenog vladanja, svojstvena svjetskim gospodjicama.

— Zar držiš, da je ona svjetska gospodjica? Ja, naprotiv, mislim, da je ona vrlo jednostavna i naravna — prava ruska djevojka i ništa više!

— Ništa više! Znači, ona ti se ni malo nije dopala? A rekao si, da ti se je dopala.

Andrej se nasmije.

— Varaš se, dragi moj druže! — reče on veselo. — I da ti dokažem, da mi se ona zaista dopada, izjavljujem odmah, da vam bez oklijevanja dajem svoj očinski blagoslov, ako ona tebe zavoli, kao što ti nju voliš.

To je prvi put, što je Andrej govorio tako otvoreno sa Žoržom o njegovoj ljubavi. Htio je da ga vidi u društvu s Tanjom, da se uvjeri o toj stvari. Znao je, kako često se ''ta glupost'' — kako je nazivao ljubav uopće — može raspiriti i postati vrlo ozbiljna, usljed prijateljskog posredovanja i bodrenja. No sad, kad ih je vidio zajedno, svaka je sumnja iščezla i nema razloga suzdržavati se od otvorenog razgovora.

Mladi filozof nije ni slutio, da je ta ''glupost'' već pustila korjenje u njegovom vlastitom srcu i jedini način, da se kloni njenog otrovnog utjecaja, bio bi, da nikad više ne vidi one crne sjajne oči, ono čisto čelo i čarobni osmjeh.

No pošto ne bijaše nikoga, koji bi mu dao taj savjet, a u srcu mu je vladala čudna tišina, Andrej niti ne pomisli, da bježi od iskušenja. On je dapače sasvim prestao misliti na Tanju, jer mu je u taj čas svratila pažnju posve druga stvar.

Od nekog doba slušao je za sobom stalne, sumnjive korake. Oni su uvijek zvučili na istoj daljini, a bili su neravni, čas odviše drski, čas preveć oprezni, kao nevjera. Bilo je jasno, da je za njima išao uhoda. Andrej ne reče Žoržu ništa o svojim sumnjama, bojeći se, da ne bi ovaj, kao suviše živahan čovjek, okrenuo glavu i posve pokvario čitavu igru. Primiv svog druga pod ruku, Andrej počne brzo koracati, kao u vatri živahnog razgovora. Čovjek za njima takodjer pospješi korak. Andrej ponovi pokušaj, umanjiv hod, — i rezultat je bio jedan te isti. Da, za njima je išao uhoda, a uz to još i glup. Andrej je za stalno držao, da je on pošao za njima, kad su bili daleko od Repinovog stana. Uhoda se je, vjerojatno, skitao bez cilja, i slučajno su mu privukle pažnju neke sumnjive, gromko izgovorene riječi, kad su oni prolazili kraj njega. Stvar nije bila ozbiljna, no ipak ga se mo-

raju riješiti, osobito sada, kad su se već približavali Žoržovom stanu.

— Uhoda je za nama! — reče Andrej svom prijatelju. — Ne obraćaj pažnju na njega. Na uglu Kose ulice ćemo se rastati i ja ga uzimljem na sebe. Moj stan je udaljeniji.

— Dobro! — reče Žorž, klimnuv glavom.

Oni skoro dodjoše do ugla. Žorž ode svojim putem, no Andrej učini dva koraka i zaustavi se, da zapali cigaru. Sve sumnje su iščezle, kad je vidio lice tog čovjeka. Kao stub visok, velikih crvenih ruku, ridje kose i brade, on je nosio pečat svog zanata na neobično prestrašenom i napetom licu, kojem je uzalud nastojao dati izražaj ravnodušnosti.

Uhoda je morao birati, za kim bi išao, i za to je oklijevao na nekoj daljini. Andrej bijaše stariji i držao je, da ima važniji i ozbiljniji izgled nego Žorž. On je bio uvjeren, da će uhoda odabrati njega. To bi se možda i desilo, no Andrejeva šibica se nije odmah zapalila. On je stajao još jedan časak, a uhoda, zbunjen očekivanjem, brzo okrene desno i odlučno podje za Žoržom.

Andrej je predvidio i takvu mogućnost, i odmah krene za njim. Jedan neprijatelj sprijeda, drugi otraga — u pustoj ulici: to je svakako vrlo neugodan položaj! To ne bi izdržao ni najodvažniji uhoda. I zaista jadnik se odmah zaustavi, kao da bi tobože pročitao kazališnu objavu na zidu. Andrej prodje kraj njega, spokojno pušeći cigaru. Kad je prošao još dvadeset koraka, on je opet čuo za sobom iste korake. On je to i očekivao. No pošto je išao daleko sporije od Žorža, sa izgledom čovjeka, koji traži fijaker, njegov drug se je već udaljio i naskoro ga nestalo iza ugla.

Sad je Andrej namjeravao dati priliku špijunu, da ga prati neko vrijeme po praznim ulicama, zatim naći osamljenu kočiju i odvesti se nekamo izvan grada, ostaviv uhodu na pločniku. No bio je riješen suvišnog troška. Koraci proganjača su postepeno iščezavali i napokon sasvim umukli. Pogodiv da su ga otkrili, uhoda do-

brovoljno napusti svoj lov. To je potvrdilo Andrejevu slutnju, da taj dogadjaj nije ozbiljan. No ipak, ko bi znao?

Povrativ se u svoj stan, on pomno zaključa vrata, tako, da ga ne bi zatekli iznenada. Zatim pregleda puni revolver i bodež, koje uvijek nošaše o pojasu pod kaputom.

GLAVA VII.

Prvo Tanjino odlikovanje.

SLUČAJNA primjedba Žorža o nesigurnosti Repinova sna pokazala se kao zloslutno proročanstvo. Jedva su dva opasna gosta iščezla iz očiju, kad su u kuću nahrupili stražari.

Repin ne bijaše strašljivac, no krv mu se sledi, kad su ljudi u mrskim plavim haljinama ušli u sobu. On je odmah pomislio, da su ona dva mlada čovjeka uapšena, čim su izašla na ulicu i da je pretraga u njegovoj kući tek posljedica njihovog uapšenja. No prve riječi žandara ga umiriše. Neugodni posjet učinjen je na temelju nekakovih sumnja, no ko im je bio začetnik, on se nije mogao dosjetiti. Njegova istodobnost s posjetom revolucijonaraca bila je, očito, tek slučajna. Repin je odahnuo slobodnije. On se lično radi sebe nije imao čega bojati.

Žandari su pretražili čitavu kuću, no nisu našli ništa sumnjiva. Oko tri sata u jutro su otišli. Radi svog visokog društvenog položaja, Repin nije bio uapšen, tek je morao ići na policiju, gdje je odgovarao na glupa i nepristojna pitanja.

Njega su pustili na miru, no razočarana policija je strogo pazila na kuću. To bi moglo imati neprijatne posljedice za sve, ako bi špijuni primijetili posjete Zine i Žorža. Bilo je nužno, da ih se odmah obavijesti o tom dogadjaju. Sutradan su poslali Tanju u revolucijonarni logor, da upozori svoje prijatelje o postojećoj opasnosti.

Ona krene na put uzrujanošću mlade djevojke, kojoj su prvi put povjerili ozbiljan posao. Pošto su na kuću pazili, vjerojatno je, da će slijediti svakog ukućana. Ona se je bojala, da ne bi, mjesto opomene, dovela prijateljima uhodu. Kako da se ukloni policiji? Puna fanta-

stičnih pojmova, koje svaka neupućena osoba ima o svudašnjosti i nadljudskoj vještini policije, nije znala, kako da se uvjeri, da li ko ide za njom ili ne. Nakon što se obukla malo drukčije nego obično, izadje na ulicu u trenutku, kad je neki sumnjivi čovjek, što je stajao na uglu, zašao u krčmu. No ko bi znao? Možda kod onog prozora, na drugoj strani ulice, stoji iza zastora drugi špijun, koji vreba na nju i hoće da dade znak svom drugu, kad izadje iz krčme! Ona se žurila ulicom, da umakne pred sablastima, što ih je stvarala njena vlastita mašta, ali one su je uvijek pratile. Zar može biti sigurna, da ona ugledna stara gospodja, koja je išla uporedo s njome, nije špijunka? Za to, naravno, nema nikakvog jamstva. Stara gospodja skrene kod prvog ćoška i uputi se prema Nevskom, ne pogledav nijedan put djevojku. Sve je to dobro, no to je možda tek lukavština, i tobožnja špijunka je već dala nekome znak, da podje za Tanjom! No ako ta gospodja nije špijunka, to možda za njom ide u nekoj daljini pravi špijun, kojeg nije ni primijetila!....

Jadna se je djevojka sasvim zbunila i u glavi joj se počelo okretati. No najednom se sjeti, da joj bratučeda živi na Litejnoj, u kući, odakle se kroz uski prolaz izlazi na Mohovu ulicu. Malo ko je rabio ovaj prolaz, dapače i u najvećem naponu dnevnoga rada. On je u taj rani čas, po svoj prilici, posve prazan. Ako prodje tamo, a da nikoga ne vidi za sobom, mogla bi biti potpuno sigurna, da je umakla pred strašnim psima Trećega Odijeljenja. To joj se pričini tako jednostavno, da se je čudila, kako joj ranije nije došlo na pamet. Uzela je fijaker prema Litejnoj ulici i radosno se uvjerila, da niko ne ide za njom na kočiji. Što se tiče pješaka, držala je, da se njih ne treba bojati. Ona se je počela oporavljati od svog praznovjernog straha i smišljala, što bi radila dalje. Prva joj misao bijaše, da ode u Žoržov stan. Aktivni revolucijonarci obično taje svoje privatne adrese, iz načela, javljajući ih samo svojim drugovima u radu; no Žorž je učinio izuzetak za Tanju. Ona je znala njegovu adresu i već je bila u njegovom stanu jedan ili dva puta. Obično

pravilo je u Rusiji, da prijateljstvo izmedju mladih ljudi i djevojaka dopušta ovakvu slobodu. Ona je mogla pogoditi kuću, ne pitajući nikoga. No da li je Žorž u svom stanu? Ona obeća kočijašu mali dar i za deset minuta se nadje kod vratiju traženoga prolaza. U taj čas prolaz ne bijaše sasvim prazan. Dvije pralje su ulazile sa velikom košarom rublja. No Tanja se je već sasvim oporavila od svoje bojazni i nije pomislila, da bi možda i ove žene imale kakove veze s Trećim Odijeljenjem. Ostali dio puta je prošla pješke.

Ona pozvoni i vrata se odmah otvore. Žorž je bio kod kuće. Nije se mogao suzdržati, a da ne usklikne radosno, prepoznav neočekivanu gošću.

— Koji je vas dobri vjetar donio k mojoj obali, Tatjano Grigorjevna? Danas su se skupili pod mojim krovom moji najbolji drugovi, još ste vi manjkali.

Svojom veselom govorljivošću nije dao Tanji vremena, da izusti nijedne riječi. On otvori predsoblje i povede ju u sobu, koja je služila kao čitaonica, soba za primanje i blagovaonica. Tamo je sjedio Andrej sa visokom, lijepom ženom, koju Tanja nije poznavala.

To je bila Lena Zubova, koja je tek prispjela iz Švajcarske.

Djevojke su bile prestavljene jedna drugoj. Da se ispriča radi toga, što je banula medju ljude, koji su, po njenom mišljenju, vazda zaokupljeni važnim poslovima, — ona u kratko protumači razlog svog posjeta. Vijest o premetačini kod Repina je iznenadila sve. No kad su čuli, da policija nije našla ništa i da Repin nije uapšen, odlanulo im je.

— Vas se može pozdraviti s prvim političkim pokušajem! — reče Andrej.

— Mogao bi biti i zadnji za nas! — primijeti Žorž. On je pričao Leni, kako su se jučer njih dvojica jedva spasila od uapšenja.

— Da smo ostali još nekoliko minuta, sigurno je, da bi nas ulovili.

— Isto bi bilo, da je policija išla malo brže i došla

ranije, — reče Andrej. — Naša budućnost je zapisana u knjizi sudbine i mi joj ne možemo umaći, — nastavi on, napola u šali, napola ozbiljno.

Žorž odgovori, da čovjek uvijek može pomagati kod odredjivanja svoje sudbine.

Obojica su zahvalila Tanji, što je došla, da ih obavijesti.

Lena prva upita Tanju, kako je izašla iz kuće, na koju su možda pazili stražari.

— Jeste li sigurni, da niko nije došao za vama? — upita ona.

Tanja nije mogla reći za stalno, ali držala je, da nije. Zatim je otvoreno ispričala o svom strahu i sumnjama, te o malom lukavstvu, kojim se je poslužila, da presiječe put slučajnim progoniteljima.

Lena zapljeska rukama.

— Vi ste prekrasno odigrali svoju ulogu, Tatjano Grigorjevna! — usklikne ona. — Nijedan od nas ne bi bolje učinio.

— Zaista? — reče djevojka, porumenivši. — Nisam ni slutila, da je tako.

— Tim bolje! — primijeti Žorž. — U vama je prirodjen dar za to.

Bilo mu je drago, što je Tanja dala ovaj mali dokaz prisutnosti duha i sposobnosti, i osjećao se potpuno sretnim, što su njegovi drugovi ocijenili njeno ponašanje.

Nakon što je izručila svoju poruku, Tanja je ustala i počela se opraštati. Njena ugladjenost joj je šapnula, da ne ostane dulje, nego je bilo potrebno.

Žorž ju pogleda izrazom dubokog razočaranja. Otići, ne progovorivši skoro ni riječi s njim! To je bilo vrlo okrutno s njene strane! Ispričati o čisto vanjskoj strani dogadjaja prošle noći je bilo dovoljno za ostale; no on je htio ispitati dragu djevojku o njenim nutarnjim osjećajima i dojmovima kod prvog sukoba s policijom. Medjutim, Tanja se je ustručavala, da ostane dulje.

— Možda ste zaposleni! — prišapne mu ona povjerljivo. — Neću da vas smetam.

— O ne! Ostanite, molim vas! — nagovarao ju Žorž. — To nije sjednica. Ne trebate se žuriti.

Andrej ponovi uvjeravanje Žorža, i sam ju nagovori, da ostane još malo. Sad kuća njenog oca nije sasvim bezopasna i ko zna, kad će se opet vidjeti.

Andrej nije gotovo ni malo razgovarao s Tanjom, prepustivši je Žoržovoj brizi. On kao da nije obraćao na nju ni malo pažnje, nego je razgovarao s Lenom o Ani Vulićevoj. Činilo se, kao da je sasvim udubljen u Lenino pričanje o toj djevojci, koje je potvrdjivalo njegove prijatne utiske na granici. No on nije ni na čas zaboravio na Tanjinu prisutnost, koja mu je napunjala tihom radošću cijelo biće. Isto tako djeluje na čovjeka sunčano svjetlo ili krasni predjel, dok je udubljen u misli sasvim druge naravi.

Kad je pola sata kašnje Tanja ustala, rekav, da će se otac uznemirivati, i otišla, Andreju se pričini, kao da je u sobi najednom postalo mračno i da je nešto manjkalo.

— Kakvo čarobno lice! — reče Lena, kad je djevojka izašla.

Andrej se nasmiješi.

— Ja ne znam. Pitajte Žorža o tome! — reče on, pokazujući pravcem svoga druga, koji je otpratio gošću po stepenicama. — Ja se u to ne razumijem!

Andrej se je pretvarao, bar ovaj put, jer se je u sebi potpuno slagao s Lenom. Lice djevojke bijaše danas zaista čarobno. No što se to njega tiče?

Žorž se povrati i oni nastave svoj razgovor, koji je prekinula Tanja svojim dolaskom.

Oko dvanaest sati dodjoše Zina i Vasili Verbicki, koji je doputovao iz Ženeve s Lenom. Andrej je ispunio svoje obećanje i pobrinuo se za njihov povratak.

Zina je bila jako uzrujana. Tragovi uzbudjenja se opažali dapače i na nepokolebivom licu Vasilija.

— Što je na stvari? — upita Žorž.

Zina im pokaže pismo iz Dubravnika, puno užasnih potankosti o ružnom postupanju prema političkim uap-

šenicima. Grozote su došle do najviše točke slijedećim nečuvenim dogadjajem: neka mlada djevojka, čije se ime javljalo u listu, bila je, na zahtjev državnog odvjetnika, svučena do gola, prije nego su je zatvorili, i to u prisutnosti tamničara i stražara, pod izlikom, da tamničke naredbe zahtijevaju točan opis svakog uapšenika.

Ova vijest je saslušana grobnom tišinom. Veselje drugarskog razgovora je iščezlo. Mračni duh osvete lebdio je nad svima i kod svih su se rojile jedne te iste divlje misli.

— To se ne smije pustiti bez odmazde!

— To se mora kazniti najstrože! — uskliknu Lena i Žorž skoro istodobno.

Andrej ne reče ništa. Smatrao je nepotrebnim govoriti o nečemu, što je jasno samo po sebi.

— Upravo tako su, kako izgleda, i zaključili naši u Dubravniku, — reče Zina. — Oni traže od nas iskusnu ženu, koja bi čuvala urotnički stan, a takodjer i vještog čovjeka, hladnokrvne ćudi i čvrste ruke.

— Ja im stojim na raspolaganje! — zavikne brzo Andrej.

— Ne! — upadne Vasili svojim sporim, lijenim glasom. — Rekao sam Zini prije, nego smo došli ovamo, da ću ja poći.

Zina to potvrdi i doda, da će biti bolje, ako podje Vasili. Pitanje o prvenstvu je, naravno, bilo bez značenja, no Andrej si je već stvorio neke poslovne veze u Petrogradu i otpočeo živo raditi. Vasili je pak, kao novi čovjek, podesan za predstojeće djelo u Dubravniku.

Zinine riječi su riješile stvar.

— Dobro, neka bude! — reče Andrej. — No ako vam slučajno ustreba još koji, pošaljite mi samo jednu riječ.

Izbor žene je obavljen sam po sebi. Zina je već bila u Dubravniku. Sva prava i sva nužna svojstva bila su na njenoj strani.

Tako su bila izabrana oba dobrovljca. Stvar je imala biti iznešena na slijedećoj sjednici odbora, kojeg je glas bio odlučujući. No to je bilo tek puka formalnost.

Oni su već unaprijed znali, da neće biti nikakovih prigovora.

— Zbilja, — obrati se Zina Leni, — biste li zauzeli moje mjesto, dok budem odsutna?

Lena odgovori, da bi joj bilo veoma drago prihvatiti se odmah nekakovog posla.

Zina je uputi u sve potankosti rada, koji je zauzimao velike razmjere: propagandu medju mladeži, propagandu kod radnika i tajno dopisivanje s uapšenicima u tvrdjavi.

— Ne znam, da li ću biti u stanju, da sve to obavljam, — reče Lena neodlučno, — osobito doipsivanje; ne mam ni pojma, kako se to vrši.

Žorž obeća, da se sam primi tog posla i ponudi se, da joj pomaže privremeno kod ostalog rada.

— Vi ćete naskoro pustiti korjenje posvuda, — reče on veselo. — Sutra ćemo pozvati mog prijatelja — mladog studenta, člana jednog kluba. On će vas upoznati sa ostalima. U drugom klubu već imate znanicu.

— Koju?

— Tatjanu Repinovu, koju ste čas prije vidjeli.

— To je vrlo ugodno, — reče Lena.

— Zar je Tanja bila ovdje? Je li se što dogodilo? — upita Zina.

Vijesti iz Dubravnika su uzrujale sve prisutne tako, da su zaboravili na neznatni posjet policije u Repinovoj kući.

Zinu je, medjutim, ova vijest iznenadila više, nego sve ostale.

— Je li Repinu poznat uzrok premetačine?

— Ne, nisu mu ništa rekli. Ni on ni mi ne možemo shvatiti, kako je došlo do toga, — odgovori Žorž.

— A meni se čini, da ja znam, — reče Zina.

— Zaista?

— To je u vezi s uapšenjima u Dubravniku. U pismu se nalazi nejasno nagadjanje, kojeg smisao nisam odmah mogla razumjeti. Oni spominju uapšenje odvjetnika Novakovskog, koji je, čini mi se, dobar prijatelj

Repinov. Dalje vele u listu, da bi ja upozorila ''Pandekta broj prvi''. Nisam razumjela, koga se taj nadimak tiče. Sad vidim, da su mislili na Repina. Tako se dogadja uvijek usljed velike revnosti u urotama.

— No vi ne bi imali vremena, da ga obavijestite, da ste i odmah pogodili, — reče Andrej. — Nalog za premetačinu kod Repina bio je, čini mi se, izdan brzojavno. Osim toga, njemu nije učinjena nikakova šteta i ne trebamo se radi toga uzrujavati.

— To je istina. Medjutim, bojim se, da stvar neće time svršiti. Novakovski je zapleten u ozbiljne stvari. To bi se moglo otkriti svaki čas i kod Repina bi došlo do druge pretrage sa ozbiljnijim posljedicama. Moramo ga upozoriti, da se ne bi uljuljavao lažnom sigurnošću.

Pošto je bilo opasno poći u Repinovu kuću, odlučili su, da jedan ode Krivoluckom i da mu odnese pismo za Repina.

GLAVA VIII.

Repinova razmišljanja.

ZINA i Vasili su krenuli u odredjeno vrijeme u Dubravnik i za nekoliko dana je stiglo pismo o njihovom sretnom dolasku. Za deset dana došlo je drugo pismo od Zine, koja je javljala, da se stvar nalazi u najvećem jeku i da će "računi biti naskoro uredjeni". Medjutim, desilo se tako, da ti računi nisu bili uredjeni ni tada ni kašnje. Dogodilo se naime to, da je državni odvjetnik, koji je izdao nalog za onaj bezobrazni postupak s djevojkom, unaprijed saznao o smrtnoj osudi, koja mu je prijetila. Njega je obuzeo takav strah, da je odmah napustio grad pod izlikom tobožnje bolesti. Za mjesec dana saznali su revolucijonarci, da je dobrovoljno napustio službu kod ministarstva pravosudja.

Ma kako bili bijesni na njega, dubravnički revolucijonarci su odlučili da ga puste u miru. Kod terorista je postojalo apsolutno i nenarušivo pravilo, da od onog trenutka, čim koji činovnik dobrovoljno sidje s pozornice službe i prestane biti škodljiv, ne treba ga ubijati jedino iz puke osvete. Nekoliko strašljivaca je izbjeglo na taj način sudbini smrtne kazne.

Medjutim, revolucijonarna družina, skupljena radi te osvete, nije bila raspuštena. Kad su već imali glavni stan, stražare i sve ostale pripreme, bilo je predloženo, da poduzmu teži posao oslobodjenja trojice revolucijonaraca: Borisa i njegovih drugova — Levšina i Kleina, koji su čekali na sudbenu raspravu u dubravničkom zatvoru.

Zina je pisala u tom smislu petrogradjanima. Ovi su srdačno odobrili plan i obećali potpomoći organizaciju u Dubravniku novcem, a u slučaju potrebe i ljudima.

Andrej je svaki dan čekao, da ga pozovu u Dubrav-

nik, no ipak se nije čudio, što je tekao tjedan za tjednom, a on još uvijek ostaje na starom mjestu. Bilo je ugovoreno, da ga Zina pozove, dok se ne približi čas odlučnog djelovanja. No on je i sam, iz vlastitog iskustva, znao, kako je teško priredjivati ovakve pokušaje. Tako je prošlo cijelo ljeto, a iz Dubravnika nije došlo ništa neobična.

U Petrogradu je bilo pusto i dosadno, kao uvijek za ljetnih mjeseci. Jaka vrućina kratkog ljeta tjera van iz kužnog i zagušljivog grada sve, koji imaju mogućnost, da udahnu malo svježeg zraka. Ljeto je ona sezona u Rusiji, kad fizički i umni radnici bježe u zelena polja: prvi za poslom, a drugi radi odmora. Time se oslabljuje pokret u svim granama umnog i društvenog života u gradu. Revolucija, kao i sve ostalo, počiva za vruće sezone, a njeni gorljivi elementi raštrkani su na daleko i široko po čitavoj zemlji.

Te godine bilo je ljeto malo življe, nego obično, najviše usljed propagande medju radnicima, kojih je u prijestolnici izvanredno mnogo u zimi i u ljetu.

Andrej posveti tom radu svu svoju snagu. Do sada ga nisu trebali na drugom mjestu. U prijašnjim godinama on se je usrdno bavio propagandom medju radnicima. Imao je medju njima mnogo znanaca, od kojih su neki još bili u gradu. Ovi ga dočekaše i pozdraviše kao starog druga. Za dva tjedna Andrej se priuči ljudima i poslu. Radnici su ga voljeli zbog njegove iskrenosti i marljivosti i rado slušali njegove jasne i razumljive riječi. Andrej se je kod njih osjećao posve kao kod kuće. Za to je propagandu medju radnicima volio više, nego svaki drugi posao. U tom pogledu se jako razlikovao od Žorža, koji si je odabrao prikladniji djelokrug rada medju studentima i drugim naobraženim ljudima, gdje su njegove sposobnosti uradjale najboljim plodovima.

Bila je vedra i topla nedjelja po podne, prve polovice kolovoza. Andrej se je vraćao s jednog radničkog sastanka na Viborškoj strani, koja je spadala u njegov djelokrug rada. Došav do Litejnog mosta, pogleda na svoj niklovi sat. Bilo je točno šest i on je počeo razmišljati, da li bi prešao preko Neve i povratio se u svoj stan, ili bi

skočio na omnibus, koji bi ga odvezao za jedan sat skoro pred vrata Repinovog ljetnog boravišta na Crnoj Rijeci. Dan i sat bijahu najprikladniji za posjete. No neki sitni razlozi nisu mu dopustili, da se odluči odmah. Prošle nedjelje bio je kod Repina dva puta i, bez sumnje, bilo bi pametnije, da opet ne ide tako skoro. Oblak, što je visio pred dva mjeseca nad Repinovom glavom, rasplinuo se. Novakovski je bio oslobodjen, jer dubravnička policija nije, na njegovu sreću, mogla pronaći ni traga kakovim njegovim vezama s revolucijonarcima. Repina su pustili na miru i njegov dom bio je sada neopasan, u koliko je to moguće u Rusiji.

U ostalom, sami posjeti "nezakonitih" ljudi sačinjavaju opasnost i ne treba ih jako često ponavljati.

Andrej odluči, da bude pametan i da se povrati kući, prem mu se vlastita soba pričinjaše u taj čas pusta i mračna. On krene prema mostu i dapače predje preko njega, misleći zabrinuto, što će raditi kod kuće. No sve to bijaše čisto pretvaranje. On je znao vrlo dobro, da neće poći u svoj stan. Kad je došao do protivnog kraja mosta i opazio približavajući se omnibus, što je išao na Crnu Rijeku, brzo skoči na zadnju klupu kod konduktora, pomisliv oštroumno, da je nedjelja i da bi slijedeći omnibusi mogli biti dupkom puni.

"Čovjek ne smije biti suviše oprezan. To kvari značaj, — mislio je Andrej. — Policija u predgradjima je uopće nemarna, nadzor je labav i nema se česa bojati. Jedan posjet više nema baš ni malo značenja, osobito u nedjelju, kad dolazi bezbroj posjetilaca iz grada".

Skupština, s koje se Andrej vraćao, bijaše vrlo uspješna. Javljeno je, da je osnovana nova grana kod jedne od najvećih tvornica u susjestvu. Izgledi su bili svijetli, i on je rado gledao na sve očima optimiste.

Kroz otvoreni prozor vidio je putnike, koji su sjedjeli nakrcani kao sledjevi u buretu, sa djecom na koljenima. Većina je bila u svečanim haljinama i sa svečanim izražajem na licu. Pisari, mali trgovci, niži činovnici, koji nisu imali srestava za ljetovanje izvan grada: svi su iskorišćivali ovo lijepo vrijeme u šetnji. Andreju pad-

ne na pamet, da nedjeljom svira glazba u parku. Tanja mora imati nekog, da je prati, jer joj je otac radio na večer. Ako Krivolucki ne dodje, on će provesti divnu večer!

Od njihovog prvog susreta, prije dva mjeseca, nije prošao nijedan tjedan, a da nije vidio Tanju: u početku sasvim slučajno, a kašnje blagodareći prilikama, koje su se nekako uvijek slagale u njegovu korist. Nakon što su se Repinovi doselili na Crnu Rijeku, oni su se vidjeli još češće. Razmjerna sloboda kretanja na ljetovalištima dopuštala je, da se policajna pravila ne provadjaju tako strogo, kako se to čini u gradu. Veći dio slobodnih večeri provadjao je Andrej u Repinovoj kući ili kod Lene Zubove, koja je iznajmila preko ljeta sobu u susjestvu, a Tanja ju je često posjećivala. Tako je Andrej imao više prilike, da vidi djevojku.

On je bio daleko stariji od nje i blagodareći svom životnom iskustvu, ta devetnaestgodišnja djevojka mu se pričinjala skoro kao dijete. No u njihovom ukusu bilo je nešto slična, a isto tako i u njihovim težnjama, te u nutarnjem uzajamnom shvaćanju; a sve je to činilo, da mu njeno društvo bude izvanredno drago. Nije se bojao, da ovo druženje s čarobnom djevojkom ne bi možda postalo opasno za njegov duševni mir. Za Tanju se pak nije trebao uznemirivati: on nema u sebi ništa, što bi moglo zanijeti njeno uobraženje. Mnoge žene su ga "silno voljele", no uvijek su se udavale za drugoga. Takav je bio njegov udes i on mu se je rado prilagodio. Ženska ljubav je velika, no vrlo opasna sreća. Za revolucijonarca je bolje, da bude bez nje.

Osim toga, Tanju ljubi Žorž, koji je za njega više nego brat. U početku je držao da i Tanja ljubi njega. To je isključivalo svaku mogućnost gledati na nju drukčije, osim kao na sestru. On je, zaista, u zadnje vrijeme počeo sumnjati o njenim čuvstvima prema Žoržu. No medju njima su se već ustanovile iskrene, bratske veze, koje su se učvršćivale uporedo s njihovim uzajamnim upoznavanjem. On je sa zanimanjem promatrao porast i razvoj mlade i krasne djevojačke duše s njenim jakim

čežnjama, bojažljivim sumnjama, nadama i nemirom.

Upravo tom zanimanju, a ne kakvom drugom jačem osjećaju, pripisavao je svoju skoro bolnu težnju, da vidi djevojku, svoju tugu, što ga je obuzimala, kad ga je nešto lišavalo te radosti te stalni tok svojih misli u jednom te istom pravcu. Takvo duševno raspoloženje je začudilo, no nije prestrašilo Andreja, kad je nedavno obratio pažnju na njega. I čudno je, da ga je misao o ljubavi drugoga držala u mraku u pogledu njegove vlastite ljubavi. Njegovo trijezno ponašanje prema djevojci bilo je tako protivno zanešenosti njegovog druga, da je izgledalo skoro nemoguće, da se njih dva nalaze pod uplivom jednog te istog osjećaja.

Žorž je rjedje dolazio na Crnu Rijeku nego Andrej. Bio je jako zaposlen kod novina, jer se je većina urednika nalazila izvan grada. No Andrej se je nadao, da će ga vidjeti te nedjelje, jer ga nije vidio kroz cijeli tjedan.

Andrej udje u Repinovu lijepu drvenu kućicu, ukrašenu rezbarijom ruskog stila, i zateče advokata samog. Tanja je bila vani. Repin reče, da je Lena došla poslije objeda i otišla s Tanjom na šetnju, a Žorž ih je čekao u parku. Mogli bi se povratiti istom kasno na večer. Silno razočaran, Andrej se spremi da ode, no domaćin ga zaustavi.

— Odmorite se malo i zapalite cigaru. Ja sad ne radim.

Pred njim je ležao novi broj jednog mjesečnika s nožem od slonove kosti medju listovima; on je, čitajući, razrezivao listove.

— Odakle dolazite i što je nova u vašim krajevima? — upita Repin. — Hoćete li nas možda dići u zrak i da li ste već postavili fitilj?

— Ništa tako strašna, — odgovori Andrej. — Bio sam na radničkom sastanku.

— Tako? Zar se bavite propagandom? — upita Repin.

— Da, osobito ove godine.

Repin je postao jako radoznao.

— I vaši napori donašaju kakve plodove? — on će nepovjerljivo.

— Naravno! — reče Andrej. — Zašto bi inače i radili?

— O, ljudi se često bave i suvišnim stvarima, — odgovori Repin.

Rodjeni plemić, odgojen u obitelji feudalnih gospodara, Repin se je, kao i svi ljudi njegova pokoljenja, držao predrasude, da je jaz, koji dijeli školovane ljude od radničkih slojeva, nepremostiv. U svojoj praksi kao odvjetnik upoznao se Repin kod sudbenih rasprava sa nekoliko radnika i seljaka, koji su živjeli u bratskim odnošajima sa svojim školovanim drugovima. To ga je iznenadilo, kao nešto posve nova. No jedna lasta, dapače ni pol tuceta lasta, ne čini proljeća. On još uvijek nije vjerovao, da je to moguće, no sad mu je bilo drago, da čuje o tome nešto više i to od čovjeka, kojemu je, očito, ta stvar dobro poznata.

On je pažljivo slušao Andreja klimajući svojom sijedom glavom u znak odobravanja.

— Da, to je dobar početak! — reče on napokon. — U tomu sastoji najvažnija strana vašeg rada, jedina strana, koju zaista odobravam bezuvjetno. Ja sam vam od srca zahvalan za ove podatke.

Oni su često razgovarali o revolucijonarnim i političkim pitanjima. Od svih prijatelja njegove kćeri, koji su ga posjećivali, stari odvjetnik je najviše volio Andreja i vrlo rado razgovarao s njim. Oni se, dakako, često nisu slagali, no ipak su se manje razilazili i bolje razumijevali jedan drugoga, nego svi ostali. Ozbiljnost Andrejeva značaja izgladjivala je ogromnu razliku u njihovim godinama.

— Sad moram ići! — reče Andrej i ustane. — Prošetat ću se malo u parku. Možda ću ih slučajno naći. No ipak izručite, molim vas, moj pozdrav Tatjani Grigorjevnoj.

On brzo izadje.

Ostavši sam, Repin je otvorio knjigu, no nije više mogao čitati. Brige su mu napunjale dušu i on nije bio

u stanju da prati misli pisca. On se udubi u misli o svojoj kćeri i o tragičnoj dilemi, u koju su je stavile njene oćite simpatije prema revolucijanarnom pokretu.

Repin nije bio pristaša revolucije u obliku, kako se je vodila pred njegovim očima. Kao čovjek ranije dobe, on bijaše vatren sljedbenik i marljiv branitelj velikog slobodnjačkog pokreta šezdesetih godina, vezanog sa imenom Herzena. On je ostao vjeran prijašnjim tradicijama. Kad su se revolucijonarci stali odlučno boriti protiv političkog despotizma u Rusiji, on je morao vidjeti u njima borce za svoju vlastitu stvar. Prem je bio i previše star, a da bi dijelio njihove nade i odobrio njihova krajnja srestva, ipak je držao, da se ne može ukloniti svakoj odgovornosti i svim dužnostima predstojeće borbe. On je vidio upravo pred sobom užas despotizma i osjećao, da je dapače i najružniji oblik osvete naravan, oprostiv i moralno opravdan. Nije osjećao ni mržnju ni odvratnost prema onima, koji nisu, zbog političkih razloga, mogli prigušiti svoje strasti. On je dapače osjećao prema njima neko poštovanje.

Jedan važan dogadjaj, koji se je desio tri godine unatrag, učvrstio je njegove neodredjene simpatije. Repina su pozvali za branitelja u jednoj političkoj parnici, kad je političkim krivcima još bilo dopušteno, da si biraju odvjetnika. Tu se upozna sa svojom štićenicom, krasnom dvadesetgodišnjom djevojkom, Zinom Lomovom i sa još nekoliko njenih drugova. Njegovo teoretsko uvjerenje postalo je jače usljed vrućih simpatija prema toj plemenitoj i odvažnoj mladeži. Kad je osam mjeseci iza drakonske osude, — izvanredno nepravedne, po njegovom mišljenju, — Zina pobjegla iz tamnice i došla iznenada u Petrograd, on ju dočeka raširenih ruku i ponudi joj zaklon i sve, što joj treba. Zina je proživjela u Repinovoj kući tek nekoliko dana, dok nije, njegovom pomoću, obnovila veze s onima od svojih prijašnjih drugova, koji su živjeli u prijestolnici kao "nezakoniti".

Repinovi se upoznaše preko Zine, izmedju ostalih, i sa Borisom Maevskim, za kojeg se je ona brzo nakon toga udala. Odvjetnikova kuća je služila kao sastajalište za

čitavu petrogradsku inteligenciju. A revolucijonarci nisu mogli naći bolje mjesto, gdje bi, kod pomanjkanja slobodne štampe, pratili sve dogadjaje i nazore onih, koji su prestavljali javno mnijenje u Petrogradu.

Neki revolucijonarci su postali prijatelji njegove kćeri, na koju su, očito, gledali kao na buduću članicu stranke.

Stari odvjetnik je mogao bar tako daleko vidjeti, da njihova očekivanja nisu bez temelja i da se bliža dan, kad će njegovo ljubljeno dijete biti uvučeno u vrtlog propasti, koja je već progutala toliko žrtava. On ne bi žalio ni svoj život, samo da ju spasi; no kako? Zabraniti joj, da se sastaje s revolucijonarcima i da prekine svaku vezu s njima? No prisiliti ju, da izbjegava te ljude — bilo bi za njega isto tako nemoguće, kao što i ne pružiti im svoju pomoć zbog toga, što bi ga to moglo dovesti u neprilike s policijom. U ostalom, čemu bi dovele zabrane i umjetne mjere, kad zaraza lebdi u samom zraku? Mnogi roditelji su pokušali, da tim očajnim putem očuvaju svoju djecu, no što su postigli? Djeca su se pobunila protiv njih, pokidala svaku vezu i bježala iz kuće sa mržnjom i zlobom u srcu. Ne, neka bude što mu drago, no njegova kći nikad neće u njemu vidjeti neprijatelja. On nikad nije ograničavao njenu slobodu, računajući jedino na svoj moralni utjecaj, da je suzdrži od besmislenog i očajnog koraka. Katkada je varao samoga sebe nadom, da će mu poći za rukom uzdržati je u granicama i boriti se protiv vanjskog upliva. No u zadnje vrijeme opazi kod nje veliku promjenu, koja ga je silno mučila. Osjećao je, da se sudbonosni trenutak, kojeg se je tako bojao, približuje, — i sada je, sjedeći pred otvorenom knjigom, duboko stradao usljed svoje nemoći.

GLAVA IX.

Nova obraćenica.

ANDREJ se predomisli i odluči, da ide ravno u Lenin san, mjesto da traži po parku svoje drugove. Oni će se valjda vratiti kući na večeru, a možda su već i kod kuće. Bio je skoro siguran, da će ih zateći i pospješi korake, da ne bi promašio nijedan trenutak predstojećeg užitka.

No danas, kao da se je sve urotilo protiv njega. Još ih nije bilo kod kuće i nije mogao saznati, kad će se povratiti. On ipak odluči da pokuša sreću i da ih pričeka.

Lena je imala veliku sobu na gornjem spratu, dosta skromno uredjenu, no sa lijepim izgledom ispred prozora. Velika bagrena, sva u cvijetu, pokrivala ga svojom sjenom, a tanko joj je lišće jedva podrhtavalo u nepomičnom zraku.

Andrej otvori prozor i u sobu nahrupi svježi miris vrta i okolnog polja. Kuća je bila tik na kraju seoca. Iza nje se prostirala široka ravnica, pokrivena grmljem i presječena uskom stazom, koja je vodila u jednu gomilu kuća. Sve je to izgledalo vrlo slikovito u odsjevu svijetlog zelenila male brezove šumice. Bijele ljetne noći u Petrogradu su već prolazile, no večernji suton još uvijek bijaše dugačak i jasan.

Andrej nije čekao više od četvrt sata, kad su vanjska vrata lupnula i on začuje po stubama Žoržov smijeh, a zatim glas, koji je učinio, da mu srce jako zakuca.

Tanja je bila upravo čarobna, sa svojim usljed hoda rumenim, crnomanjastim licem i sa vijencem od različaka na glavi. Tanka bluza od žute svile pokrivala je dražesno i ugodno njen vitki stas. U ruci je nosila lijepi

slamnati šešir, koji je skinula, kad se je ugrijala usljed duge šetnje.

Andrej joj podje u susret sa sretnim posmjehom. On je bio skoro dvostruko zadovoljan, jer se bojao, da ju možda uopće neće vidjeti danas.

— Vidim, da ste se dobro prošetali! — reče on, gledajući joj u crveno lice.

— Da, — reče ona, spustiv se u naslonjač, — to bijaše krasna šetnja, a Žorž nas je zabavljao svojim pričama. Šteta, što niste došli ranije.

— Radi njegovih priča? No možda sam ih već i čuo. Uvijek se tako dešava sa starim prijateljima, kao nas dva, kad se često sastaju.

On se okrene prema Žoržu.

— Kako živiš, stari druže? — upita on. — Tako dugo se nismo vidjeli. U paroksizmu stvaranja, čini se?

— Cijelo vrijeme sam se mučio nad papirom, ako misliš na **to**! — odgovori Žorž.

— I sad slaviš krunisanje svog uspjeha?

— Da, svršio sam posao za ovaj mjesec, — odvrati Žorž, — i sad se odmaram neko vrijeme. Taj užitak razumije samo onaj, koji je sam osjetio težinu književničkog zatvora.

Tanja je lijepo sjedjela u naslonjaču, nalaktiv obje ruke na njega, i slušala besjednike.

— Kakav ste vi čangrizavac, Žorž! — reče ona. — Držim, da vi manje nego iko drugi imate razloga, da se tužite na sudbinu.

— Zar tako? — usklikne mladi čovjek. — Ja to nisam ni slutio. Molim, recite mi, zašto sam upravo ja tako sretan! Obećajem unaprijed, da ću svu svoju snagu upotrebiti, da se složim s vama. To će biti velika utjeha.

U taj čas udje Lena s tacom i šalicama za čaj. Za njom je služavka nosila samovar.

Stol je pomoću gostova bio za čas oslobodjen razbacanih knjiga i papira, pokrivač prostrt i sve priredjeno za čaj.

— Tanjo draga, — reče Lena, — služite, molim vas, čaj. Ja moram, u svojstvu domaćice, zabavljati goste pri-

jatnim razgovorom, što je samo po sebi teška dužnost.

Ona sjedne u naslonjač, s kojeg je ustala Tanja, zapali cigaretu i stane pušiti kod samog prozora, ni malo se ne obazirući na goste, koji će se, kako je mislila, najbolje zabavljati, ako ih prepusti samima sebi.

— Tatjano Grigorjevna! Ja se još uvijek nalazim u prijatnom očekivanju. Još mi niste odgovorili na pitanje, — reče Žorž, kad se je stišala buka oko čaja.

— Na kakvo pitanje? — upita Lena.

— Zašto sam ja najsretniji od smrtnika? — objasni Žorž.

— Tako? Ja to nisam ni znala! — reče Lena.

— Vi izvrćete moje riječi, Žorž! — reče Tanja. — Ja rekoh samo to, da se ne trebate žaliti na svoju sudbinu.

— No zašto, molim vas, moram biti lišen te utjehe, koja je svojstvena mojim bližnjima?

— Zašto? — reče Tanja razvučenim glasom, koji je značio, da je to njemu jako dobro poznato....

— Jer, — nastavi ona brzo, sjetiv se nečega, — sami ste mi rekli, da kad vas saleti tužno raspoloženje, dosta je, da ga izlijete u stihovima i odmah vam je pri duši lakše.

— Nisam znao, da ste tako kovarni, Tatjano Grigorjevna! — reče Žorž. — Drugi ću put biti oprezniji, te ću vam prikazivati samo obrnutu stranu mog zanata.

On se je dobro sjećao razgovora, na koji je smjerala Tanja. To bijaše prigodom izlaska malog svezka njegovih pjesama, koje su uzvitlale veliku prašinu medju revolucijonarcima. Tanji su se pjesme jako dopale, i oni su govorili o umjetničkim osjećajima. No Žorž, naravno, nije rekao upravo onako, kako mu je to djevojka pripisala. Ona je naročito netočno opetovala njegove riječi s namjerom, da ga podraži. On ni ne pomisli, da je popravi, jer se je ustručavao govoriti o toj stvari.

Lena, koja je pušila za vrijeme tog razgovora, metne cigaretu na stranu. Nju je zainteresirala moralna strana pitanja.

— Ja držim — reče ona, — da oni, koji su iskreno

odani velikoj stvari, moraju biti ravnodušni prema svojoj ulozi u njoj — pa bila uloga velika ili mala, slavna ili skromna. Težnja, da čovjek igra veliku ulogu, nije ništa drugo do puko častohleplje i sebičnost u drugom obliku.

Tanja odgovori, kako time nije htjela reći, da treba težiti za visokim položajem, no da čovjek ipak mora osjećati neko zadovoljstvo, kad je već došao do tog položaja.

— No zar vam se ne čini, — reče Andrej u obranu Leninog stanovišta, — da se možete tako sjediniti s velikom stvari, kojoj služite, da ne preostane mjesta, želje i vremena za ikakove misli na svoj vlastiti "ja" i na onu ulogu, koju vi i vaši drugovi igrate kod samog rada?

— Ne! — odgovori Tanja iza kratke stanke, potresav glavom. — Nisam se još uspela na tu visinu. A bojim se, da niti neću moći. Spoznanje svoje neznatnosti bi me mučilo i ja bi zavidjala onima, koji su obdareni bolje od mene. Kakav ponos i zanos mora osjećati onaj, koji uvidja, da dodaje nešto nova i skupocjena općoj stvari!

Ona pogleda u Žorža. To bijaše pogled, koji traži pomoć, jer on jedini od svih prisutnih nije rekao ništa protiv nje. No Andrej ulovi taj pogled i protumači ga sasvim drukčije. On je htio ustrajati na svome stanovištu, nesvijesno slijedeći svoj obični način mišljenja. No nije mogao progovoriti ni riječi, jer je znao, da bi rekao laž, čim bi samo progovorio. U taj čas je osjećao, da i on zavidja onima, koji su — ko bi znao radi kakovih zasluga — obdareni snagom vladati ljudskim srcima. Osjećaj vlastite osrednosti napunjaše mu srce do tada neproživljavanom tugom. On ušuti, jer se nije mogao protiviti tom osjećaju.

Kratka stanka u razgovoru, na koju ostali nisu obratili pažnju, pričini mu se strašno duga i teška.

— Pogledajte, Andreju, kako je lijep onaj niz bijelih kuća, obasjanih crvenim svjetlom zalazećeg sunca! — reče Lena, koja je gledala sa svog mjesta kroz prozor. — To me sjeća na Alpenglueh u švajcarskim planinama.

Andrej se razveseli toj promjeni razgovora i približi se prozoru.

— Da, vrlo lijepo! — reče on, motreći predjel napregnutom pažnjom djaka, kad nastoji da zapamti lice mape, po kojoj će ga ispitivati. Izgled s prozora bijaše u istinu divan. Na plavom nebeskom svodu jedva se pomaljalo blijedo lice nepotpunog mjeseca, koji se pričinjao kao da je narisan vrlo slabom vodenom bojom. Bijele kućice, obasjane ružičastim svjetlom, blistahu se protiv zelenila brezove šumice. Goruće zrake zapadajućeg sunca pozlaćivale su pernate oblake i tonule u plamteće rumenilo na kraju obzorja.

No Andrejeva sposobnost opažanja se je ukočila i on se okrene prema prisutnima, koji su sjedjeli za stolom.

Tanji padne vijenac od različaka. Žorž ga podigne i zamoli je, da ga opet metne na glavu, jer da joj stoji tako lijepo! Djevojka se nasmiješi i pocrveni, no ispuni mu želju. Andrej se silno rasrdi zbog te njihove djetinjarije.

— Čujte, Andreju! — reče Lena, prekinuv tok njegovih turobnih misli. — Hoću da vas nešto upitam.

Ona mu privuče stolac i ponudi ga poslovnim glasom da sjedne.

— Možete li mi pomoći jednu ili dvije večeri tjedno u mom poslu? — upita ona.

— Kakav posao? — trgne se Andrej.

— Kod propagande u klubovima mladeži. Vi bi nam bili od velike koriste.

— Ja! Što bi ja tamo koristio? Znate, da nisam sposoban za taj rad i da bi na vašim sastancima igrao vrlo žalosnu ulogu. Upitajte Žorža: on bi mogao više učiniti.

— To je istina, — reče Lena otvoreno, — već sam ga upitala, no on je jako zaposlen svaku večer.

Potpuna otvorenost, a donekle i surovost, sasvim je obična pojava u medjusobnim odnošajima revolucijonaraca, osobito kad se radi o „stvari". U Leninoj primjedbi ne bijaše ništa, čega ne bi Andrej sam rekao u sličnim prilikama, no danas on bijaše u istinu sasma neraspoložen.

— Znači, vi me trebate kao pamuk, da nekako ispunite jednu prazninu? — on će srdito.

Lena učini nestrpljivu kretnju.

— Ne govorite gluposti, Andreju! — usklikne ona. — Recite jasno, da li imate vremena ili ne?

— Znate,da sam i preveć zaposlen s mojim radnicima! — tužno odgovori Andrej. — No recite mi, — doda on pomirljivim i poslovnim tonom, — zašto ne bi nastavili bez mene, kako ste do sada činili?

— I sama bi htjela, — odgovori Lena, — no nedavno su uapšeni neki naši ljudi, a i Mirtov je medju njima.

— A! Sad razumijem! — usklikne Andrej promijenjenim glasom. — Zar je Mirtov bio član vaše grupe?

Lena kimne glavom.

Nisam ga lično poznavao, — reče Andrej, — no čuo sam, kako su ga uapsili. Sudeći po tome, mora da je krasan mladić. Da li znate, što će biti s njim?

— Ne može se ništa reći, — odvrati Lena. — To će zavisjeti jedino od žandarske samovolje. Njegov slučaj je sasvim izniman.

Lena povisi glas i upita Žorža, koji je razgovarao s Tanjom, da li je čuo šta nova iz tvrdjave o Mirtovu.

— Poslao nam je tek nekoliko redaka, — odgovori Žorž. — Njegov položaj je gori, nego smo se i mogli nadati. Policija je našla na njegovom pisaćem stolu rukopis od jednog članka za potajnu štampu, a uz to i veliku količinu novina i knjižica. Bojim se, da je on sasvim izgubljen.

— Ko je taj Mirtov? — upita poluglasno Tanja.

— Vrlo skroman mlad student, — reče Žorž. — Prošli ponedjeljak bio je pomutnjom uapšen mjesto Tarasa. Sigurno znate, ko je Taras?

— Naravno! — odgovori Tanja.

Taras Kostrov bijaše jedan od najdarovitijih i najčuvenijih vodja revolucije.

— Dakle, Taras, pod imenom Zaharija Volkova, posjednika iz Kasimova, iznajmio je stan u istoj kući, gdje je živio taj Mirtov. Kad je poslao putnicu na policiju, ova je posumnjala o tobožnjem Zahariju Volkovu. Odmah

je odredjena premetačina u kući. Stražari su došli u ponedjeljak oko pola noći, no pogrješno pozvonili na vratima Mirtovljeva stana, koji se je nalazio na četvrtom katu. Tarasova pak soba je bila na petom katu. Mirton još nije spavao, jer je baš tada svršavao svoj nesretni članak. On je otvorio vrata i kad su ga stražari upitali, da li se on zove Zahari Volkov, on je odmah shvatio, o čemu se radi i odlučio da spasi Tarasa, žrtvovavši samoga sebe. Kad je odgovorio jesno, stražari su pretražili sobu, našli sve i uapsili ga, a kašnje odveli u tvrdjavu.

— I Taras je bio spašen! — upita uzrujano Tanja.

— Da. Svi stanari su saznali o noćnom nasrtaju policije i o premetačini. Taras, dakako, nije čekao, da policija popravi svoju pogrješku.

— A Mirtov? — opet će Tanja. — Je li policija saznala, ko je on?

— Da, i to vrlo brzo! On nije imao kod sebe listova, no stražari su našli na jednoj od zaplijenjenih knjiga njegovo cijelo ime: Vladimir Mirtov. Oni su pomislili, da je to neki njegov drug, koji mu je posudio knjigu. Zatim je naredjeno, da se učini premetačina u stanu Vladimira Mirtova. Kad su stražari došli, opazili su, da je dotični već uapšen prije dva dana mjesto drugoga, koji je u to doba pobjegao.

— A što su onda radili? — opet će Tanja.

— Što bi drugo mogli, — odgovori Žorž, — nego da iskale svoj gnjev na onome, koji je već bio u njihovim rukama? Nisu pronašli, ko je živio pod imenom Zaharija Volkova, no mogli su naslućivati, da im se je iskliznula iz ruku vrlo važna ličnost. Mirtov je znao, što ga čeka, i on se ne bi žrtvovao za svakoga.

— Da li su bili uski prijatelji? — opet će Tanja.

— Ko?

— Mirtov i Taras?

— Ne! Oni su se tek poznavali.Mirtov je dapače malo mrzio Tarasa radi njegove diktatorske navade. Samopožrtvovnost Mirtovljeva nije posljedica ličnog prijateljstva. U tomu baš i sastoji njegova veličina! — završi Žorž, a u glasu mu se opažale note zanosa i udivljenja.

Nastade svečana tišina, koja je bolje nego sve riječi izražavala uzvišeno raspoloženje prisutnika. Andrej, Lena i Žorž nalazili su se pod čarobnim uplivom tog junačkog postupka, koji bijaše neobičan izuzetak dapače i u ljetopisima njihove stranke. Svi u taj čas bijahu obuzeti različnim osjećajima: sažaljenjem radi prijevremenog gubitka takvog čovjeka, divljenjem pred njegovim činom te ponosom s članovima stranke, u kojoj ima ljudi — spremni na velike žrtve za opću stvar.

No za Tanju je tu bilo nešto više. Za nju je to bio jedan od onih dogadjaja, koji stvaraju, kad se dese na raskršću života, moralni oblik čovjeka. Otkako se je upoznala sa Zinom, a zatim sa Žoržom, Tanja je iskreno simpatizirala s njihovom stvari. No postoji čitav jaz izmedju simpatičara, koji je gotov da radi i katkada učini mnogo za stvar, i aktivnog pristaše, koji je pripravan na najveće žrtve za stvar, jedino za to, što drukčije niti ne može raditi. Tanja još ne bijaše premostila taj jaz. Do sada je bila na drugoj strani, u svijetu filistara. Tamo bi možda ostala nauvijek, da se je u predvečerje toga dana uklonila daljnjem saobraćaju s ljudima, medju kojima se u zadnje vrijeme tako mnogo kretala. Duša joj nije ni na jedan čas proživjela one duboke i potresne osjećaje, poslije kojih nema više povratka medju malodušne, strašljive i nekorisne ljude.

Dogadjaj ili knjiga, živa riječ ili zanosni primjer, tužna priča o sadašnjosti ili blistava zraka budućnosti: sve to može poslužiti kao povod za taj znameniti preokret. Kod nekih to djeluje kao jak udarac, koji potresa čitavu njihovu dušu; kod drugih pak, nježni doticaj prijateljske ruke otvara, kao u snu, najdublje izvore njihova srca. No ma kako bilo, svi oni, koji su se obvezali služiti životom i smrću velikoj stvari, moraju da prožive takav odlučan trenutak, jer ni čitavo more najsnažnijih dojmova nije u stanju da zamijeni njegovu ogromnu moć.

Takav preokret je nastupio sada za Tanju. To je bio trenutak, koji je došao i prošao poput struje uzbibanog zraka. Kad je Žorž svršio pričanje o Mirtovu, ona

je razumjela sve, i srce joj se odmah napuni oštrim čuvstvom žalosti. Ona kao da je u taj čas porasla, te od mlade djevojke postala žena sa potpuno sazrelim materinskim nagonima u svom djevičanskom srcu — i taj mladi čovjek, kojeg nikad nije vidjela, kao da je postao njeno vlastito dijete, koje su okrutni neprijatelji silom oteli iz njenih ruku. Čelo joj pokri jasno rumenilo; dušom joj brzo poput munje preleti nešto, što nije mogla da razumije, što nije, na njeno iznenadjenje, bilo ni mržnja ni osveta, — i sve je bilo gotovo. Veliko djelo bilo je svršeno. Ovdje, u tom udaljenom gradskom zakutku, u toj siromašnoj sobici našla je pripovijest o plemenitom činu odziv u mladoj duši i privukla je nauvijek velikoj stvari.

Kad je djevojka progovorila, nije izrekla ni svečane zakletve, ni druge odlučne izjave. Ona nije mogla učiniti ništa slična, dapače i kad ne bi iz naravi bila daleko od svega, što bi u sebi imalo makar i sjenu hvalisanja. Ni onda, ni kašnje, za dugih godina svog herojskog rada i stradanja, nije za stalno mogla reći, da se njeno obraćenje izvršilo upravo u taj čas. Ni sama nije shvaćala, što se dogadja u njenom srcu, i čudni osjećaj, što ju je obuhvatio, izrazi se u nekom neodredjenom i neobičnom obliku:

— Ja ne opažam ništa osobito velika u tomu, što je učinio Mirtov! — reče ona tihim drhtavim glasom, kao da se stidi svoje vlastite smjelosti.

Žorž baci na nju pogled pun iznenadjenja.

— Izmedju čovjeka, koji je od velike koristi za stvar i onoga, koji nije tako koristan, izbor je jasan, — reće Tanja, ni ne podignuv oči sa stola. — Mirtov je izvršio svoju dužnost i ništa više.

Lena kimne glavom u znak odobravanja. Ona se je potpuno slagala s Tanjom.

Žorž ju pogleda začudjeno. Nije nikad očekivao takve riječi od Tanje, a činilo mu se, da ju dobro pozna.

— A da li bi i vi tako uradili u sličnim prilikama? — upita on uzrujanim glasom.

— Kad bi bila isto tako dosjetljiva, da! — odgovori Tanja bez kolebanja, gledajući mu ravno u lice.

Ona tek što je odgovorila na ovo pitanje samoj sebi. I to je upravo izazvalo njenu prvu čudnovatu primjedbu o postupku Mirtova. Sad je to tek ponovila glasno i duboko se zamislila. Ona je poduprla rukom svoju lijepu glavu i uperila naprijed sanjarski pogled.

Andrej, koji ne mogaše skinuti pogled s nje, reče sam u sebi, da je vraški lijepa u taj čas; i užas mu obuhvati dušu, kao kod približavanja kakve nesreće. No zašto mu se lice iznenada iskrivi, kao da ga muči strašna bol? Uzrok je bio nesretni Žorž, koji čak ni u taj neprikladni čas nije mogao zaboraviti na svoje komplimente.

— Ako moralna snaga ima neku cijenu, — reče Žorž uzbudjeno, — to bi najbolji i najveći od nas bio uobražena luda, kad bi pristao na takvu zamjenu s vama...

On bijaše vrlo uzrujan i govoraše od srca, no Andrej bijaše nepravedan prema svom drugu, pripisujući njegovim riječima lakomišljeno značenje. Žorž je u taj čas bio potpuno nesposoban misliti o djevojci drukčije, osim kao o ljubljenoj drugarici. On je pozdravljao probudjenje prekrasne duše i ono, što je govorio, bijaše opravdano, ali on se je, kao obično, izražavao dosta jakim riječima.

Medjutim, ovo dirljivo krasnoslovlje nije zanijelo Tanju, već ju je sasvim istrijeznilo. Žoržovo pretjerivanje izazove kod nje iskreno veselje, i onda odluči, da se malo našali na njegov račun. No pogledav mu u lice, odmah ukori samu sebe radi svoje namjere i dapače osjeti prema njemu nježnost.

Ona mu čvrsto stisne ruku.

— Kako ste dobri, Žorž! No dosta o tome! — reče ona.

— Što je s vama? — upita Lena u isti čas svoga susjeda. — Vi ste tako blijedi!

— Tako? — mucao je Andrej. — To će valjda biti odraz zelenog lišća.

No to ne bijaše odraz zelenog lišća: lice mu je pokrivala smrtna bljedoća. Upravo u taj čas je oštro čuvstvo ljubomornosti skinulo koprenu s njegovih očiju. On osjeti, kao u munjevitom svjetlu, kakvo čuvstvo je ga-

jio prema Tanji od prvog dana njihovog poznanstva. On je ljubio tu čarobnu djevojku, ljubio je njeno lice, odijelo, samu zemlju, koje se je doticala! A u isti čas mu je teško uvjerenje, kao nožem, paralo srce: ako ona koga zavoli, to će biti upravo taj jezičavi laskavac, koji sada bijaše sasvim protivan Andreju. Obuzela ga neodoljiva, bijesna jarost, i morao je upotrebiti mnogo napora, da ostane na svom mjestu, a da ne izgubi vlast nad samim sobom. Bojao se, da se ne bi izdao, ako ostane dalje.

— Moram ići! — reče on prigušenim glasom. U sobi da mu je zagušljivo!

— Zar je tako kasno? — upita začudjeno Tanja.

Ona pogleda na svoj elegantni mali sat i reče, da i sama mora ići.

— Hoćete li me otpratiti kući? — upita ona Andreja i Žorža.

Andrej se pokloni šutke. Da, on će ju pratiti! Želio je da bude s njome, da čuje njen razgovor sa Žoržom. U duši mu je kipjela želja, da muči samoga sebe; osjećao je neki užitak, da gura oštri nož sve dublje i dublje u svoju ranu. I ni zašto ne svijetu ne bi htio da se liši tog groznog užitka! No ne bi mogao, kad bi dapače i htio! Izgubio je svoju samostalnost. Nije više pripadao samom sebi. Tanjine crne oči su ga vukle za sobom. Nije mogao otići, dok mu je ona dopuštala da ostane.

Žorž je razgovarao s Tanjom cijelim putem, no Andrej nije skoro ni usta otvorio. Bila mu je dosadna svaka riječ, koju bi izustio Žorž. Nakon Tanjine opomene, Žorž nije više opetovao svoje laskanje. No ono se osjećalo u njegovom glasu, u pogledu, u kretnjama — i sve to je u najvećem stupnju dražilo Andreja.

Oni se oprostiše s Tanjom kod njenih vrata i uputiše se kući. Pošto ne bijaše jako kasno, a noć je bila divna, Žorž predloži, da idu pješice.

Andrej pristane. Bilo mu je svejedno.

— Zar nisam imao pravo, kad sam govorio!.... — poče Žorž, očito skrećući razgovor na svoju obljubljenu temu.

— Pusti, molim te! — prekine ga Andrej. — To mi je već dosadilo!

On opet padne u prijašnju zlovoljnu šutnju, odgovarajući na Žoržova pitanja kratkim jednosložnim riječima. Bio je ljut, tužan, nesretan. Kobno otkriće o njegovoj ljubavi stavljalo ga je u novi odnošaj prema Žoržu, a to mi je prouzročilo oštru bol.

Žoržovo ponašanje mu se činilo vrlo nepristojno. Andrej nije ni malo vjerovao u njegovu sklonost prema Tanji. Kako bi mogao ljubiti djevojku, kad si niti nije dao truda, da ju upozna? Sve je to prazno maštanje, rakete, koje stvara njegova bogata pjesnička fantazija! Žorž bi učinio daleko bolje, kad bi svoj zanos povjerio peru i papiru, mjesto da utuvljuje te sanje u glavu mlade i neiskusne djevojke!....

Sve bi to rekao Andrej svome drugu juče. No sad, kad je uvidio, kako strašno je i sam zapleten, ne bi mogao govoriti na ovaj način. Morao je zatajiti svoj savjet i pokazivati lažno lice. Njihovi odnošaji, koji su do sada bili iskreni i otvoreni, poprimali su najednom pečat dvoličnosti. No Andreju bijaše teže, da i nadalje ostane u takvim odnošajima prema svom intimnom drugu, nego da sasvim raskine prijateljske veze.

No trebali su se rastati.

— Doći ću sutra k tebi, — reče Žorž. — Budi kod kuće. Hoću da ti pročitam neke od mojih najnovijih pjesama.

"Pohvalna himna Tanji, mogao bi se okladiti!" — pomisli Andrej, no savlada se i odgovori:

— Zar ne možeš poslati ravno u tiskaru?

To je bilo previše! Žorž bijaše duboko uvrijedjen, i poprječne crte pojaviše mu se na čelu ispod šešira.

— Dakako da ne mogu, ili bolje — neću! — reče on na pola uvrijedjenim, na pola začudjenim glasom. — Ja se nikad ne uzdam u svoj sud, kad se radi o mojim vlastitim stvarima.

— Dobro, dakle, do sutra! — reče Andrej.

I to se u neku ruku ticalo stvari, i on je smatrao svojom dužnošću, da ispuni molbu prijatelja.

"Što je danas Andreju?" — pomisli Žorž, ostavši na samo. — "Nikada ga nisam vidio u takvom raspoloženju".

On bi možda otkrio u čemu je stvar, kad bi kod svoje tanke pronicavosti, vezao u jednu cjelinu neke riječi i znakove; no danas mu duša bijaše prepuna zanosa i nade, koja mu nije dopuštala da se udubi u hladno istraživanje. U ušima su mu zvonile Tanjine riječi, a lice i poza, kad ih je izgovorila, stajahu pred njegovim očima. Sad je istom razumio, što se krije iza tih riječi i bio je kao oslijepljen onim, što je vidio. Bilo ga je stid radi svoje uobraženosti: da će sam voditi takvu djevojku putem samoprijegora i odanosti velikoj stvari... No što je on u isporedbi s njome? Činjaše mu se, da je tek danas saznao, što je ženska ljubav. On se je odao tom novom osjećaju i opijao se u čarobnom svijetu sanja, koje su krasne kao mladost i privlačive kao zbilja. A nad njima je vladala crnooka djevojka, zamišljeno poduprvši rukom svoju divnu glavu!..

Čarobni lik mu se smješkao i napunjao mu srce nadom. A taj nježni stisak ruku!... Ko zna, ako ne sada, možda će se s vremenom probuditi i u njenom srcu dublji osjećaj, kao odgovor na njegovu vruću odanost? Zašto bi se još suzdržavao i šutio o svojoj ljubavi? On je dugo kolebao. Može li sumnjati u sebe sada, kad mu se je čitava duša pretvorila u jedan ljubavni poriv i oduševljenje?

On odluči, da joj kaže sve kod idućeg sastanka.

GLAVA X.

Žoržovi stihovi.

SUTRADAN sjedio je Žorž u sobi svog druga sa svežnjem rukopisa u džepu. Gnjev i ogorčenje Andreja staložilo se u noći, koju je proveo bez sna. Bio je umoran, no izgledao je dosta bodar. On primi gosta ljubazno, dapače malo pretjeranom prijaznošću, koja se jako rijetko opaža kod jednostavnog ponašanja Rusa. Ne slutivši ništa, Žorž to pripiše Andrejevoj želji, da izgladi jučerašnju zlovolju.

Razmišljajući u noći o novom položaju, u koji ga je stavilo vlastito bezumlje, Andrej riješi pitanje o svojim odnosima prema Žoržu. S takvom tajnom u srcu nije mogao ostati prema njemu u starom intimnom prijateljstvu. To bi bilo podlo s njegove strane. No on bi si prije odgrizao jezik, nego da Žoržu prizna sve. I budući da nije mogao reći istinu, ništa drugo mu nije preostalo, nego da prekine intimne odnošaje sa Žoržom i da mu od sada bude kao jednostavni drug. To bijaše veoma neugodno za Andreja, no nije si mogao pomoći, i tako je moralo biti. Žorž bijaše jedini njegov prijatelj, kako se razumijeva prijateljstvo u svijetu, gdje su se oni kretali. Sad više neće imati prijatelja — i to je sve!

Andrej se je čvrsto držao svojih odluka, pa ma kakove bile, no bijaše mu vrlo teško držati se ove odluke. On nije mogao prilagoditi svoja čuvstva novim odredbama, što ih je izdavao moćni autoritet razuma. Njemu odlane, kad je Žorž izvadio rukopise i stao čitati.

Žorž nije donio političke članke ili pamflete, koje je pisao "u znoju svoga lica", kako se je sam izražavao. To bijahu plodovi njegove dokolice. Bili su to stihovi — lirske i kratke pjesme, svaka o posebnom predmetu, no

sve tako vezane općom misli, da su svi stihovi, uzeti u cijelosti, izgledali kao razbacane strofe jedne te iste pjesme.

Bila je to pjesma ruske revolucije, kada je puna oduševljenja i vjere inteligentna mladež jurila poput bujice "u narod", da propovijeda evandjelje socijalizma, carstvo sreće i brastva.

Napisani u razna vremena i pod utjecajem raznih raspoloženja, Žoržovi stihovi bijahu fragmentarni i nejednaki. Šala je bila pomiješana s patosom, kratke strofe slijedile su za dugim pjesmama. Ali ova nepravilnost i prividno nejedinstvo dali su mogućnost Žoržu, da što bolje izrazi sve strane te plemenite epohe, koja pruža tako bogat materijal za pjesničke tvorevine.

Stihovi su počinjali sa nekoliko kratkih pjesama pod općim imenom: "Pod roditeljskim krovom". Tu je orisan nutarnji život mlade oduševljene duše, koja strastveno žedja za istinom i pravdom, te uzrujano traži izlaz iz sramotnih kompromisa i mrske udobnosti bogataškog života medju gladujućim milijonima. Slijedeći dio pod naslovom: "U zelenim poljima", bio je najdulji i najraznovrsniji. Tu su bile opisane uspomene o teškom trudu i o čistim radostima prvih propagandista. Autor se je ponio sasvim jednostavno prema poteškoćama njihova života, kao običnih radnika. Ton ovog dijela bijaše veseo. Priče o doživljajima raznih propagandista, sad dirljive, sad komične, bijahu pomiješane opisima seoskog života i prirode.

Zaključna pjesma bijaše najtužnija i u umjetničkom pogledu najbolja. To je bila labudova pjesma mladog propagandiste u predvečerje svog prelaza iz "privremenog groba" — tamnice — u vječni pokoj. Pjesma je bila napisana u minornom tonu, — meka i nježna, kao i doba, koja se je u njoj odražavala. Žoržov umjetnički osjećaj nije mu dopustio, da iz svog junaka učini prestavnika sadanjih nazora i čuvstava samog autora. Njegov propagandista bio je pravi čovjek svog vremena, — jedan od prvih propagandista, kojeg još nisu ogorčili du-

gogodišnji progoni. On je zaboravljao na zlo, koje mu je nanešeno, nije se tužio, a nije ni žalio za životom, koji je pokošen u cvijetu mladosti. Njega je tješila misao, da će služiti narodu bar svojom smrću, kad mu nisu dali, da mu služi svojim radom. U čitavoj pjesmi je bila snažno izražena iskrenost i pravednost samog Žorža. Dirljiva slika junaka, koji pogiba usljed bezgranične surovosti, djelovala je na srce daleko jače od najvrućeg i negodovanja punog poziva na osvetu.

Andrej slušaše kao zapanjen, bojeći se da ne propusti nijednu riječ. On se je nalazio pod čarobnim uplivom Žoržovih blagozvučnih misli, koje su ukrotile zlog duha, što mu je harao srcem, i on se je bojao, da ne naruši tu čarobnost.

Ove pjesme iz nedavne prošlosti bijahu za njega nešto više od jednostavnih umjetničkih tvorevina: one su uskrisivale pred njim njegov vlastiti život. On i Žorž su nekad bili aktivni propagandisti. Oni su i sami proživjeli sve te osjećaje, prije nego su postali teroristi. Mladi čovjek na samrtnoj postelji u tamničkoj ćeliji utjelovljavaše mnoge ljubljene i nezaboravne drugove, koji su tako poginuli za istu stvar.Čista i plemenita čuvstva, što ih je uzbudila čarobna poezija, umiriše vrući mozak Andrejev i raspoložiše ga bolje prema samom Žoržu. U moralnom obliku obojice bijaše mnogo zajedničkih veza.

Čitanje nije trajalo više od jedan sat. Kad je Žorž svršio, Andrej iskreno i vruće izrazi svoje odobrenje. Ovo su najbolje stvari — po njegovom mišljenju — što ih je Žorž ikad napisao. Andrej stavi neke kritičke primjedbe i savjete. Oni su razgovarali neusiljeno i slobodno i Žorž nije više tražio tumačenje za ponašanje svog prijatelja, koji se je držao naravno i jednostavno kao i uvijek.

Medjutim, Andrej se nije odazvao Žoržovoj želji, da izadje na šetnju. Bilo mu je povjereno da napiše jedno šifrovano pismo, koje još nije ni započeo.

Žorž je otišao, a on ostane dugo vremena kod prozora. Još uvijek se je nalazio pod uplivom tek što saslušanih stihova. Bili su zaista vrlo lijepi. Žoržov tale-

nat se je razvio brzo i u njemu se nalaze zameci pravog pjesnika. Sretnik! Na njemu je pečat odabranika. A osim toga, on je čovjek sa srcem. Sva ova djela ne bi mogla biti plod čiste mašte. On je sve to morao duboko i jako osjetiti, da bi sve izrazio u onako iskrenim riječima.

Autor je postepeno odstupio na zadnje mjesto. Andrej poče misliti o čovjeku, i opet se otvori njegova srčana rana, koja se je bila zatvorila tek na čas. No sad mu se Žoržovo ponašanje nije prikazalo u takvom svjetlu kao sinoć. Tako pravedan, iskren i pošten čovjek ne može biti luda. On je u svojim mislima bio nepravedan prema Žoržu. No kako da si protumači njegovo čudnovato nerazumijevanje djevojke? Njegovo besmisleno pretjerivanje? — "No, pa šta, to mu je u naravi! On si ne može pomoći. On se tako ponaša prema svemu. Pa ipak ju ljubi iskreno. Zar svaki čovjek ne ljubi drukčije, već prema svojoj naravi? A i ona njega ljubi. Sasma je naravno, da djevojka nadje više čara u Žoržovoj pjesničkoj i uzvišenoj ljubavi, nego u tupom i prozaičkom osjećanju, koje može da joj ponudi onako nezanimiv i prozaičan čovjek, kao što je on, Andrej"....

"Čvrstoća, stalnost, ustrajnost!" — gorko je ponavljao samome sebi Andrej.

Kad bi ljubav bila kakva materija, iz koje se pravi odijelo ili cipele, on bi mogao računati na siguran uspjeh. No žene ne gledaju na ljubav u takvom svjetlu, i imaju potpuno pravo. Osim toga, zašto da je Žoržova ljubav lakoumna? Istina je, da njegov pojam o Tanji nije točan, da on u njoj obožava kumir, koji je sam obukao u blistavo odijelo. No zar bi kakva šteta bila, kad ne bi nikada upoznao pravu Tanju? Ako se dapače i desi, da se ovaj fantastični plašt tijekom vremena otrca, on će jednostavno skrojiti drugi. To je u stanju učiniti, a to bi i njemu i njoj pružilo više užitka.

Andrej je sjedio kod stola. Podlaktivši se, snuždeno je promatrao gole zidove, pokrivene jeftinim papirom i mekanički je tražio liniju, koja bi dijelila u dva razmjerna dijela jedan ružni zeleni kvadrat. No on je

nije našao i skrenuo je umorni pogled na svoj pisaći stol.

Dva mjeseca! Da prošla su samo dva mjeseca od njihovog prvog sastanka. Ali on ju je poznavao tako dobro, kao da se je s njome družio dvije godine. Stao je čitati u njenoj duši skoro od prvog razgovora s njome. Sad ju je poznavao bolje, nego ona sama, i nalazio kod nje tako čarobna svojstva, koja ona ne bi iz skromnosti priznala, i pogrješke, protiv kojih bi najodlučnije prosvjedovala. I teško mu je bilo reći, što mu se kod nje više dopada. On ju je ljubio takovu, kakova jeste, i nije si mogao zamisliti boljeg bića, koje bi se razlikovalo od Tanje.

On se stao sjećati svih potankosti njihovog kratkog poznanstva. Ništa se nije iskliznulo iz njegovih uspomena: pred njim je uskrisivala skoro svaka riječ, koju je progovorila i svaki izražaj njenog lica. No, ni malo nade za njega! Prijateljstvo! Djevojke rado nagradjuju tim osjećajem prijatelje svog ljubljenog čovjeka. Ona je ljubila Žorža još prije, nego se upoznala s Andrejem. Ovaj je naročito zavaravao samoga sebe, kad je o tome posumnjao ma na jedan čas. Pa i da nije onda ljubila Žorža, kako bi mogla sada kolebati u svom izboru izmedju njih dvojice?....

Da, sve, što je lijepo u životu, pripada tim Benjaminima sudbine, jer oni i bez toga imaju mnogo!

''Dobro, neka bude tako!'' — reče Andrej i mračno svjetlo sijevne u njegovim očima. — ''Cvijeće katkada cvate i na najtužnijim putevima života. Neka ga trgaju drugi i nek uživaju u miru! Mi, skromni trudbenici, bit ćemo zadovoljni s trnjem i nećemo se tužiti!''

On uzdahne i odlučno se prihvati posla. Kroz nekoliko sati živio je u svijetu brojki, šaptao šifre, savjetovao se s ključem, pravio razne račune, radio napetom i gnjevnom marljivošću i nije gotovo ni glavu podigao. Žurio se je, da na vrijeme odnese pismo u glavni stan, jer je čovjek, koji je odlazio u Dubravnik, imao krenuti isti dan po podne.

U stanu zateče Lenu, koja je vršila svoju dnevnu službu.

— Iz Dubravnika su stigle vijesti, koje se vas tiču, — reče ona.

Ona izvadi iz ladice pismo od Zine, još vlažno usljed uporabe kemikalija.

— Eto, a tu je vaše ime! — reče ona, pokazujući na osamljenu grupu šifri na zadnjoj strani.

Andrej pročita slijedeće:

"Posao postaje ozbiljan, i Andrej bi dobro učinio, ako dodje".

Ništa ne bi moglo više razveseliti Andreja, nego taj poziv, i on odluči da ga primi.

— Što velite na to? — upita Lena hladno. — Hoćete li ići?

— Razumije se! — odgovori Andrej.

— Ja sam tako i mislila, — reče djevojka, namrgodivši se.

Andrej je znao, da Lena ne odobrava njegovu odluku, a znao je i zašto.

— Moram ići! — reče on, kao da se ispričava. — Prem Zinin poziv nije tako uporan, ja znam, da ga ne bi poslala, kad to ne bi bilo jako nužno.

— I vi ćete sasvim pustiti svoju propagandu medju radnicima, koja vam je tako dobro išla, i sve ostalo? — srdito nastavi Lena, ne slušajući ga. — Uvijek je tako s našim revolucijonarcima, što potječu iz viših krugova! Oni se hvataju prve zgode, da se bace u kakvu terorističku pustolovinu.

Lena bijaše "narodnica", ili bolje rekuć — čista i jednostavna "propagandistica". Ona je držala, da je socijalistička propaganda medju seljacima i radnicima jedini oblik djelatnosti, kojoj revolucijonarci moraju posvetiti svu svoju snagu. Ne trebaju se obazirati na grozne vladine progone, koji skreću od socijalizma na stranu političke borbe.

Ona je jako cijenila Andreja, kao propagandistu i srdila se na njega, što napušta svoj posao, i to možda zauvijek. Ništa nije lakše, nego skrhati vrat u jednom

poduzeću poput onog, što se sprema u Dubravniku. Ona ga je silno napala i korila radi njegove nedosljednosti.

Andrej je dobrodušno prosvjedovao.

— Vrlo rado bi nastavio svoj posao ovdje, — reče on, — no bila bi sramota za našu stranku, kad ne bi pokušali da oslobodimo svoje drugove.

— Nije sramota ni za stranku ni za čovjeka, koji je odan svojoj stvari, da svoj život i snagu upotrebljuje korisno, — odvrati Lena.

— Vi na taj način smatrate Borisa i njegove drugove tako nekorisnima za našu stvar, da ih niti nije vrijedno oslobadjati? — upita oštro Andrej .

— Oni su korisni kao i najbolji od nas, — odvrati Lena, — no kad bi htjeli oslobadjati sve, koji su vrijedni oslobadjanja, mi ne bi ništa drugo radili, nego se stalno vrtjeli oko tamnica.

— Najbolje je, dakle, pustiti ih da trunu? Je li tako? — Andrej će ironično.

— Oni, što ostaju na životu, nemaju pravo žrtvovati se kod iskapanja mrtvaca, — reče Lena, ne zbunivši se ni malo.

— Vi bi, prema tome, savjetovali rudarima, čiji su drugovi u porušenoj jami, da nastave posao i da ne oslobadjaju nikoga, jer je to vezano sa opasnošću za njihov život? — reče Andrej.

— Pustite, za ime božje, rudare na miru, jer oni ništa ne dokazuju! — usklikne Lena. — Prispodoba nije dokaz. Mi ne vjerujemo u našu stvar, to je sve! Kad bi vjerovali, imali bi više hrabrosti i ne bi se udaljivali na stranu.

— No, hvala lijepa! — reče Andrej prezirno. — Ne zavidjam takvoj ovčjoj hrabrosti i ne marim za nju!

On se jako rasrdi na Lenu, radi njenog, kako se izražavao, uskog dokrinerstva. No i djevojka se je ljutila. Od samog jutra, kad je pročitala Zinino pismo, kipjela je od negodovanja kod same pomisli, da bi Andrej mogao napustiti svoj posao. Malo ostade, da se nisu posvadili, no napokon se opet izmiriše.

— Suvišno je trošiti vrijeme u svadji, — reče An-

drej. — Znate vrlo dobro, da ću ići u Dubravnik, ma štogod govorili. I jer vas, možda, neću više vidjeti prije odlaska, bolje je, da se odmah oprostimo.

Oni se poljubiše, kako je to običaj medju ruskim ženama i muškarcima u njihovom krugu, prem se je djevojka još uvijek ljutila na Andreja radi njegove lakoumnosti. On je htio da je umekša, uvjeravajući je, da će se naskoro povratiti. Možda će za mjesec dana doći natrag zajedno s oslobodjenim drugovima, koje će nagovoriti, da se priključe istom agitacijonom klubu.

Prije nego je krenuo iz Petrograda, Andrej uredi sve poslove i povjeri svoje radnike iz kluba jednom iskusnom drugu. Sve je bilo uredjeno tako dobro, da je za dva dana otputovao u Dubravnik i osjećao se bolje, nego ikad u zadnje vrijeme.

DIO II.

POD VATROM.

GLAVA I.

Opet David.

NIJEDAN od petrogradjana nije znao adresu glavnog stana u Dubravniku. Zato su Andreja uputili na dvije sestre, Mariju i Ekaterinu Dudorovu, kod kojih je mogao saznati o Zini.

Dosta teško je našao usku i zabitnu ulicu, gdje su one živjele i došao do njihove tamne, ružne i neomazane kuće od crvenih cigala.

Andrej se zaustavi pred žuto obojadisanim vratima, na samom vrhu visokih i trošnih kamenih stepenica.

Tu mora biti njihov stan, jer je nad tim bio tavan.

On pozvoni i vrata otvori visoka, vrlo skromno obučena djevojka bolesna izgleda; gledajući je tako, čovjek bi joj mogao dati dvadeset, a čak i trideset godina.

— Što želite? — upita hladno, ni ne pogledavši u oči posjetioca.

— Da li ovdje živu sestre Dudorove? — upita Andrej.

— Udjite! — reče djevojka učtivo.

Andrej udje u sobu, koja svojim bijednim izgledom iznenadi dapače i njegove nihilističke oči, koje nisu bile priučene na materijalnu udobnost. Kad bi se prodalo čitavo pokućtvo, moglo bi se dobiti tek nekoliko rubalja.

Zastor od jeftinog šarenog katuna dijelio je sobu u dvije polovice. Prednji dio, gdje je bio Andrej, služio je kao soba za primanje, a u drugom je bila spavaća soba.

— Što želite? — opet će djevojka istim hladnim tonom.

— Želio bi vidjeti gospodjicu Dudorovu, — odgovori suho Andrej.

— Mene ili Mašu? upita djevojka.

— A, dakle, vi ste Ekaterina Dudorova? — reče Andrej. — Donio sam vam pismo od Lene Zubove. Moje ime je Kožuhov.

Bolesno se lice djevojke odmah razvedri.

— Vrlo mi je milo! — usklikne ona. — Sjednite. Ja ću odmah pozvati sestru.

Ona izadje, a Andrej sjedne kod jednostavnog drvenog stola bez pokrivača. Po njemu je bilo razbacano mnogo papira i rukopisa. Na jednom uglu su ležali u hrpi tek ispisani arci papira.

Lena je rekla Andreju, da su sestre Dudorove njene daleke rodjakinje i da su naslijedile od svog oca mali imetak. Ali one su dale sve do zadnjega filira za opću stvar. Sada su, očito, zaradjivale kruh prepisivanjem i drugim radom. Andrej opazi na jednom stolcu komad veza iz krasne svile — stvar vrlo raskošnu i sasma suvišnu, a da bi služila za ličnu uporabu stanovnica ove i preveć siromašne sobe.

Za čas dotrči Maša, kojoj je sestra rekla o dolasku gosta iz Petrograda. Ona je bila starija, no izgledala je mladja. Lice joj bijaše živo, nos malo zavrnut, a oči svijetlo-smedje.

— Nismo vas očekivali tako skoro, — reče ona. — Zina je držala, da ćete doći za tri dana. Vi, dakako, želite odmah otići k njoj?

— Da, ako vam je to ugodno.

— Svakako! Za časak ću biti gotova i pokazat ću vam put. Nije jako daleko.

Ona iščezne iza zastora i Andrej je mogao čuti, kako se žuri s oblačenjem.

Sestre su željele zadržati gosta još neko vrijeme. Htjele bi ga raspitati o Petrogradu, no nisu se odlučile, da ga zaustave.

— Kako Lena? — upita mladja sestra, koja je ostala s Andrejem.

Andrej saopći u nekoliko riječi sve, što je znao o njoj.

— Čujte, Kožuhov! — doleti Mašin glas iza zastora. — Mi znamo i Davidovu adresu. Mogu vas odvesti k njemu, ako želite.

— Dakle, David je u Dubravniku! — usklikne Andrej, baciv prema zastoru pogled pun veselog iznenadjenja. — A ja to nisam ni znao. No izadjite jednom iz vaše zasjede, da se ljudski porazgovorimo.

— Odmah! — odgovori Maša, još uvijek iza zastora.

Napokon izadje iz svog skrovišta u drugom odijelu. U ustima je još držala nekoliko ukosnica.

— David je išao na rumunjsku granicu, da prevede nekoliko Jevreja, koji su prevažali knjige iz inozemstva, — reče Maša, pričvršćujući ukosnicama guste uvojke na pognutoj si glavi. — On se je ovdje zaustavio na putu... Zapravo, ne znam kuda.

— Sad sam sasvim gotova! — reče, metnuvši šešir na glavu. — Kamo želite, da vas vodim: Zini ili Davidu?

Izbor bijaše dosta težak.

— Podjimo onome, koje je bliže, — reče Andrej.

Nijedno nije stanovalo daleko, no David je bio malo bliže.

— Da li ćete se dulje zadržati u Dubravniku? — upita ga Maša na putu.

— Još ne znam... To će zavisjeti od prilika... — odgovori nevoljko Andrej.

Nije mu bilo poznato, da li je djevojka redovita članica mjesne grupe i da li je upućena u stvar, radi koje je došao.

— Da li vi stalno živite u gradu? — upita on s namjerom, da promijeni predmet razgovora.

— Ne. Mi živimo na selu, kamo ćemo se i povratiti. Došle smo u Dubravnik, da položimo ispit za učiteljice. Obećali su nam mjesto na jednoj seoskoj školi.

— Mora da vam je teško učiti za ispit, a istodobno se baviti prepisivanjem i vezom?

Maša se nasmije.

— Vjerujte, da nam je bilo još teže, prije nego smo dobile taj posao, — veselo će ona. — Sad nam je dosta dobro, a za nekoliko mjeseci ćemo se ustaliti na selu.

— Vidim, da ste "narodnica", kao i Lena? — primijeti Andrej.

— Naravno! A vi? Sudeć po Leninim riječima, mi i vas smatramo "narodnikom".

— O, ne! — odgovori Andrej. — Ja ne idem u takve krajnosti.

Odmah je stao braniti svoje stanovište pred djevojkom, koju je htio izvesti na put istine. Započeli su živahnu prepirku, no bez uzrujanosti i žestine. Ljute nesuglasice izmedju "terorista" i "narodnika" bile su još u sakrivenom stanju. Obje frakcije su katkada dolazile u sukob, no uvijek su radile mirno, ruku uz ruku, često u jednim te istim organizacijama.

Davida su zatekli kod kuće, gdje se igra sa zamazanim deranom velikih plavih očiju i sa čitavom šumom kudrave kose. Mališ, koji je bio gostioničarov sin, odmah pobjegne, čim opazi strance. David je volio djecu poput svih Jevreja, prem je u načelu bio protiv obiteljskog života.

On se je zaustavio u jevrejskoj gostionici, gdje se je osjećao kao kod kuće. Tu je odsjedao, kad je boravio u Dubravniku i bio s domaćinom u najboljim odnošajima. Putnicu od njega nisu tražili, a poznavali su ga jednostavno pod imenom David.

Andrej i David su se jako obradovali jedan drugome.

— Ti si, brate, došao upravo na vrijeme, — reče David. — Da si stigao sutra, mi se ne bi nikako vidjeli.

Maša se spremala, da ode kući.

— Sad zbogom! — reče ona Andreju. — Nadam se, da nećete zaboraviti put do naše kuće?

Čim je izvršila svoju misiju, htjela ih je ostaviti na samu, da se "dogovaraju"!

David ju zaustavi.

— Pričekajte malo. Recite mi, da li je ko od naših odeskih drugova ostao na slobodi nakon nedavnih progona i je li koji od njih još živ?

— Zar putuješ u Odesu? — upita iznenadjeno Andrej.

— Da! U Odesu!

— Pa si bio tamo tek prije tri tjedna? Nikad u svom životu nisam vidio čovjeka, koji bi tako strastveno volio putovati, — doda on, okrenuvši se prema djevojci.

— Putovati! — prosvjedovao je David. — Upravo mi dodje da poludim, kad samo pomislim, koliko sam novaca potrošio za ova tri tjedna, a da ni ne govorim o izgubljenom vremenu. I sve se to ima zahvaliti tim divnim "narodnicima", prema kojima ova gospodjica osjeća takvu nježnost! — nastavi on, kimnuvši prema Maši.

— Jadni "narodnici!" — uzdahne djevojka. — Oni su vam krivi radi svake sitnice!

— Poslušaj časak! — govorio je David, primivši Andreja za rukav. — Rekoh im više puta, da ću im prenijeti preko granice onoliko knjiga, koliko hoće. To ne samo, da mi nije teško, već, naprotiv, proširuje moj posao. Oni su imali podmiriti troškove i čuvati s ove strane granice čovjeka, koji bi primao njihove putnice. No oni to nikad nisu učinili! — reče on, bacajući ukorne poglede prema Maši. — I tako sam bio prisiljen, da sam dostavljam knjige u gradu. Ipak sam radio za njih na granici, i neko vrijeme je sve išlo dobro. No pred nekoliko tjedana su primili, na svoju nesreću, za člana nekog Avrumku Bluma, koji je rodjeni glupan, prem je Jevrej. I ti si, čini mi se, imao s njim neprilika?

Andrej kimne glavom, smiješeći se.

— Ne znam, da li za to, što su "narodnici" pronašli, da im je Avrumka vrlo pametan ili zbog drugog razloga, no zna se, da su zaključili, čim su dobili u svoju sredinu Jevreja, otvoriti svoju vlastitu granicu.

— Oh, Davide! — pokuša prosvjedovati Maša.

— Ne, ne! Dopustite da svršim; reći ćete svoje poslije mene! Dakle, poslali su Avrumku u Kišinev i dali mu mnogo novaca. On je našao granicu i pogodio se da plaća za prenašanje knjiga... — Tu se David malo zaustavi, da pripremi dramatski dojam... osamnaest rubalja po pudu!...

On šutke pogleda Andreja, onda Mašu, a zatim opet Andreja.

Pričini mu se, da je Maša dosta iznenadjena, ali njegove riječi nisu ni malo djelovale na Andreja, koji nije imao ni pojma o cijenama.

— Osamnaest rubalja za svaki pud! To je nečuveno! Ja nikad ne plaćam više od devet! — bunio se David. — Prava sramota je plaćati ovoliki novac! To kvari granicu za sve nas i čini, da se kriomčarima ne možemo ni približiti.

On se je ljutio, poprativ zaključne riječi čudnovatim jevrejskim kretnjama, koje su mu dolazile u trenucima silnog negodovanja.

— Naravno, — nastavi on mirnijim glasom, — ja sam odmah podigao buku, čim sam saznao za to. Opet sam primio na sebe prenašanje knjiga i morao se povratiti na granicu, da sve uredim.

— I ti si, dakako, uspio? — upita Andrej.

— Da, ali ne znam na kako dugo. Nisam siguran. Možda će mi opet prirediti ovakvu šalu, ako nadju drugog Jevreja, recimo malo pametnijeg od Avrumke.

— Zar vas nije stid ovako govoriti, Davide? — umiješa se Maša. — I ja sam čula o toj aferi od naših drugova u Odesi.

— No što? Zar nije tako?

— Naravno da nije! Vi radite na njemačkoj granici, koja je daleko, i oni tamo nemaju nijednog svog čovjeka. Rumunjska granica je blizu Odese, a u Kamencu je grana njihove grupe. Sve je to tako blizu. Eto zašto su poslali Avrumku, da pokuša sreću. To ne znači, da su izgubili povjerenje u vas, a još manje, da bi se htjeli pohvaliti svojom vlastitom granicom.

David mahne rukom porugljivo.

— Dobro, dobro! — reče on. — Moram se još ovo jutro sastati sa Zinom.

On izvadi svoju vjernu platnenu torbu i stane da ruje po njoj. No kad nije našao ono, što je tražio, počeo je vaditi na divan sve, što je bilo u njoj. Košulja, spužva za pranje, četka za kosu, mali jastuk sa perjem, njemački roman, par čarapa, nekoliko okruglih limenih kutija i mnoge druge stvari su se pomaljale jedna za drugom.

To bijaše potpuna oprema za čovjeka, koji provadja veći dio svoga života na željeznici.

— Ova moja torba posjeduje čudnovatu osebinu: ono, što čovjek treba, uvijek se nalazi na dnu! — reče David, kad se, napokon, pojavi na divanu mala okrugla kutija švajcarske izradbe.

On otvori kutiju, gdje su bila raznovrsna puceta, bijeli i crni konac, iglenica, naprstak i škare. Zatim skine gornji kaput i stane šivati.

— Dajte mi, ja ću vam prišiti! — reče Maša.

— Ne! Ja ću to daleko bolje učiniti. Ženski posao nije trajan, — odvrati David.

Da ne bi sjedio bez posla, Andrej stane slagati Davidove stvari natrag u torbu. Medju njima se nalazila i jedna mala zelena kesica oko sedam palaca duga. Kad ju Andrej primi u ruku, iz nje ispadne čudnovata stvar. U početku je pomislio, da je to dječja igračka, koju je David kupio za jednog od svojih malih ljubimaca. To bijaše drvena kocka, palac visoka, na malom podnožju. Na njoj su bili privezani kožni remeni... Andrej opazi u kesici komadić vunene materije, prošarane crnim i bijelim prugama, i odmah se dosjeti, da je to jevrejska molitvena sprava. Jednom je to vidio u jevrejskoj sinagogi i sad bijaše siguran, da se ne vara. Drvena kocka je prikazivala mali oltar, koji Jevreji meću na čelo, kad čitaju molitve: prugasti ručnik je prestavljao — sveti t a l e s, koji se meće na glavu i na pleća.

— Pogledajte, što taj čovjek ima! — reče Andrej Maši, pokazujući joj kocku i prugasti ručnik.

Oboje prasnuše u smijeh. Bilo je vrlo zanimivo vidjeti ovakove stvari kod Davida — ateiste, kao što su i svi oni.

— To je moja putnica! — reče David. — Nikad se ne rastajem s njome. Ona, kao neko čarobnjačko srestvo, goni policiju i špijune, kad im padne na pamet posumnjati, da sam nihilista.

On se nasmije, kidajući konac svojim bijelim zubima.

— Sad idemo k Zini! — reče on. — Ja sam spreman, da se prestavim našemu vodji.

Maša ih zamoli, da pozdrave Zinu, a isto i Ankicu.

— Ko je ta Ankica? — upita Andrej, kad su ostali sami.

— Ana Vulić, tvoja stara znanica. Upoznao si se s njome na granici, zar se ne sjećaš? Ona veli, da te se sjeća jako dobro. Došla je nedavno iz Švajcarske, a sad igra ulogu gazdarice u glavnom stanu.

— Da, — reče Andrej, — sjećam se dobro. No je li razumno i s vaše strane povjeriti ovako važnu ulogu mladoj i neiskusnoj djevojci?

— U početku sam i ja tako mislio, — reče David. — No ona izvrsno igra svoju ulogu. U ostalom, nju je izabrala Zina, a ona, znaš, ima dar za poznavanje i privlačenje ljudi.

GLAVA II.

Glavni revolucijonarni stan.

ISTI dan po podne bilo je nešto kao ratno vijeće u malom Zininom stanu u jednom predgradju Dubravnika. Bile su prisutne samo četiri osobe: Zina, Vulićeva, David i Andrej.

Vulićeva je jako malo sudjelovala u razgovoru. Posadivši se u duboki naslonjač tako, da su joj male nožice visjele u zraku, ona je slušala, promatrajući svojim sivim očima čas jednog, čas drugog govornika.

Zina protumači Andreju sve potankosti plana o bijegu i upita ga za savjet.

— Vi ste tek došli, vaša je glava bistra. Možete suditi bolje, nego i jedan od nas.

Andrej je dugo šutio i promatrao zamršeni tamnički plan, koji je Zina naročito za njega narisala.

— Ta recite nešto, za ime božje! — reče Zina. — Zar ste najednom onijemili?

— Da vam kažem otvoreno, — prozbori napokon Andrej, — vaš mi se plan ni malo ne dopada. Mnoge stvari bi se morale desiti u jedno te isto doba. Ovakovi planovi nikad ne mogu biti dobri. Ovo je preveć zamršeno. I najmanja zapreka bi mogla pokvariti čitavu stvar. Osim toga, ni sam temelj plana nije čvrst. To je moje mišljenje.

Čitavo poduzeće se je temeljilo na pomoći običnih zločinaca, s kojima su politički kažnjenici zapodjeli tajne odnošaje. Jedan od njih — bivši razbojnik, kojeg su prozvali Berkut — a drugi tat, po imenu Kunicin — izjavili se spremnima pomoći Borisu i njegovim drugovima, da pobjegnu. Njihova je ponuda bila primljena. Posao kod podzemnog prolaza, gdje su imali bježati, je br-

zo napredovao, i za tjedan dana bi bio gotov. Prolaz su kopali Berkut i Kunicin. Njihova je ćelija bila prizemno, dok su politički zločinci, na koje su strože pazili, bili na gornjem spratu zatvora.

Kad bi sve bilo gotovo, politički kažnjenici bi u odredjeni čas u noći otvorili pomoću otpirača vrata svojih ćelija i sišli dolje, k običnim zločincima, a odanle pobjegli kroz podzemni prolaz.

Opasnost ne bijaše u tomu, što su dva obična zločinca igrala tako važnu ulogu u budućem bijegu. To nije ništa neobična. Politički krivci, koji su zatvoreni zajedno sa običnim kažnjenicima, često dobivaju veliki i blagotvorni upliv nad njima, probudjuju u njima najplemenitija čuvstva i katkada ih pretvaraju u svoje odane drugove. Berkut i Kunicin bijahu odani Borisu dušom i tijelom i više puta su pokazali, da se njima može povjeriti ta stvar. No u njihovoj ćeliji je bilo još petnaest kažnjenika, koje se takodjer moralo obavijestiti o tajni podzemnog rada. Nijedan od njih nije znao, da se prolaz kopa za političke kažnjenike. Berkut i Kunicin su rekli, da će oni sami bježati, a braća uapšenici znaju dobro čuvati svoje tajne. Medjutim, bilo bi dovoljno, da se jedan od njih napije kriomčarske rakije, pa da izbrblja sudbonosnu riječ u prisustvu stražara. No nije samo to. Kažnjenici bi morali sići iz gornjeg sprata u doljni i prolaziti kroz hodnike, gdje je stajala straža danju i noću.

— Sve je to vrlo opasno, — reče Andrej na koncu. — Njih bi svakako ulovili za vrijeme ovog tumaranja, ako ne i prije.

— Koji bijeg nije opasan? — odvrati Zina. — No pogledajte ovdje, ja ću vam pokazati, da ono, što vi nazivljete tumaranjem, nije tako opasno, kao što mislite.

Ona uze drugi komad papira i nacrta novi plan nutarnjosti zatvora, koji je poznavala u tančine.

U to doba bijaše u dubravničkom zatvoru devet političkih kažnjenika. Njihove su ćelije bile u dva susjedna hodnika pod pravim kutem, na sjeverozapadnoj strani zgrade. Boris i njegovi drugovi bijahu, na svu sreću,

u jednom te istom hodniku. Iza polunoćne pregledbe ušao bi Zaleski, jedan od političkih kažnjenika, iz susjednog hodnika, u razgovor s nadzornikom, koji je naročito postavljen, da pazi na političke krivce. Zaleski je već to učinio nekoliko puta, da ne bi nadzornik u tomu opazio ništa sumnjiva. Zina pokaže na planu, da nadzornik ne bi mogao ništa vidjeti u drugom hodniku, ako bi stajao na vratima kod Zaleskoga. Vjerojatno je, da ne bi ništa ni čuo. Šarke i brave na vratima bit će unaprijed dobro namazane uljem, a bjegunci će izaći bez cipela.

Čim izadju iz svojih ćelija, moraju otpiračem otvoriti vrata na stepenicama, što vode prizemno i spustiti se u hodnik običnih zločinaca. Na čitavom dolnjem spratu je samo jedan stražar, koji uvijek hoda okolo. Bjegunci bi imali čekati na stepenicama i uloviti trenutak, kad se stražar izgubi iz vida. Onda moraju otići u ćeliju Berkuta i Kunicina, koji će na njih čekati i pokazati im vrata podzemnog prolaza.

— A kamo vodi taj prolaz? — upita Andrej.

— Ovdje! — reče Zina, pokazav na prvom planu točku izvan tamničkog zida.

— A gdje je stražar?

— Ovdje!

I ona pokaže drugu točku na liniji zida, vrlo blizu izlaza.

— Eto vidite! — usklikne Andrej. — Izaći će pred samim nosom stražara.

On pozove kao svjedoke Davida i Vulićevu, da vide plan.

— Kad bi vam dopustili da postavite stražare, vi biste ih sigurno rasporedili tako, da ne bi bilo nikakovih zapreka za one, koji žele pobjeći! — reče Zina gubeći strpljenje. — No pošto nije tako, moramo se izmiriti s prilikama i računati s onim, što se ne može promijeniti.

Zina je tako dobro shvaćala sve potankosti, kao i Andrej. No razlika bijaše u njihovom temperamentu. Andrej je mogao biti smion do ludila u stvari, koju je ozbiljno uzimao k srcu, ali mu je trebalo vremena, da bi

došao u takvo raspoloženje. On je najviše pažnje obraćao na zapreke. Zina se je, naprotiv, mogla odmah oduševiti i tako ostati do kraja. Radi toga su se uvijek svadjali, kad se je desilo, da rade zajedno kod jedne te iste stvari.

— Dakle, okušajmo sreću! — reče Andrej. — Moramo raditi sve, kako se dade. Što se tiče stražara, ja imam jednu misao... No moram prije svega vidjeti mjesto. Recite mi, kakva će biti moja uloga?

Zina mu protumači. Iza tamnice, blizu izlaza, čekat će kola, da odvezu bjegunce na sigurno mjesto. Vasili, koji je dobar vozač i poznaje grad, vršit će ulogu kočijaša. No odlučeno je, da tamo postave još jednog pouzdanog čovjeka, koji bi pomogao bjeguncima, da se popnu na kola i koji bi ih branio u slučaju potrebe. Taj čovjek bi bio Andrej.

Andrej kimne glavom.

— Imate potpuno pravo! — reče on. — No treba govoriti o tome, što bi se moglo desiti.

Odlučili su, da sutradan po podne Andrej pregleda mjesto s Vasilijem. Time je vijeće bilo svršeno.

— Gdje ću te vidjeti sutra? — upita David Andreja prije rastanka.

— Ne znam. Upitaj Zinu. Ja sam u njenoj službi.

— Dodjite Rohalskome sutra u jutro, — reče Zina. — Tamo ćemo se sabrati. Sutra ćete saznati, što su učinili Andrej i Vasili u pogledu stana. Oni će živjeti zajedno.

Vasili je imao malu sobicu u jednom svratištu, gdje je bio i njegov konj. Izdao se za kočijaša i slugu malog trgovca, koji da je ostao na sajmu u Romnama i koji će naskoro doći.

Andrej je morao igrati ulogu tog trgovca, te si je morao pribaviti odijelo, koje bi odgovaralo njegovoj novoj putnici i društvenom položaju. Trebao je dugi kaput, visoke čizme, kapu, posebni prsluk i t. d. Vasili bi imao u odredjeno vrijeme javiti o dolasku svog gospodara.

Davidu su naložili, da odmah obavijesti Vasilija o Andrejevom dolasku. Sutra kod Rohalskog će urediti

sve za slijedeći dan, kad se je Andrej imao nastaniti u svratištu.

Vasili nije nikad išao u Zinin stan, a izmedju jednog i drugog stana nije smjelo biti izravnih veza. Svratište bijaše tek privremeno utočište, koje bi policija lako pronašla odmah nakon bijega. Za to je riješeno, da svratište napuste zajedno s konjem i kolima istu noć, nakon bijega, a Vasili i Andrej treba da odu u drugi stan. Bjegunci bi se sakrili u Zininom stanu, odakle ne smiju izlaziti, dok ih policija traži po gradu. Bilo je, na taj način, nužno, da Zinin stan nema veze sa svratištem i da se čuva svega, što bi moglo pobuditi kakovu sumnju. Zina i Ana su živjele skoro u potpunoj samoći. Svi, koji su sudjelovali u tom pothvatu, sastajahu se vani — u gradskom parku ili na ulici, gdje su se u kratko dogovarali. No kad je trebalo koju stvar promisliti zajedno, sastali bi se u kući kojeg prijatelja, kao što je bio taj Rohalski.

— A gdje ću prenoćiti? — upita Andrej, kad je izašao David.

— Držim, da bi danas mogli ostati ovdje, — reče Zina.

Andrej bi se veselio, da ostane sa Zinom, ali je odmah uzeo u obzir, da to ne bi bilo pametno — sa gledišta same stvari. Sutradan prije podne bit će sastanak kod Rohalskog, gdje bi i on morao prisustvoati. Tako bi morao ići van i povratiti se kući po danu. Kogod bi ga mogao vidjeti i posumnjati, da se u kući sakrivaju stranci.

— Onda ću vas otpratiti do Rohalskog, — reče Zina. — On će vas rado primiti za noćas i sutra ćete biti na samom mjestu našeg sastanka.

Čim se smrači, oni izadjoše iz kuće.

Rohalski bijaše dobrostojeći i slobodouman čovjek vesele naravi i bio je u prijateljskim odnošajima s revolucijonarcima. On je primao posjetioce svih dlaka, nije dolazio u sukob s policijom, i njegova kuća se računala kao jedno od najsigurnijih utočišta u Dubravniku.

Približujući se jednoj novoj zgradi u tihoj ulici a-

ristokratskog dijela grada, Zina pokaže Andreju niz rasvijetljenih prozora u trećem katu.

— Sigurno je kod kuće, — reče Zina. — Čini se, da ima goste.

— Izgleda mi, da se ljudi u Dubravniku rano sastaju, a i škrti su, — primijeti Andrej; — na ulici nema nijedne kočije.

— Ko je siromašniji, došao je ranije i pješice, — reče nehajno Zina.

Kad su došli bliže, Andrej opazi na prozoru prvog kata suprotne kuće dvije stare žene, koje su gledale pravcem Rohalskovog stana. Činilo mu se, da ih je nešto u tom domu zanimalo.

— Odmah mu se u glavi rodi sumnja.

— Pričekajte časak, — reče on Zini. — Mjesto da idemo zajedno, dopustite, da ja podjem prvi. Čini mi se, da tu nešto nije u redu.

— O, ne! Kod Rohalskog je sasma neopasno! — usklikne Zina, idući prema ulazu.

Vanjska su vrata bila širom otvorena. U hodniku i na bijelim kamenim stubama opažali se tragovi nogu, koji mu se pričinjali mnogobrojni i veliki.

Kad je Zina htjela ući unutra, Andrej ju primi za ruku i silom odvuče na stranu.

— Možda kod Rohalskog nije ni malo opasno, — reče on. — Nema sumnje, da nije opasno, kad vi to velite. No zar ćete što izgubiti, ako pričekate dva minuta na ulici, dok se ne osvjedočim?

Obuzela ga čudna upornost. Maleni znakovi, koji su djelovali tek na vanjska ćutila i bili vrlo slabi, da bi poprimili odredjen oblik u duši, stvorili su kod Andreja ono, što bi praznovjerni ljudi nazvali slutnjom. No Zina nije osjećala ništa slična. Ona je dobro poznavala dom i navela kao dokaz to, da je juče bila kod Rohalskog.

— Besmislica! — reče ona, oslobodiv svoju ruku.

— Ako me ne pustite, da idem sam, ja uopće neću ići! — surovo reče Andrej.

Zina slegne ramenima i pogleda ga u lice, silno iznenadjena njegovom tvrdokornošću.

— Ako su vaše sumnje opravdane, — reče ona, — bolje je, da ni sami ne idete. Prošećimo se radje ulicom i pričekajmo, dok se stvar ne razjasni.

To bi zaista bilo najpametnije. No od ljudi se ne moće očekivati, da budu uvijek pametni. Pijanac, koji je hrabro prošao kraj jedne krčme, nalazi se u još većoj opasnosti, da ne bi ušao u drugu. Čovjek, koji se može pohvaliti prvim opreznim korakom, često osjeća raspoloženje, da učini drugi, sasvim besmisleni korak.

Zina i Andrej sad promijeniše svoje uloge.

— Ne treba se buniti radi svake sitnice! — reče Andrej. — Mi bi mogli probaviti na ulici sate i sate, a da se ne osvjedočimo. Pričekajte me na tom uglu; ja ću se povratiti za jedan časak.

On udje u hodnik. Tamo ne bijaše ni žive duše. Mrtva tišina je vladala u kući. Kad je došao do prvog kata, opazi, da su vrata jednog stana otvorena. Navorano, bezbrado lice — da li starca ili žene, Andrej nije raspoznao, — pomoli se odanle brzo, pažljivo ga pogleda i odmah iščezne. On je čuo, kako su vrata zatvorili i zaklenili iznutra.

— Čudnovato!....

Andrej se uspinjao po stubama, stupajući što je moguće opreznije, ali istodobno nastojeći, da ne bi pokazao znakove neodlučnosti.

Bijaše apsolutno nužno, da se osvjedoči, kako je kod Rohalskog, jer je kod njega sutradan imao biti njihov sastanak.

On brzo stvori plan. Izaći će na treći kat, gdje je živio Rohalski, a odanle će se popeti na četvrti kat, da vidi, kako se zove obitelj, koja tamo živi. Onda će se povratiti natrag i pozvoniti na vratima kod Rohalskog. Ako vrata otvore stražari, upitat će za ime obitelji na četvrtom katu, kao da je tobože pogriješio. No za svaki slučaj, on napola izvuče bodež i revolver, da bi imao oružje pri ruci.

Kad je stigao na treći kat, gdje se vidjela mjedena pločica sa imenom Rohalskoga, on se zaustavi. Nije se mogao odlučiti, da li bi išao dalje, ili ne? Njegov plan je u

načelu bio dobar, no postojala je opasnost, da si ne bi time presjekao uzmak. Korio je samoga sebe, što nije Zinu pitao za ime gornjeg stanara. Ona bi mogla znati. No šum brzo otvarajućih se vratiju, te značajno zveketanje mamuza i sabalja potvrdiše sve njegove sumnje. Policija bijaše u stanu Rohalskoga! Četiri žandara su stajala u prednjoj sobi, da uapse svakoga, ko dodje.

Oni su čuli oprezne Andrejeve korake i samo čekali, da pozvoni, pa da otvore vrata i da ga zgrabe. No pošto ovaj nije zvonio, bojali su se, da ne bi otišao i za to su odlučili, da izadju iz svoje zasjede.

No prije nego su otvorili vrata, Andrej se okrene prema stubama i poleti dolje kao lopta. On nije vidio žandare, nego je samo čuo njihove povike, lupanje čizama i zveket sabalja, kako su trčali za njim. To bijaše divlja hajka, u kojoj se stranke nisu vidjele, nego su čule jedna drugu. No utrka bijaše nejednaka izmedju nezgrapnih vojnika, koji su bili opterećeni dugim konjaničkim sabljama, i okretnog mladića, kao što je bio Andrej, kome je sad dobro došlo iskustvo, što ga je stekao u planinskim šetnjama. Skačući dolje preko šest ili sedam stepenica na jedan put, on se udalji od žandara za čitav sprat. Kad opazi plinsku svjetiljku, sine mu glavom nenadana misao. On zatvori plin. Na drugom spratu učini isto i brzim kretom ispriječi na hodniku dugu drvenu klupu, koja je stajala blizu stijene. Sad bijaše sasvim tamno na stubama. Njegovi progonitelji umanjiše brzinu, o čemu se je Andrej uvjerio po tišem šumu. Onda je, na svoje veliko zadovoljstvo, čuo, kako se je neki spotaknuo o njegovu improviziranu barikadu i teško pao uz gromke grdnje. Šum se je gotovo sasvim izgubio. Žandari su silazili vrlo oprezno, bojeći se nove nesreće. Andrej zatvori plin u predvorju i izadje na ulicu, zatvorivši vrata za sobom, tako, da je ostavio policiju u većoj tami.

Zina, koja je stajala na stotinu koraka od kuće, nije čula šum po stubama. Njoj se pričini, da se je Andrej povratio jako skoro.

No čim ga opazi, kako se približuje spokojnim, ma-

kar i brzim korakom, bez ikakovih znakova uzrujanosti na licu mjesta, ona mu podje u susret.

Andrej ju zaustavi kretnjom.

— Žandari! — prošapće on, došavši bliže k njoj.

Zatim joj na najljubazniji način pruži ruku i povede ju prema kući, gdje je živio Rohalski. Pošto bi žandari mogli istrčati svaki čas, bolje je da ih susretnu, nego da idu pred njima.

Zina se nije usprotivila. Imala je dovoljno iskustva u sličnim stvarima i odmah razumjela Andrejevu taktiku, koju je odmah odobrila.

Nisu učinili ni deset koraka, kad se vrata naglo otvore, a odanle istrče šetiri raščupana i uzrujana stražara, dok je jedan od njih brisao rupcem svoj prokrvavljeni nos. Oni su divlje gledali okolo i ne vidjev nikoga na ulici, osim pristojno obučena gospodina sa gospodjom, brzo polete prema njima.

— Vaše blagorodje! — brzo će jedan od njih, — jeste li vidjeli čovjeka da trči?

— Iz ove kuće?

— Da, da!

— Sa žutom bradom i u sivom šeširu?

— Da, ne... svejedno! Kamo je pobjegao?

— Ovim pravcem. — Andrej pokaže na ulicu za sobom. — Ovaj čas je protrčao kraj nas i sigurno je skrenuo u prvu ulicu na desno. Već ćete ga uloviti... samo trčite brzo...

Oni su potrčali i naskoro se izgubili.

Zina i Andrej su išli ispod ruke spokojno i uljudno. Kad su zakrenuli kod prvog ugla, Zina iznajmi kola i reče kočijašu da tjera, rekavši mu ime prve ulice, koja joj je pala na pamet, u očitoj želji, da se što prije udalje od opasnog mjesta.

Dogadjaj je bio svršen. Bili su izvan svake opasnosti, kao i prije.

— Neočekivani ukor! — reče Andrej, upotrebivši jedan poznati izraz iz neke komedije.

Nije htio da jasnije govori pred kočijašem.

— Da, — odgovori Zina, to vam je kazna, što niste htjeli da ostanete kod nas.

— Kazna! Što govorite Zino! — usklikne Andrej. — Bolje je reći, da je to nagrada za moje dobro ponašanje. Pomislite samo, što bi se dogodilo na istom mjestu sutra u deset sati, da nisam pošao tamo?

— Ah, zbilja! — usklikne Zina. — Posve sam zaboravila na sutra. Glava mi je u zadnje vrijeme postala kao buča.

Očito je, da je policija postavila zasjedu u kući Rohalskoga i njihovi bi drugovi sigurno pali u zamku.

Zina ustane i jakim glasom, da nadviče topot kotača, dovikne kočijašu ime druge ulice.

Skoro su sišli na uglu jedne ulice.

— Sad pričajte opširno, što se je dogodilo? — upita ona Andreja, primiv ga opet za ruku.

Andrej ispriča u nekoliko riječi svoju pustolovinu: svoje sumnje, otkriće i bijeg.

— U istinu, kakva sreća, što smo pošli tamo! — reče mlada žena zamišljeno. — Pomislite, od kakvih sitnica zavisi naša sudbina! Sad moramo poslati Davida ili kog drugog, da obavijesti naše ljude i da ih upozori na opasnost. Mi smo blizu Davidovog svratišta. Poznate li mjesto?

— Ni malo.

— Dolazimo s druge strane.

Ona mu pusti ruku i udje kroz tamnu kapiju. Tu skine svoj elegantni šešir i zaveže ga u rubac. Andreju je ostavila kišobran, skinula rukavice i pokrila glavu šalom, koji je svezala ispod obradka, kao ruska seljakinja.

Ovako odjevena, sa bijelim svežnjem u ruci, naličila je mladoj i lijepoj švelji, koja ide za poslom k mušterijama.

— Pričekajte me ovdje, — reče ona. Ja ću se povratiti za četvrt sata. Pokažite mi vaš sat.

— Vi se još uvijek držite svojih petrogradskih navika? — upita Andrej, odobravajući.

— Da. Nema ništa težeg od neodredjenog očekivanja.

Ona se izgubi u mraku.

Andrej je još neko vrijeme opažao bijelu točku svežnja u njenoj ruci. No i ova je brzo iščezla.

On je pažljivo promotrio kuću, odabrao najbolji pravac, izašao naprijed i od vremena do vremena pogledavao na sat. Kad je prošlo manje od polovice urečenog roka, on se povrati natrag istim odmjerenim korakom.

Došao je tek jedan minut ranije.

Bijela točka se pomoli u daljini. Andreju se pričini, da je ona na istom mjestu i iste veličine, prem to sada ne bijaše svežanj. Zina je nosila šešir na glavi, a u ruci držala rubac. Uporedo s njome je išla tamna spodoba: David je dolazio da pozdravi Andreja, što se je izbavio od opasnosti.

— Ovi mali gradovi nekad postaju prokleto vrući! — smijao se David. — Dobro je, što si opekao prste u samom početku.

Zina je po drugi put izručivala Davidu svoje naloge i on je odmah otišao, da ih izvrši.

— Ja sam uzrujana! — reče ona, kad su ostali sami. — David mi je pričao još o jednom, sasma neočekivanom uapšenju čovjeka iz viših krugova. Ne, ne mogu vas povjeriti ovakvoj gospodi. Ostat ćete kod mene.

— Vrlo dobro. Idemo kući.

— Da, no bolje je da odemo poslije deset sati. Onda će svi spavati u našoj ulici i niko nas neće vidjeti.

Imali su na raspolaganje dva sata, koja su morali da nekako probave.

Andrej predloži, da se prošeću do rijeke. Oni će razgovarati i uživati u prekrasnoj južnoj noći.

— Ne! — reče Zina. — Mogli bi provesti večer korisnije. Prodjimo kraj zatvora. Onda neće biti nužno, da sutra idete tamo s Vasilijem. Dobro bi bilo, da vidite, kako sve izgleda u noći, jer će i sam bijeg biti noću.

Otišli su ravno prema tamnici. Velika četvorna zgrada na dva sprata pokazivala se iza visokog zida, što ju je dijelio od ostalog svijeta. Veliki pusti trg, bez i najmanjeg traga bilina, okruživao je tamnicu i sizao jednim svojim uglom do otvorenog polja.

Zina i Andrej opkoliše trg po susjednim ulicama i dodjoše upravo do ulice, gdje bi čekala kočija. Odavle se je vidio cijeli položaj.

— Obratite pažnju na opći izgled! — reče Zina. — Ne trebate brojiti korake ni mjeriti daljinu. Vasili je već to učinio nekoliko puta. On će vam reći sve. Mjesto, odabrano za Vasiljevu kočiju, bijaše dosta udobno, bolje rekuć, najudobnije, što se je moglo naći. Bilo je prilično daleko od ušća podzemnog prolaza, no susjedne kuće su ga sakrivale iz vida, a isto i od slučajnih hitaca sa tamničkog zida. Ulica bijaše dobra. Dapače u ovo razmjerno rano doba ne bijaše tamo ni žive duše.

Andrej saopći Zini svoje mišljenje.

— To je opasna točka! — reče ona, pokazujući na obližnju trošnu krčmu. — Ovdje vlada oko pola noći potpuna tišina, no ljudi piju u toj krčmi čak do dva sata u jutro. U slučaju buke mogli bi poslužitelji ili koji glupi posjetioci izaći i stvoriti neprilike.

— Ne trebate se radi toga uzrujavati, — reče Andrej. — Ja ću se pobrinuti, da ih držim u redu ili da obračunam s njima, ako bi pokušali da se pačaju u stvar, koja se njih ne tiče. Ja ću dapače predložiti, da Vasili stoji što bliže ove krčme, jer bi to izgledalo naravnije. Ja ću stražariti na uglu ulice i dati Vasiliju znak, da se malo udalji, kad bjegunci izadju iz prolaza.

Oni skrenuše u druge ulice i na koncu izadjoše s druge strane tamničkog trga. Zina je vodila svog prijatelja uzduž tamničkog zida.

— Tamo su ćelije političkih kažnjenika! — ona će, pokazujući na niz prozora u gornjem spratu. Jedni su bili tamni, a drugi tek blijedo rasvijetljeni iznutra.

— Možete li mi pokazati Borisov prozor? — upita Andrej uzrujanim glasom.

— Sedmi od ugla. On je rasvijetljen; sigurno Boris čita. Levšin je u petoj ćeliji, a Klein u četvrtoj od ugla. Njihovi prozori su tamni; oni sigurno spavaju. No ne trebate tako napadno buljiti u tamničke prozore, — nastavi ona, gurnuvši ga u ruku, — stražar vas je opazio!

Andrej nije očekivao, da će se ovu noć naći tako bli-

zu Borisa. Njega silno uzruja misao, da je njegov drug tamo, iza onog tankog stakla, da bi mogao čuti njegov glas i dapače stisnuti mu ruku. Za čas mu sine glavom divlja misao, da glasno izgovori Borisovo ime, da bi ga ovaj čuo i prepoznao. Zina ga je morala povući za ruku.

Išli su šutke. Kad je tamnički trg bio dosta daleko za njima, Andrej upita:

— Bi li nas mogao vidjeti, kad bi prošli po danu?

— Ne, — odgovori Zina. — Prozori su urezani vrlo visoko u zidu i namazani bijelom bojom, kroz koju se ništa ne vidi. Medjutim, ja ću mu pisati, da smo noćas prošli kraj njegovog prozora i opazili svjetlo u ćeliji. Bit će mu jako drago.

— I ja ću mu pisati! Mogu li? — upita Andrej.

— Naravno! Pišite koliko vas je volja. Ja mu mogu uručiti sve. Mi se sada često dopisujemo. No bilo je teško dobiti njegove stražare. Znate, za malo, da me nisu dva puta uapsili! Uvijek sam imala tu nesreću, da nabasam na krive ljude.

Oni su cijelim putem razgovarali o Borisu. Kod kuće Zina pokaže Andreju sliku djeteta debelih ruku, okruglih divnih očiju i otvorenih ustiju.

— Lijepo dijete! — on će. — Zar ne držite, da je jako sličan Borisu?

— Upravo isto 'lice! — usklikne Zina, vesela, da to čuje od stranca. — I on će s vremenom postati revolucijonarac poput svog oca! On je tek godinu i četiri mjeseca star, ali je sudjelovao u revoluciji...

Zina ispriča, kako je odnijela dijete, tada devet mjeseci staro, u Harkov, gdje je čuvala glavni stan revolucijonaraca.

— Ništa ne čini kuću tako mirnom i nevinom i ništa tako ne odbija svaku sumnju, kao što je prisustvo djeteta, — nasmije se ona. — Jednom prilikom bio je moj Borja vrlo koristan. Recite sad, je li ma koji od nas počeo tako rano svoju revolucijonarnu ulogu kao on? Vidite, ja se nadam, da će kašnje, kad poraste, biti junak!..

Andrej izrazi nadu, da njihova domovina neće više trebati revolucijonaraca, kad dijete poraste.

— Gdje je sada mali? — upita on.

Slaba sjena preleti licem mlade žene.

— Ja ga ne mogu čuvati kod sebe, jer bi u slučaju mog uapšenja i on morao podnositi tamničke nezgode. To bi bilo prerano. Dijete je kod Borisove majke na selu. Tamo ga jako vole i često mi pišu o njemu. Nadam se, da ću ga vidjeti, ako nam podje za rukom, da ovaj posao obavimo što prije...

Vulićeva je već spavala, a oni su do kasno razgovarali u sobi za primanje, gdje bijaše spremljena postelja za Andreja. Zina ga je ispitavala o Žoržu, Tanji i Repinu. Opaziv nešto čudnovata u njegovim odgovorima o djevojci, ona ga upita, što je na stvari. Oni bijahu dosta intimni, tako, da se Andreju nije njeno pitanje pričinilo neskromno. Andrej se, medjutim, klonio priznanja. Nije mu bilo lako govoriti o svojim osjećajima, a osim toga, bilo ga je stid, da o tome ozbiljno razgovara sa Zinom u njenom sadanjem položaju.

GLAVA III.

U čekanju.

U toku slijedećih nekoliko dana učinili su Andrej i Vasili sve nužne pripreme i udobno se nastanili u svojoj gostionici. Tamo su probavili cijeli mjesec, no posao oko bijega nije se pomakao ni za jednu dlaku.

Nekoliko dana iza Andrejevog dolaska u Dubravnik došlo je do vrlo neugodnog zapleta. U ćeliju, gdje su ležali kriminalni zločinci Berkut i Kunicin, dopremili su nekog Cukata, krivotvorca novca, kojeg su kažnjenici odmah osumnjičili, da je špijun. Na zajedničkom vijeću kriminalnih zločinaca u ćeliji zaključeno je, da se kopanje podzemnog prolaza odgodi, dok se ne riješe neugodnog druga. Svi su zajedničkim silama nastojali, kroz čitava tri tjedna, da učine nepodnosivim život nepozvanog posjetioca. Na koncu im je pošlo za rukom prisiliti jadnog Cukata, da moli tamničare, da ga premjeste u drugu ćeliju, i tek tada je opet nastavljen podzemni posao.

Ovakova odgadjanja bijahu vrlo neugodna, jer su iscrpljivala blagajnu i loše djelovala na opće raspoloženje.

Glavni učesnici u poduzetoj stvari su provodili vrijeme u dangubi. Bilo bi besmisleno s njihove strane, da se priključe mjesnoj agitaciji, koja se je vršila u Dubravniku, kao i u drugim gradovima. Oni su za nekoliko dana najpažljivije proučili polje svog budućeg rada, kao i sve susjedne ulice. I kad su to svršili, ništa drugo im nije preostalo, nego da sjede i čekaju. U svojstvu trgovca, Andrej nije mogao uvijek boraviti kod kuće, jer bi to izgledalo sumnjivo. Osim toga, morao se je dogovarati sa Zinom, na koju su se svi obraćali za upute. On je svako jutro izlazio iz gostione, te je išao u gradski park ili na

koje drugo urečeno mjesto, gdje ga je točno u jedanaest sati čekala Zina, a najčešće Vulićeva, ako je bilo kakovih novosti. Mladoj djevojci je očito godilo Andrejevo društvo i Zina joj je rado priuštila to malo zadovoljstvo.

Ostali dio dana provodio je Andrej kod kuće. Vasili je išao k njemu, nakon što je obavio sve svoje dužnosti kočijaša i sluge. Ne može se reći, da im je bilo jako ugodno. Usuprot svoje vanjske spokojnosti, njih je jako bunila misao na ono, što je imalo doći, tako da nisu nalazili zadovoljstvo ni u kakvom poslu ili u čitanju. Čak ni romani ih nisu mogli zainteresovati. Katkada su vodili duge razgovore, raspravljajući sa raznih strana revolucijonarne zadatke. Razgovarali su o svojim zajedničkim znancima, o tekućoj književnosti, o Gambeti i Bismarku. No nijedan nije rado govorio, i radi toga su veći dio vremena provadjali u šutnji, sjedeći ili ležeći, svaki u svom uglu s cigarom u ustima.

Vasili je dosta lako podnosio taj način života. On je prigledavao konju, mazao oklop, pušio cigare i čitave sate gledao kroz prozor u nekom ravnodušnom sanjarskom miru, kao da se nije ničim drugim bavio kroz cijeli svoj život. Andrej se je borio protiv nerada, kako je mogao, — borac mora znati, kako da čeka. Strpljenje u pripremi je isto tako važno za uspjeh kojeg poduzeća, kao što je hrabrost i vještina u njegovom izvršenju. No Andreju bijaše strašno dosadan taj način života, osobito u početku, nakon svog življeg rada u Petrogradu. On se je, naravno, tijekom vremena stao priučavati na ove prilike, i oštri je oblik dosade otupio. No ipak je gorućom nestrpljivošću čekao dan odlučnog čina, — dan, kad će napokon njegovi drugovi biti slobodni.

Sunce je već zalazilo. Oba druga bijahu, kao obično, kod kuće. Andrej se je lijepo ispružio na dugom divanu: pred njim je ležala knjiga, koju ali nije čitao. Vasili je sjedio kraj prozora i pušio, kad najednom neko pokuca na vrata.

Vasili odmah skoči i poleti u predsoblje, gdje je spavao i gdje bi zapravo trebao biti. Kočijaš i sluga ne smije sjedjeti u sobi sa svojim gospodarom!

Sa živahnošću, koju je teško očekivati od tako nespretnog čovjeka, Vasili pograbi četku, metne lijevu ruku u čizmu svog tobožnjeg gospodara i stane je čistiti revnošću pravog odanog sluge.

— Unutra! — reče Andrej iz prednje sobe.

Udje Ana Vulić. Ovaj put je Vasiljeva igra bila suvišna. Bacivši čizmu i četku, podje sa djevojkom u prednju sobu.

Vulićeva je katkada dolazila u gostionu i pitala za kočijaša Vasilija. Ništa čudnovata u tomu! Bila je obučena kao sluškinja, i sasma je naravno, da Vasili, kao neoženjen mlad čovjek, ima svoj ''ideal''.

No ovaj put je djevojka, ne susrevši nikoga u hodniku, došla gore i sama pokucala na vrata.

— Biste li došli na izlet? — upita ona. — Starija Dudorova je uspješno položila ispit. Bit će tek nekoliko drugova, no to će sigurno biti veseo sastanak.

Andrej i Vasili se rado odazvaše pozivu.

— Hoće li Zina biti tamo? — upita Andrej.

— Ne, o n e neće doći; no o n e su mi dopustile, da idem, — reče šaljivo djevojka, rabeći množinu, da označi svoju gospodaricu, kao što obično čine sluškinje u Rusiji u znak poštovanja.

Ona se uputi k divanu, s kojeg je ustao Andrej i zadigne suknju, kao da prelazi preko blatne ulice. Kad je sjela, nastojala je, da joj se suknja ne dotakne poda.

Sobe, u kojima su živjela oba druga, ne bijahu, dakako, uzor čistoće. Tek je donekle bio čist kvadratni stol, koji su stalno brisali svojim rukavima. No na uglovima je i on bio pokriven prašinom pomiješanom sa krušnim mrvicama. Na podu je ležala sivkasto-plava naslaga nježne pahuljaste prašine — upravo poput prvog tankog snijega na ravnom dvorištu. Komadići bijelog, žutog, smedjeg i plavog papira za zamotavanje bili su razbacani u slikovitom neredu. Neki su već bili pokriveni tankim velom prašine, koja je potamnjivala njihovu naravnu boju. Bijaše jasno, da ti papirići nisu ležali na podu samo jedan dan! Šareni mozaik poda nadopunjali su komadići ljuske od jaja, okrajci od cigara i suha kora kruha,

koja je praskala pod nogama. A sve to je, kad se pomaklo, vuklo za sobom masu prašine, poput jakog magneta postavljenog u željeznu pilotinu.

Andrej je naime iznajmio stan bez posluge. Njegov sluga je morao mesti i čistiti. Vasili je vršio sve druge poslove: čistio Andrejeve čizme i postavljao samovar hvalevrijednom točnošću; ali on je smatrao pometanje sobe gubitkom vremena i snage. Nije nalazio opravdanih razloga, zašto ljudi ne bi trpjeli na podu prašinu, po kojoj spokojno hodaju na ulici. Ni sam Andrej nije za ovo mario. Tako je soba bila metena možda jednom na mjesec.

Izlet je imao biti u maloj šumici na jednu milju od grada. Do mjesta se išlo pješice. Večera će biti kuhana na otvorenom polju i to kasno na večer. Vasili, kao praktičan čovjek, odluči, da ne bi škodilo okrijepiti se nečim prije polaska. Imao je sve nužno pri ruci i za to je objavio, da će za čas pripremiti nešto za užinu.

Andrej i Vasili nisu objedovali svaki dan u gostioni: bilo bi dosta skupo, a i donekle opasno usljed mnogobrojnih posjetilaca. Radi toga su jeli kod kuće. Objed ih je koštao malo novca i malo brige. Komadić slanine, pol tuceta jaja, nekoliko sledjeva i uobičajeni čaj: sve je to potpuno odgovaralo njihovom skromnom ukusu.

Vasili otvori ormar za posudje, gdje je čuvao čajni pribor, kruh i proviziju. Tu bijaše veliki hljeb, čaj, slador i malo mlijeka. I to bi za njega i za Andreja bilo sasvim dovoljno. No on je ovaj put htio prirediti nešto boljega.

On otrči u obližnji dućan i povrati se za nekoliko časaka s komadom sira i sa velikim paketom vrućih kobasica, koje bijahu zamotane u papiru.

Samovar je u to vrijeme već kipio i pušio se. Vasili ga metne na stol i napravi čaj. Njihovo posudje bijaše vrlo skromno: dva tanjura i dvije vilice. To je dobila Vulićeva kao gošća i Andrej kao gospodar. Vasili, u svojstvu sluge, morao se zadovoljiti tanjurićem i džepnim nožem, koji je nosio na svom remenu privezan vrpcom.

— No, za ime božje! Ja ne mogu jesti na ovakvom stolu. Mogli bi saditi krumpir na njemu! — reče Vuli-

ćeva, koja je vrškom prsta risala razne figure na nagomilanoj prašini.

— Je li to sve? — reče Vasili. — Ovaj čas će sve biti u redu!

On se ogleda za otiračem i pogled mu padne na ružičaste hlače, što su visjele na zidu. Vasili bijaše štedljiv domaćin i nerado se rastajao sa svojim stvarima. Iz Švajcarske je donio sve svoje odijelo u nadi, da će ga upotrebiti u jednu ili drugu srvhu. No pošto mu je Zina odlučno zabranila, da nosi svoje neobične hlače, koje su svraćale na se svačiju pozornost, on ih je čuvao na zidu, da bi soba imala "izgled obitavališta", kako se je sam izražavao. No sad je zaboravio na štedljivost u vrućoj želji, da zadovolji djevojku. Skinuv sa čavla svoje dugo čuvane hlače, odere od njih veliki komad i uslužno otare stol, prije no ga je nasmijana djevojka mogla zaustaviti.

— Vi ste običan divljak, Vasilije! — usklikne ona.

— Zašto? — upita Vasili začudjeno. — Vuneni otirač je daleko bolji od lanenog.

— Možda. No žalosno je, što vi ne rabite ni vuneni ni laneni otirač, a ni metlu, kako mi se čini! — reče ona, pokazujući na pod. — Morate se stidjeti, da sobu svog gospodara držite u takvom neredu!

Vasili samo slegne ramenima.

— Ah, soba! To nije ništa! — umiješa se Andrej. — Radje nas upitajte, da li se uopće ne vraćamo u divljačko stanje?

On reče, da Vasili, od kako je postao kočijaš, pere lice samo nedjeljom, da uopće ne rabi ručnik, već da briše lice jastukom, a ruke ostavlja, da se suše na zraku...

— Lice i ruke postaju grube usljed toga! — objasni ravnodušnim tonom Vasili.

On nije više obraćao pažnju na šale svog druga, već je zamišljeno i spokojno srkao svoj čaj, kao da nije bio govor o njemu, već o komu drugomu.

Odmah poslije čaja su izašli Vasili i Vulićeva. Andrej ostane neko vrijeme kod kuće. Ne bi bilo dobro, da svu trojicu vide zajedno. Andrej im se priključi na trgu, nedaleko od gostione.

Već je padao suton, kad su se približavali hrastovoj šumici na istočnoj strani grada. Šuma bijaše prazna, jer je bio djelatni dan. Svježi večernji vjetrić donese do njih glas dosta udaljene melodije. Pjevao je ugodni, prem ne tako jaki bariton.

— Ja znam, čiji je to glas! — usklikne Vulićeva. — To Vataško pjeva.

Ona primi Andreja ispod ruke i povuče ga, da ide brže. Kći juga, ona je strastveno ljubila glazbu, a i sama je lijepo pjevala.

Idući pravcem glasa, došli su brzo na kraj šumice do zelene poljane, okružene sa tri strane gustom stijenom drveća. Sa četvrte strane se prostiralo grmlje, koje je sakrivalo poljanu iz vida, ali nije zaklanjalo izgled dubravničkog predgradja i livade, što su se protezale na lijevo i desno.

Pjevač je sjedio pod drvetom. Bio je to vrlo mlad čovjek, no izgledao dva puta stariji, jer mu je brada raskošno pokrivala obraze i obradak. To bijaše školski drug Ane Vulić na ženevskom sveučilištu.

Mlada žena srednjeg tankog uzrasta, u tamno-plavom odijelu, stajala je kraj njega i slušala pjevanje. Veoma nježna bijela koža, plava kosa, koje su kratki uvojci okruživali njeno krotko i ljubazno lice, jasne plave oči: sve ju je to činilo sličnom na pola andjelu, na pola umiljatom janjetu.

Ona se prestavi pod imenom Vojnova.

— Varja? Ah, oprostite mi tu intimnost! Varvara Aleksejevna? — upita Andrej.

— Jest, Varvara Aleksejevna ili Varja, što mi se više dopada, — reče ljubazno mlada žena.

Svi su jako dobro poznavali Varju Vojnovu. Njeni su drugovi imali potpuno pravo, kad su je nazivali majkom svih stradajućih. Budući žena slobodoumnog liječnika, ona si je postavila za cilj života, da se brine za političke kažnjenike, čineći sve, što je mogla, da olakša njihov udes, kao da su bili članovi njene obitelji.

— Drago mi je, što sam se s vama upoznala! — reče on sa smiješkom Andreju i Vasiliju, kojeg je takodjer po

prvi put vidjela. — Kad padne na vas red, ja ću se brinuti za vas većom ljubavlju.

Oni se zahvališe na njenom obećanju, no izraziše nadu, da neće tako skoro doći medju njene štićenike.

Sestre Dudorove su sabirale drva u šumi, da nalože vatru. Privučene novim glasovima, one dodjoše bliže, a za njima je išao mlad čovjek u plavoj bluzi, mutnih očiju, žute kose i sa nosom kao puce na smiješnom licu. On je nosio na rukama svežanj drva, koja je bacio na travu.

— A, Bočarov! — usklikne Vulićeva. — Dodjite ovamo! Hoću da vas upoznam s mojim prijateljima.

Bočarov bijaše član revolucijonarne organizacije u Dubravniku. On je bio "legalan", što znači čovjeka, koji živi pod svojim imenom, s pravom putnicom. No i on je u zadnje vrijeme imao neprilika s policijom.

Oni sjednu na travu i Andrej se začudi, što se Bočarov tako slobodno kreće, dok policija, kako vele, strogo pazi na njega.

— To je istina! — reče Bočarov ozbiljno. — No ja sam se pogodio s uhodom, koji je odredjen, da pazi na me. Sklopili smo sjajnu pogodbu. On dolazi u moj stan jedan put tjedno. Ja mu dajem imena i mjesta, koja sam tobože posjetio — i on me pusti na miru.

Vulićeva primijeti, da takva povlastica sigurno košta vrlo mnogo.

— O, ne! — usklikne Bočarov. — Nisam ja takav glupan! Ne košta me nijednog filira. Ja sam prisilio tog čovjeka, da se bezuvjetno preda. Jednog lijepog dana, prije dva tjedna, kad mi je sasvim dosadio, idući stalno za mnom, izadjoh u jutro s komadom kruha i kobasicom u džepu, te sam išao s jednog mjesta na drugo, a da nisam stao ni za jedan časak. Tako sam išao, išao, dok nije pao suton. Moj uhoda se uvijek vukao za mnom. Bio sam jako umoran, no znao sam za stalno, da je on još više umoran, jer nije ništa jeo cijeli dan. Ja sam mu dovikivao od vremena do vremena: "Ah, ti nitkove! Ja ću te prisiliti, da isplaziš jezik! Prisilit ću te, da hodaš do zore, i nemoj se usuditi da me pustiš, jer javljam ti, da odlazim

k jednom velikom revolucijonarcu!'' On je turobno išao za mnom, ne odgovarajući ništa, dok na koncu nije mogao dulje izdržati, te je stao moliti: ''Čujte, gospodine! I ja sam čovjek, nisam pseto! Morate se stidjeti, što se tako ponašate prema meni. Imam ženu i djecu, koju moram hraniti, gospodine''. Ko bi mogao i pomisliti, da ovakove ništarije imaju žene i djecu? Medjutim, popustio sam i ponudio mu uvjete, koje je odmah prihvatio, na naše uzajamno zadovoljstvo... I eto, ja sam opet slobodan čovjek!

Novi gost, došav kašnje od ostalih, priključi se u taj čas društvu, ispričavajući se, da nije, usljed važnih poslova, mogao doći ranije. Bio je to neki Mironov, nekadanji pisar u seoskoj općini. Sestre Dudorove i uopće svi revolucijonarci imali su o njemu visoko mišljenje, kao o čovjeku, koji ima veze s narodom, tako da je on u nekom stupnju bio junak dana.

Naročito su ga pozvali, da se upozna s Andrejem i Vasilijem, s kojima je odmah ušao u razgovor posebnom neprisiljenošću čovjeka, koji sam zna, da je neka znamenitost i koji potpuno vjeruje, da je zanimiv za svakoga.

— Mironov! Tu je Vojnova, koja silno želi, da se upozna s vama! — zaviče, smiješeći se, starija Dudorova.

— Ne, ni najmanje! — prosvjedovala je Vojnova.

— Da, da! Dodjite amo!

Mironov se nasmiješi Andreju u znak opravdanja, kao da je htio reći: ''Nije moja krivnja! Volio bi ostati s vama, no svako stanje ima svoju neugodnu stranu''...

— Odvratan čovjek! — prišapne Vulićeva Andreju. — Ne bi bila došla ovamo, da sam znala, da će on biti ovdje.

— Zašto? Što imate protiv njega? — upita Andrej.

— Vele, da je čuven propagandista medju seljacima.

—To veli on sam, a mi moramo vjerovati! Možda i jeste, no on mi je svejedno odvratan.

U to vrijeme je bila naložena vatra, i crni željezni lonac stao se pušiti nad crvenim plamenom. Vasili je kuhao kukuruznu kašu sa slaninom.

Gusti mrak okružio je sa svih strana od vatre rasvijetljeni krug. Nebo je teško visjelo nad šumom. Tek su

blijede zrake nekolikih zvijezda probijale kroz slobodni prostor medju granama visokoga drveća. Svjetiljke su zasijale u gradu, koji kao da je postao širi i udaljeniji, poprimiv oblik širokog otoka, odvojenog od poljane ogromnim morem mraka.

Svi su posjedali oko crvenog svjetla vatre i šutke gledali u kipući lonac. Vasili je popravljao vatru i od časa do časa miješao kašu dugačkom žlicom. Kako se je kretao okolo, sjena mu je poprimala ogromne razmjere i čas se prostirala po ravnoj poljani, čas se penjala po stablu kojeg starog drveta, čas se razbijala na komade i iščezavala na nepravilnoj stijeni stršećih grana, koje su bile fantastično rasvijetljene odozdo. Kukci su zujali zrakom, prelijetali kroz svijetli krug i opet iščezavali u mraku. Pucketanje vatre još je jače povećavalo okolnu tišinu.

— Upravo je vrijeme za pripovijedanje strašnih priča! — reče Vulićeva.

— Zašto ne za pjevanje? — reče Maša Dudorova. — Vataško, Anko! — nastavi ona. — Zašto ne ustrojite zbor?

Pokušali su neke ruske pjesme, no sa malim uspjehom. Vataškó i Vulićeva bijahu jedini pjevači, a Bočarov je naročito pjevao neskladno sa namjerom, da zabavlja društvo.

Vulićeva je štedila glas, te je samo pomagala. Ona je znala, da će doći na nju red, te je htjela, da sad pjeva čitavom svojom snagom i dušom.

Ukrajinski elemenat je prevladao u društvu i svi su stali nagovarati Vulićevu, da otpjeva pravu malorusku pjesmu.

Ona je pristala.

— Što bi pjevala? — upita Andreja, koji je sjedio kraj nje.

— Ono, što vam je najmilije, — odgovori on smjerno.

Vulićeva kimne glavom.

Ona skide svoj kratki kaput, da joj ne bi smetao i ode malo na stranu. Jedan trenutak je ostala zamišljena. Lice joj postade ozbiljno, gotovo surovo, a onda je ot-

počela pjevati. Na pola zatvorene oči gledale su u daljinu i činilo se, kao da se je sasvim udubila u pjesmu. No osjećala je, da su Andrejeve oči uperene u nju i da ga je zadivila, ushitila. To ju je uzbudjivalo i oduševljavalo, dajući pjesmi poseban čar u njenim vlastitim očima. To bijaše jedna od mnogih pjesama one dobe, kad su ukrajinski kozaci vodili na jugoistoku rat križa protiv polumjeseca, — tužna pjesma o mladom kozaku, koji napušta dom i dragu te odlazi u zemlju nevjernika, da oslobodi od veriga ropstva svoje drugove, što trunu u turskim tamnicama.

Vulićeva nije bila profesijonalna pjevačica, no mogla je to postati, samo kad bi htjela. Glas joj bijaše vrlo jak, tako da je u zatvorenoj sobi upravo rezao uho svojom vanrednom snagom. Ona bi postigla mnogo, kad bi se naročito vježbala. No nikakova vježba je ne bi naučila, da pjeva narodne pjesme bolje, nego što ih je sada pjevala. Ona se rodila u samom srcu svoje domovine i odrasla posred širokih polja, gdje su se stvorile te moćne i strastvene melodije. Ona ih je pjevala onako, kako samo djeca stepe mogu pjevati. Glas joj je zvučio meko i nježno pod nebeskim svodom, u moćnoj visini i razlijegao se kroz spavajuće ravnice poput skladnih valova.

Nisu joj aplaudirali i uopće nisu izrazili odobravanje. Tek je Maša prišapnula Bečarovu, da nikad nije vidjela Anu, da tako lijepo pjeva, kao danas. Vasili se mrgodio na vatri, podupro lice rukama i od vremena do vremena klimao glavom. Andrej se malo udalji, da bi čuo i da bude sasvim sam.

Djevojka ga nije vidjela, ali je osjećala, gdje je, Svršivši pjesmu, odmah se okrene k njemu sva zažarena od umjetničkog ushićenja i od spoznaje svog uspjeha. Laganim korakom mu se približi i baci se na travu, prije nego je on dospio, da joj prostre nešto. Izgledala je vrlo lijepa tu večer u svom čarobnom maloruskom odijelu. Mjesto steznika je nosila široku bijelu košulju, otvorenu na vratu i raskošno izvezenu crvenim i plavim šarama. Na tamnoplavu suknju padala je široka crvena vrpca, vezana oko tankog joj stasa. Smedja gusta kosa

bila je spletena vrpcom, a nekoliko niza koralja bilo je privezano oko golog joj vrata.

— Neki bi naročito išao da se tuče s Turcima, — reče Andrej, — samo da bude opjevan, kao što ste vi pjevali noćas!

— Je li vam se dopala moja pjesma? Ja se tako veselim! Znate — ja sam pjevala radi vas, — prišapne ona, — i o vama. Sigurna sam, da ćete raskinuti verige naših drugova, kao što je učinio kozak u mojoj pjesmi.

— To bi bio i vaš uspjeh, Anko! — odgovori Andrej. — I vi u toj stvari sudjelujete upravo kao i ja.

— Ne, mi žene ne sudjelujemo u kozačkim junaštvima i nemamo udjela u kozačkoj slavi! — reče ona tužnim glasom. — Mi vam možemo samo držati konje i podavati sablju i pušku... No mi se nećemo tužiti. Nama je drago, što možemo bar to učiniti! — doda ona veselo.

Pod utjecajem neke nutarnje vatre oči su joj se blistale osobito sjajno, a lice gorilo snagom života i radosti. Obično mučaljiva, ona je tu večer bila utjelovljenje veselja, te je sve oživljavala svojim šaljivim i nestašnim raspoloženjem.

Večera je prošla vrlo veselo, prem nije bila dobra, jer je Vasili — uvijek oprezan bez potrebe — ovaj put zaboravio da promiješa kašu upravo u najkritičniji čas, tako, da je zagorjela.

Malo zatim Vulićeva predloži, da skaču preko vatre, kao što čine seljačke djevojke i momci za ljetnih večeri. Ona je skakala s Andrejem, onda s Vataškom i opet s Andrejem. Onda je pjevala "Mjesec", malorusku ljubavnu pjesmu, i to takvom milinom i dirljivošću, malo da se nije Vasili rasplakao. I kad ju je zamolio, da to isto još jedan put otpjeva, buknula je sa najveselijom pjesmom, koju je znala, punom živahne ukrajinske šale, koja je u isporedbi sa strastveno-vatrenom veselosti Veliko-Rusa isto, što i pjesma ševe, koja lebdi u jutarnjem nebu, u isporedbi s krikom morskog galeba, koji se igra sa burom.

Ona je uživala u svojoj vlasti nad osjećajima i raspoloženjem drugih. Voljela je gledati, kako je Vasilje-

vo lice iznenada zasijalo, kako je učinio rukama kretnju, kao da nešto baca na zemlju, kako su mu se pleća gibala, kao da je bio spreman plesati i skakati.

No njeno vlastito srce nije učestvovalo u veselju, što ga je izazivala u srcima drugih. Ono se je sve više i više stiskalo od tuge, dok je ona pjevala veselu pjesmu. Na koncu ju snaga iznevjeri; nastupajuće ridanje stisne joj grudi i zadnja se radosna nota istrgne s bolom. Ona je teško zadržala nakipjele suze.

Sjela je na stranu sama i ništa je više ne bi moglo natjerati da pjeva. Ostalo vrijeme te večeri nije progovorila ni riječi; jedina joj želja sada bijaše, da se društvo razidje, da bi mogla ostati na samo.

Od svih prisutnih Andrej bijaše jedini, kome je ta slomljena nota rekla nešto, ili bolje reći, sve. On bijaše gotovo spreman na ovakvo otkriće. Djevojka nije ni nastojala, da krije tajnu, koja je gorjela u njenom srcu.

Andrej nije dulje sumnjao. Djevojka ga ljubi! A on, što bi on mogao dati u zamjenu za ovo najveće bogastvo — žensko srce? Samo zahvalnost i prijateljstvo! No na što joj to?

Htio je uvjeriti samoga sebe, da ga je to otkriće ražalostilo. No znao je, da to nije istina. Ima ljudi izvanredno delikatne naravi, kod kojih nesretna ljubav izazivlje posebnu blagost i nježnost prema ženama uopće. Andrej ne bijaše poput tih ljudi. Razočaran usljed svoje ljubavi prema Tanji, postao je osvetljiv prema ženama uopće. Prvo njegovo čuvstvo sad bijaše okrutno zadovoljstvo. On je osvetio svoje poniženje! Pomisao, da ga to nije učinilo ni malo sretnijim, došla je kašnje. Sad je bio ponosan i ohol.

Morali su se vratiti u grad zajedno. Društvo se je na ulazu u grad podijelilo. Andrej i Vasili su htjeli, da djevojku otprate do kuće. No ona je odlučno otklonila: ne treba pratilaca i lako će doći do kuće sama! Ona se dapače rasrdi, kad je Andrej pokušao da ostane pri svome.

Andrej i Vasili su otišli zajedno u svoju gostionu. Tu ih je očekivalo iznenadjenje; na stolu u hodniku bilo je pismo za Andreja. Poslužnik je spavao na klupi.

Oni su ga probudili i saznali, da je dječak iz "ureda", kamo je Andrej tobože odlazio svako jutro, bio za njihove odsutnosti i donio to pismo. Na komadiću papira bilo je nekoliko ružno i pogrješno napisanih riječi, kojima se Andreja pozivlje, da sutra dodje u deset mjesto u jedanaest sati.

Pismo je moglo biti samo od Zine i bez sumnje znači, da se je nešto dogodilo. Zina ne bi, bez krajne potrebe, narušila ustanovljeni red sastajanja.

GLAVA IV.

Novi plan.

ZINA i Andrej su se imali sastati u gradskom vrtu. Pola sata prije odredjenog vremena sjedio je Andrej na klupi, u kutu jednog osamljenog drvoreda. Čim opazi kroz drveće svijetlosmedje Zinino odijelo, ustade da ju dočeka.

— Što se dogodilo? — upita on.

Ona nije odmah odgovorila. Upravo u taj čas prolazio je kraj njih neki gospodin, koji je obavljao svoju jutarnju šetnju. Išli su neko vrijeme šutke. Zinino lice bijaše ozbiljno i zamišljeno. Nešto se je u istinu desilo, no upravo što, — Andrej nije mogao da se dosjeti.

— No? — upita on, kad ih niko nije mogao čuti.

— Sve je opet propalo! — odgovori Zina, gledajući mu ravno u lice. — Tamničari su otkrili prolaz.

Andrej zastade prestravljen.

— Otkrili? — usklikne on.

— Prošle noći. No sjednimo na klupu. Reći ću vam sve.

Oni sjedoše na Zininu obljubljenu klupu, koja je bila osamljena, a u isto vrijeme dopuštala, da se iz daljine primijeti svakog prolaznika.

Mlada žena je izložila ukratko sve, što se dogodilo. Tek što je Kunicin sišao u prolaz, da iskopa zadnjih nekoliko stopa zemlje, kad je u ćeliji došlo do svadje izmedju njegovih drugova-kažnjenika. Igrali su na karte. Jedan od igrača bio je prevaren, a drugi je nožem navalio na njega i ranio ga u rame. Čuvši buku, stražari su odmah dotrčali. Kunicin je jedva dospio, da skoči u krevet i nije imao vremena, da metne dobro dasku, koja je pokrivala otvor prolaza. Jedan stražar se

je spotaknuo o okrajak stršeće daske i prolaz je odmah bio otkriven.

Andrej je pažljivo gledao Zinu kroz cijelo vrijeme, dok je govorila, no jedva da je čuo, što je rekla. Njihov plan je propao! To je sve, što mu je bilo jasno kao dan.

— To je plod našeg otezanja! — progovori on ukorno.

Bilo mu je tako teško, da nije niti mislio, kako nepravedna i surova je njegova primjedba.

— Moglo je biti još i gore, da nismo bili oprezni! — odgovori Zina spokojno. — Da su tamničari saznali o prolazu prije, kroz Cukata, postavili bi zamku i svi bi naši bili pohvatani. Sad moramo početi iznova.

— Po treći put, čini mi se! — Andrej će mrzovoljno.

— Ne, peti! Mi smo pokušali i napustili tri plana, prije nego smo ovaj počeli.

— Što ćemo sad činiti? Je li nam još što ostalo? — upita Andrej, sileći se da bude miran.

— Nešto će se već naći, nadam se. Moramo vidjeti .... Možda će nešto Boris natuknuti... Najgore je to, što nam nestaje novaca.

Nastupila je duga stanka i oboje se udubilo u svoje misli.

Zina prekine šutnju.

— Saznala sam, da je državni odvjetnik dobio nalog iz Petrograda, da pospješi Borisovu parnicu.

To joj je rekla žena jednog činovnika, koji bijaše u vezi sa sudbenim postupkom, i sad je Zina, po svom običaju, saopćila tu novost Andreju.

— Što bi iz toga moglo biti? — upita Andrej.

— Ništa osobita! Naši će morati da odgovaraju na nova pitanja; to je sve.

— A gdje se vrši ispitivanje: da li u zatvoru ili ih za to vode na drugo mjesto? — upita Andrej i jedna misao mu sine glavom.

— Ispitivanje se vrši u gradu, — odgovori Zina. — Istražno povjerenstvo drži, da je poniženje ići k uapšenicima. Radi toga njih vode pod pratnjom u sudnicu.

— Kako bi bilo, ako pokušamo da ih oslobodimo na putu? — upita Andrej, okrenuvši se licem prema Zini.

Ona ga pogleda začudjeno.

— Na ulici u velikom gradu? Posred bijelog dana? Jeste li pri pameti?

— Ja to ne predlažem kao svršen plan. To je tek misao, koja mi je došla u glavu i o kojoj bi se moglo govoriti. Da li znate, kako bi od prilike bila velika pratnja?

— Zadnji put su ih pratila četiri stražara.

— Samo četiri! To još nije tako zlo!

On sad poče ozbiljno braniti svoj plan, dokazujući, da opasnost napadaja usred bijelog dana, na otvorenoj ulici, nije tako velika, kako se to pričinja na prvi mah. Ako pokušaj bude učinjen, stvar će biti riješena ovako ili onako u pol minuta. Gomila ne bi imala vremena, da se skupi. Prolaznici bi se možda razbježali kod prvih hitaca, da ne bi došli u napast. Osim toga, lako je izabrati za napadaj koju osamljenu ulicu. Tamnica se nalazi u predgradju, a ulice su oko nje skoro puste u najprometnije doba dana.

— No vi zaboravljate na jednu važnu stvar! — prekide ga Zina. — Bit će stražara! Protiv četvorice moraju s naše strane biti stavljena bar četiri čovjeka, čak i kad bi dopustili, kako velite, da će nam nenadani napadaj pružiti neko preimućstvo nad protivnicima. S trojicom uapšenka bit će ih sedam. Bit će potrebne dvije kočije s kočijašima, da ih odvezu nekud. Pomislite samo, kakva bi to smetnja bila...

— Pa ipak, kad bi upotrebili malo snage, našli bi novaca i ljudi, — reče Andrej.

— Možda. No to bi bio pravi rat, a ne tek napadaj iznenada. To nije ono, što želimo. Kakve koristi, da oslobodimo uapšenike, ako izgubimo njihove oslobodioce?

Andrej progovori zamišljeno "da" i stane se nemirno gibati na svom mjestu. Njegov plan je jako zamršen: to bijaše jasno, bez svake dvojbe.

On nije dalje ostao pri njemu i stade pažljivo gledati u pijesak pod svojim nogama.

Probao je u svojim mislima, da tu stvar učini jednostavnijom; mogli bi ukinuti jedna kola i jednog napadača... Pa ipak je stvar jako teška...

— No što bi rekli, — upita Zina, kojoj je sinula nova misao, — ako bi naoružali uapšenike?

— To bi bilo divno! No je li moguće?

— Držim, da jeste. Nadzornik im izručuje sve; jednoć im je izručio svježanj pila i ključeva. Možda bi sad pristao, da im preda i tri mala revolvera. U svakom slučaju, ja ću se propitati.

— Da, no što je moguće brže! To će u velike olakšati čitavu stvar.

Kad su se vidjeli slijedećeg jutra, Zina javi Andreju, na njegovo veliko zadovoljstvo, da nadzornik smatra tu stvar potpuno mogućom.

Plan je u takvom obliku postao jednostavan i na idućoj sjednici organizacije bio jednoglasno odobren. Riješili su, da će sad, kad su naoružani uapšenici, biti dosta samo dva napadača i dvije kočije. Vasiliju naložiše, da kupi još jednog konja i kočiju, a Zina je imala doći u doticaj s dubravničkim revolucijonarcima, da nadju dva čovjeka: jednoga za kočijaša, a drugoga za napadača.

Novi dogadjaji prisiliše ih, da se požure sa svojim pripremama tako, da bi bili spremni na neodgodivu akciju.

Zina je saznala, da će uapšenike pozvati na preslušavanje kroz dva tjedna, ako ne i prije. U tako kratko vrijeme ne bijaše moguće pripremiti sve za novi napadaj. No s druge strane, ne treba promašiti slučaj, koji bi mogao biti i zadnji.

Da se izbjegne poteškoćama, Andrej predloži, da ne traže nove pomoćnike. Kad bi imao dobrog konja, on bi se primio, da konjaničkim napadajem razbije pratnju sam, ako bi se u isti čas priključili napadaju i sami uapšenici. Boris i oba njegova druga bijahu odlučni ljudi. Oni bi mogli imati na svojoj strani preimućstvo dvaju,

a možda i triju metaka. Ako im podje za rukom, da svladaju jednog stražara — što bi lako bilo moguće — tada bi i preimućstvo u broju bilo na njihovoj strani. Njih četvorica bi mogla da razbiju ostalu pratnju. Uloga Vasilija ostaje ista. On mora kupiti kočijaško odijelo i počistiti kočiju, da bi ljepše izgledala po danu. Sva tri uapšenika mogu bez poteškoća stati u jednu kočiju. Andrej bi se na konju lako spasio, a u slučaju potrebe priskočio Vasiliju u pomoć.

Plan bijaše vrlo riskantan. Uapšenici su ipak uapšenici! Samo Andrej bi bio slobodan, da napada. Vasili teško da bi bio od kakove koristi, jer mora voditi brigu o kočiji. No Andrej je tvrdo vjerovao u svoj plan i pošlo mu je za rukom, da istu vjeru usadi i u svoje drugove. Ono, što je najviše govorilo u prilog njegovog plana, bijaše njegova jednostavnost, a uz to i jeftinoća. Skoro sav novac, koji je skupljen za ovo poduzeće, bio je već potrošen usljed stalnog odgadjanja. Zina, koja je imala neobičan dar, da nasmaže novac, posudi pomoću Bočarova dvije tisuće rubalja od nekog plemića u Dubravniku. Petrogradski drugovi su obećali, da će povratiti taj novac nakon tri mjeseca. No to bijaše sav novac, kojim su za sada raspolagali.

Bila je potrebna najstroža ekonomija. Prema Andrejevom planu, trebali bi kupiti samo konja i sedlo, a to nije tako mnogo.

— Pa nemojte ni pomišljati na to, da mi kupite konja za utrku! — reče Andrej Zini, koja je, u svojstvu blagajnice, rado slušala ovakove riječi. — Ako bude progonitelja u kočijama, moći ću ih zaustaviti i na običnom konju. No ako se desi, da medju njima bude i koji jahač — kozak ili konjanik — tada bi sve propalo, pa imao ja konja za trku ili ne.

Popravljeni Andrejev plan bio je konačno usvojen jednoglasno. Grozničava žurba nastala je mjesto sanljivog očekivanja. Andrej i Vasili su obišli za nekoliko sati sve trgovce konja. Našli su dosta dobru, malu stepnu kobilu, male glave i ravnih ledja. Prodavač je jamčio, da je kobila priučena sedlu. Oni su otišli i povratili se

po podne sa sedlom, što ga je Vasili kupio ispod ruke. Nakon velikog pogadjanja složili se u cijeni, kupili kobilu i odveli je u svratište.

Slijedećih nekoliko dana jašio je Andrej kobilu, da joj izuči narav. Bila je prgava, dosta brza, ali ne jako jogunasta. Ovo potonje bijaše jako važno, jer će kod predstojećeg sukoba za cijelo biti izmijenjeni hici. Stajalo ga dosta truda, da svog Rosinanta, kako je u šali nazivao kobilu, priuči pucnjavi. Kad joj je na osamljenom mjestu ispalio nad uhom prvi hitac, skočila je ispod njega, kao da je pobjesnila. No kod drugog i trećeg hica kobila se je već ponašala bolje. Nakon tjedne vježbe bili su jahač i konj sasvim spremni za djelo. Hitac nad uhom izazivao je kod kobile samo drhtanje i ništa drugo. Ostalo vrijeme je Andrej posvetio proučavanju novog polja borbe i mogućih puteva uzmaka.

Zina je u to vrijeme bila silno zaposlena kod podučavanja stražara i glasonoša. Bilo ih je osam ljudi, koji su morali čitavim nizom spretnih i delikatnih postupaka dovesti na pravo mjesto i u pravom trenutku napadače i pratnju.

Vrijeme, kad su uapšenici imali biti pozvani na ispitivanje, bijaše poznato tek približno. Izbor dana i sata je zavisio potpuno od državnog odvjetnika. Za to bijaše nužno, da sve bude gotovo za onaj trenutak, kad uapšenike povedu u sudnicu.

Znak, da se čitava mašina stavi u kretanje, imao je doći iz zatvora. Prije nego povjere uapšenike paski žandara, pažljivo ih pretraže i preobuku u tamničkom uredu. Kad im bude naloženo, da sidju dolje, Klein, kojem će to biti najzgodnije, ima metnuti komadić plavog papira na ugao prozora, koji će doseći, kad se popne na stol.

Revolucijonarci su svaki dan za sjednica istražnog povjerenstva gledali, od devet sati prije podne, pa sve do tri po podne, kroz dalekozor na ovaj prozor iz jedne kuće, koja se je nalazila nasuprot tamnice. Oni su naročito radi toga iznajmili sobu u istoj kući. Čim bi se jedan umorio, drugi je zauzeo njegovo mjesto, kako ne bi ni za jedan trenutak skinuli pogled s prozora.

Čim se pojavi signal na Kleinovom prozoru, jedan od ove dvojice ima otrčati u gostionu, gdje će Vataško, u svojstvu glasonoše, sjedjeti s jednim stražarom. Potonji će dati znak svojim drugovima u drugoj gostioni, da odmah krenu na svoja mjesta. U to vrijeme će Vataško pojuriti na iznajmljenoj, naročito za to spremnoj kočiji, da obavijesti Vasilija u njegovoj gostioni. Sve — ljudi, konji i kočije — bijaše vazda spremno na skori odlazak.

Uzevši u obzir vrijeme, nužno za presvlačenje, pretraživanje i ostale formalnosti, prije nego uapšenici budu povjereni pratnji, Andrej i Vasili će imati dosta vremena, da primu Vataškovu poruku, da stignu na mjesto, gdje bi trebali čekati, prije nego uapšenici izadju iz zatvora.

Putovanje od zatvora do sudnice mora uzeti oko četrdeset minuta. Kad predje preko tamničkog trga — što će trajati dva-tri časka — pratnja ima ući u malu ulicu, skoro četvrt milje dugačku, a zatim izaći u novu ulicu, koja je križala predgradje malo istočno od tamnice. Ova ulica je bila široka i ne sasvim gotova. Dva reda nedavno posadjenih lipa protezala se na obje strane, no to ne bi smetalo kretanje kočije ili konja. Diljem čitave ulice ne bijaše policajne postaje, tek pri koncu i blizu sredine grada vidjelo se nekoliko dućana. Pratnja će biti u toj ulici oko dvanaest minuta i za to je odlučeno, da napadaj bude izveden ovdje. Odabrano mjesto bijaše četiri ili pet časaka udaljeno od ugla male ulice. Niz petorice stražara-revolucijonaraca, koji bi vidjeli jedan drugoga, imao se protegnuti od tamničkog trga do ulice, kako bi se momentalno i pomoću posebnih znakova saopćilo napadačima sve, što se dogadja na putu. Sami pak napadači treba da budu sakriveni iz vida do odlučnog trenutka.

Najbolje će biti izvesti napadaj na putu u sudnicu. No u slučaju neočekivane zapreke — ulicom bi moglo prolaziti u sudbonosnom trenutku odijeljenje vojnika ili policajaca, sprovod, svadbena povorka ili nešto slična — napadaj se ima odgoditi do povratka uapšenika u tam-

nicu . U takvom slučaju treba promijeniti front. Treba navaliti na istom mjestu, jer boljeg nije bilo diljem čitavog puta. Samo što će Andrej i Vasili morati čekati na drugom mjestu. Čitavo osoblje — stražari i ostali — imalo bi krenuti prema sudnici, da stvori novu liniju, kako bi pr matrali pratnju. Moglo bi se desiti, da krene natrag u tamnicu i drugim putem! Tada treba o tome obavijestiti Andreja. Da ne bi nastala kakova zbrka na tom mjestu, Zina je imala tu stajati i paziti, da sve bude u redu.

Ostvarenje ovog plana bijaše u najvećem stupnju teško i zamršeno. Sve bi moralo ići glatko i pravilno kao ura. Najmanja zapreka ili zakašnjenje moglo bi poremetiti sve.

Oni su u nedjelju u jutro, kad je sve bilo gotovo, učinili pravu probu, kako bi se uvjerili, da čitava mašinerija dobro radi. Ulogu uapšenika i pratnje igrali su Maša Dudorova i Bočarov, koji je iz šale metnuo na lijevo rame smotani konopac, da bi viiše izgledao kao žandar sa svojim spoletama. U odredjeno vrijeme krenuše oboje svečano od tamničkog trga prema sudnici, a za jedan sat se vraćahu, dok su stražari, kad su ih opazili, davali signale, a glasonoše i napadači su učinili sva nužna kretanja, kao da se napadaj u istinu dešava.

Uopće sve je išlo dobro. Vrijeme i daljina bijaše točno odredjena. Ljudi su izvrsno znali svoje uloge. Neke signale zamijenili su drugima, jer se opazilo, da nisu dovoljno jasni iz daljine.

Jednom riječju sve je bilo gotovo. Držalo se, da će uapšenici biti pozvani slijedeći tjedan — u ponedjeljak ili u srijedu. No kad je ponedjeljak prošao mirno, a sud nije zasjedao utorkom i četvrtkom, bilo je skoro sigurno, da će taj dan biti srijeda.

Vasili ustane prije šest sati, pregleda po stoti put svaki šaraf na kočiji, svaki čavao na potkovama konja i svaki zaponac na oklopu. Sve bijaše u potpunom redu: očišćeno i namazano kao za paradu.

Dao je veću porciju zobi konjima i marljivo ih očešao. Zatim je otišao u svoju sobu, oprao lice, počešljao se

i očetkao svoje odijelo. Čim je odbilo osam sati, probudi Andreja, koji je čvrsto spavao, jer je radio do kasno u noći.

Postavivši samovar, Vasili podje u štalu da upregne konje, kad se najednom otvore vrata i udje Zina.

Nosila je košaricu i glavu zamotala šalom, koji joj je padao čak na pleća.

Ona se je mogla tek slučajno navratiti, da bi možda dala kakav savjet. Često dobre misli dolaze u zadnji čas... Tako je Andrej tješio samoga sebe, da bi prognao zle slutnje pri njenom dolasku. No kad je mlada žena skinula šal, koji joj pokrivaše usta i obradak, i kad je Andrej opazio njeno blijedo uzrujano lice, kao da mu je srce prestalo kucati.

— Nova nesreća? — upita on.

— Ne. Čitajte ovo! — reče Zina, pruživši mu brzojav iz Petrograda, koji on na brzo pregleda.

Brzojav bijaše od Tarasa Kostrova, a bio je napisan kao obična trgovačka novost. No njegovo značenje bijaše vrlo važno. Kostrov ih je u ime odbora molio, da napadaj odgode na tri dana.

Očito je, da se u Petrogradu sprema nešto važna ova tri dana i napadaj u Dubravniku bi mogao sve pokvariti.

Andrej i Zina su imali dovoljno iskustva, da bi shvatili mogućnost tako neugodnog sudaranja dogadjaja. No znali su takodjer i to — ili bar je Andrej to znao — da bi kod sadanjeg stanja stvari morali žrtvovati svoj plan, kad bi udovoljili ovom zahtjevu.

— Kako ti se ovo dopada? — reče Andrej gorkim posmjehom, pružajući brzojav Vasiliju.

Mjesto odgovora Vasili zgužva brzojav i baci ga na stol uz otegnut zvižduk.

"A ja sam danas tako dobro namazao kočiju i očistio konje", — sine mu glavom usred tužnih misli o neuspjehu.

Andrej je htio, da se ma na kakav način oslobodi te nove zapreke.

— Prekasno je da odgadjamo našu stvar, — reče on.

— Nije! — odvrati Zina. — Kad još nije započeta, lako se dade odgoditi.

— No to bi značilo, da ju sasvim napustimo. Time bi mogli promašiti i zadnju priliku.

— Možda, — reče Zina.

— No kad je tako, — odgovori Andrej tvrdoglavo, — ja mislim, da oni nemaju pravo tražiti od nas takav ustup. Ako budu nastojali, to i mi sa svoje strane imamo potpuno pravo, da izvedemo naš plan do konca. Pomislite samo, da smo već o svemu odlučili! Na tomu radimo mjesece, sad smo gotovi, da čitavu stvar sretno privedemo koncu, i najednom, radi kakvog novog plana, možda radi čisto fantastične namisli, od nas traže, da napustimo svoju stvar, gdje se radi o životu naših drugova! Ne, to je previše! Naša stranka neće nikad ništa postići, ako se bude držala ovakove taktike!

Zina se uzruja, kao da je u tim riječima bila lična uvreda za nju.

—Ne govorite besmislice, Andreju! — usklikne ona. — Njima je vrlo dobro poznato, kako je kod nas. Zar držite, da nisu u stanju prosuditi isto tako dobro, kao i mi sami, kakve bi posljedice imalo ovo odgadjanje? Kad su nam poslali brzojav, to znači, da je njihova stvar važnija nego naša. I sami razumijete, da moramo popustiti!

To bijahu njene riječi. A njene velike sive oči, kao da su govorile: "Zašto me mučite uzalud? Zar držite, da mene ova stvar manje interesira? Ili da nisam o tome mislila mnogo i mnogo puta?"

Andrej nervozno zagrize usnicu i nije dalje govorio.

— Jesu li oni, — mislio je na uapšenike, — obaviješteni, da danas neće biti ništa?

— Nisam imala vremena, da to učinim, — odgovori Zina. — Brzojav je stigao juče u noći, nakon mog sastanka s nadzornikom. Kad ne budu ništa i nikoga vidjeli na ulici, lako će se dosjetiti, da neće biti ništa.

— Ne, to ne smije biti! Oni će jednostavno doći do zaključka, da nismo imali vremena doći na svoja mjesta i nadat će se, da će napadaj biti učinjen kod njihovog povratka. Mora ih se odmah obavijestiti. Možda će udesiti tako, da bi ih još jedan put pozvali na preslušavanje.

— To je istina, no kako da ih sada obavijestimo?

— Zašto im ne bi išli u susret na ulici? Kad nas opaze, kako idemo pješke, oni će shvatiti, da smo izašli, da ih tek vidimo i da nije moguće danas išta učiniti.

Zini se vrlo dopala ova misao. No bojala se, da ne bi stražari zapamtili Andrejevo lice i nešto naslutili, kad bi ga prepoznali drugom zgodom na konju i u drugom odijelu.

— Do vraga s takvom opreznošću! — usklikne Andrej. — Neće zapamtiti moje lice, kao ni lica stotina drugih, koje bi susreli na svom putu!

Vasili se, kao obično, složi s Andrejem i Zina popusti. Odmah zatim izadjoše na ulicu.

Kad su odmakli nekoliko stotina koraka od gostione, opazili su kola, koja su im jurila u susret. Kosmato lice Vataška pomolilo se iza ramena kočijaša, kojem je nešto govorio.

— Hej, stani! — zaviče Andrej.

Vataško skoči s kočije. On je nosio izvješće, da se je signal na Kleinovom prozoru pojavio. Uapšenici su pozvani na preslušavanje. Svi stražari bijahu na svom položaju.

— Trčite natrag i raspustite ih! — reče Zina. — Danas neće biti ništa i nije nužno, da ih opaze na ulici.

Primijetiv njegovo zabrinuto lice, ona doda:

— Nema ništa osobita; tek je odgodjeno na tri dana.

Vataško se požuri natrag, da izvrši nalog. Zina i Andrej odoše prema ulici, gdje su držali, da će se susresti s uapšenicima.

Bilo je hladno jesensko jutro, kakvo iznenadni sjeverni vjetar često donese u ovaj inače topli i vlažni kraj. Počela je padati sitna i hladna kiša, koja je svojim kosim strujama rezala ruke i lice. Što su više išli naprijed, tim je kiša bivala jača, te je činila, da prolaznici trče

ulicom, pokrivši vratove kragnima svojih kaputa. Zina otvori kišobran. Andrej nije imao kišobrana, jer je, usljed privremene profesije, pripadao klasi, koja vrlo rijetko rabi kišobran. Ali on se nije obazirao na oštrinu vremena.

— Kako je lijepo vrijeme! — progovori on s uzdahom, pokazujuć na ulicu.

Zina se nasmiješi i kimne glavom.

Vrijeme bi u istinu pogodovalo njihovom poduzeću i bila je šteta, što će promašiti takvu zgodu. Čak i najprometnije ulice bijahu skoro puste.

Kad su skrenuli u ulicu, zasadjenu lipovim drvećem, koju su mogli vidjeti s jednog kraja do drugog, oboje iznenada zadrhta.

— To su oni! — rekoše oboje prigušenim glasom, ne okrenuvši glavu.

Kroz gustu koprenu kiše vidjeli su svoje drugove, koji su im išli u susret sredinom ulice. Dva oružnika su marširala pred njima, a dva za njima. Uapšenici bijahu u sredini. Skoro ih se moglo jasno raspoznati... I oni su opazili svoje drugove.

Od trojice samo Boris je izgledao bodar i zdrav. On je išao u sredini, a vjetar se igrao s njegovom dugom kestenastom bradom. Na licu mu se opažala radost neočekivanog sastanka, a ni malo zabrinutosti o tome, što bi mogao značiti ovaj satanak? Levšin i Klein bijahu blijedi, možda usljed bolesti, a možda i zbog uzrujanosti.

Obje se drugarske grupe približavahu jedna drugoj i obje su imale izgled ravnodušnosti. Što su se više približavali, tim je bilo važnije, da zataje i najmanji znak, koji bi pokazivao, da se poznaju, pa čak i to, da jedni druge opažaju. No i jedni su i drugi osjećali, ni ne pogledav se, uzajamnu blizinu.

Zina podje polaganije. Ona i Andrej su sad išli što je moguće sporije, no razmak medju drugovima se smanjivao velikom brzinom. Da bi produljili bar na časak silnu radost i oštru bol nijemog sastanka, Zina dodje do predvorja jedne kuće, kao da se želi skloniti od kiše. Tu joj sine glavom sretna misao, koju je odmah izvršila.

Podignuv držak od kišobrana iznad glave, pogleda u Borisa i stane kucati na vratima s izgledom domaćice, koja zna da na nju čekaju, te radi toga ne želi zvoniti.

Andrej se u početku začudi, što Zina kuca na vrata tudje kuće, no odmah se dosjeti, da se u tomu nešto krije. Zina je, medjutim, brzojavljala svom mužu vijest na tamničkom jeziku, u kojem je svako slovo bilo izraženo sa nekoliko kucaja. Oboje su, Zina i Boris, probavili nekoliko godina svoje mladosti u zatvoru, te su lako razumijevali taj jezik kucanja gledanjem i sluhom, upravo, kao što iskusni telegrafisti razabiru brzojav za vrijeme njegove predaje na aparatu.

Evo što je Zina javila Borisu: 'Ishodite drugo preslušavanje''. Ona je otkucala svoju poslanicu tako brzo, da je svršila prije, nego su uapšenici prošli. Lako, skoro neopaženo klimanje glavom sa strane Borisa dade joj znati, da je razumio i da će se prema tomu ravnati.

U taj čas se vrata, na kojima je Zina kucala, otvore i služavka izadje, da upita gospodju, što želi.

Zina upita, da li je pukovnik Ivan Petrović Krutikov — prvo ime, što joj je došlo u glavu — kod kuće? Saznav, da je to dom protopopa Saharova i da tu nema nikakovog pukovnika Krutikova, Zina se ispriča za svoju pogrješku i ode.

Uapšenici su već bili daleko.

Zina i Andrej se vratiše kući u najboljem raspoloženju. Sad bijahu sigurni, da odgadjanje neće imati loših posljedica.

GLAVA V.

Okršaj.

ZINA i Boris su pisali jedno drugom istu večer. Zina je javila uapšenicima uzrok i duljinu odgadjanja. Boris je sa svoje strane obavijestio drugove, da je radio saglasno s njihovim uputama; bit će na svaki način odredjeno novo preslušavanje na idućem zasjedanju povjerenstva. A to će biti u subotu, jer prije toga nema zasjedanja.

Do petka je stvar, koja je prouzročila odlaganje, bila uspješno svršena u Petrogradu. Andrej i Vasili bijahu zadovoljni, što su poslušali Zinin savjet. Pri svem tom ju Andrej, opraštajući se s njome kod njihovog zadnjeg sastanka, upozori:

— Ako noćas stigne drugi brzojav poput onoga, bolje će biti, da nam ga ne donosite sutra. Sad ni zašto ne bi više odgodili našu stvar i vi biste nas tek uzalud uzrujavali.

— Ne trebate se bojati, — odgovori Zina, — takve stvari se ne dešavaju svaki drugi dan.

Sjedoše još jednom — i to zadnji put — na istu klupu, gdje je pred tri tjedna Andrej saznao o neuspjehu starog plana.

Oni su mislili, ali nisu govorili o sutrašnjem danu. Nisu imali o čemu govoriti. Sve bijaše gotovo, i ništa nije trebalo mijenjati. Učinili su sve, što su mogli i poprimili sve mjere opreznosti. Sad je tok dogadjaja bio izvan njihove kontrole. Uspjeh će zavisjeti od stotine slučajeva, koje treba dočekati na mjestu hrabro i spretno, no koje ne mogu proračunati niti predvidjeti.

Zina pogleda na sat.

— Vrijeme je da idem kući, — reče ona, ustavši.

— Do vidjenja! — reče Andrej, brzo stisnuvši obje ruke, koje mu je ona pružila.

Oprostiše se jednostavno i mirno, kao što su činili svaki dan. Neko bi ih mogao promatrati i oni su instinktivno izbjegavali sve, što bi bilo neobično u njihovom ponašanju, da ne bi pobudili sumnju. Sutrašnji dogadjaj je vrlo važan, i oni su vodili račun o svakoj sitnici.

Sutradan je Vasili, obučen kao kočijaš, sjedio od devet sati na vratima gostione i pažljivo promatrao ugao susjedne ulice.

U pol deset sati skrene Vataško na kolima kod ugla i proveze se kraj gostione, ne zaustavivši se. Mladi čovvjek je držao u ruci bijeli džepni rubac — signal. On ga je dapače polagano lepršao u zraku, da bi se što bolje primijetio.

To bijaše posve suvišno; no Vataško je bio jako uzrujan i mlad, a da bi radio potpunom prisutnošću duha, kako bi to učinio koji iskusniji revolucijonarac u sličnim prilikama.

Vasili poleti na drugi sprat, da obavijesti Andreja i sastane ga na stubama. Ovaj je s prozora opazio signal, te je spokojno silazio prema dvorištu, potpuno naoružan za predstojeću stvar.

Njegov konj je bio osedlan i jeo kod jasala. On mu metne uzdu u usta i stegne kolane. U to Vasili okrene kola prema vratima i skočiv na sjedalo, brzo odjuri. Jednim skokom nadje se Andrej na sedlu i ode za Vasiljevim kolima.

Kad su izlazili, oprostiše se na vratima brzim kimanjem glave, ni ne pogledavši jedan drugoga. Nisu bili sigurni, da li će se ikad više vidjeti. No obojica su u taj čas bila preveć zaposlena. Oni odoše protivnim pravcima, jer su imali stajati na raznim mjestima, prije nego će se sjediniti za zajedničko djelovanje.

Za deset minuta Andrej dojaši do malog osamljenog trga, što je nekad služio kao sajmište, nedaleko od kobne ulice, koja je vodila u grad. Vataško je u svojstvu njegovog naročitog stražara već bio tamo. On je bio otpustio svog kočijaša, te se izgubio u uskom krivom so-

kaku, što je spajao trg s ulicom. Stojeći na sredini sokaka, Vataško je mogao vidjeti obadva kraja ulice, a i njega su mogli vidjeti. Tako je bio u stanju, da predaje Andreju sve signale s ulice.

Došav do sokaka, Andrej opazi svog stražara, koji mu je davao znak, — da uapšenici još nisu izašli iz tamnice. Vasili, kojeg Andrej nije vidio, bijaše već na svom položaju na drugom kraju sokaka. On je primao signale od cijelog niza stražara, što su bili postavljeni pravcem tamničkog trga.

Andrej sidje s konja i povede ga za uzdu, kao da ga je šetao. Nepomičan jahač u sredini trga mogao bi svratiti na se pozornost. Bio je obučen u kratki narodni kaftan, ispod kojeg se lako moglo sakriti oružje. Prošav kraj sokaka, što je vodio prema ulici, vidio je Vataška na svom položaju. Pusteni šešir bijaše mu na glavi, što je značilo, da su uapšenici još uvijek iza tamničkih zidina. No u isti mah Vataško skine šešir i ostane gologlav, kao da odstranjuje slamku sa šešira. Andrejevo srce staje jako udarati; uapšenici su bili izvan tamnice i već mu išli u susret.

Medjutim on se još nije popeo na konja. Držeći ga za uzdu, spokojno je koracao naprijed: čekao je na drugi, i to najvažniji signal.

Uapšenici su imali biti naoružani malim revolverima prema obećanju nadzornika. No pošto su uznike pretraživali prije nego izadju iz tamnice, bilo ih je vrlo teško naoružati. Nadzornik je rekao, da će metnuti oružje u njihove gornje kapute, koje bi im sam bacio na pleća, nakon što budu izvršene sve formalnosti.

Sve je zavisjelo od uspjeha ove lukavštine. Uznici su, prolazeći kraj prvog stražara, imali dati znak, da li su naoružani ili ne. Od toga je zavisjelo, da li da se napadaj učini danas.

Vataško, koji je do sada igrao ulogu besposličara, razgledavajući slike u izlogu jednog dućana, kao da je sasvim zaboravio svoju ulogu. On je stajao raširenih nogu na sredini sokaka i skoro bez daha promatrao Vasi-

ljeve kretnje. Čim je dobio očekivani signal, on se brzo okrene i potrči, da javi Andreju tu dobru vijest.

Njegov posao kao glasonoše bijaše time svršen. Nije više trebao čekati na druge signale, jer je Vasili brzo otišao naprijed, da bi bio na samom mjestu predstojećeg okršaja. Trebao je doći tamo ranije, tako da bi ga uznici vidjeli na položaju.

No Andrej se je morao gibati čitavo vrijeme, da bi dočekao uznike i pratnju na unaprijed odredjenom mjestu. Sad je još rano, da se pojavi na ulici. Trebalo je pričekati još kojih pet ili šest minuta. On opkoli mali trg još jednom, držeći konja za uzdu i nastojeći, da ide običnim korakom.

Vataško je koracao uporedo s njim po pločniku.

— Držite se ulaza u sokak i ne uzrujavajte se! — ponovi Andrej svoje zadnje upute. — Ako se ništa ne dogodi, požurite se i javite Zini. Da li ste zapamtili mjesto, gdje će ona čekati? Na bulevardu, treća klupa od ulaza.

— Da, pamtim dobro.

Ove riječi su se ticale slučaja, ako bi čitava stvar bila odgodjena do povratka uznika iz suda. No Andrej se je čvrsto nadao, da do takvog nepoželjnog odgadjanja neće doći.

— Sad je vrijeme! — reče on.

On brzo skoči na sedlo, dok je Vataško držao konja za uzdu.

— Zbogom! — reče mladić. — Uspjeh zavisi od vas.

— I od moga Rossinanta! — reče Andrej, smiješeći se i potapkav konja po vratu.

Kimnuv ljubezno glavom, odjaši kasom prema sokaku, gdje je prije stajao Vataško.

Kad je došao do ulice, zaustavi konja i pogleda pred sobom. Ulica bijaše sasvim neopasna. No oči mu je kao magnet privukla mala kolona, koja je u velikoj daljini izgledala kao nepomična, prem se je približavala pravilnim vojničkim korakom.

"To su oni, bez svake dvojbe!" — reče Andrej u

sebi. — "Ma štogod se desilo, današnji dan neće proći uzalud."

Svojim dalekovidnim očima mogao je raspoznati svu trojicu uznika. On primijeti, da je Boris u kratkom kaputu. Možda nije naoružan! To bijaše neugodno. No Levšin i Klein bili su obučeni kako treba, — znači naoružani su. Dakle — to je dovoljno. Očito su i sami uznici tako mislili, jer inače ne bi dali signal, da su naoružani.

Andrej opazi na lijevoj strani ulice Vasiljevu kočiju, a na sjedalu samog Vasilija. Mogao je vidjeti njegova široka i sagnuta ledja, u plavom kočijaškom kaftanu i u svijetlom šeširu. Izgledao je upravo kao umoran kočijaš, koji lijeno čeka na putnike.

Duž čitave ulice ne bijaše nijednog fijakera. Dužnost stražara, što su se oslobodili svojih položaja, bijaše, da spriječe zaustavljanje kočijaša, kako se žandari ne bi poslužili kočijama u svrhu potjere. Oni su iznajmili svaki fijaker, odvezli se na udaljeno mjesto i vraćali se na bulevard k Zini po daljne upute.

Andrejev konj je išao običnim korakom, i obje stranke se polako približavahu jedna drugoj. Ulica je bila skoro pusta: tek tu i tamo se vidio po koji prolaznik. No veseli život tekao je kao obično ovog jasnog sunčanog jutra. Debela žena s visoko privezanom pregačom tjerala je kolica i napunjala zrak gromkim hvalama o svojim jabukama i slatkišima. Dva zamazana dječaka gledala su ushićeno na sablažnjiva kolica i čudila se odraslim ljudima, koji mogu činiti sve što hoće, a prolaze mimo tako ravnodušno. Prozori na kućama bijahu otvoreni. Odanle su se pomaljala vesela lica ljudi, koji su uživali u prekrasnom vremenu. S jednog balkona čuo se gromki govor i smijeh.

Andreju se pričini neobična i čudnovata ova nevina bezbrižnost ulice, koja će za nekoliko minuta postati pozornica žestoke borbe, meteža i krvoprolića.

Napadaj se imao izvršiti oko šezdeset nogu iza Vasiljeva fijakera, da bi tako bio otvoren put bijegu. U

trenutku, kad uznici prvi put ispale, morao je Andrej biti iza pratnje.

Zatim se je imao iznenada okrenuti kod prvog hica i navaliti otraga na žandare za njihovog hrvanja s uznicima. On prema tome udesi svoj hod tako, da bi prošao mimo pratnje nedaleko od Vasiljevog fijakera. Lakim pritiskom noge okrene poslušnog konja prostoru izmedju pratnje i fijakera. Na uapšenike nije gledao, a nisu ni oni na njega. Oni su ali uzrujano promatrali jedan drugoga. Levšin bijaše najbliže. Andrej skoro fizički osjeti njegov željni pitajući pogled i jedva primjetljivo kimne glavom u znak odobrenja. To bijaše nešto kao pozdrav sa strane Andreja, koji nije mislio ništa osobita. No uzbudjeni uznik je to shvatio kao signal. U taj mah Andrej opazi, kako je on izvadio revolver iz džepa i naperio ga prema žandaru, što je išao za njim. Začuje se hitac, a zatim užasno proklinjanje i za jedan čas se sve izgubi u oblaku dima, tako da Andrej nije mogao ništa vidjeti.

Borba je počela. Andrej okrene konja, izvadi revolver i stane čekati, držeći prst kod oroza. Kroz rasplinjujući se dim je vidio, kako se je žandar, koji ne bijaše ranjen, bacio na svog napadača i ulovio ga za grkljan. U isti mah zadimi revolver u Andrejevoj ruci i žandar se sruši na zemlju. Nastade neopisiva smutnja.

Vika žandara, vrisak žena i krika prolaznika, koji su bježali na sve strane, udaranje brzo zatvarajućih se prozora: sve se to pomiješalo sa zvucima čestih i nasumce ispaljenih hitaca.

Opaziv, da se sve dogadja vrlo blizu njegove kočije, Vasili potjera malo naprijed, te se zaustavi na jedno dvadeset nogu daljine. S uzdama u jednoj ruci, a u drugoj s revolverom, on je promatrao borbu na ulici, bijesno okrećući glavu na lijevo i na desno, dok su mu se male oči blistale kao u divljeg vepra. Oslobodiv se svog neprijatelja, Ievćin pohrči prema kočiji i sretno skoči unutra. Klein se spremao da isto učini. No stražmeštar, visok i snažan čovjek, koji se nalazio otraga, uspije da ga uhvati za ruku i da mu otme revolver. Andrej mu po-

trči u pomoć. Stražmeštar ispali u njega, no promaši, jer ga je okolo vukao Klein, kojeg je on još uvijek držao. Za čas skoči Andrej na stražmeštra i, brzo potjerav konja, za malo da ga nije pogazio.

Prisiljen da se brani od konjskih kopita, stražmeštar pusti Kleina, koji je odmah potrčao prema kočiji. Stražmeštar skoči na desno s namjerom, da okrene Andrejevog konja i da opet ulovi uznika, no Andrej potjera konja brzo kao munja i stane medju njih.

— Jako se žurite, moj dragi! — reče on, naperiv u njega svoj revolver.

Dva hica su ispaljena u jedan mah. Andrej pogodi stražmeštra u ruku, on se nemoćno sruši i ispusti revolver. Stražmeštrovo tane probije skut Andrejevog kaftana, ali ga nije ranilo. Ono je, medjutim, pogodilo Vasiljevog konja, koji najednom skoči i kao strijela poleti naprijed, usuprot svih napora kočijaša, da ga zaustavi. Levšin i Klein bijahu spašeni. Boris ostade u neprijateljskim rukama! No i dvojica od pratnje već nisu mogla da se tuku. Sad su bila dvojica protiv dvojice. Boris je mogao pobjeći na hrptu konja.

"Još jedan napor i pobjeda je naša!" — reče Andrej veselo u sebi i spremi se na novi napadaj.

Boris bijaše udaljen od njega nekoliko nogu, boreći se hrabro sa dvojicom žandara, koji su kušali da ga svežu uzicama svojih epoleta. On pobjegne od njih i budući nenaoružan, kanio se je nekako sakriti u gunguli, ako mu ne bi pošlo za rukom da dodje do Vasiljeve kočije. No žandari su ga stigli i sad se nalazio u vrlo kritičnom položaju.

— Drži se, druže! — dovikne mu Andrej. — Odmah ću doći k tebi.

On potrči u pomoć Borisu. No tu učini veliku pogrješku. Andrej biijaše dobar strijelac i morao se time koristiti. No čim je vidio, kako ridji žandar veže Borisove ruke, zaboravi na sve i brzo potjera konja prema njima. Stražmeštar, makar ranjen, nije posve izgubio snagu i potrči u pomoć svojim drugovima. Andrej navali na njega i skoro ponese grudima konja njegovo teško

tijelo, koje udari kao živi malj ridjobradog žandara. Ovaj se sruši, no povuče za sobom i Borisa; a konj je instinktivno potrčao naprijed sa svojim jahačem.

Tako je promašeno nekoliko skupocjenih trenutaka i sad su se prilike brzo okrenule protiv Andreja. Kad je povratio konja naprijed opazi Borisa, koji je stajao nepomično izmedju žandara. Nije se više borio. Lice mu bijaše iskrivljeno od gnjeva, a oči uperene u nešto prijeteće u daljini.

— Spašavaj se! Policija! — zaviče on glasom, koji Andrej, kako mu se činilo, ne bi mogao zaboraviti, dok je živ.

On pogleda natrag i proklestvo očajanja istrgne se iz njegovih grudiju. Dva policaja, čuvši pucnjavu, trčala su ulicom. Treći tek što je iskočio malo dalje na ulicu.

Boris je propao!...

No oni su još daleko; mogao bi učiniti još jedan pokušaj. Gnjevom i očajanjem u duši, Andrej potrči stisnutih zubi prema žandarima u ludoj nadi, da postrijelja svu trojicu prije nego stigne policija. No preveć se je žurio. Pucao je bez ciljanja ni ne pomišljajući na to, da bi tako mogao pogoditi samog Borisa. Pa što ako ga i ubije? Bolje je, da ga ustrijeli njegov drug, nego da ga zadavi krvnik! Četiri Andrejeva hica promašila su najsramotnije, no njega jedan žandar lako rani u nogu. Andrej bijesno baci na zemlju prazni revolver te izvadi drugi, koji je imao u pričuvi.

— Bježi! Uhvatit će te! — začuje se iz dima Borisov glas, stroži nego prije.

Dva policaja su već došla k Andreju. Jedan ga primi za skut s namjerom, da ga skine s konja. Andrej se okrene na sedlu i tako ga udari po glavi svojim teškim revolverom, da se je stao valjati po zemlji. No nije bilo više nade: bitka bijaše izgubljena. On bocne konja, sabere uzdu, da se niko ne bi mogao uhvatiti za nju i brzo pobjegne. Nekoliko oprosnih taneta zviždalo mu je kraj ušesa. Za sobom je čuo bijesnu viku žandara...

No teško onome, koji bi pokušao da ga zaustavi u ovaj čas! Srećom, niko to nije učinio. Kobila, koja je, čini se, isto kao i on htjela da se odstrani od tog neugodnog mjesta, nosila ga je brzinom, koja je služila na čast njenoj odanosti. Za pol minuta bio je već na kraju ulice i pred njim se prostiralo otvoreno polje. No nije odjašio tamo, već skrene lijevo i nestane ga u labirintu malih ulica starog radničkog predgradja. Tu je potjerao sporije, okrenuo nekoliko puta lijevo i desno, tako da bi smeo svoje progonitelje, kad budu ispitivali, kojim je pravcem otišao. Napokon izabere uski tamni prolaz, gdje se vidjelo samo dvoje male djece, i odanle izadje na otvorenu cestu po mekom netaracanom putu.

Na jugoistočnim vratima opazi policaja, koji je gledao u njega, kad je prolazio.

Andrej skrene ulicom, što je vodila u grad, jer je dobro znao, da će policaj javiti o tome, u slučaju da ga budu ispitivali. Prošav nekoliko ulica, — skrene na desno, izjaši na otvoreno polje i nastavi svoj prijašnji put.

Kad opazi drvene križeve starog groblja, zaustavi konja. Tu je svršilo njegovo putovanje. Nije trebao ići dalje. Sad je već bio na protivnom kraju grada, tri milje daleko od mjesta okršaja. Policiji bi trebalo bar dva sata, da mu udje u trag. On je zaista bio izvan svake opasnosti, no ipak nije smio gubiti vremena.

Ogledav se naokolo, da li ga ko vidi, Andrej sidje s konja, povede ga za sobom i spusti se u duboku jarugu starog groblja.

Tu se prvi put sjeti na svoju ranu. Bila je malena, jednostavna ogrebotina, koja mu nije smetala, da se kreće. No krv, što je curila iz nje, mora biti nekako zaustavljena, jer bi mogla poslužiti kao kazalo njegovim progoniteljima. On nekako zaveže ranu. Zatim odriješi malu torbu, koja se nalazila iza sedla. U njoj bijaše vojnička kapa i veliki vojnički kaput iz tanke sive materije, kakove nose siromašni otpušteni oficiri. Metnuv svoj vlastiti šešir u džep, Andrej se preobuče i poprimi sasma drugi izgled. Kobilu je morao ostaviti na mjestu, kao žalosni spomen policiji. U svojstvu neodgovornog bića, ni-

je se trebalo bojati, da će ju kazniti radi sudjelovanja u političkom zločinu. Dapače mu sine glavom, da ostavi bilješku u tom smislu, kad je skidao uzdu i sedlo.

No nije mu bilo do šale! Sad, kad je uzbudjenje, izazvano opasnošću, prošlo, pomisli na jadni uspjeh njihovih napora.

"Kakva nesreća! Kako strašan udarac za Zinu!" — ponavljao je gorko u sebi.

On napusti groblje i tužnim srcem udje u grad, uputiv se prema novom stanu, koji je pripremio Vasili.

GLAVA VI.

Vasili u neprilici.

BORAVIŠTE, gdje se je sakrio Andrej, nalazilo se u sredini grada. Dva tjedna prije okršaja iznajmio je tamo Vasili sobu s pokućstvom. Bijaše nužno, da bi stanodavka, kad bi slučajno raspitivali, rekla, da je njen stanar Onisim Pavljuk — kako se je Vasili tada zvao — živio kod nje više dana prije sukoba s policijom. Zapravo Vasili je imao još jedan razlog, da unaprijed osigura novi stan: tražio je mjesto, gdje bi mogao sakriti što više stvari, koje su se mogle prenijeti iz svratišta. Ako to ne bude učinio na vrijeme, — mislio je, — sve će propasti u gostioni, koju su, naravno, imali napustiti odmah nakon pokušaja. No te lične razloge čuvao je Vasili samo za sebe, kako ne bi davao povoda svojim drugovima, da mu se rugaju.

Pošto Vasili bijaše slobodan svaku večer, nije ga mrzilo, da se svaki dan prošeće po nekoliko milja i da istodobno živi u dva stana. Kad je padao suton, dolazio je svaki dan u svoj novi stan sa svežnjem pod rukom, rekavši, da se vraća s posla. Oko pola noći, kad su svi spavali, izašao je, ostaviv u neredu svoju postelju, kako bi stanodavka pomislila, da je spavao i izašao rano u jutro.

Vasili nagovori Andreja, da dodje u novi stan nekoliko dana prije okršaja, da bi na taj način učinio to mjesto posve neopasnim. On je prestavio svog druga stanodavci kao svog stanara, kojem je iznajmio polovicu sobe sa hranom. Andrej je imao igrati ulogu pisara, koji često obavlja neke poslove kod kuće. Tako je Andrej mogao nakon okršaja ostati kod kuće cijeli dan, a da ne bi pobudio sumnju. Bilo bi opasno, da prvih nekoliko

dana izlazi na ulicu. Grad je bio prevrnut od jednog kraja do drugog. Žandari su, kako se činilo, više voljeli da ulove njega, nego li pobjegle uznike, prema kojima nisu osjećali nikakovu ličnu mržnju. Najpodrobniji i najtočniji opis njegovog stasa, lica, kose, očiju i t. d. dobilo je na stotine špijuna i policaja, koji su ga imali tražiti po cijelom gradu. Osim toga, žandarima je pošlo za rukom, možda usljed neopreznosti kojeg neiskusnog druga, da otkriju pravo ime Andrejevo. To je, dakako, ulilo više ulja u vatru. On je imao više starih računa s policijom, na što su se žandari sada sjetili.

Vasiljev položaj bijaše daleko udobniji. Prem je u naredbi stajalo, da treba uloviti i kočijaša, no špijuni i agenti nisu zapravo znali, koga da hvataju. Žandari u pratnji su obratili najviše pažnje na Andreja, tako da nisu ni primijetili lice njegovog druga. Opis, koji su žandari davali o Vasiliju, nije se slagao sa svjedočanstvom konjušara i slugu svratišta, gdje su našli njegovu kočiju. Tako je policija došla do zaključka, da su čovjek, što je nadgledavao konje u svratištu, i kočijaš, koji je tjerao fijaker kod okršaja, dvije različne osobe.

Vasili je, na taj način, bio u Dubravniku tako siguran kao i prije. On je slobodno izlazio na ulicu. Vršio je sve poruke, kupovao hranu, donosio Andreju novine i vijesti od drugova. On je sve primao od Ane Vulić, s kojom se sastajao svaki drugi dan u gradskom vrtu. Činio je sve, što je mogao, da svog druga rastrese, da mu razbije tugu, koja je očito mučila Andreja, prem nije ništa o tome govorio.

Tjedan, što ga je Andrej sproveo u novom skrovištu nakon okršaja, bijaše zaista jedan od najtužnijih u njegovom životu. Pomisao, da su dva druga istrgnuta iz neprijateljskih pandža, nije ga ni malo tješila, kad je Boris izgubljen. Levšin i Klein bijahu drugovi, radi kojih ne bi ni časak kolebao udariti na neprijatelja i dapače riskirati svoj život. Da se je radilo samo o njima, on bi sad bio potpuno sretan. No gubitak Borisa je pokvario sve. I kako drukčije da gleda na pokušaj, ako ne kao na neuspjeh!

Nije ga najviše mučilo samo sažaljenje prema Borisu. Ovaj čas nije Andrej mnogo mislio na udes, koji čeka Borisa. Srce mu je paralo sažaljenje prema samome sebi, što nije oslobodio Borisa, a takodjer i sućut prema Zini. A sve to bijaše pomiješano s nekim stidom radi osujećenih nada i prouzročene joj boli. Da nije učinio nekoliko pogrješaka, sve bi svršilo drukčije. Boris bi sada bio sa Zinom, a nakon dobrovoljnog zatvora i on bi otišao k njima...

Slika bijaše tako privlačiva, tako živa i do nedavno tako moguća, da se je teškom mukom suzdržavao, a da ne krikne od bijesa pri pomisli, da je to — prazna sanja, okrutna igra fantazije.

On nije ni na čas dopuštao, da bi trebalo napustiti svaku pomisao na oslobodjenje Borisa. Novi pokušaj mora biti učinjen. Sad će biti stavljena još jedna optužba protiv Borisa: pokušaj bijega. Oblasti će nastojati da pronadju, kako je plan bio zasnovan. To će poslužiti kao uzrok novom odgadjanju, koje se mora iskoristiti u svrhu izbavljenja. Andrej stvori u svojim mislima dva-tri plana. No sve to bijaše neodredjeno — prije kule u zraku, nego istinski nacrti. Medjutim, zadnji dogadjaji gorjeli su u njegovoj duši. Zašto je tako glupo kimnuo glavom Levšinu, što je ovome dalo povoda, da ispali prije vremena, ne davši Kleinu priliku, da se pripremi? Zašto je izgubio glavu, kad je opazio, kako se Boris hrva sa žandarima? Da je samo malo zadržao konja ili dapače, da je navalio sa strane, bio bi pogazio jednog stražara, mjesto što je bacio Borisa na zemlju. Andrej je izmišljao stotine novih kombinacija, i sve mu se pričinjale bolje od onoga, što je u istinu učinio. Nije kod toga ni pomišljao na to, da bi i te kombinacije mogle svršiti neuspjehom. Opažao je tek jednu stranu stvari. Uspjeh mu se činio tako lak, jednostavan i naravan, da mu je gorka zbilja, kojoj se je vraćao nakon dnevnih sanja, izgledala kao nešto užasna i nevjerojatna.

Mračno Andrejevo raspoloženje raslo je svakim danom u njegovoj privremenoj samoći. To je Vasilija silno ogorčavalo. On je učinio nekoliko neuspjelih pokušaja,

da ga razveseli. No kao čovjek bojažljiv i neodlučan, ne naučen, da djeluje na druge, nije vjerovao u svoju snagu i bojao se, da ne bi Andreja više rastužio, mjesto da ga utješi.

On mudro odluči, da ga pusti u miru. Već će oživvjeti, kad mu bude moguće, da se slobodno kreće medju svojim drugovima i da sudjeluje u zajedničkom radu. Neće dugo čekati. Paroksizam policajske gorljivosti već se je znatno stažio. Kad nije ulovila nikoga, policija je došla do zaključka, da su svi učesnici u pokušaju već otputovali iz grada. Došlo je vrijeme, kad je Andrej mogao donekle oslabiti svoj dobrovoljni zatvor i pokazivati se na ulici bez osobite opasnosti.

Vasili je sve to saopćio svom drugu i ovaj se nekako rastrešeno složi s njim, no kao da mu se nije žurilo iskoristiti povoljne prilike.

— Danas je rasvjeta i vatromet u gradu, — doda Vasili. — Vulićeva bi htjela to pogledati i reče, da će ona doći po tebe.

Andrej tek slegne ramenima i primijeti, da ga ni rasvjeta ni vatromet ni malo ne zanima.

— Ja ću radje čuvati stan, no ne nalazim razloga, zašto bi se ti lišio tog nevinog užitka, — nastavi Andrej. — Idi, pak ćeš mi reći, što sam izgubio, kad sam ostao kod kuće.

To se nije dopalo Vasiliju.

— Ja ne mogu poći s Anom, — odgovori on, — jer se noćas moram sastati sa Zinom.

On izadje odmah, prem je znao, da će doći na mjesto sastanka bar jedan sat ranije, nego je bilo uglavljeno. U to vrijeme će doći Vulićeva, i on pomisli, da je bolje pustiti ih na samo. Nadao se, da će mlada djevojka rastjerati mračno raspoloženje Andreja.

Vasiljeva dobrućudnost i skromnost bijaše, bez sumnje, najbolji savjetnik u ovom slučaju. Žensko prijateljstvo je najbolji liječnik, kad nastupi kakova moralna bolest poput one, što je sada mučila Andreja. Čovjek nikad ne otkriva svoje srčane rane drugom čovjeku tako, kao što bi to učinio pred ženom.

Nakon otkrića na izletu Andrej nije tražio društvo Ane Vulić, no nije ga ni izbjegavao. Oboje bijahu zaokupljeni ozbiljnim poslovima, a da ni se bavili svojim ličnim osjećajima. Djevojka bi se dapače uvrijedila, kad bi se on ponašao drukčije. Oni su se vidjeli često i postali bliski prijatelji.

Kad je mlada djevojka došla i javila mu dnevne novosti, Andrej prvi stane govoriti o tuzi, što ga je mučila.

— Vidite, Anko, — reče on, —kako ste se prevarili, kad ste mi prorekli uspjeh one večeri!

Smjerao je na riječi, izgovorene u šumi na izletu sestara Dudorovih.

—Ne može se reći, da sam se posve prevarila, — odgovori djevojka. — No kako je vaša rana? Vasili veli, da nije ništa, no vi izgledate jako bolesni?

Mahnuv nemarno rukom, Andrej reče, da o rani ne vrijedi ni govoriti. On bi bio veseo poput ševe, sa tucetom ovakovih rana, da je stvar svršila kako treba.

Sad je počeo govoriti o tome, što ga muči, tonom, kojim nikad ne bi govorio s Vasilijem. Nije pred njome zatajio ni svoje sažaljenje ni gorku optužbu protiv samoga sebe.

Vrući i jaki djevojčini prosvjedi ne promijeniše njegovo mišljenje. No bilo mu je nekako ugodno, što ona tako misli, prem nije imala pravo.

— Jesu li bjegunci još uvijek u vašoj kući? — upita on.

— Ne! Sinoć su otputovali u Odesu. Na ulici nema ništa neobična. Ne trebate više biti kod kuće, jer bi mogli pobuditi sumnju.

Ona ga pozove, da vide rasvjetu, i na njeno veliko veselje, on pristane.

— Zaboravila sam, da vam izručim jednu vijest od Zine, — reče Vulićeva, primivši Andreja ispod ruke, kad su izašli na ulicu. — Vaši petrogradski drugovi pišu, da je Žorž predložio za članicu vama poznatu djevojku. Žorž pita, da li ćete vi i Zina glasati za nju?

— Kako se zove djevojka? — upita Andrej i lice mu se iznenada pokrije rumenilom.

Znao je vrlo dobro, ko je ta djevojka. Bila je samo jedna djevojka, koju su njih troje poznavali i koju bi Žorž mogao predložiti za članicu.

— Tanja Repina, — odgovori Vulićeva, pogledav sumnjivo u njega.

— Ah, Repina! I Žorž ju predlaže? — reče Andrej, zbunjen sve više i više.

Djevojčina ruka, koja se je opirala na njega, zadrhće, zatim postane tvrda, kao da se je ukočila.

— Ko je Tanja Repina? — upita ona prigušenim glasom.

— Naša prijateljica; kći odvjetnika Repina, — odgovori Andrej, gledajući ravno pred sebe.

Mala ruka se stisne uzrujano i djevojka se polagano odstrani, kao da bi ga htjela bolje promotriti.

— Prijateljica, velite?

— Da, prijateljica, — odgovori Andrej i pogledi im se susretoše.

Ankino lice potamni. Blistave oči poprimiše izražaj neprijateljstva, gotovo mržnje.

— Zar ne, da ju ljubite? — skoro krikne ona i odbaci mu ruku od sebe.

Andrej se gnjevno okrene prema njoj. Kakvo pravo, — mislio je, — ima ta djevojka da se pača u tajne, koje on nikome nije otkrio? Za čas se njihovi pogledi križali poput dvaju blistavih mačeva u dvoboju. No Andrej, koji je prvi imao nanijeti udarac, okrene glavu.

Učinili su nekoliko koračaja šutke. Kad je opet pogledao u nju, lice mu više ne bijaše srdito, nego tužno.

— Dakle... da, ja ju ljubim! — reče on. — Jeste li sada zadovoljni?

— A ona... da li ona vas ljubi? — prošapće djevojka i obori glavu.

— Ne, ona me ne ljubi, ako želite znati!

Djevojka obori glavu još niže i stane odstranjivati kišobranom nešto sa vrha svoje sjajne cipele.

— No zašto? — upita ona, uspravivši se.

U glasu joj bijaše tako naivno odavajuće začudjenje, da se Andrej nasmije.

— Teško da bi to vas zanimalo! — reče on meko. — No jedno želim da znate i zapamtite, Anko, — nastavi on; — a to je: da ni živoj duši nisam rekao ono, što vi znate sada.

— Dapače ni njoj?

— Ona je posljednja, kojoj bi to rekao... No ne govorimo više o tome. Niste me izveli van radi ispitivanja već radi zabave, i kod toga morate ostati...

— Da, naravno! — usklikne djevojka radosno, primivši ga opet za ruku i okrenuv prema njemu smiješeće se lice. — Samo kad bih bila u stanju!... — nastavi ona sniženim glasom.

— Recite Zini: ja glasam da bude primljena, — reče Andrej poslovnim tonom.

Jedva su se izgubili iz vidika, kad se vrati kući Vasili. Bio je veseo, što nije zatekao Andreja. On je naročito natuknuo o rasvjeti i bio siguran, da će šetnja koristiti Andreju. Vulićeva će bolje nego iko drugi biti u stanju, da ga rastrese. To reče Vasili sa nekim nutarnjim zadovoljstvom, ne posve lišen osjećaja zavisti. On si je tako živo zamišljao užitak, što bi ga proživio, kad bi bio na Andrejevom mjestu!

Pod nezgrapnom i grubom Vasiljevom spoljašnošću sakrivalo se veoma nježno srce. On se je nekoliko puta zaljubljivao, no vazda je nekako odabirao beznadnu, mučaljivu vrst ljubavi, jer je mislio na žene, na čiju uzajamnost ne bi mogao ni malo računati. Lena ga je privlačila svojom hladnom nepristupačnošću. Čak i sad joj bijaše vjeran u dubini svoga srca! No u zadnje vrijeme je otkrio, da bi Anu Vulić mogao zavoljeti isto tako beznadno, kao i Lenu. Nije, dakako, bio zaljubljen u nju, no bilo mu je ugodno, da o njoj mašta i da joj čini neke male usluge, koje ona nije nikad primjećivala.

Sad se je podao prijatnom očekivanju njenog povratka. Možda će se svratiti, — mislio je, — i popiti čašu čaja nakon duge šetnje. Sjedeći za stolom, Vasili je

čekao i sanjarski slušao meki glas samovara, koji je pripremio za svoje drugove. U taj čas začuje lupanje vanjskih vratiju, a zatim i korake, koji su se približavali k njegovoj sobi. On ustane i otvori vrata. No mjesto onih, koje očekivaše, nadje se licem u lice s policijom.

''Eto ti!'' — pomisli začudjeno Vasili. — ''Bit će, da je radi moje proklete putnice!''...

On je uistinu pogodio.

Vasili je imao vrlo čudnovatu glavu. Kad je što radio, a da nije unaprijed mislio ni časak, pokazivao je neobičnu sposobnost i duboku dosjetljivost, dapače u najtežim prilikama. No kad je htio da bude osobito spretan, kad bi stao dublje razmišljavati o nečemu, često se je dogadjalo, da mu ''um buni razum'', kako vele Rusi, i tada bi on činio najveće i najsmješnije pogrješke.

Upravo takvu pogrješku je učinio, kad se je doselio u sadanji svoj stan. Nije mu se posve dopala kriva putnica, koju su mu dali drugovi u Dubravniku. Tu je stajalo, da se daje pravo izmišljenom Onisimu Pavljuku, koji je svršio nauke u srednjoj školi, da stupi u viši školski zavod. Ta to bijaše putnica za gospodina! No Vasili je oštroumno namislio igrati ulogu običnog zanatlije ili malog trgovca. Nakon što se je posavjetovao sa svojom višom mudrošću, odluči da popravi putnicu i da je poboljša pomoću malog struganja... Vasili bijaše veliki majstor, da ''liječi'' putnice, kao što je uopće mogao obavljati sve ručne poslove. On obriše nepoželjnu riječ ''viši'' i mjesto toga metne skromniju riječ ''niži''. upravo istim rukopisom, kojim bijaše napisana čitava putnica. Operacija je uspjela na potpuno njegovo zadovoljstvo.

Kad je obavijestio Andreja o svom junaštvu, ovaj se grohotom nasmije. Putnica je tim popravkom bila posve pokvarena! Zar nije prava besmislica, da čovjek iz srednje škole ima pravo stupiti u niži školski zavod?

Vasilija silno iznenadi ova primjedba, što mu ranije nije došlo u glavu. No drugovi su se tješili time, što je stvar gotova i što nema pomoći. Putnica je već bila predana na policiju. Postojala je još jedna nada: da poli-

cija to neće primijetiti, jer se tamo nikada ne čitaju gomile putnica, što dolaze na registriranje. Oni se obično ograničuju time, da pregledaju pečat, potpis i vanjski oblik.

— Ako dapače slučajno pročitaju, — reče Andrej, smiješeći se, — oni će uzeti tvoj popravak za pogrješku, jer čovjek kod zdrave pameti ne bi tako naročito metnuo, osobito u lažnoj putnici.

Dogodilo se upravo tako, kako je prorekao Andrej. Kvartalni (nadzornik policije) je pročitao neobično mjesto. No pošto je isprava drukčije bila sasvim dobra, pošto je dapače nosila znakove upisivanja nekoliko drugih policajnih ureda, on odluči, da nije vrijedno radi toga hapsiti čovjeka. Tako je ubilježio putnicu i metnuo je na stranu s namjerom, da je prvom zgodom odnese vlasniku, da stvar izvidi i poduzme daljne korake, ako bude nužno.

Dolazak policije iznenadi, no ne zbuni Vasilija. On je slobodno odgovarao na sva pitanja kvartalnog, izdavajući se za kovača na poltavskoj željezničkoj stanici, da je došao u Dubravnik za poslom, no da se kani vratiti na svoje staro mjesto. Svojim grubim licem, debelim rukama i običnim odijelom, Vasili je izgledao upravo poput jednostavnog radnika ili gradskog zanatlije. On je tako dobro igrao svoju ulogu bene, tako vješto oponašao narodni govor, bio tako naivan i plašljiv pred policijom, da je kod kvartalnog iščezla svaka sumnja što se tiče samog Vasilija.

No stanodavka javi kvartalnom, da s Vasilijem živi još jedan stanar, čija putnica još nije predana na registriranje. Opis spoljašnosti drugog stanara pobudi znatiželju kvartalnoga.

Vasili protumači prostodušnošću i govorljivošću nevinog čovjeka, kako se je slučajno upoznao, s tim Ivanom Zalupalovom — Andrejevo ime po putnici — te ga primi za sustanara na neko vrijeme.

— Jesi li tražio putnicu od njega? — upita kvartalni.

— Naravno, vaše blagorodje! — slobodno odgovori Vasili. — Ja sam mu je oduzeo, da ne bi pobjegao, a da mi ne plati. Čovjek se mora čuvati tudjih ljudi, vaše blagorodje!

Vasili izvadi iz svoje sare važnu ispravu, zamotanu u krpi.

— Zašto nisi to odmah dao na policiju? — strogo će kvartalni.

Vasiljevo srce se stisne. To se je očito pokazalo i na njegovom licu.

— Nisam dospio, vaše blagorodje! — promrmlja on. — Oprostite, smilujte se!

Kvartalni ništa ne odgovori, no na licu mu se čitalo zadovoljstvo. Vasili se počeša po vratu, stane micati po podu jednu nogu pa drugu i spusti ruku u džep. Izvadiv malu srebrnu monetu, metne ju bojažljivo na okrajak stola ispred kvartalnog.

— Nemojte zamjeriti, vaše blagorodje! — reče pokloniv se nisko. — Malo je, ali je od čestitog srca.

— Uzmi to natrag, glupane! — izdere se kvartalni, ne primivši skromno mito.

No ipak nije pomislio loše radi ovog očitovanja vjernosti.

— Kad će se povratiti tvoj sustanar? — upita on.

— Ne mogu vam reći, vaše blagorodje! — odgovori Vasili, poprimiv svoj veseli ton. — Katkada voli da si popije, ako bi se usudio to spomenuti pred vašim blagorodjem. Nekad dolazi kući vrlo kasno. Jedne noći uopće nije došao.

— Dobro, ja ću ga pričekati, — reče kvartalni, sjednuv odlučno. — A kako se ti zoveš?

— Onisim, vaše blagorodje.

— Dobro, Onisime! Podji dolje i reci stražmeštru, što čeka na ulici, da dodje ovamo. I ti se povrati s njim.

Srce Vasiljevo se stisne. Čitava njegova igra je ostala bez uspjeha.

No nije mu ništa drugo preostalo, nego da igra svo-

ju ulogu do konca. On obavi nalog i povrati se zajed. › sa stražmeštrom.

Ne sluteći ništa o opasnosti, što ga čeka kod kuće, Andrej se u to doba šetao po gradu s Vulićevom. Vidjeli su rasvjetu i proveli oko četvrt sata u gradskom parku. Andrej nije uživao u onom, što je vidio. Sve mu je te večeri izgledalo užasno glupo: vatromet, rasvjeta, a povrh svega djetinjasto veselje odraslih ljudi, koji su se zabavljali takvim ludorijama...

Oni se povratiše rano. Andrej izjavi želju, da prati Anku kući, no ona mu to ne dopusti. Njen stan je već ''zablaćen'' boravkom dvojice bjegunaca. Bolje bi bilo, da se ne približuje tom mjestu. Radi toga ona predloži Andreju, da ga doprati do njegovog stana.

Oni se zaustaviše nekoliko kuća od stana.

— Zar se ne bi svratili? Još nije kasno, — reče Andrej.

— Ne, moram se žuriti kući; obećala sam, da ću se vratiti do deset.

Oni se rastaše i Andrej podje naprijed.

Kako je išao po slabo rasvijetljenim, nečistim stepenicama, Andrej opazi Vasilija, gdje stoji na samom vrhu. Bio je bos, gologlav i bez kaputa. Lice mu bijaše blijedo. On je jako i čudnovato mahao rukama. Andrej pomisli, da mu njegov drug daje znak, da šuti i da se ne miče. On prema tomu odmah stane. Vasili sidje k Andreju bez buke, nagne mu se na uho i prošapne:

— Kod nas je policija! Bježi brzo!

— Policija! Onda idemo zajedno! — odgovori Andrej.

Vasili odlučno strese glavom u znak, da neće i, bez dalnjeg objašnjenja, poleti brzo po stubama i nestane ga ne u sobi, na Andrejevo začudjenje, već u maloj praznoj drvenoj sobici na protivnoj strani.

Kad je siva vrpca Vasiljevog prsluka, što je stršila otraga poput kratkog svinjskog repa, iščezla u tamnoj sobi — ne ostaviv ni malo nade za objašnjenje, — Andrej se spusti na prstima i izadje na ulicu.

Vulićeva još ne bijaše skrenula za ugao.

— Ano! — pozove je Andrej jasnim no niskim glasom, koji se je razlijegao daleko u noćnoj tišini.

Djevojka se okrene i podje mu u susret. Ona pomisli, da će joj Andrej javiti nešto važna.

— Očito je sudjeno, da vas pratim kući noćas! — reče on. — Kod mene je policija.

Djevojka se užasno prestraši.

— Policija? Je li Vasili uapšen?

— Ne! Svakako nije uapšen, jer mu drukčije ne bi dozvolili, da me čeka na stepenicama i da me upozori.

On ispriča o njihovom čudnovatom sastanku.

— Najzagonetnije mi je to, — nastavi on, — što je Vasili ostao u kući, dok je mogao vrlo lako pobjeći sa mnom.

— Da, to je čudnovato! — reče Vulićeva.

To bijaše u istinu čudnovata pustolovina, jedna od onih, što se dogadjaju samo s ljudima poput Vasilija.

Nakon što je izvršio poruku kvartalnog i doveo neprijatelja u svoju vlastitu sobu, Vasili sjedne na okrajak stola u jednom kutu. Izgledao je nevin i bezbrižan, no u duši mu je vladala strašna uzrujanost. Vrijeme je prolazilo. Andrej bi se mogao povratiti svaki čas, možda s djevojkom.

Policaji su nešto razgovarali. Stražmeštar je stajao kraj svog pretpostavljenog i nešto mu šaptao na uho. Vasili dobro opazi, kako je kvartalni, a za njim i stražmeštar pogledao na mjesto iza vratiju, gdje bi se sakrili, kad udje Andrej.

Oni, te ništarije, planiraju, kako da navale na Andreja sprijeda i otraga u jedan mah!

No kako da se to spriječi? Prozori sobe su gledali prema dvorištu, tako da nije mogao dati Andreju znak opasnosti. U slučajnom okršaju teško da bi što koristio, jer nije imao kod sebe oružja. Revolver mu se nalazio u kratkom kaputu, koji je skinuo prije nego je došla policija i koji sad nije mogao da obuče, a da ne pobudi sumnju. Vasili nije znao, što da čini, kad mu najednom udaljeni zvuk rakete natukne dobru misao.

— Vaše blagorodje! — reče on najnevinijim tonom. — Mogu li pogledati vatromet s prozora? Preko je drvarnica iz koje se vidi čitav vrt.

Kvartalni je htio da bude na samo sa stražmeštrom.

— Da, idi kad hoćeš! No ne idi daleko, jer ću te naskoro trebati!

Tako je Vasili došao u drvarnicu, gdje je proveo nekoliko teških časova, stojeći na vratima i naglo udarajućim srcem prisluškivao svaki glas, što je dopirao odozdo.

Kad je upozorio Andreja, vrati se u drvarnicu sa osjećajem polakšice i radosti, i sad je potpuno uživao u dobro zasluženoj zabavi.

Vasili bijaše iz naravi miran, dobrodušan i malo lijen. Izbjegavao je svaku neugodnost i ponašao se prema životu lako, u koliko mu je položaj dopuštao, te je uvijek nastojao, da izgladi ili pažljivo izbjegne sve zapreke, mjesto da silovito ide k cilju.

GLAVA VII.

Zina kod kuće.

U Zininom stanu, gdje se je na neko vrijeme sakrio Andrej, vladao je veliki nemir radi Vasilija. Njegovi drugovi su se gubili u nagadjanju. Policija je, vjerojatno, došla u njegov stan, i on se je na neki način zapleo. No poznavajući ga dobro, isprva su se nadali, da će se vratiti i priključiti k njima najkašnje do slijedećeg jutra. Medjutim, jutro je prošlo, a Vasilija nema te nema.

Svi su se počeli uzrujavati. Zina je, kroz ženu poznatog nadzornika, saznala imena svih uapšenih zadnjih nekoliko dana; no Vasilija ne bijaše medju njima. Istodobno je Vulićeva raspitala o njemu sve drugove u gradu. Napokon se je vratila sa čudnim, ali ugodnim izvješćem, da je Vataško sastao Vasilija na ulici. Bio je slobodan, jer ga nisu pratili ni žandari, a ni policajni pristav. Ali on je, očito pao u nekakovu mrežu, jer je brzo prošao mimo i dao Vatašku znak, da ne govori i da ne dolazi k njemu.

To je potvrdilo njihove pretpostavke. Vasili se je, vjerojatno, zapleo na neki način s policijom i sad nastoji, da ju zavede.

— Sad se ne trebamo bojati radi njega, — reče Andrej. — On će ih sigurno otpremiti i naskoro će opet biti s nama.

I Zina bijaše istog mišljenja.

Čim se je stišao novi nemir, opet su njima zavladale stare brige i planovi.

Na večer, nakon čaja, kad je sav kućni posao bio dovršen i sve troje se sabralo u Zininoj sobi, Andrej pri-

stupi stvari, upitav Zinu, što ona sada misli i namjerava u pogledu Borisa.

On je išao gore dolje, metnuv ruke otraga i ne gledajući u Zinu.

— Evo vam pismo od Borisa o tome! — reče ona. — Dobila sam ga drugi dan poslije okršaja, no zaboravih, da vam ga pošaljem, jer bijah jako zabrinuta. No ja sam ga sačuvala za vas.

Ona izvadi iz sakrivenog mjesta dva komadića papira — jedan dug i uzak, kao da je odrezan od okrajka novina, a drugi nekoliko palaca velik i četvoran, otrgnut iz kakove knjige. Oba su listića bila sitno ispisana olovkom.

U tom listu, pisanom na večer poslije nesreće, zahvaljivao se Boris svojim drugovima, a najviše Andreju, koji je za njega stavio na kocku svoj život. To je on učinio na tako iskren i topao način, da su se oči Andrejeve napunile suzama. Boris je držao, da bi svi daljni pokušaji za njegovo oslobodjenje bili, u sadanjem položaju, beznadni i dapače pogibeljni za njegove drugove. Na koncu je molio Andreja, da se odmah vrati u Petrograd i da raspusti čitavu organizaciju, bez suvišnog odgadjanja.

— Vi ne držite, nadam se, da je ovaj zaključak obvezatan za nas? — reče Andrej, koji je nastojao, da govori mirnim i poslovnim tonom.

— Ne, ne držim! — odgovori Zina vatreno.

— Drago mi je, što se niste razočarali, — nastavi Andrej. — Srčanost je u ovakvim slučajevima najglavnija stvar. Dešava se, da četiri pokušaja uzastopce svrše bez uspjeha, no peti put je sve bilo u redu. Nadajmo se, da će nam idući put bolje poslužiti sreća.

— Da; no u jednoj stvari Boris ima potpuno pravo, — odgovori Zina. — Vi ne treba da učestvujete u novom pokušaju. Vi ste učinili sve, što vam bijaše muguće. Da i nadalje ostanete ovdje, značilo bi, da hrlite u svoju vlastitu propast.

— Isto se može reći i o vama!

— Ne! Nije isto! Policaji me ne poznaju, no njima je poznato vaše ime i na vas su osobito ljuti. Osim toga, — doda ona, — tu su i razlozi lične naravi, koji me sile da nastavim ovu stvar.

Andrej se zaustavi pred njom.

— Razlozi lične naravi? — on će začudjeno. — Ja vas ne razumijem, Zino; ili, ako doista shvaćam, što mislite reći, ja odlučno protestiram! Ovakvu stvar ne treba prenašati na usko tlo osobne ljubavi. Mi smo to poduzeli, jer je Boris od velike koristi za našu stranku, a ne za to, što je osobno blizak kome od nas. Naši osjećaji i simpatije nemaju ništa zajedničkog s time!

— Ja ne bi nikome dopustila, da se žrtvuje za Borisa, kad bih držala, da je njegovo oslobodjenje moja lična stvar, — reče Zina.

— Dobro! U takvom slučaju nije li svejedno, ko će od nas nastaviti tu stvar? — odgovori Andrej. — Vi si protuslovite.

— Ne! — odvrati Zina. — Ja sam govorila o prošlosti. Sad se je sve promijenilo na gore, i u tomu je sva razlika. Kad bi mi Boris bio tudj, možda bi došla do zaključka, da se ne treba poduzimati drugi pokušaj. No ja ne mogu... Eto zašto moram primiti sve na sebe.

Ona se namrgodi i obori glavu na stol, za kojim je sjedjela.

— Držim, da sada razumijete, — nastavi ona mirnijim tonom, podignuv glavu, — da je katkada nužno uzeti u obzir i lične motive.

Andrej sjedne kod stola protiv nje, primi ju za ruku i šutke je podigne prema svojim usnama.

Zinino nerado priznanje samo potvrdi ono, što je on rekao samome sebi prije dugo vremena. Ona je gorjela na tihoj vatri. Stalna neizvjesnost, vječna misao na stvar, od koje zavisi Borisov život i čitav niz neuspjeha: sve to bijaše i preveć za čovječju snagu. Iznenedna nesreća bi se lakše podnijela. A sada joj bol dosegne točku, kad razum prestaje kontrolirati čuvstva. Ako ostane u Dubravniku, sigurno će učiniti nešto užasna i uni-

štititi samu sebe bez ikakove koristi. Treba ju ma na koji način odvesti odavde.

— Čujte, Zino, a i vi Anko, jer mi vi trebate pomoći, da ju nagovorim, — reče Andrej još uvijek držeći Zinu za ruku. — Imate potpuno pravo, kad velite, da od mene, kojeg sada proganjaju, ne možete imati mnogo koristi. No to se dade lako urediti. Evo što ja mislim: sutra ću krenuti u Petrograd, te ću tamo ostati oko dva tjedna. Polazit ću djačke klubove i razna društva, uopće nastojat ću, da se javim svagdje i učinim što veću buku, kako bi svratio na se pozornost policije. A onda, kad se budu posve uvjerili, da sam u Petrogradu, ja ću se tiho povratiti u Dubravnik. No morate mi povjeriti sve i otići odavde. Treba katkada uzimati u obzir i lične motive, kako velite. Vi sami sebe ubijate ovdje, a to ne smije biti. To je savjet, koji nalaže moje lično prijateljstvo prema vama, ako ne i nešto bolje, — samo ne budite tvrdokorni. Primite moj prijedlog, pa dajmo promijeniti mjesta! Zašto ne odgovarate?

Zina se zamisli i pogne glavu na grudi. Teško joj bijaše da odbije Andrejev prijedlog, koji je stavljen u takvom obliku. No nije mogla drukčije učiniti.

—Ne, ne mogu! — reče ona, potresav malko glavom.

On ustane sa stolca i prodje dva puta po sobi.

Vulićeva, koja je sjedjela u kutu, nije se odlučila da se umiješa. Što bi mogla reći poslije Andreja?

I Andrej je šutio. Suvišno je nagovarati ju više. Zina je riješila da pogine i poginut će... On ju ne može zaustaviti, a srce mu nije dopuštalo, da ju osudjuje radi njene tvrdokornosti. U ovim posebnim prilikama nije mogla drukčije raditi, i njene su pobude dobre. No nikome neće biti lakše od toga...

— Ne ženi se, momče, poslušaj me! — ponovi Andrej dva retka iz jedne pjesme i te su riječi najbolje izražavale njegove osjećaje u taj čas.

Poučna primjedba nije se ticala lično nikoga, a najmanje Zine, koja se nije više mogla okoristiti ovim savjetom.

No upravo Zina se odazove tom savjetu. Ona se razveseli, što se pruža prilika, da se razgovor skrene sa predmeta, koji bijaše tako težak za nju.

Nagnuv se zamišljeno na stol, ona stane prstom risati nekakove figure na stolnjaku.

— To je moral, koji ste naučili iz basne, zar ne? — reče ona.

Andrej ne odgovori odmah. Uspraviv se, Zina je gladila žutog mačka, Vasku, koji joj skoči na krilo, očito u želji, da se priključi društvu. Ona nije skidala s Andreja svoj pitajući pogled.

— Naravno! Nije moguće drukčije! — reče napokon Andrej.

Nastojao je, da shvati Zininu odluku pokorno i ponizno, u koliko je to ležalo u njegovoj moći. Ako je tako dobra žena, s tako lijepim pobudama, odlučila tako, a ne drukčije, — znači, da tako i mora biti. Nije se nadao, da će se još jedan put vidjeti prije svog polaska i najviše je želio, da ne pokvari tih nekoliko sati, što su imali provesti zajedno.

On sjedne kraj nje na divan.

— Svi oni, koji vode tako tešku borbu, kao što je naša, moraju kaliti srca protiv nježnih osjećaja, — reče on zamišljeno.

Bio je snužden i nije imao volje stupiti u prepirku. No ovaj put je navalila Zina. Ona je u zadnje vrijeme mnogo mislila o tom pitanju, što ga je izazvala Andrejeva primjedba. Nije htjela, da Andrej ode s dojmom, da se ona danas ponaša niječno prema stvari, koju je prije visoko cijenila.

— Zašto, kad je tako, ne poprimite teoriju Nečajeva, — ona će s lakom ironijom, — koji veli, da je revolucijonarac tim bliže savršenstvu, što je sličniji gredi? Svi jači ljudski osjećaji donose u neku ruku obaveze i zapreke. No recite mi, kakva je korist od ljudi, koji nisu soposobni za ovakve osjećaje?

— Vi miješate dvije sasma različne vrste osjećaja! — reče Andrej, uzmičući.

Zina je htjela da odgovori... No upravo u taj čas se dogodi nešto i prekine njihov razgovor.

— Pričekajte malo. Kao da sam čuo kucanje, — reče Andrej.

Svi su stali prisluškivati. Nisu čuli kucanje, nego čudnovat šum, kao da je neko bacio šaku sitnog kamenja u prozor.

— Djeca se igraju sa ulice! — reče Zina.

Nisu vidjeli nikoga na ulici. No Vulićeva otvori prozor i pogledav napolje, usklikne radosno:

— Vasili!

Ona poleti dolje, da ga pusti unutra.

Za čas se pomoli na vratima velika Vasiljeva spodoba sa sijajućim licem. U jednoj ruci je držao kovčeg, a u drugoj svežanj s rubljem.

Andrej i Zina mu podjoše u susret, da ga pozdrave i zagrle, kao da se je vraćao sa dugog putovanja.

— Rekoh vam, da će izaći suh iz vode! — usklikne Andrej i tako ga udari po plećima, da je zateturao. — Sad nam reci, gdje si bio kroz čitavo vrijeme?

— Oh, bilo je strašno dosadno! — reče Vasili, baciv se na stolac. — Ne mogu vjerovati, da je već svršeno.

— Jeste li bili uapšeni? — upita Vulićeva.

— Još gore! — odgovori Vasili, mahnuv rukom.

— Što? Da vas nisu mučili? — upita Zina s posmjehom.

— Gore nego to, uvjeravam vas! — odgovori Vasili.

— No, što ti se je dogodilo, stari druže? — upita Andrej. — Reci nam sve po redu.

Tad Vasili ispriča, kako je došla policija i pitala za Andreja, kako je on igrao ulogu prostaka i dobio dozvolu, da promatra vatromet iz drvarnice.

— Zašto nisi odmah došao sa mnom, čim si me upozorio? — upita Andrej.

— Naravno, — reče Vasili, počešav se po vratu, — to bi bilo najbolje, da sam znao, što se je imalo dogoditi kašnje. Medjutim, držao sam, da će policija sama

otići i pustiti me na miru. Tako sam odlučio da ostanem još neko vrijeme.

— A što je bilo dalje? Jesu li dugo čekali na mene?

— Do polnoći! — reče Vasili s negodovanjem. — Pozvaše me pola sata, nakon što sam te upozorio, i ja sam ih morao zabavljati razgovorom. I čudnovata stvar! — doda on drugim glasom, — ja sam ih sam zadržavao, dajući im nadu, da ćeš se možda povratiti!

Čudnovat i neodredjen posmjeh pojavi se na Vasiljevim usnicama, no za čas iščezne i lice mu opet postane ozbiljno.

— Dakle, — nastavi on, — u pol jedan ustaše policaji i metnuše kape na glavu. "Napokon će otići k vragu!" — pomislih. — Prije odlaska uputi me kvartalni, da ti ništa ne kažem o njihovom posjetu, kad se vratiš, dodav, da će sutra opet doći u osam sati. To bijaše druga neugodnost, no nisam htio kvariti putnicu bijegom te odlučih, da ga dočekam mirno.

I došao je.

— Je li se povratio vaš sustanar?

— Nije, vaše blagorodje!

— Gdje bi mogao biti?

— Ne znam, vaše blagorodje!

Bio sam uvjeren, da će sad zacijelo otići. No prilijepi se za mene kao pijavica.

— Čuj, Onisime! — reče mi veoma blago. — Vidim, da si pošten čovjek i ja ću ti dati tri rublje, ako se budeš vladao kako treba. Ostavi ovdje svoje stvari, te obidji kafane i krčme u susjestvu; možda ćeš gdje naći svog sustanara.

— Da, vaše blagorodje! — odgovorih mu, — no ja moram ići u Poltavu danas.

— Ništa, imaš dosta vremena. Zapamti: zaslužit ćeš tri rublje, ako uloviš svog sustanara! I stade me upućivati: — Kad ga nadješ, nemoj ga prestrašiti. Reci mu, da mu je putnica upisana kod policije i povraćena tebi u redu. Bit će mu drago, kad to čuje i poći će dobrovoljno s tobom. Zatim, kad prodjete kraj prvog žanda-

ra na ulici, ulovi ga za vrat i predaj policiji. Jesi li razumio?

— Jesam, vaše blagorodje! — rekoh ja.

— Hoćeš li učiniti, kako ti kažem?

— Dakako, vaše blagorodje!

Pričajući o svojoj pustolovini, Vasili opet udje u ulogu odigrane komedije. Uz srdačni smijeh drugova ispričao je svoju ulogu upravo onako, kako se je sve dogodilo pred kvartalnim. On nagne glavu na jednu stranu, ispruži vrat, stisne usne s izražajem pažnje i energično kimne glavom u znak privole.

— Izadjosmo iz kuće zajedno, — nastavi on, — i ja sam počeo obilaziti krčme i kafane. Morao sam to činiti, jer nisam bio uvjeren, da li me ne prati i ne promatra koji špijun. Tada sam susreo na ulici Vataška, no držao sam, da je bolje ne govoriti s njim ništa. U četiri sata po podne vratih se kući. Vlak je imao krenuti u Poltavu za jedan sat i pol. Držao sam, da će bar sada doći konac mojim patnjama. Uredih svoje račune sa stanodavkom, spremih stvari i izadjoh na ulicu, misleći o tome, kako bi došao k vama. No gle! — Opazih kvartalnoga, koji se obukao u gradjansko odijelo i promatrao me iza ugla. Prokleta ništarija! Još uvijek me nije pustio na miru! Ne preostade mi ništa drugo, nego da idem na kolodvor, mjesto da dodjem k vama. Uzeh kočiju, no i kvartalni je pošao za mnom. Stigosmo na stanicu dugo vremena prije polaska vlaka. Blagajna još ne bijaše otvorena. Kvartalni je stajao kod stojnice za knjige i novine. Hodao sam gore dolje i gledao u tavan, u prozore, vrata, uopće u sve, samo ne u kvartalnoga, kojeg nisam trebao vidjeti. Medjutim, nisam ga ni za jedan časak izgubio ispred očiju. Nadao sam se, da će mu biti dosta, kad me jednom vidi na stanici i da će me pustiti u miru. No ne! On još uvijek bijaše tamo i promatraše me. Blagajna se otvori. Ljudi se poredaše, da kupe vozne karte. On je bio tamo, ta ništarija! Došao sam bliže blagajne i ušao u red. Nadao sam se, da će ga to zadovoljiti. Kvartalni u istinu ode sa svog mjesta, no samo za to, da bi se približio blagajni, gdje je stao tu-

marati. Nisam znao, što da radim. Da uzmem kartu do Poltave, pa da sidjem na prvoj stanici? No imao sam u džepu tek dvije rublje — manje nego pol cijene za kartu. Da tražim kartu do prve stanice, a ne do Poltave? Nisam smio, jer bi možda kvartalni čuo, posumnjao, da sam ga u svemu prevario i možda bi me uapsio... Ljudi su prolazili jedan za drugim. Dolazio sam sve bliže i bliže blagajni i još uvijek nisam znao, što da radim i što će biti. Napokon se nadjoh licem u lice s blagajnikom. Kvartalni je stajao iza mene kod rešetke.

— Kartu u Poltavu, treći razred! — rekoh odlučnim i jasnim glasom i stadoh raskopčavati prsluk, da izvadim novac iz njedara.

— Žurite se; vi zadržajete ljude! — zaviče blagajnik.

— Za čas, — odgovorih tvrdo.

"Izvadim iz njedara križ, pogledam u njega, a onda zarinem ruke u kosu: Braćo pravoslavna! Mene su orobili! — zavičem što sam jače mogao i pobjegnem od blagajne kao ludjak. Ljudi se skupiše oko mene i ja im stanem tumačiti, da sam imao banknotu od dvadeset i pet rubalja — čitavo moje imanje — vezanu koncem za križ u mojim njedrima, no da me je ta ništarija — moj sustanar, kojeg sam uzeo sa ulice, orobio u noći i pobjegao. I ja sam brisao rukavom svoga kaputa suze, prave suze, što su mi curile iz očiju, kad sam pričao o svojoj nesreći!"...

Dobroćudni posmjeh razvedri samo na čas surovo Vasiljevo lice, no odmah iščezne, kad je nastavio svoju priču.

— Kad sam se uvjerio, da su moji slušaoci dovoljno dirnuti, obrisah suze, pograbih kovčeg i pobjegoh što sam brže mogao na prvoj kočiji, koju sam našao pred vratima.

— A kvartalni? — upita Vulićeva. — Nije li pošao za vama?

— Ne, nije! Bio sam tako ogorčen radi svog ukradenog novca, da sam ga u taj čas izgubio iz vida. No kad se malo udaljih, okrenuh se i ne vidjeh nikoga za

sobom. Ostalo vrijeme proveo sam šetajući se od jednog mjesta do drugog, kako bi se uvjerio, da li ko ne uhadja za mnom. No ovaj put su me pustili u miru.

— Kvartalni se je možda povratio na policiju, — reče Zina, smiješeći se, — i napisao svom načelniku izvješće o lukavom postupanju revolucijonaraca prema prostacima, koje oni hvataju u svoje mreže.

— Reci, molim te, — upita Andrej, — zašto si se onog popodneva povratio kući, kad si već bio vani sam? Ja toga ne mogu razumjeti! Da je za tobom dapače išao i špijun, lako bi ga se mogao otresti, bez svih ovih neprilika.

Vasili slegne ramenima, čudeći se ovom pitanju.

— A stvari, koje sam ostavio kod kuće? — reče on.

Andrej se je tako tresao od smijeha, kao da mu je ovo smješnije od svih ostalih Vasiljevih pustolovina.

— Morate, dakako, vidjeti bogastvo, što ga je naš Vaso išao spašavati iz zmajevih pandža! — reče Andrej Zini i Vulićevoj.

On krene prema kovčegu s očitom namjerom, da pokaže, što je sve unutra i da začudi čitavo društvo. No Vasili zgrabi kovčeg i odlučno sjedne na njega. Ni zašto ne bi dopustio, da se takve stvari pokažu ženama!

Sutradan se Andrej oprosti sa drugovima i ode natrag u Petrograd sa porukom od Zine, da dostavi novac za njeno poduzeće. Vasili je ostao u Dubravniku. On je posve opravdano došao do zaključka, da je — usljed svoje sretne vanjštine — svuda jednako zaštićen i za to namisli, da ne ostavlja Zinu do konca. U dubini Vasiljevog značaja bijaše u istinu nešto viteška, i ta se je crta najbolje opažala u njegovom ponašanju prema ženama. On je uvijek imao damu svoga srca, za kojom je uzdisao; no kao pravi vitez, vazda je bio na usluzi svakoj ženi, kojoj bi mogao biti od ma kakove koristi, i nijednoj ne bijaše tako odan kao Zini.

GLAVA VIII.

Neočekivan zaplet.

PETROGRAD bijaše u svečanom ruhu, kad je Andrej izašao iz kolodvora na ulicu. Prvi snijeg tek što je pao, a to je velik praznik za sjevernjaka.

Ulice, pločnici, klupe, krovovi i čamci uzduž uskog kanala, što se prostirao s lijeve strane Andreja: sve je bilo pokriveno čistom sjajnom plahtom svježeg snijega. Crno i nepomično drveće poprimilo je fantastični oblik pod debelim slojem bijelih pahuljica, što su pokrivale dapače i najtanje grančice. Sunce se gubilo u visini gusto i polagano padajućeg snijega. No dolje bijaše neobično svijetlo. Bijela koprena blistala se mekim svjetlom, što je napunjalo radošću oči i srce, nakon tužne i sumorne jeseni. Svježi i okrepljujući zrak bijaše pun uzbudjujućih miomirisa snijega i zime. Velike bijele pahuljice pokrivale su kape, odijela, brade i kosu prolaznika, koji su izgledali čudnovato, kao na karnevalu. Lica bijahu vesela, a konji su trčali živo. Tu i tamo se sklizahu saonice i njihovi su vlasnici bili ponosni, što prvi pozdravljaju krasnu caricu zimu.

Odavši se nehotice općem veselju, Andrej je brzo koracao kraj Ligovskog kanala, žureći se prema Leninom stanu. Ovaj put nije nikome javio o svom dolasku; no znao je, da Lena živi kraj kanala, blizu željezničke stanice i nadao se, da će ju zateći kod kuće.

Djevojka je tek izašla na vrata, u svojoj maloj šubari, svježa i vesela kao dan, kad je Andrej pozove po imenu.

Ona ga pogleda začudjeno i u taj čas joj lice obasja srdačan i prijazan posmjeh.

— Ipak ste se vratili! — usklikne ona. — Bojala sam se, da ćete nakon svega, što se je dogodilo u Dubravniku, ostati tamo nauvijek. No jeste li se ozbiljno povratili? — upita ona.

— Da, ozbiljno! — odgovori Andrej.

Lena je odlazila od kuće za privatnim poslom, no pristala je radi Andreja, da malo opkoli i da ga otprati do glavnog stana. Počela ga ispitivati o njihovom pokušaju, koji je učinio velik dojam medju revolucijonarcima. Andrej odgovori na njena pitanja, bez osobite želje, ali i bez opiranja. Promjena mjesta i okoline otupila je u njemu prijašnju oštrinu osjećaja. Sad je mogao o tome govoriti spokojno, kao o nečem prošlom, s čime se moramo izmiriti.

— A što je nova kod vas? — upita on djevojku.

— U našoj grupi, mislite?

— Da.

— Ništa osobita. Tanja je primljena za članicu. Za nju bijaše pet jamaca, a nijedan glas protiv. Ona se je već složila s time. Nadam se, da će biti dobra stečevina za nas.

— Ja sam potpuno uvjeren o tome, — reče Andrej.

— Neko vrijeme je radila u Narvskom dijelu i kao početnica vodila stvar jako dobro, — nastavi Lena. — Šteta je samo, što mora naskoro otići iz Petrograda.

— Zar tako? — tužno će Andrej.

— Odlazi u Moskvu, — odgovori Lena. — Riješeno je, da se pojača tamošnja organizacija, koja je dosta slaba. Žoržu su naložili, da ide u Moskvu propagande radi, a Tanja je izjavila želju, da ga prati. Ona ima u gradu dosta veza, što bi se moglo iskoristiti.

— Sad vidim... — promrmlja Andrej, okrenuvši se na stranu, da sakrije svoju zabunu.

Ova vijest ga nije iznenadila. On je bio pripravan, da čuje nešto slična. No oštra, hladna bol, koju je osjetio kod tih riječi, pokazala je koliko se još nade tajilo u njegovom glupom srcu.

— Vele, da će se naskoro oženiti, — nastavi nevino Lena, kao da ga je pekla na tihoj vatri. — Rekli su mi,

da se oni već odavno ljube. No ja za pravo ne vjerujem i ništa nisam primijetila. Možda je sve to čisto naklapanje...

— Zašto ne? Žorž je vrlo dobar čovjek, — reče Andrej, nastojeći da bude nepristran.

Lena nije ni za čas slutila, da bi ovaj razgovor mogao imati posebno značenje za Andreja. Budući iz naravi i običaja slabo pažljiva, nije primijetila njegovu nepriliku. Ljubav još nije progovorila u njenom srcu i uopće pitanje ljubavi ju je zanimalo manje nego sve drugo. Ona je predavala glasine o Tanji i Žoržu kao najobičniju novost, a zatim je ravnodušno prešla na druge stvari.

Andrej zateče u glavnom stanu nekoliko drugova, a medju njima i Žorža. On se uz radosni poklik baci Andreju oko vrata. I on je dijelio Leninu bojazan, da će Andrej ostati u Dubravniku, i tim više se veselio njegovom povratku.

Žorž je zabrinuto stao ispitivati o Zini. Andrej mu saopći otvoreno sve i nije zatajio, kako je opasan njen položaj. Govorili su slobodno i srdačno. No kad su drugi izašli, i Andrej ostao na samo sa Žoržom, obojica osjetiše neku tjeskobu. Andrej je gorio od nestrpljenja, da sazna nešto o Tanji, no nije imao kuraži da upita. A Žorž, kao naročito, nije dapače ni spomenuo djevojčino ime.

Ovo je tako protuslovilo običnoj Žoržovoj navadi govoriti kad treba i kad ne treba o Tanji, da je Andrej odmah posumnjao, da on to naročito čini. Žorž je, po svoj prilici, odgonetnuo njegovu tajnu, i sad nije iz delikatnosti govorio o Tanji. To bijaše vrlo umjesno s njegove strane i Andrej odluči da sam počne sa lakim okolišanjem. Govorio je o raznim stvarima, u koliko je mogao. Napokon nije izdržao i upitao, da li Tanja još živi kod svoga oca?

— O, ne! — odgovori Žorž. — To je nemoguće. Time bi mu prouzročila jako mnogo neugodnosti. Sad živi sama u predjelu, gdje vodi propagandu.

Žorž ne reče ništa više, no uperi prema svom drugu pogled pun simpatije i tuge, što je jako ujelo Andreja. On okrene glavu na stranu i iznenada upita Žorža o njegovim novinama. Zatim je pomno izbjegavao spominjati Tanjino ime. Tužni Žoržov pogled budio je u njemu zlobu i žuč.

Andrej opet otpočne svoj obljubljeni posao — propagandu medju radnicima — i skoro se nastani na Viborškoj strani. U njemu se pojavila neka želja za poslom i za to je primao na sebe sve, što god bi mu dali. Dapače stroga i točna Lena bijaše ushićena od njega, govoreći, da će brzo nadoknaditi ono, što je izgubio za svojeg odsustva.

U isto vrijeme je prijašnja Andrejeva nenaklonost prema propagandi medju obrazovanim ljudima prešla u pravu odvratnost. Prestao je pohadjati djačke skupštine i sastanke, osim čisto poslovne. Rijetko se je dapače sastajao i sa svojim drugovima revolucijonarcima. Zašto? To bi bilo popuštanje strastima i gubitak vremena! Sad se nalazio u najstrožem raspoloženju i nastojao je, da svoj život očisti od svega, što nije stroga dužnost.

Žorž bijaše jedini čovjek, s kojim se je sastajao; i to možda radi toga, jer je to bilo za njega nešto kao posebna pokora: htio je dokazati samome sebi, da je navala njegove podle ljubomornosti prošla i da se nalazi prema Žoržu u prijašnjim drugarskim odnošajima. I on bi se tvrdo držao svoje odluke, kad ne bi bio taj nesnosni pogled tužnog sažaljenja, što se je katkada pomaljalo u izrazitim Žoržovim očima. On ga je posjetio dva puta prvi tjedan, nakon svog povratka, a zatim je prestao, navadjajući kao uzrok pomanjkanje vremena.

Bio je rad, da Tanju uopće ne vidi. Bijaše mu drago, što izvršenje Zinine poruke u pogledu novca nije zahtijevalo lični satanak s njome. Od onog dana, kad je Tanja postala članica stranke, čitavo je njeno imanje pripadalo stvari i u raspolaganju s njime nije ona imala veći glas, nego koji drugi član organizacije. Andrej lako dobi od udruženja polovicu svote, koju je Zina trebala odmah. Drugu polovicu mu je obećao dati za mje-

sec dana Repin, kojeg je Andrej posjetio nekoliko dana nakon svog povratka iz Dubravnika.

Tanju je vidio istom za dva tjedna na skupštini grupe, kojoj su oboje pripadali. To bijaše mali izvanredni sastanak, kojem je prisustvovalo dvanaest muževa i žena, što su se bavili propagandom medju radnicima. Medju prisutnima bijaše i znameniti Taras Kostrov, — jedan od najvećih pijonira, koji su se bavili agitacijom u narodu. Urotnički poslovi su ga prisilili, da već davno napusti svoj rad, no on je katkada, kad mu je vrijeme dopuštalo, dolazio i na ove sastanke. Danas je došao tek na kratko vrijeme, da se vidi sa svojim drugom Šepelovom, jednim od stalnih članova grupe, s kojim je imao o nečemu govoriti.

Prem je soba bila puna ljudi, prvi je padao u oči Taras Kostrov. Ne bijaše moguće, a da čovjek ne obrati pažnju na to ponosno i prekrasno lice, koje izražavaše um i bezgraničnu smjelost.

Nakon što je drugarski kimnuo glavom Kostrovu, Andrej ode da se pozdravi s Tanjom, koju je opazio u najudaljenijem uglu sobe, udubljenu u čitanje tek izašle narodne knjižice.

Andrej je došao na ovaj satanak sa nekom zlom slutnjom, jer je znao, da će tu vidjeti Tanju. No sad, kad su se našli jedno protiv drugoga, on osjeti samo tihu radost. Djevojka ga pozdravi drugarski, no opet se udubi u čitanje, što ju je, kako se vidjelo, silno zanimalo. Andrej nije htio da ju uznemiruje. Preko nekoliko glava pruži ruku Leni i sjedne.

Na sastanku još nisu bili svi, prem je odredjeno vrijeme prošlo. Sobu je napunjao tihi šapat publike, koja se je zabavljala privatnim razgovorom. Taras i Šepelev su vodili svoj privatni razgovor. Šepelev — čovjek mlad, blijeda lica, duge kose i žute brade, u visokim čizmama i prslukom zakopčanim čak do ovratnika, kao što obično nose ruski zanatlije — je nešto tumačio svom drugu. Taras je slušao i gledao rastrešeno pred sebe. Taras je imao sposobnost shvaćati smisao skoro na pola izgovorene riječi. On je mogao vrlo pomno pratiti govor, a isto-

dobno misliti o nečem drugom. U taj čas bio je njegov nemirni duh vrlo daleko: on je mislio o prijedlogu, koji će staviti na drugom sastanku, kamo je imao poći za pola sata. Znao je vrlo dobro, da će taj prijedlog izazvati pravu buru, a to već sada uzbudi u njemu nježno i meko čuvstvo. Radi toga su mu crne blistave oči gledale u Šepeleva tako blago, a glas slučajnih primjedaba bio tako krotak i mio.

Taras Kostrov bijaše poznat u stranci ne samo kao čovjek vrlo jak, nego i malo častohlepan. No on je na svojoj željeznoj ruci nosio baršunastu rukavicu. Kretnje su mu bile meke i privlačive, a govor je u svom najvećem žaru bivao "sladak kao med", kako su se izražavali njegovi protivnici.

Kad su se napokon sabrali svi, rasprava je otpočela bez ikakove formalnosti. Šepelev, koji je svršio svoj razgovor s Tarasom, pogleda naokolo i kad je opazio, da su svi prisutni, otvori sjednicu. Izvijestio je, bez ikakvog uvoda, što je učinjeno u njegovom predjelu poslije zadnjeg sastanka i što se kani učiniti. Njega su istodobno prekidali pitanjima i primjedbama, tako da je skupština više izgledala kao drugarska besjeda, nego kao formalna sjednica.

Lena je imala govoriti nakon Šepeleva. No ona reče, da se u njenoj grupi nije dogodilo ništa važna, o čemu bi trebalo izvješćivati.

— Čujmo radje Tanju, što će nam reći, — nastavi Lena. — Ona radi na novom i, čini mi se, plodnom mjestu.

— Moram priznati, da se za sada nemam čime pohvaliti, — reče Tanja.

Medjutim, u koliko je postalo jasno ponajpače iz pitanja Tarasa i Andreja, izgledi za budućnost nisu bili jako loši.

Dokazalo se naime, da bi njen predjel, uz veću marljivost, postao vremenom jedno važno središte.

— Zar ne bi bilo dobro, — natukne Taras, — da se u Narvski predjel pošalje, bar na neko vrijeme, jedan iskusan agitator?

Ali on ne dočeka rezultat svog prijedloga. Neumoljivi sat ga upozori, da mora ići. Stisnuv ruku Šepelevu, on brzo izadje.

— Ja se potpuno slažem s Tarasom, — reče Lena. — Mi smo doduše svi zaposleni, no jedan bi mogao napustiti svoje mjesto, gdje je propaganda uhvatila dobar korijen. Za početak bi, po mom mišljenju, muškarac bio bolji nego žena.

Ona baci pogled na Andreja, i on u srdžbi i smetnji osjeti, kako postaje crven usljed njenog značajnog pogleda. Njegova odluka, da Tanju ne vidi drugdje osim na članskim sastancima, za čas ishlapi pod Leninim pogledom. Sad je u istinu znao, da je došao na ovaj sastanak s tajnom nadom, da će ga koji slučaj dovesti u bliži doticaj s djevojkom.

— Šepelev bi mogao napustiti svoje mjesto! — javi se jedan glas

Andrej se oćuti nesretnim. Pričini mu se, da je njegovim nadama došao konac. Šepelev bijaše jedan od najboljih i najiskusnijih agitatora.

— Da, neka Šepelev ide u Narvski predjel! — ponovi nekoliko glasova.

Stvar bi, činilo se, bila time riješena, da se nije umiješala Lena.

— Ja držim, — reče ona, — da bi Andrej bio bolji od Šepeleva.

Zatim je stala navadjati svoje razloge i isticati značajne crte jednog i drugog čovjeka potpunom iskrenošću i nepristranošću. Priznala je, da je Šepelev vrlo dobar predavač i prepirač. Radnici ga dobro shvaćaju i govor mu lako djeluje na njih. No s druge strane, on nije sposoban da stvara nova središta i da bira nove ljude. Nije za to dovoljno energičan i poduzetan. A pokraj toga teško se upoznaje s ljudima. Andrej bi u svakom pogledu bio bolji od njega.

Lena izreče svoj govor jednoličnim i poslovnim tonom, ne povisiv glas ni za jednu notu Dok je govorila, zaustavljahu joj se plave oči čas na jednom, čas na dru-

gom kandidatu i njen se izražaj nije mijenjao, kad je izricala hvalu, ili pak oštro kritizirala.

Šepelev je pomno slušao hladnokrvnu raspravu o samome sebi, podlaktiv se na stolac i sukavši prstima svoju žutu bradu. Od vremena do vremena se je smješkao Leninim oštrim primjedbama, a uopće je uživao u djevojčinoj iskrenosti.

— Da, i ja mislim, da ćete vi biti bolji od mene, — reče on Andreju, kad je Lena svršila. — Možete li bez poteškoća ostaviti svoj predjel?

Sada, kad je stvar, koju je čas prije tako vruće želio, zavisjela od njegove jedine riječi, obuze ga iznenadan strah, kao da se otvara propast pred njegovim očima.

— Naravno da može, —reče Lena, koja je poznavala Andrejev predjel kao i on sam.

Andrej pogleda bojažljivo Tanju, koja je sjedjela tik kraj njega. Izgledala je uznemirena i zbunjena usljed ovog neočekivanog prijedloga. To strašno uvrijedi Andreja. — Zašto se i ona poput Žorža tako brine za njega? To bijaše dosta čudnovato i sa Žoržove strane, no bar od nje nije očekivao takova šta. Ljubio ili ne ljubio, on nije mekušac i dokazat će im, da ga u zajedničkim stvarima neće rukovoditi njegovi lični osjećaji.

On odmah stvori odluku i potpuno se složi s novim prijedlogom.

Kad je rasprava o tekućim stvarima bila svršena, on zamoli Tanju poslovnim tonom, da ga potanje obavijesti o svom radu, koji se je sada ticao njih dvoga.

Ona ispriča ukratko i doda, da će se radnici sastati na večer u njenom stanu. Najbolje će biti, da Andrej podje odmah s njome, da vidi sve i da se na licu mjesta uvjeri o tome, kako stoje stvari.

Andrej je bio slobodan tu večer i nije imao razloga, da odbije tako ugodan poziv. Oni odmah izadjoše i Andrej postade vrlo mekan prema djevojci.

Putem je upita, kako se je njen otac ponio prema njihovom rastanku i da li ga ona često vidi. Ovaj razgovor ih odmah dovede u njihovo prijašnje prijateljstvo.

Andrej iskreno uvažavaše starog odvjetnika. Tanja je to znala i sad joj bijaše osobito ugodno, da se sjeti na to. Sa Žoržom nije gotovo ništa mogla govoriti o svojoj obiteljskoj drami. Unatoč svoje osjetljivosti i delikatnosti, on bijaše u nekim stvarima tup kao drvo. Više puta je jako stradala, što mu je ta strana njenog života sasma tudja. No drukčije bijaše s Andrejem, i ona osjeti olakšicu, kad se je s njime porazgovorila o stvari, što ju je silno mučila.

Tanja nije živjela sama. Urotnici su imali na raspolaganje nekoliko starih žena, većinom nekadanjih služavki u obitelji revolucijonaraca. One su često vršile dužnost domaćica, u slučaju, da to nije zahtijevalo posebnu spremu. Malo koja od njih se je razumjela u revoluciju, no sve su bile odane i vjerne kao stare obiteljske služavke. Takvu ženu, prijašnju Zininu dadilju, dobila je Tanja za svoju domaćicu i tobožnju stanodavku.

Tanja je veselo pokazivala Andreju svoj novi stan, koji ga nije iznenadio svojom raskoši i bio jako malo sličan njenom prijašnjem prebivalištu u očinskom domu. Stan — najbolji, što je mogla naći u zgodnoj ulici — bijaše vrlo velik. On je sastojao iz pet soba, no Tanja je imala pokućtvo samo za tri. Ostale dvije sobe bijahu prazne i podavahu stanu samotan i tužan izgled. Djevojka je tvrdila, da one čine stan sličnim staroj kuli.

Najveća soba, sa dugim jelovim stolom, sa nekoliko jednostavnih stolaca i klupa, služila je za radničke skupštine.

Radnici su naskoro došli. Bilo ih je samo sedam, no iz obzirnosti su ušli u kuću u dvije grupe.

Tanja prestavi Andreja kao druga, koji se kani doseliti u susjestvo i uzeti učešće u zajedničkom radu. Radnici su ga veselo pozdravili i odmah se stali ponašati prema njemu, kao prema svom čovjeku. Ali on se za sada nije htio miješati u rad. Želio je vidjeti, kako Tanja vrši svoje nove dužnosti.

On se je spremao da bude vrlo popustljiv, no brzo se uvjerio, da o tome ne može biti ni govora. Tanja, ta

nježna i svjetski odgojena gospodjica, koja je čitav svoj život provodila u visokim društvima, — osjećala se medju radnicima kao kod kuće. Bez ikakvog napora i rukovodjena jedino vrućom željom, da bude shvaćena, rabila je izraze i riječi, koje su njeni slušaoci lako razumijevali. Ona je ulagala u rad skoro čitavu svoju dušu, tako, da se je nemalo sjedinila sa svojim slušateljima.

Takav početak je obećavao mnogo, prem, naravno, stvar ne bijaše bez pogrješaka. Tanja kao da se bojala pustiti uzde svojim vlastitim porivima. Dva puta Andrej ulovi u djevojčinim riječima topli i zarazni val dubokog osjećaja. No upravo u trenutku, kad je njeno čuvstvo obuhvaćalo publiku, ona ga je obuzdala, kao bojažljivi jahač, koji se ne smije povjeriti svom vatrenom i plemenitom konju.

Iskustvo i praksa naučit će ju bolje. No u svakom slučaju ona je imala u sebi nešto prekrasna. Ako je Andrej u početku nastojao, da ne bude strog, na koncu je morao paziti, da ne bi zašao u drugu skrajnost: da ju preveć ne hvali.

Nakon čitanja počeo je razgovor. Andrej se umiješa u raspravu te istakne stvari, o kojima je svaki mogao nešto reći. Htio se je na taj način upoznati sa svojim novim drugovima.

Svi se rastadoše drugarski i Andrej obeća radnicima, da će opet doći k njima, čim se preseli u njihovu okolicu.

Tanja zamoli Andreja, da ostane još neko vrijeme; jako je željela, da se porazgovori s njim.

Djevojka je proživljavala medeni mjesec svoje revolucijonarne djelatnosti. Sve za nju bijaše svježe i sve je imalo privlačivo značenje. Navika još nije ublažila njenu gorljivost, a iskustvo ju nije naučilo, da bude oprezna. U svoje postupanje prema radnicima unosila je sav žar žene i obraćenice.

Prvo pitanje, kad je ostala na samo s Andrejem, bijaše, kako mu se dopadaju njeni učenici. Po njenom mišljenju, svaki od njih je imao u sebi nešto dobra i simpatična. Andrej nije potpuno dijelio njene nazore u

tom pogledu. No te večeri bijaše u tako dobrom raspoloženju, da je bio gotov nalaziti dobro u svemu.

— U ostalom, siguran sam, — reče on, — da ćemo za nekoliko mjeseci imati vrlo dobru organizaciju u ovom dijelu grada.

Tanja bijaše uznešena usljed tako blistave budućnosti.

— No radi boljeg uspjeha moramo si p^dijeliti posao, — reče ona. — Ja ću preuzeti na se podučavanje i prethodno pripremanje, a vi se primite konačnog obradjivanja.

— Ako već mora biti podjela rada, — odgovori Andrej, — obradjivanje treba prepustiti vama, a ja ću vam birati ljude iz mase. Uvijek sam bio toga mišljenja, da u probudjenju duše mi muškarci moramo ustupiti mjesto ženama. I ne držim, da je ovaj naš slučaj izuzetak od općeg pravila.

Djevojka ga pogleda začudjeno. Teško je mogla vjerovati, da on govori ozbiljno.

— No ja tako loše s njima govorim i tako malo znam! — reče ona.

— Naravno, i vi sami treba da radite mnogo, — reče Andrej. — No ja vas uvjeravam, da učenost nije najglavnije svojstvo jednog agitatora. To nije ništa u isporedbi sa...

— S čim? — upita živo djevojka.

— Sa snagom raspaljivati srca i oduševiti ih svojom vlastitom odanošću. Možda želite, da vam kažem tajnu, kako se to čini?

— Na svaki način! — usklikne Tanja. — Vi ne trebate čuvati takvu tajnu samo za sebe!

— Tajna sastoji u tomu: nužno je, da sve osjećate sami.

Tanja se stane smijati. Ona je očekivala nešto neobična, a istodobno i vrlo praktična. Dakle — samo to!...

— No zašto žene imaju takvu prednost pred muškarcima? — upita ona. — Zar su muškarci lišeni osjećaja, zar oni nemaju oduševljenja?

— Nije to. No razlika je u stupnju — i u tomu je sve! Ne mogu si pomoći, što postajem liričan, kad mislim na naše žene, prem se to nikako ne slaže s čovjekom poput mene. Ja u istinu držim, da su one i preveč dobre za našu majku Rusiju — ili bar za vrijeme, u kojem živimo.

On ušuti i zamisli se.

— I vi ćete uspjeti u radu, koji ste si izabrali, — nastavi on, ozbiljno joj gledajući u lice. — Vi imate sva dragocjena svojstva, koja su nužna za uspjeh u ovom radu. Vjerujte mojoj riječi, jer se donekle razumijem u te stvari.

Govorio je spokojno, no oči su mu bile okrenute prema djevojci i gorjele zanosom. Bio je tako sretan, što mu se pruža slučaj, da joj podnese ovu skromnu hvalu.

Tanja pocrveni od velikog začudjenja i zadovoljstva, što su izazvale ove riječi.

— Koliko bih dala, da se vaše proročanstvo ostvari! — reče ona, a zatim upita: — Kad ćete se doseliti u naš predjel?

— Za nekoliko dana. No posao mogu početi sutra. Dva sata putovanja nije baš tako mnogo.

— Vrlo dobro! Dakle — ja ću vas čekati sutra na večer, — reče djevojka i čvrsto mu stisne ruku na polasku.

Andrej se vrati kući sretan. On je uživao u uspomenama provedene večeri i u uvjerenju, da će sutra opet vidjeti djevojku. U tom novom i višem obliku života izgledaše mu Tanja kao preobražena i okružena nekom aureolom. Njena najbolja svojstva, koja je prije tek naslućivao, bila su sada u potpunom cvatu. I tako brzo je porasla! Takva se čudesa — mislio je — dogadjaju samo s djevojkama. On ju ostavi kao dijete. Sad je žena, no sa čisto dječjom dušom. Osjećao je, da ju sada ljubi jače nego ikad prije, no predjašnja bojazan je posve iščezla. Odluka, da izbjegava djevojku, izgledaše mu sada potpuno besmislena. On nije očekivao ni tražio odgovor na svoju ljubav. No zašto bi se, kad je tako, klonio dje-

vojke, s kojom ima toliko mnogo zajedničkog? Oni su tu večer radili zajedno tako dobro, da će na isti način raditi i u buduće, bez obzira na to, da li on nju ljubi ili ne. Samo u starim romanima ljubav sačinjava glavno zanimanje života. Ali on će moći živjeti s višim idealima.

GLAVA IX.

Kod zajedničkog rada.

ANDREJ je imao više prilika, da se veseli svojoj smjeloj odluci. U toku cijelog mjeseca, nakon što se je preselio u Narvski predjel, proživio je takvu sreću, od koje bi mogao biti viši samo zanos uzajamne ljubavi, — sreću zajedničkog rada s ljubljenom djevojkom u stvari, kojoj su oboje posvetili najbolji dio svoje duše.

Najmanje i najjednostavnije sitnice svagdanjeg života dobivale su u njegovim očima posebno značenje i čar. Mali uspjesi u radu činjahu mu se kao prave pobjede, koje su mu napunjale dušu dubokom radošću. I u istinu mu je posao išao uspješnije nego obično. Počeo je bolje shvaćati ljude i postao daleko rječitiji. Oganj vlastite ljubavi činio je, da se ponaša prijaznije prema svim ljudima.

Veći dio svog vremena provodio je kod kuće. Malo bi mu bila dvadeset i četiri sata, da obavi sav posao, koji je preuzeo na se. Kroz Tanjine radnike upoznao se sa više radnika u tvornicama, i tako se je obujam njegovog rada znatno proširio. Od novih znanaca i sljedbenika birao bi najpouzdanije i dovadjao ih na sastanak kod Tanje. Pošto je sama prisutnost radnika na tim sastancima bila vezana uz takvu opasnost, kao da bi sudjelovali u paležu ili ubojstvu, to je postojao običaj, da se nikoga ne pozivlje na te sastanke bez privole i odobrenja svih članova. Andrej i Tanja se držahu tog dobrog pravila, prem je Andrej naskoro stekao takvu popularnost, da su svi slušali njegove savjete u tom pogledu. Spretan i obrazovan čovjek postaje umni gorostas medju neobrazovanim seljacima i zanatlijama, samo ako je u stanju da zadobije njihovo povjerenje.

Broj pristaša je brzo rasao. U istom predjelu bje osnovana još jedna grupa sa dvojicom mladića na čelu. Bilo je opasno primati mnogo ljudi u jednu kuću. Prvi uspjeh uradjao je obilnim plodovima. No uza sve to, stvar još ne bijaše tako velika. Agitatori su skupljali oko sebe samo birane ljude i govorili na malim skupštinama, koje su se mogle održavati bez svake opasnosti u privatnim kućama.

No upravo na tim malim sastancima izradjuju se iskreni borci. Ljudski govor čini najveći utisak u drugarskoj besjedi, oči u oči. Usuprot svog ograničenog djelokruga, propaganda bijaše vrlo plodonosna. Agitatori ne samo što su propovijedali svojim slušateljima novu nauku, već su ih nadahnjivali istim mislima i osjećajima, kakvim su bili i sami prožeti.

Tanjina uloga u tom zajedničkom radu ne bijaše manja od uloge njenog starijeg druga i vodje. U svojoj težnji, da djevojku povede naprijed, Andrej se je strogo držao njihovog programa o podjeli rada. On se je upoznavao s novim ljudima, stvarao nova polja rada i birao pristaše. No na skupštinama kod Tanje prepustio bi uvijek njoj veći dio rada.

Blagodareći stalnom bodrenju s njegove strane, Tanja se je oslobodila svega, što čini žene tako slabima, kad obavljaju zajedno s muškarcima kakve umne poslove. Ona nije više osjećala slabost i nepovjerenje prema samoj sebi. I čim se je oslobodila tog čuvstva, počela se naglo razvijati i postizavati velike uspjehe u propagandi. Jutrom je obično bila kod kuće, čitala i marljivo se spremala za svoj posao. Na večer pak, kad nije sama imala skupštinu, često su je pozivali drugovi na svoje satanke; oni su je brzo ocijenili.

Andrej se je jako veselio Tanjinom uspjehu. On nije ni opažao, kako njegovi osjećaji prema djevojci postaju sve dublji i dublji. Svaki dan je u njoj otkrivao nove crte, koje su ga privlačile. Činjaše mu se, da je Tanja unašala u svaku stvar nešto posebna, što je svemu davalo neku svježinu i neobičnu finoću. Njena ljubav prema narodu činjaše mu se izvanredno iskrena i topla.

Njeno mirno i jednostavno držanje prema mnogobrojnim opasnostima, što su je okružavale sa svih strana, a ponajpače ravnodušnost prema udesu, što ju očekuje, imala je za Andreja poseban čar i ljepotu. Sva ova svojstva primijetio je i ranije kod drugih djevojaka, no sad je to dobilo za njega neko novo značenje i dražest. Na isti način, kao kad dulje i zanešeno promatramo sliku velikog umjetnika, otkrivamo u njoj takvu ljepotu, koju ne bi ni naslutili kod površnog pogleda.

Tajni užas obuhvaćao je katkada Andrejevo srce; ćutio je, da počinje ljubiti Tanju vrlo duboko. No takvi trenuci dolazili su rijetko i trajali malo. Uopće u duši mu je vladala ugodna tišina, koja je prigušila dapače i njegovu ljubomornost.

Žorža je vidio vrlo rijetko i to tek slučajno. Mladi pjesnik bijaše jako zaposlen, a Andrej je malo kad išao u grad. U zadnje vrijeme prestao je Žorž proganjati Andreja svojim tužnim pogledom. Usljed toga su njihovi odnošaji postali bolji, prem se staro drugovanje nije obnovilo. Obojica su osjećala neku tjeskobu. Andrej svaljivaše svu krivnju na svog druga. Ako je Žoržu stalo do njegovog prijateljstva, zašto ne bi o svemu govorio otvoreno? Andrej je sada osjećao, da Tanjina ljubav prema Žoržu ne izazivlje u njemu zavidnost. Njihov zajednički rad je stvorio izmedju njega i Tanje tako čvrste veze, koje, kako mu se činilo, ništa ne može da raskine. Tanjin ukus prema svemu bijaše isto tako skroman i jednostavan kao i njegov vlastiti ukus. Andrej je sumnjao, da će se Tanji ikad dopasti viša politika, u kojoj se kreće Žorž i bio je siguran, da ona nikad neće — pa udala se ili ne udala — napustiti svoj sadanji rad. Ma štogod se desilo, on bijaše uvjeren, da će za njega vazda biti više mjesta u duševnom životu Tanje. To ga je činilo u neku ruku velikodušnim.

On je svaki put, kad mu se desilo da ostane na samo sa Žoržom, očekivao objašnjenje. No Žorž je očito izbjegavao ovo goruće pitanje i ostavljao svog druga u bolnom očekivanju.

Andrej je znao, da bi mu sve postalo jasno, ako bi se porazgovorio sa samom Tanjom; takav razgovor bi bio moguć kod njihovog prijateljstva. No uvijek, kad je pitanje već bilo gotovo, da mu se isklizne iz usta, suzdržao bi ga neki neodredjeni strah, — strah, kako mu se činilo, da ju ne bi uvrijedio svojom neskromnosti. Volio je da uopće ne misli o njenoj ljubavi prema Žoržu. Sadašnjost bijaše tako čarobna, da ju ne bi trebalo kvariti bojazni za budućnost. Kad bi mu ovakve misli došle u glavu, jednostavno ih tjeraše od sebe, kao što se proganjaju štetne ptice od ljubljenog usjeva.

Jedno ga je za sada ogorčavalo: njemu bijaše kratko vrijeme, što ga je provadjao u djevojčinom društvu. Bilo mu je teško, da ju ostavi dapače i na jedan sat. No sam posao je često zahtijevao, da kamo ode, i on se je pokoravao, nastojeći kod toga, da to vrijeme nadoknadi, kad bi mu se pružila prilika, da bude opet s njome. On dakako nije mogao biti ljubomoran na nju, što se tiče zajedničke stvari.

Uopće Andrej bijaše zadovoljan i sretan. Bila je to tiha i oplemenjena sreća, koja mu nije zavrtila glavom. Tješio se je mišlju, da ono, što ima dugo trajati, mora, naravno, biti spokojno. On je tvrdo vjerovao, da će njihovi sadanji odnošaji trajati beskonačno, dok mu jedna činjenica ne pokaza, da će se zgrada, koju je smatrao tvrdom poput kamena, srušiti od jednog doticaja kao kućica od karata.

GLAVA X.

Kriza.

Jedne večeri sjedili su Tanja i Andrej sami u njenom stanu. Bilo je dosta kasno i svi su u kući već utonuli u duboki san. Vratili su se prije pola sata sa vrlo uspješnog sastanka u kući jednog druga. Večer je bila neobično korisna i prijatna. Tanja je čitala dirljivu i tužnu priču iz narodnog života. Pod uplivom priče se je oduševila i govorila neobično lijepo. Sad se je vratila kući u najboljem raspoloženju. Andrej ju, kao uvijek, sprovede do kuće. I on bijaše u dobrom raspoloženju, te nije mogao svladati želju, da se ne navrati na pola sata, pod izlikom, da ne bi bilo loše popiti čašu čaja nakon tolikog razgovora.

Tanja je imala kod sebe ključ od kuće. Domaćica je već spavala. Oni je ne htjedoše uznemirivati, te odlučiše, da skuhaju čaj sami. Uz mnogo buke i smijeha postaviše samovar i prekopaše ormar za jelo, pri čem je Tanja oprezno izvadila ključeve ispod jastuka domaćice: starica ih je naime tu sakrivala preko noći.

Kad je sve bilo na stolu, oboje pronadjoše, da su jako gladni. Oni su večerali i veselo se razgovarali.

Andrej se dotakne pročitane priče.

— Moramo je preporučiti našim drugovima, — reče on. — U koliko se sjećam, nijedna priča nije tako silno djelovala na radnike. Držim, da se mora unijeti u stalni popis naših knjiga.

Tanja se složi s time i obeća, da će donijeti knjižicu, čim se prvi put bude vidjela s Lenom.

— No možda nije konj dobio nagradu, nego jahač, — reče Andrej s posmjehom. — Nadam se, da nakon vašeg današnjeg uspjeha nećete više dvojiti o vašim spo-

sobnostima i sjajnoj budućnosti kao agitatorica medju radnicima.

— Da, nadam se, da ću nešto postići u tom pravcu, — odgovori Tanja, sretna kao ševa, koja širi mlada krila kod svog prvog lijeta. — Sad se ali počinjem bojati jednoga: priučit ću se govoriti sa radnicima i posve izgubiti sposobnost razumijevati se s ljudima iz viših razreda.

— Zar će to biti velik gubitak za vas? — laskavo će Andrej.

— Naravno, osobito sada! — živo usklikne Tanja.

— Zašto? — upita Andrej.

Djevojčine riječi mu nekako neugodno reznuše uho.

— Htjela bih okušati svoje sile i na tom polju, — reče ona. — Ah, kako bi voljela povesti borbu medju mojim starim prijateljicama! Znate, Žorž mi je rekao juče, da ćemo krenuti u Moskvu možda za tjedan dana.

Studen prodje kroz Andrejevo srce. Djevojka mu ne reče ništa nova. On nije zaboravio na predstojeće putovanje Tanje i Žorža u Moskvu. Ne bi na to zaboravio dapače, kad bi i htio. To bijaše jedna od najopasnijih ptica, koja je posjećivala njegovu njivu i koju nije mogao lako potjerati. Bio je spreman da čuje tu vijest, no nije mislio, da će se ona tako veseliti rastanku s njim i sa radom, uz koji je, kako mu se činilo, bila čvrsto vezana. Najviše ga je ogorčio ton, kojim je djevojka gavorila.

On je upirao tužan pogled u to prekrasno i sretno lice i uzalud se trudio, da na njemu nadje nešto, što bi bar donekle odgovaralo njegovim vlastitim osjećajima.

— Zar tako silno želite poći u Moskvu? — upita on snuždeno.

Tanja ne odgovori ništa. Ona je zatvorenih očiju i sa sretnim posmjehom kimnula nekoliko puta glavom.

Njeno zažareno lice kao da je reklo sve ostalo. Ona se rastaje s njim bez žalosti, kao s posve tudjim čovjekom! On za nju nije ništa, dok je ona za njega sve! Ona se je zadovoljavala s njegovim društvom, jer nije bilo

boljega. Odmah, čim iščezne s njenog obzorja, ona će zaboraviti dapače i na to, da on i postoji!

Andrejeve usnice problijediše.

— Razumijem dobro, da vas mora veseliti putovanje u Moskvu, — reče on mirnim i niskim glasom, dok mu je u duši sve kipjelo od zlobe. — Mora da je jako dosadno vječito ponavljati jedno te isto šačici običnih radnika. No nije tako — postizavati pobjede medju obrazovanim ljudima, koji će vas opjevati i širiti vašu slavu na sve strane!...

Djevojku je preneražila ova uvredljiva optužba. Nije gotovo ni mogla vjerovati svojim ušima. Ona ga pogleda svojim začudjenim i široko otvorenim očima, no nije mogla prepoznati to surovo i hladno lice, koje do tada bijaše tako blago i prijateljsko.

— Zar me smatrate tako lakoumnom? — progovori ona.

Glas joj je drhtao. Suze joj blistahu u očima.

Kad je vidio suze, oštro čuvstvo pokajanja obuze Andreja. Bio je gotov da se baci pred nju na koljena i da ju moli za oproštenje radi prve boli, koju joj nanese. No njime je zavladao neki zao duh i napunio mu riječi gorčinom i otrovom.

— Kako bi se inače ponašao prema vama, — nastavi on vatreno, — kad sami velite, da gorite od nestrpljenja baciti vaš posao, koji vam je, kako sami kažete, tako mio; kad vam već sada muti glavu izgled, da blistate medju purgarima i marijonetama višeg razreda; kad...

Nije mogao nastaviti, već pograbi šešir i pobjegne iz kuće, a da se nije ni oprostio s djevojkom.

Sve je od te večeri postalo mračno. Sutradan se nekako pomiriše, no time se njihovi odnošaji nisu poboljšali. Njihovo prijateljstvo bje razljuljano iz temelja. Andrej nije više vjerovao u onu čvrstu moralnu vezu medju njima, na koju je do tog vremena polagao toliko nade.

Kad je žestina prošla, on je, naravno, priznao, da je pretjerao, dopustiv, da je Tanja posve ravnodušna prema

njemu. Nema sumnje, da bi ona mogla gajiti prema njemu toplo čuvstvo prijateljstva. No to bijaše gore nego ništa. On je žedjao sve; i ono malo, što mu je pripadalo, tek ga sjećaše na to, što mu manjka. Nije više moglo biti ni govora o ljubomornosti na Žorža. Žorž ili koji drugi, ili niko, — zar to nije svejedno? On bijaše ljubomoran na svaki trenutak, na svaku misao, koju nije dijelila Tanja s njime. Ta nova vrst ljubomornosti sasma uništi staru, kao što jača bol čini, da zaboravimo na slabiju. Čarobna i opasna intimnost s lijepom djevojkom silno je zapalila Andrejevu ljubav, dapače neopaženo i za samog njega. Sad je sve provalilo van, napunjalo mu srce i dražilo krv. Nije više mogao živjeti bez nje, jer u njenom odsustvu nije radio ništa, već se mučio radi nje. Da bježi — bilo je već prekasno. Brojio je sate i minute, kad će mu se opet pružiti prilika, da ju vidi. Medjutim, čim je došao do te sreće, uspomena njegovih uvreda dizala mu se iz dubina srca i zastirala sve dobro i plemenito u njegovim osjećajima prema djevojci. Sam užitak u njenoj prisutnosti pretvorio se sada u otrov. Prijašnja duboka radost — ustupanje i podredjivanje milom biću — iščeznu. Osjećaše se ponižen usljed te zavisnosti i bunio se protiv njene vlasti, koja bijaše u stanju učiniti ga sretnim ili nesretnim, po svojoj volji. Ova nutarnja borba podržavala je u njemu stalnu uzrujanost. Postao je osoran i svadljiv: uvijek se svadjao i prepirao s Tanjom; nije se dapače stidio služiti se svojom većom dijalektičnom umjetnošću i spremom, da ju što više muči.

U početku je Tanja šutke podnosila njegove napadaje, koji su je silno vrijedjali. No naskoro izgubi vjeru u Andrejevu pravednost i stane se buniti protiv njegovih neopravdanih ispada. Uzajamno razumijevanje, stvoreno za nekoliko mjeseci prijateljskog općenja, bilo je uništeno za nekoliko dana. Kad bi ostao sam, slobodan od svih gorkih dojmova, Andrej je za zebnjom opažao, kako brzo raste njihovo uzajamno ohladjivanje. Nekoliko puta je pokušao, da se isprića i da zadobije izgubljeno tlo. No isti čas se ponavljala stara svadja.

Tanja se je mučila kao i sam Andrej. Došav neoče-

kivano jednoga jutra, on prepozna po njenim očima, da je plakala. Okrivio je samoga sebe kao najvećeg zločinca i bio gotov da se pokaje za sve. No Tanja se kod prvih njegovih riječi ponijela tako loše, da su se posvadili gore, nego ikad prije.

Oni su se kotrljali po strmom obronku i bili prisiljeni dojuriti do konca, a da nisu bili u stanju da se zaustave.

Približavao se potpuni i neočekivani prelom. Andrej je želio, da se to dogodi čim prije, da bi učinilo kraj nesnosnom položaju. Bio bi, silom činjenica, primoran rastati se s njome, što nije bio u stanju učiniti iz vlastite pobude. No uza sve to, bojao se udarca i upotrebljavao nespretne napore, da odgodi sudbonosni trenutak.

Napokon je Andrej primio neobičnu odluku, da ne vidi djevojku, osim za satova zajedničkog rada. U petak je stoički proveo kod kuće. Petak bijaše najbolji dan za Andreja; tada nisu bile skupštine i on bi obično išao s Tanjom u grad, čitao ili pak razgovarao s njome u njenom stanu. Sad je riješio, da tog dana uopće ne ide k njoj. No ta odluka ga je stajala tako skupo, da je sutradan došao prije običnog vremena, pod izlikom, da je nužno porazgovoriti se unaprijed o predstojećem sastanku.

Stvar su raspravili za pet časaka, i Andrej nije imao više ništa za reći. Prvi put nije mogao naći predmet razgovora s Tanjom! On se pokaja, što je prekršio svoju odluku i došao ranije samo za to, da od sebe učini glupana... To ga najednom dovede u razdražljivo raspoloženje.

— Kako dugo se niste vidjeli s Lizom? — upita on, da ma na koji način naruši neugodnu tišinu.

On to ne učini naročito, no u istinu ne bi mogao izabrati neprijatniju temu.

Liza bijaše svjetska gospodjica, Tanjina bratučeda. Andrej ju malo poznavaše i nije mu bila po volji. Osim toga, njeno ga ime sjećaše na nesretno putovanje u Moskvu. Tanja je kanila odsjesti u njenoj kući, kad stigne u taj grad.

— Od prošle zime, kad je bila kod nas u Petrogradu, —odgovori ona uljudno i ozbiljno.

Tanja je imala u rukama nekakovo vezivo te je marljivo radila, okrenuv jednu stranu glave prema Andreju.

Opet je nastala šutnja, — teška, napeta šutnja, koja djeluje uzrujano na živce poput zagušljive tišine prije bure.

Da bi narušila tu nesnosnu napetost, Tanja pokuša govoriti o njihovom zajedničkom radu, što im je do nedavno pružao neiscrpivi izvor za izmjenjivanje misli i osjećaja.

No Andrej se nije dao uloviti na udicu: nije za to došao! Zatim, kad je djevojka uzrujano ponovila svoje napore, on se razljuti, što ona kuša skrenuti razgovor na stvari, koje ju zapravo jako malo zanimaju...

Andrej iznenada promijeni razgovor, skrenuv ga na stvari, koje su bolje odgovarale slučaju: na njene moskovske planove i poznanstva, kod čega je pokazao duboko, ali ne baš dobrostivo zanimanje.

Tanja je odgovarala, ne dignuv oči s veziva. No prsti su joj drhtali, a igla često zabadala krivo i koso. Znala je dobro, da je taj put Andrej stao govoriti o njenom putovanju s namjerom, da ju uvrijedi. Ali ona odluči, da se ne rasrdi i ne posvadi s Andrejem, ako to bude ikako moguće. Za tri dana će otići sa Žoržom u Moskvu, a kad se povrati, nastanit će se u drugom dijelu grada. Nikako nije htjela da se rastane s Andrejem neprijateljski.

Medjutim, mjesto da ga ublaži, njena mirnoća dovede Andreja do najvećeg stupnja ogorčenosti i očajanja. To mu je pokazivalo, da je ona posve ravnodušna prema njemu, da na nju ni malo ne djeluje njegovo mišljenje. Nije mu ništa drugo preostalo, osim okrutni užitak — da sazna, kako velika je njena ravnodušnost prema njemu. Počeo se rugati njenim obljubljenim planovima, smijao se moskovskim prijateljicama i svršio time, da, po njegovom uvjerenju, revolucijonarci iz viših krugova samo na neko vrijeme oblače plašt demokratizma;

bilo ovako ili onako, staro se obličje opet pojavljuje u njima — i što skorije tim bolje.

Ovo Tanja nije mogla da podnese. Ona skoči ozlojedjena i uzrujana.

— Čujte, Andreju!... — počne ona glasom, koji je drhtao od gnjeva.

Andrej takodjer ustane. Lice mu bijaše blijedo, a desnom rukom se opirao o stol. Zli duh, što je do tada njime vladao, odmah iščeznu. On je čekao na ovaj trenutak, izazivao ga i plašio ga se; sad je taj trenutak nastupio, i Andrej bijaše spreman da primi udarac. Mala uljena svjetiljka, što je visjela na zidu, rasvjetljivaše mu nagnutu glavu i stisnute obrve. Bio je izmučen i mračan.

— Andreju! — nastavi djevojka nenadanim mekim glasom. — Recite mi, zašto ste se od nekog vremena tako promijenili prema meni? Ako nalazite kod mene pogrješaka, zašto mi ne kažete otvoreno i bratski, kao što ste činili prije? Ako li pak ne možete, zašto bi mučili jedno drugo? Zar nije bolje, da se rastanemo mirno i da svaki ide svojim putem?

Ona se nije više srdila. Bila je tužna. Glas joj je zvučio nježno i blago. No Andrej još više problijedi.

— Samo kad bih se mogao rastati s vama, Tanjo! Bolje bi bilo, da se nikad nisam susreo s vama! — reče on jedva čujnim glasom.

— Zašto? Zar sam vam prouzročila...

Ona stane. Iznenada joj sine glavom slutnja o nečem velikom.

— Zar vi nemate očiju? — gotovo grubo reče Andrej. — Zar ne vidite, da vas ljubim do ludila?

On podigne pogled prema njoj i čitava duša mu zadrhće od časovitog začudjenja, koje predje u zanosljivu, usopljujuću radost. Nije li se prevario? . . . Lice joj postade svijetlo. Ona ispruži obje ruke prema njemu, učini korak naprijed i baciv mu se oko vrata, zalije se sretnim suzama.

— Tanjo, draga moja! — Je li moguće? Ti me ljubiš? — upita on drhtavim glasom.

Ona se samo stisne bliže k njemu.

— Ti si učinio, da stradam tako mnogo! — šaptala je ona.

— Oprosti mi! I ja sam neizrecivo stradao. No sada je svemu kraj. Mi ćemo biti sretni! — usklikne on triumfalno. — I sami bogovi će nam zavidjati!

On ju posadi na stolac i klekne pred nju, pokrivajući joj poljupcima hladne ruke i rumeno stidljivo lice. On joj ispriča o strasti, što ga je mučila i upita ju, kako se je dogodilo, da ga je zavoljela. Tražio je činjenice, potvrdu, da bi se potpuno uvjerio o svojoj sreći, koja mu je pala s neba.

— Mislio sam, da ljubiš Žorža! — reče on s posmjehom, koji izražavaše zabunu i ponos.

—Žorž je najbolji čovjek — daleko bolji od tebe! — reče ona pritisnuv prst o njegovo čelo. — No one večeri, kad si prvi put govorio samnom u mojoj kući — sjećaš li se?—zavladao si mojim srcem. I to čuvstvo je raslo sve više i više... Ne znam zašto. Možda radi grijeha mojih pradjedova... — reče ona s posmjehom, uperiv u njega dugi, ljubeći pogled.

Glas zvona na vanjskim vratima pozva ih u zbilju. Prva radnička grupa je dolazila na skupštinu.

Andrej izadje, da ih pusti unutra. Djevojka ih dočeka kao obično, i večer je prošla spokojno kao uvijek. Samo Tanja bijaše osobito lijepa, kao obasjana tihom svečanošću velike vreće. No Andrej nije mogao da obuzda burnu radost svoga srca. Dapače ni Tanjina prisebnost nije mu pomogla, da savlada samoga sebe. On se oprosti sa svima i žurno izadje.

Vani je bio ljut mraz. Zima je u svom jurišu pokrila mrtvačkim plaštem zemlju, drveće i kuće. No Andrej nije osjećao hlad, nije opažao ništa oko sebe. U srcu mu ključaše izvor života, koji mu je razlijevao rumenilo po licu. Krv je brzo kolala u njegovim žilama i on je išao naprijed mrakom rane sjeverne noći.

To nije san! To je prava zbilja: ona ga zaista ljubi! Ruke joj bijahu upravo tu, oko njegovog vrata. Još uvijek je osjećao njihov doticaj... Njen prvi stidljivi po-

ljubac još mu je gorio na usnicama. Ta divna ljepota, to duboko srce, kojeg bogastva poznaje samo on, — pripadaju njemu, samo njemu, zauvijek! Sav svijet oko njega, ostali ljudi, pa i sam on: sve mu se činjaše promijenjeno i obnovljeno, a iz dubine njegove potresene duše pjevao je radosni glas pohvalnu himnu bezličnom božanstvu, predmetu njihove zajedničke odanosti, koji mu sada izgledaše kao živo biće, s kojim se može govoriti i koje čuje njegova obećanja. Znao je, da ga ljubljena djevojka ne bi ni pogledala, da nije tako odan velikom djelu, kojem su njih dvoje posvetili svoj život.

On pomisli na Žorža, a srce mu se napuni pokajanjem i ljubavlju. Kako okrutno se je ponašao prema njemu! Kako grubo je odgovarao na njegovu nepokolebivu dobrotu! Da, mora otići ravno k njemu, objasniti mu sve i reći: "Brate, sagriješio sam pred nebom i pred tobom!"

Žorž je bio kod kuće, zakopan medju svojim knjigama i rukopisima. Čim opazi Andrejevo lice, sjeti se, zašto je došao. Činilo se, kao da je on već davno bio spreman na to.

Kod prvih riječi prekine Andrejevo zbunjeno i zapleteno priznanje, stisne mu ruku i zaželi sreću. Ni sjena ljubomornosti nije se opažala u njegovim velikim plavim očima, koje su gledale u sretnog suparnika. To ni malo ne iznenadi Andreja, no bilo mu je čudno, što Žorž sve to prima kao nešto sasma poznato.

— Ja sam već davno znao, da te ona ljubi, — reče spokojno Žorž.

— Ti si znao? Na koji način? — upita Andrej.

— Na najjednostavniji način: sama mi je rekla jednom zgodom...

On stane za trenutak, kao da je zaronio u uspomene.

— Eto zašto, — nastavi on, — ja bijah nijem kao riba. Inače bih rekao.

— Rekao? Kome?

— Tebi, naravno. Kome drugome?

— Žorž, ne reci mi sve to na jedan put, ako ne želiš da me sasma ubiješ svojim izvanrednim vrlinama — reče Andrej, koji je nastojao, da u šaljivom tonu sakrije svoju smetnju.

Žorž slegne ramenima.

— Kakve su tu vrline! To se tek slaže s mojim dobrim osjećajima prema vama dvoma! Zar ti ne bi isto učinio, da si na mome mjestu? — upita on, pogledav na svog druga pretvorenom bezazlenošću.

Andrej pocrveni od stida. Znao je, da se ne bi mogao ponašati na isti način. Bilo mu je jako neugodno, da to prizna.

Opaziv, kako je dobro pogodio, Žorž se stane od srca tako bezazleno smijati, da je Andreju odlanulo, pa se i sam počeo smijati.

Zatim će Žorž ozbiljnim tonom:

— Nadam se, da nećeš biti ljubomoran, što ću ići s Tanjom u Moskvu?

— Ne! Još se nisam ponizio do takove ljubomornosti i nadam se, da nikad neću! — usklikne Andrej, smiješeći se. — Ne smatraj me gorim, nego što jesam.

GLAVA XI.

Odmor.

TANJA obeća, da će se naskoro povratiti iz Moskve i održa riječ. Nakon dva tjedna dočeka ju Andrej na željezničkoj stanici. Skoro iza toga su se oženili. Kod toga nisu, naravno, trebali ni svećenika ni policaja. Oni su jednostavno javili o svom braku bliskim drugovima.

Ženidba ni malo ne promijeni vanjsku stranu njihovog života. Oni su opet otpočeli prijašnji rad, samo što su se morali preseliti na drugi kraj prijestolnice, jer je stari predjel postao za njih dosta opasan. U jednom sokaku, blizu Kronverskog prospekta, našli su mali stan sa dvije sobe i kuhinjom, gdje je Tanja sama kuhala.

Sobe su bile male i loše uredjene. Pod bijaše gol, a tavan nizak. Neprozirni sloj inja pokrivao je veći dio malih prozora. Vani je još uvijek harala ljuta zima, prem se osjećalo približavanje proljeća. Za sunčanih dana mogli su uživati u izgledu jednoličnih ružnih kuća na protivnoj strani ulice. Ništa pjesničkog, ništa umjetničkog ne bijaše u tom stanu, koji je u svojoj golotinji izgledao gotovo tužan. No ipak — on bijaše za njih zemaljski raj, — ako je ovaj izraz dopušten u trijeznom jeziku savremenog čovječanstva.

Prva zanosljiva i strastvena sreća je naskoro prošla. Ona se nije slagala s načinom njihova života i sa onim, što se je dogadjalo oko njih. Ali ona je ustupila mjesto mirnijoj i višoj sreći, zajedništvu misli i osjećaja, bezgraničnom čaru uzajamnog upoznavanja, koje kod zaljubljenih počinje istom nakon ženidbe.

Bili su tako duboko i potpuno sretni, kako si nikad nisu mogli zamisliti.

Istina je, da je njihovoj sreći manjkao jedan važan elemenat. Nisu se dapače ni zavaravali obmanama u pogledu trajanja svoje sreće. Za njih je tek nastupio kratki odmor — i oni su to znali. Damoklov mač im je stalno visio nad glavom. I svaki dan, svaki sat bi mogao biti posljednji! Opasnosti, što okružuju život revolucijonaraca svaki dan, dolazile su im nekoliko puta sasma blizu — i kao da su šaptale memento mori čas Andreju, čas Tanji, čas oboma zajedno.

Ali oni se nisu tužili. Opasnosti, što su ih pratile na njihovom životnom putu, bijahu baklje njihove ljubavi. Najviše su jedno kod drugog cijenili i ljubili upravo tu bezgraničnu odanost svojoj domovini, tu pripravnost, da u svako doba žrtvuju za nju sve. Oni su ljubili jedno drugo bez svake sumnje, krzmanja i sustezanja, svom snagom svog mladenačkog oduševljenja, upravo radi toga, što su nalazili jedno kod drugog utjelovljenje tog uzvišenog ideala heroizma, za kojim je oboje težilo. I oni se nisu uklanjali, jer je vjernost prema samima sebi, prema svojim idejama i ljubavi donosila taj život pun krute opasnosti. Nek dodje ono, što je neizbježivo: oni neće zatvoriti oči, ma štogod se desilo.

Oni, dakako, nisu zvali groznu božicu samouništenja: oboje bijaše puno bodrosti i zdravlja — i osobito sad je život imao za njih premnogo čara. No nisu se plašili. Mračna budućnost nije kvarila lijepu sadašnjost. Ona je tek davala veću cijenu svakom satu, svakom trenutku, koji su provadjali zajedno.

Jednoga jutra, početkom proljeća, Andrej zamoli Tanju, da pročita na glas kakav članak iz novog broja jednog časopisa, koji su donijeli iz Repinovog doma, gdje su proveli prošlu večer.

Jako su voljeli čitati zajedno, a zatim govoriti o tome, što su pročitali. No danas Tanja reče, da nije raspoložena čitati. Na licu joj se odražavala tuga, možda po prvi put u četiri mjeseca njihovog zajedničkog života.

— Što je s tobom, draga? — upita Andrej zabrinuto. — Ti izgledaš tako ozbiljna i svečana.

Tanja nije mogla točno reći, što joj je. Ništa osobita; tek neka čudnovata snuždenost.

Ona je sjedjela kraj pisaćeg stola. Andrej sjedne na pod do njenih nogu — njegov obični položaj, kad su bili na samu.

— Reci mi o čemu misliš, a ja ću nastojati da razumijem, što te uznemiruje.

— Ne treba ni misliti na to, — reče ona; — malo sam rastrešena. Proći će samo od sebe.

— No ja hoću da znam, što te muči. Da nisam ja uzrok tomu? Ako je tako, silno se varaš, jer da svijećom tražiš, ne možeš naći boljeg muža od mene...

— Ne šali se, Andreju! — reče Tanja i pod uplivom Andrejevih riječi njeno tužno raspoloženje poprimi odredjen oblik. — Mi smo sretni sada, no ko bi mogao reći, da li je dobro ili zlo, što smo se oženili.

— Svaki pop bi rekao, kad bi mu dopustili da se umiješa u naše stvari, da je i dobro i zlo, — odgovori Andrej. — No odakle ta čudna pitanja? Do sada ništa slična nisam čuo od tebe. Da ti nije žao, što si se udala za mene?

— Ne! Nije mi žao, što se mene tiče! — reče ona, metnuv ruku na Andrejevu gustu kosu i gledajući mu u lice. — No možda ćeš se ti kajati jednoga dana. Više puta sam čula, da se revolucijonarci kvare, kad se ožene.

— Dakle, dušu ti uznemiruje strah radi moje čistoće?

No nije mogao nastaviti istim tonom. U Tanjinim dubokim crnim očima se čitala neka dirljiva sjeta.

U srcu mu se digne topao val zahvalnosti i ljubavi, kad je pogledao u te drage oči, opijajući se njihovim mekim laskavim svjetlom.

— Draga moja! Ti si iz mene učinila drugog i boljeg čovjeka! U srcu si mi otvorila do sada nepoznate izvore oduševljenja, odanosti i vjere u ljude. I zar ti sad tako govoriš?

— Zar tako? — reče ona nepovjerljivo, gladeći mu kosu.

— Oh, želio bih, da ti mogu reći sve! Znaš, kao dječak bijah jako pobožan. Zatim često sam slušao, da vjera stvara najuzvišenije i najčišće raspoloženje. No kad sam s tobom i kad mi tvoja ruka počiva na glavi; ili kad u samoći stanem misliti na te i na samog sebe, — osjećam istu sladost poniznosti, istu jezu obožavanja, istu vruću težnju za moralnom čistoćom i požrtvovnosti, koja mi je napunjala srce u danima dječaštva. Tada sam pripravan priznati svoje pogrješke i slabosti i strastveno želim, da se očistim od njih, kako bi iza toga bez straha zastao pred tobom...

Preobražen vatrom oduševljenja, bio je lijep i rječit. Tanja je slušala ozbiljno i začudjeno; zatim se brzo poda čaru njegovog strastvenog govora. No kod zadnjih riječi ispruži ruke, kao da je tom kretnjom odbijala pravi tamjan.

— Andreju, molim te, ne govori tako sa mnom. Ja ću prestati vjerovati u tvoju ljubav, ako me budeš tako neizmjerno dizao. Znam, da nemam ništa osobita u sebi i želim da me cijeniš kako zaslužujem. ..

Andrej sasluša tu kratku prodiku mirnim posmjehom. Zatim ju oprezno primi za ruku i izljubi joj sve prste.

— Dijete! — on će napokon. — Ko ti je rekao, da te smatram nekim posebnim bićem? Ne, draga, ja nisam više dječak. Znam, da smo nas dvoje obični ljudi. Ja ne fantaziram na tvoj račun, — ja te ljubim. No zar držiš, da samo rijetke i neobične žene mogu biti ljubljene? Kako jadan bi izgledao svijet, kad bi bilo tako! Znam, da medju našim drugaricama ima žena, koje su čiste i odane kao i ti. No što za to? Ja vidim sunce i osjećam vrućinu njegovih zraka, no mirno idem za svojim dnevnim poslom ili na počinak. No sutra vidim isto sunce, dapače ne tako sjajno i lijepo kao juče, tek su se oblaci okupili oko njega nekako drukčije, i boje se prelijevaju na drugi način. Ne znam ni neću da znam, zašto te ljubim...

— A ja znam sada! — prekine ga s posmjehom Tanja. — I odmah ću ti reći. Ti imaš jako skroman ukus.

Sigurna sam, da si sposoban doći u zanos pred suncem, kad je tako zastrto oblacima, da je nalik na veliku okruglu uljenu pjegu u papirnatom fenjeru. Ne treba se prepirati o ukusu, — i ja pristajem da budem tvoje sunce u takvim okolnostima...

Ona je postala vesela i radosno se smješkala. No oči su jo bile ozbiljne: u njima se odražavalo duboko čuvstvo, koje se izrazi u dugom, dugom pogledu. Kako je ljubio te crne oči s njihovom dukobom i prozirnom čistoćom i s promjenljivim izražajem! Kako je ljubio taj pogled, koji je vazda činio, da mu srce drhće od sreće!

— Radosti moja! — usklikne on uzrujanim glasom, podignuv lice prema njoj, — reci mi, čime sam zaslužio takovu sreću? Kakvo pravo imam, da budem tako neizmjerno sretan, kad svuda oko nas kipi tolika nevolja i tuga? Često pitam samoga sebe: čime sam zaslužio tvoju ljubav i kako ću ti naplatiti za nju?

Ona mu pokrije usta rukom. Čudne oči promijeniše svoj izražaj; kao da je neko velo zastrlo njihovu tajinstvenu dubinu, a drhćući plamen, koji se je blistao u dubini, iščeznuo je. One su gledale mirno i ozbiljno.

— Ne smiješ tako bulazniti! — reče ona vruće. — Ženska ljubav nije nagrada. To je slobodan, uzajamni dar.

Ukor ohladi Andreja, no samo na časak, kao što novo gorivo ohladi vatru, kad se baci u peć.

— Imaš pravo! Ti uvijek imaš pravo, draga! No upravo radi toga ti moram biti više zahvalan. Ja bih te opjevao u himnama, kao što su činili stari trubaduri, samo kad bih mogao pjevati pjesme.

— Moj trubadur! — reče ona blagim posmjehom. — Što bi rekli naši drugovi revolucijonarci, kad bi čuli, da strogi i neustrašivi Andrej Kožuhov pjeva ovakove junačke pjesme.

— Ako su pametni, dobit će više povjerenja u mene, — brzo odvrati Andrej. — Jer nema ništa, što ne bih učinio ili podnio, samo da budem vrijedan tvoje ljubavi. Vjeruj mi: samo rodjeni strašivac bi se mogao bojati, da će u odsudnom trenutku njegovog života ljubav pre-

ma ženi zaglušiti njegovu odanost prema domovini. Oni će me naći spremna, kad kucne moj čas. A ti, moje krasno sunce, ti ćeš mi reći poput one djevojke Čerkeskinje, koja je pružala svom dragom oružje za bitku:

"Mili moj, hrabro gledaj u oči sudbine!"

— Pokušat ću,—reče ona slabim posmjehom, promatrajući ljubavnim pogledom njegovo smjelo i sretno lice, podignuto prema njoj.

Nikad joj nije bio tako drag, nikad ne bijaše tako ponosna i sretna, što ju ljubi takav čovjek. No mogućnost da ga izgubi — ta mogućnost, koju je do sada tek dopuštala, ne vjerujuć u nju, — sine joj glavom u čitavoj svojoj zbilji.

Uzrujanim porivom, koji je očito protuslovio njenim riječima, obavije mu ruke oko vrata i čvrsto pritisne na svoja prsa tu neustrašivu i hrabru glavu, koja joj u taj čas bijaše draža, nego sve na svijetu.

Gromka zvonjava zvonca, a za njom još dvije slabije, napuni neskladnim zvucima sav njihov mali stan.

To je značilo, da su došli drugovi. No ipak se oboje trgoše i pogledaše jedno drugom u lice.

Andrej brzo ustane i ode da otvori vrata.

Tanja, ostavši na svom mjestu, najprije začuje radosni usklik Andreja, koji je prepoznao neočekivanog druga. No taj pozdrav utihne kao kamen, kad ga se baci u baruštinu. Zatim joj doleti do uha brz i prigušen šapat nekolikih glasova, a onda je nastala zlokobna šutnja.

Andrej se povrati u sobu sa Žoržom i sa mladim čovjekom, kojeg Tanja nije poznavala. Andrej bijaše blijed. Druga dvojica su izgledala tužno i vrlo ozbiljno.

— Što se dogodilo? — upita uzrujano Tanja, ustavši da ih dočeka.

— Golema nesreća! — reče Andrej. — Zina i Vasili su uapšeni nakon ljutog okršaja. Oboje će biti osudjeno na smrt za nekoliko tjedana. Vulićeva je ustrijeljena za vrijeme tučnjave.

On se spusti na stolac i predje rukom preko čela. Gosti su takodjer sjeli. Nepoznati slučajno sjedne naprotiv Tanje i njihovi se pogledi susretoše.

— Vataško, — prestavi se on, jer su drugi na to zaboravili. — Tek što sam prispio iz Dubravnika s tom vijesti i sa specijalnom porukom do vašeg supruga.

— Kad se je sve to desilo? — upita ona.

— Pred tri dana, — odgovori Vataško. — Policija je pokušala, da sve drži u potaji, no nije mogla. Sutra će biti izvješće u svim novinama. Čitav grad već govori o tome.

On poče poluglasno pripovjedati o potankostima nesreće. No što je dalje išao u svom pričanju, tim više se je upaljivao, a kad je došao do opisa borbe sa policijom, bio je potpuno uznešen. Samoobrana je, u istinu, bila junačka. U gluhoj noći pokušala je policija, da potajno udje u stan Zine i Vasilja. Stražari su odšarafili šarke na vanjskim vratima, kako bi ušli tiho i sve iznenadili u postelji. Oni bi, dakako, i uspjeli u tom, no dogodilo se, da je Ana Vulić do kasno čitala u svojoj sobi. Ona začuje sumnjivi šum, i kad je vidjela, kako stražari ulaze na vrata, ispali u njih, kad su se tome najmanje nadali. Zatim ispali još nekoliko hitaca, potjera ih natrag po stubama i tamo zadrža nekoliko časaka, dok ju tane nije pogodilo u glavu. Bila je već mrtva, kad joj je Vasili dotrcao u pomoć.

— Kakva lavica se pokaza ona, ta mala djevojka! I kakva prekrasna smrt! — nehotice usklikne Andrej.

— Ostali su, — nastavi Vataško, — pokušali, da si probiju put sa revolverima, no nije bilo moguće. Zatim su se povukli u nutarnje sobe i zagradili ulaz. Spalili su sve opasne papire i borili se s policijom pola sata, dok nisu izpraznili sve naboje. Onda su objavili, da se predaju.

Vataško doda, da će ih, prema dobivenim vijestima, za nekoliko tjedana suditi zajedno s Borisom. Zinu su već davno tražili radi Borisove stvari, i policija se je jako obradovala, što ju je napokon ulovila. Vasilija će suditi radi oružanog otpora. Nema dvojbe, da će svi biti osudjeni na smrt.

— No to se ne smije dopustiti! — strastveno će Vataško. — Mi ćemo ih osloboditi silom!

U žaru uzrujanosti on ustane sa stolca. Šećući se po sobi, zaustavljajući se čas pred jednim, čas pred drugim i snažno mašući rukama reče, kako je organizacija u Dubravniku odlučila učiniti snažan pokušaj, da ih oslobodi. Čitava grupa revolucijonaraca vruće simpatizira s tim planom. Mnogo se dobrovoljaca može sabrati izmedju mladića iz sredine inteligencije i gradskih radnika. Ako tajna ovog poduzeća bude strogo sačuvana, moglo bi se uspjeti. No ma kako mu dražo, ali oni su odlučili da pokušaju.

— Mi smo odlučili, — doda on, okrenuv se prema Andreju, — da je za ovako važnu stvar potreban a t a m a n i jednoglasno smo izabrali vas. Mene su poslali, da vam ispričam sve i da vas upitam, da li pristajete, da nam se priključite u toj stvari?

A t a m a n znači poglavica ili vodja. Kao pravilo, rukovanje svim poduzećima počiva na demokratskom načelu: o svakoj potankosti se vodi rasprava i sve se uredjuje pomoću glasovanja svih članova, koji uzimlju učešće u pothvatu. No u poduzećima militerne naravi, gdje je nužna posebna brzina i spretnost, uprava se obično povjerava jednom čovjeku, zvanom a t a m a n, kojem se svi ostali bezuvjetno pokoravaju.

Andrej podigne glavu i pogleda čovjeka, koji je došao s tako važnim prijedlogom.

— Jeste li dobro promislili vaš izbor? — upita on. — Ja nikad nisam bio ataman ni u jednoj stvari, a ova je osobita važna.

— Mi ne bi mogli naći boljeg atamana od vas, — reče vatreno Vataško.

On objasni uzroke, što su ih pobudili, da izaberu Andreja. Svi članovi tamošnje organizacije ga poznaju osobno i imaju u njega potpuno povjerenje. Osim toga, svi tamošnji revolucijonarci ga štuju i spremni su ići za njim prije, nego li za kojim drugim.

— Neka bude kako želite! — reče Andrej. — Ja sam gotov, da u takvoj stvari služim u kakvomgod svojstvu.

—Ja sam tako govorio! Ja sam tako govorio! — ponavljao je Vataško, vruće stišćući Andrejevu ruku. — Svi smo tog mišljenja, da ne trebate odmah doći u Dubravnik. Ako policija sazna, da ste tamo, odmah će naćuliti ušesa. Bolje je da ostanete ovdje, dok ne dodje vrijeme. Mi ćemo se stalno dopisivati i savjetovati s vama u svemu.

Andrej je opet bio otrgnut od svog spokojnog rada i od sretnog nepomućenog života, — bačen u vrtlog revolucijonarnog potoka.

On je otišao na kratko vrijeme u Dubravnik, samo da izvidi tlo. Tu je saznao, da su Bočarov, na kojeg je računao u predstojećem pokušaju, i sestre Dudorove uapšene pred nekoliko dana. To bijaše vrlo neugodno. Samom uapšenju nije u početku pripisivao veliku važnost; mislio je, da će ih pustiti za kratko vrijeme. No skoro iza njegovog dolaska, k njemu dodje Varja Vojnova. Ona je, kao obično, posjetila tamnicu i čula vijesti, koje su ju nagnale na plač od tuge i negodovanja. Mironov, s kojim su se Andrej i Vasili upoznali na izletu sestara Dudorovih, bijaše uapšen prije tri mjeseca. U samom početku je izvjesio bijelu zastavu. A sad, da bi se opravdao i da bi izašao na slobodu, taj nitkov je počeo kazivati sve, što je znao ili slutio, izdajući mnoge ljude.

Usljed njegovih otkrića uapšeni su Bočarov i sestre Dudorove. Izmedju ostaloga pričao je i o nesretnom izletu u šumici, te je izdao imena svih prisutnih. Taj dogadjaj, ma kako sam po sebi malovažan, iznio je na javu činjenicu, da se Bočarov i Dudorove poznaju s Borisom, Zinom i Vasilijem, i njihova stvar je na taj način poprimala veoma ozbiljan karakter.

Andrejevi dojmovi u svem ostalom su bili takorekuć povoljni. Što se tiče samog oslobodjenja, okolnosti u Dubravniku su bile daleko bolje, nego je i očekivao. Bilo je na raspolaganje sjajnih bojovnih sila, i on je stvorio prekrasan plan rada. Izgledi za uspjeh bijahu jako dobri; i kako slavan će biti taj uspjeh! U njemu se probude nagoni borca. Što se tiče opasnosti, na njih nije mislio, i u dubini svoga srca nije vjerovao, da one postoje.

On se povrati k Tanji uzbudjen i sretan. No za nju su mirni dani prošli. Ona je potpuno znala, da Andrej ima pravo, da on u takvoj stvari ne može izostati. No to bijaše vrlo slaba utjeha. To nije rastjeralo njenu bojazan i brigu za njega.

DIO III.

SVE ZA STVAR.

GLAVA I.

Mucavac.

JEDNO predgradje bogodanog grada Dubravnika zove se "Humci" — ime, koje sada zvuči jako čudnovato, jer ni na ulicama, ni medju velikim voćnjacima i zapuštenim vrtovima nema nijednog humka. Možda je to ime bilo zgodnije u prošlim vremenima, kad su ovo pusto mjesto najprije okrčili većim dijelom provincijalni plemići, koji su težili za gradskim boravištem. Mnoge kuće još uvijek nose tragove svog postanka. Široka dvorišta su opkoljena ogromnim brojem soba za služinčad, koja je pratila plemiće u njihovoj periodičnoj seobi u gradove. Staje, košnice i kupaone svjedoče o težnji naših otaca, da sačuvaju, u koliko je moguće, ladanjski način života. Same kuće, — one, koje se još nisu raspale, da budu zamijenjene novima, — jesu većinom drvene, no na njima se opažaju neki znaci graditeljske umjetnosti. Tu i tamo se vide balkoni, ukrašeni kornizima i ogradama, mali tornjići sa vršcima, cvijećem iskićena vrata i prozori, koji svjedoče o ukusu i hirima ljudi s posebnim umjetničkim težnjama.

Nakon oslobodjenja kmetova prešle su sve kuće sa šiljcima i tornjićima iz posjeda prijašnjih plemića u ruke srednjih ljudi, kojima je često pošlo za rukom, da naslijede imanje feudalnih vlastelina. Trgovci i svakovrsni špekulanti, koji su istjerali propale plemiće, nisu dugo ostali na imanju u kućama, koje su bile neprikladne za trgovinu i za njih malo privlačive u svakom pogledu. Oni su ostali jednostavno kao pobjeditelji u gradu, koji su uzeli opsadom, — i to tako dugo, dok nisu pretvorili u novac sve, što je imalo neku vrijednost.

No "Humci" su još jednom promijenili svoj izgled i stanovništvo. Kuće, sobe za služinčad i ostale gradjevi-

ne bile su iznajmljene većinom malim gradjanima i radnicima. Za ove je glavna vrijednost imanja sastojala u zemljištu — u voćnjacima i vrtovima, gdje su sadili povrće. Glavne zgrade su iznajmljene gospodi, koja su se stisnula sa svojim porodicama u okolne sobe i gradjevine. Ovaj poredak je izgledao stalan. Vlasnici su brzo podizali rentu svojim zakupnicima, a ovi su pobirali najam od svojih stanara. Grad je prestavljao dobro tržište za povrće, jer je tu dolazilo sve više ljudi, za koje su riječi "priroda" i "čisti zrak" imale neko značenje i koji su bili spremni platiti umjerenu cijenu, da bi uživali jedno i drugo.

Početkom proljeća 187... sjedjela su u jednoj od ovih kuća kod otvorenog prozora dva mlada čovjeka. Jedan od njih, mladić od kojih dvadeset godina, pogledavao je napeto u tamnu ulicu i pomno promatrao svakog novog prolaznika, koji bi se pomolio na blijedom svjetlu uličnog fenjera.

Bio je to Vataško. Drugi bijaše Andrej, koji je stigao u Dubravnik prije dva tjedna i nastanio se sa svojim drugom u tom mirnom mjestu.

— Nema nikoga? — upita on.

— Nikoga, — slijedio je odgovor.

— Čudnovato! — progovori Andrej nakon male stanke. — Zasjedanje suda moralo je svršiti pred tri sata. Mucavac je imao dosta vremena, da vidi svoju bratučedu Kseniju i da dodje ovamo.

— Možda ju nisu pustili u sudnicu, — natukne Vataško.

— Besmislica! — usklikne Andrej. — Kako bi mogli ne pustiti djevojku njenog položaja?

— Onda bi se moglo desiti, da je Mucavac poginuo kod eksplozije. On je tako točan! — reče Vataško u šali.

— Moguće! — odgovori ozbiljno Andrej. — On tako nepažljivo barata sa svojim materijalom, da bi ga mogao raskinuti svaki čas...

— Ne bi li ja otrčao k njemu i osvjedočio se? — upita Vataško.

— O čemu? Da li je poginuo?

— Ne. Da li je vidio svoju bratučedu i što mu je rekla.

— Ako je poginuo, ništa ne može reći; ako nije, on će za koji čas doći amo i vi bi ga mogli mimoići. Bolje je, da pričekamo.

Nastupila je duga stanka.

— Kako je dosadno! — reče nestrpljivo Vataško. — Vjerujte mi, da ću već pokazati Mucavcu, kad dodje ovamo!

On baci posljedni beznadni pogled pravcem prazne ulice, kad najednom dopre s drugog kraja zvuk približavajuće se kočije.

— Ah, eto ga napokon! — usklikne Vataško, zaboraviv u taj čas na svoj gnjev.

Andrej takodjer pridje k prozoru i opazi Mucavca, koji je jurio u otvorenoj kočiji. Bio je to čovjek srednje dobe, Herkulova stasa i duge crne brade, koja mu je sizala čak do pojasa. Dotaknuv se svojom dugom rukom kočijaševa ramena, naloži mu, da se zaustavi kod vratiju.

To bijaše protiv uobičajenih pravila, jer je kočijaš trebao zaustaviti na nekoj daljini od kuće; no Mucavac se žurio.

Za čas udje u sobu, pognuv glavu, da se ne bi udario o gornji prag vratiju. Vataško odmah zatvori prozor, spusti zastore i zapali nekoliko svijeća.

— No što je nova? — upita Andrej. — Govorite brzo!

— Odmah; dajte mi vremena, da skinem kaput. Ništa osobita, velim vam unaprijed, — odgovori gost malko mucajući.

Iz bliza nije ni najmanje izgledao poput Herkula. Bijaše mršav i malo pognut. Brada mu nije bila crna, već kestenasta i spuštala mu se niz grudi u dva duga snopića. No suho mu se i dugoljasto lice odlikovalo sivim očima, koje su izražavale nemir i blistale se poput fosfora.

— Jeste li vidjeli svoju bratučedu? — upita Andrej.

— Jesam.

— Onda sjednite i recite nam sve po redu.

Mucavac sjedne i stane pripovijedati.

Politička rasprava, koju su očekivali, otpočela je pred vojnim sudom. Na prvom zasjedanju još nije učinjeno mnogo, no iskusan čovjek bi mogao stvoriti neke zaključke u pogledu dalnjeg toka stvari. General-gubernator je odredio, naročito za ovaj posao, većinu sudaca, vjerojatno radi toga, jer su pružali posebno jamstvo podložnosti.

Prem nijedan vojni sud — obični ili izuzetni — ne pruža ni malo garancije pravednosti za političke krivce, to bijaše loš znak. Ova opreznost je pokazivala, da vlada ima osobito loše namjere. Govor državnog odvjetnika u samom početku suda bio je vrlo značajan s tog gledišta, jer u svim sličnim procesima sudom upravlja državni tužitelj.

Što se tiče triju glavnih uapšenika, protiv njih se je mogla očekivati samo jedna optužba. Stvar je drukčije stajala s Bočarovom i sestrama Dudorovima, čija se krivnja sastojala samo u tomu, što se poznaju s revolucijonarcima. No bijaše kobno to, što je tužitelj sve njih okrivio, da su stvorili tajno društvo s namjerom, da unište prijestolje i slično... Ovakovo bi tumačenje odnošaja dotičnih revolucijonaraca značilo — kad bi bilo prihvaćeno po sudu — smrt za svih šest, jer smrću se kazne svi urotnici protiv "prijestolja".

— No zar je to moguće? — ispadne Vataško. — Kakovih dokaza o uroti ima taj nitkov?

Mislio je naime na državnog tužitelja.

— Još uvijek taj nesretni izlet u šumici, gdje je bio i Mironov, — odgovori Mucavac. — Dudorove i Bočarov su priznali, da su bili tamo. Od Vasilija nisu dobili nikakovog odgovora, jer je ostao nijem kroz čitavo vrijeme. No tu je Mironov, koji svjedoči, da je Vasili bio na izletu s Andrejem i Vulićevom. Osim toga, vratar kod Dudorovih prepoznao je sliku Vulićeve i posvjedočio, da je dolazila nekoliko puta u stan Dudorovih.

Mucavac ušuti, smatrajući da je stvar dovoljno razjašnjena.

Bočarov bijaše prijatelj Dudorovih, sestre Dudorove su bile prijateljice Vulićeve, a Vulićeva je bila prijateljica Zine, Andreja i Vasilija. Svih šest uapšenika bijahu članovi jedne te iste čete. Pošto su se jedni očito urotili ''protiv trona'', to znači, da su se i ostali slagali s njima...

Bilo je suvišno, da Mucavac sve ovo tumači svojim drugovima, jer ni oni nisu pali s mjeseca. Oni bijahu Rusi, i obični način tužiteljev bio im je dobro poznat.

— A što je s optuženima? — upita Andrej, prelazeći na zanimiviji predmet.

— Ksenija veli, da su nakon toliko mjesečnog rastanka, zaokupljeni medjusobnim razgovorom, te jako malo pažnje obraćali na sud. Tek jedan put su se uzbunili i prosvjedovali.

Zatim je Mucavac ispričao, da su optuženi osobito negodovali, kad je državni tužitelj stao sipati klevete o svima, a najviše o trim ženama.

Mucavac nije mogao reći sve, jer nije bio u sudnici, a njegova bratučeda je mnogo toga propustila u svom pripovijedanju. No i ono, što je već rečeno, bijaše u stanju da dovede u bjesnilo Vataška.

— Nitkovi! — usklikne on i stisne pesnice. — Želio bih da ih vidim pred sobom, da na njima probam koju od naših bombi.

No nijedna mišica ne zadrhta na licu njegovog starijeg druga.

— Zašto, druže? Zar ste od njih očekivali, da se ponašaju kao pošteni ljudi?

— Ne! To je već i previše! — odgovori Vataško. — Dapače ni mesari, kad vode životinje na klaonicu, ne bacaju im blato na glavu.

— Kako bi mogli očekivati, da vjerni carski pas posjeduje finoću jednog mesara? — upita Andrej. — Osim toga, njima nije stalo do toga, što ljudi vele. Oni bi okrivili radi preljuba i svoju rodjenu majku, kad bi za to bili dobro plaćeni!...

— No ja ne mogu vjerovati, da će svih šestero osuditi na smrt. Troje zaista nije učinilo ništa! — zaviče Vataško, hvatajući se za posljednji tračak nade.

— Vi ste vrlo naivni, moj dragi čovječe! — reče ironično Mucavac.

On uperi svoje nemirne blistajuće oči u mladića, a onda ih okrene porugljivo. Njegova žena — koja takodjer nije učinila ništa — bila je otrgnuta od njega i držana u tamnici godinama, dok nije poludila, i u nastupu samoubilačke manije prerezala si grkljan komadićem razbijene čaše. Malodušna Vataškova želja, da pripiše policiji nešto ljudskoga, uzbudi u Mucavcu osjećaj negodovanja i prezira.

— Ja ni malo ne sumnjam, da će osuditi sve do jednoga, — reče Andrej. — To će dati priliku gubernatoru, da pokaže svoje ''milosrdje'', poštediv sestre Dudorove, a možda i Bočarova. Pa i suci bi mogli učiniti mali popust i ne udovoljiti svim pretjeranim zahtjevima tužitelja, da bi se na taj način pokazali bar donekle nezavisni. Oni uvijek priredjuju slične komedije. Ne mislim, da će više od tri osude biti potvrdjene: Boris i Vasili sigurno, a zatim Zina ili Bočarov, — završi Andrej ne sasma tvrdim glasom. — No zašto bi nagadjali? — nastavi on nakon kratke stranke. — Pričajte nam radje kako napreduje vaš posao, Mucavče!

— Sve je gotovo. Napravio sam bombe za pedeset osoba i još dva tuceta više, nego je naručeno. Moram samo postaviti rupice za pripaljenje. Time će sve biti potpuno gotovo.

Stadoše govoriti o svom planu, a nakon pola sata Mucavac ode sa nešto većom opreznošću, nego je došao.

GLAVA II.

U hramu Temide *).

SUD nad šestoricom revolucijonaraca je trajao pet dana. Morao bi trajati bar još tri puta dulje, da je sud slijedio obične formalnosti, propisane u militernom ustavu, koji, kao što je poznato, ne griješi, kad se radi o sporosti. No grad bijaše tako uzrujan usljed sudbene tragedije, što se je odigravala pred njegovim očima, da su se morali požuriti. Širem općinstvu bio je ulaz u sudnicu zabranjen. Ulaznice su bile najbrižnije razdijeljene izmedju činovnika, njihovih žena i malog broja privatnih gradjana, koji su se odlikovali izvanrednom vjernošću. Da bi se spriječile kakove sućutne manifestacije iz vana, postavljena je jaka patrola policaja i žandara, koji su čuvali ulice, rastjerivali one, što su se kupili oko sudnice te hapsili nepokorne i tvrdoglave.

No uza sve to se gomila simpatičara ili tek znatiželjnika neprestano skupljala oko suda. Kad bi koji gospodin ili gospodja izašla iz sudnice, odmah bi ih opkolili sa svih strana skroz nepoznati ljudi, koji kao da su s neba padali i pitali, što se radi na sudu. Kad su se vraćali kući, ljudi sa ulaznicama bili su sigurni, da će zateći kojeg znanca ili prijatelja, koji nije mogao ući u sudnicu, no koji se je više zanimao za parnicu, nego povlašteni sretnici s ulaznicama.

Od muža k ženi, od prijatelja k prijatelju širile se velikom brzinom uzbudjujuće vijesti po čitavom gradu. Prem su novinski izvještaji bili kratki i često iznakaženi od cenzure, ipak su oni, koji su bili zainteresovani u stvari, bili točno obaviješteni o svemu, što se dešava.

---

*) Temida — božica zakona i pravde kod starih Grka. — Pr.

Simpatije javnosti bijahu, kao uvijek, na strani slabijega. A neprestani izvještaji o ponašanju obiju stranaka mogli su tek da pojačaju te osjećaje. Grad se nalazio u grozničavom uzbudjenju. Zaraza je obuhvatila dapače i one, koji su obično ravnodušni prema politici. Uznemiren usljed rastućih simpatija prema optuženicima i bojeći se slučajnih ''nemira'', general-gubernator je potajno naložio predsjedniku suda i carskom tužitelju, da stvar pospješe i da što prije izreknu konačnu osudu. Preko formalnosti se prelazilo brzo i rad je potekao žurno, kao na pošti. Komedija se brzo približavala svom tragičnom koncu.

Gradom se pronese glas, da će osuda biti izrečena u četvrtak, petog dana, od kako je počeo postupak. Uzrujanost — osobito jednog dijela publike — došla je do takvog stupnja, da su oblasti poprimile ozbiljne mjere protiv očekivanog nereda. U sudnici bijaše puno vojnika i stražara. Naoružani bataljon pješaka i dvije eskadre kozaka stajale su u dvorištu obližnje državne zgrade. Policajne patrole su bile podvostručene.

No gomila oko suda postala je četiri puta veća. Na večer, kad su prestale raditi tvornice, došlo je i mnogo radnika. Policija sad ne bijaše u stanju rastjerivati narod, a da se ne prihvati oružja. No ona to nije htjela činiti tako brzo.

U samoj sudbenoj dvorani znatno se promijenio izgled publike kroz ovih pet dana. Pomoću molbe i nastojanja otmenih prijatelja i rodjaka, a isto i potkupom ovog ili onog stražara, uvukli su se u sudbenu dvoranu i mnogi od onih, protiv kojih su bile poduzete sve mjere opreznosti. Promatrajući publiku, kako optuženi tako i suci začudjeno primjećivahu, da ona sada ni iz daleka nije tako ''uvažena'', kao prvih dana. Redom s obrijanim, debelim i tankim činovnicima, te izmedju pukovnika i generala, koji bijahu izvanredno vjerni vladi i zakonu, — bilo je dosta ljudi ravnodušnijeg izgleda. Tu i tamo pomaljahu se muška i ženska lica, čija vjernost prijestolju i domovini bijaše, po svoj prilici, dvojbena.

U drugom redu stolaca pokazivala je žena predsjednika nadzornog povjerenstva — gospodja sasma blagonaklonjena — novu šušteću svilenu haljinu, blistave dragulje i svoje puno sijajuće lice. Strašno se je bojala tih nihilista, te je došla ovamo samo za to, jer ju je neka njena prijateljica uvjerila, da će biti jako zanimivo. Plašila se, da ne bi optuženice kričale i postale histerične, što bi svakako potreslo njene vrlo delikatne živce. No upravo kraj te osjetljive gospodje sjedjaše djevojka, koja je — sudeći po njenom smjelom i ozbiljnom izražaju lica — bila ''nihilistica'', prem je imala dugačku kosu i nosila lijepu plavu haljinu, koju je naročito posudila od koje prijateljice. U zadnjim redovima su sjedjeli izraziti ''nihilisti'': študenti i ošišane, neobično odjevene djevojke. Medju njima se osobito isticala kudrava glava i simpatično uzrujano lice Varje Vojnove. Njoj je dala ulaznicu žena jednog tamničkog činovnika. Da bi sklonila bojažljivu gospodju na to, obeča joj, da će u slučaju svog uapšenja reći, kako je ulaznicu ukrala sa stola za vrijeme posjeta.

Sud se povuče u 11 sati u noći, da stvori svoju odluku u pogledu krivnje i kazne.

Vrati se istom u pol tri u jutro. No za čitavo vrijeme je otišlo iz dvorane tek nekoliko ljudi. Osuda je na svaki način morala biti izrečena. Svi su znali, da neće biti prevareni u svom očekivanju, i što su dulje čekali, tim su manje bili skloni da idu kući. Sud bi mogao doći svaki čas — i publika je čekala i čekala. Vrijeme je teklo jako sporo. U dupkom punoj dvorani postade zagušljivo, jer su prozori bili dobro zatvoreni, da bi se spriječio eventualni doticaj izmedju publike unutra i svjetine vani. To je još više povećavalo opću dosadu i nestrpljivost. U sivom mutnom svjetlu nastupajućeg jutra poprimala je sudbena dvorana čudnovat i turoban izgled. Šest srebrnih svjećnjaka sa slabo svjetlucajućim svijećama na sudbenom stolu činilo ju je nekako tužnom i žalobnom. Gusto zbijena publika je šutjela. Niko nije volio raspravljati o mogućem ishodu pretresanja, koje se sigurno vodilo u sobi za vijećanje.

Tek sa klupe optuženika dopirao je neprekidni žamor prigušenih glasova. Optuženi su znali, da će ih nakon izrečene osude odvojiti i neće dopustiti, da se vide do samog izvršenja smrtne osude. Za to su nastojali da iskoriste ono malo vremena, što im je još preostalo, dok su zajedno. Sudeći po živom i neprekidnom razgovoru, bili su u dobrom raspoloženju i ni malo shrvani usljed predstojeće teške sudbine. No publika ih nije vidjela, jer su sva šestorica sjedjela na drvenim klupama, a oko njih je stajalo dvanaest žandara s golim sabljama.

Svjetina izvan sudnice, koju su pospani i umorni stražari prepustili samoj sebi, bijaše nestrpljivija i nemirnija od publike u zgradi. Tu se je sabrao najbuntovniji dio stanovništva, koji je povrh toga bio oduševljen usljed svoje pobjede nad policijom. ''Nihilista'' — ili bolje rekuć, slobodoumnih i naprednih elemenata — bilo je ovdje u velikom broju. Nakon što su se razni besposličari, umorni od dugog čekanja, razbježali, ovi dodjoše u bliži doticaj i počeše u prvim redovima stvarati skoro zbijeno tijelo. Mnogi su se poznavali. Stali su razgovarati i davati potpunu slobodu svojim osjećajima, što je jasno pokazivalo, da nisu revolucijonarci.

Na jednom prozoru sudnice pojavi se bijela maramica.

— Presuda! — krikne jedan glas iz gomile. Za čas je prestala buka i publika se stisne prema sudnici sa podignutim licima.

U dvorani je sudbeni pristav nagoviještao početak zadnjeg prizora ovog besramnog farsa. Sud je ušao da pročita osudu.

Publika ustade kao jedan čovjek i čekaše pritajenim dahom. Šutnja padne kao smrt na mnogobrojnu svjetinu. Činilo se, da bi čovjek mogao čuti udaranje bezbrojnih srdaca, koja su drhtala: — kod jednih od straha, radi udesa dragih ljudi, a kod drugih — usljed potresne i napete dramatičnosti trenutka. Jedan za drugim pomaljalo se svih šest članova suda iza dugog zelenog stola, rasvijetljenog od šest tužnih svijeća. Njihov izgled nije ni malo odgovarao pojmu o časnim sucima,

koji dijele pravdu. Smućeni i umorni pogledi govorili su prije o tek svijesno počinjenoj podlosti, nego o izvršenoj strogoj makar i teškoj dužnosti. Od dviju nasuprot stojećih grupa — sudaca i optuženika — potonji bijahu mirniji i puniji dostojanstva. Oni su takodjer ustali, kad su ušli suci, i stajali tako, da su ih vidjeli svi. No u početku su tek neki pogledavali na njih. Sve oči bijahu uperene prema predsjedniku suda, koji je držao arak papira i spremao se da izgovori sudbonosne riječi.

Neobično visokim glasom stao je čitati uvod, koji se činio beskonačan. Napokon su bile izgovorene prve riječi osude i kao da je električna struja prošla kroz čitavu publiku. Najprije se čulo ime Borisa. Zatim je slijedilo dugo mrmljanje, na koje niko ne obraćaše pažnju, — time su nabrajani njegovi zločini. Zatim — kratka stanka i presuda: smrt! Prem niko nije očekivao milost za Borisa, riječ "smrt" pade na uzrujane živce kao udarac čekića. Slijedilo je ime Vasilija. Mrmljanje nije bilo tako dosadno, jer bijaše kraće, a onda — drugi udarac čekića: smrt! Živci zadrhtaše, no opet izdržaše. Treća po redu bijaše Zina, o koje se udesu najviše raspravljalo, jer je bio najnejasniji. Činilo se, kao da je šutnja još veća. Život ili smrt? — svi su se pitali u svom srcu za dugog mrmljanja predsjednika. Zločini se gomilali za zločinima. Prijeteći čekić dizao se sve više i više, zatim — trenutačni prekid i opet bučno padanje: smrt!

Uzdah sličan jauku razlijegnu se dvoranom. Svi, dapače i najpristraniji, okrenu oči s poštovanjem i simpatijom prema toj mladoj, plemenitoj i prekrasnoj ženi, koja je spokojno i skromno stajala pred svojim drugovima. Većina publike se nadala, da će Zina, kao žena, biti poštedjena. Presuda je djelovala kao grozan udarac; no napetost očekivanja je oslabila; najgore je već prošlo. Ostalih troje uapšenika bijaše tako slabo zapleteno, ili točnije — tako nevino, da bi ih mogli tek malo kazniti.

Mrmljanje, što je slijedilo nakon imena Bočarova, koji bijaše četvrti po redu, još više umiri i uljulja

svaku sumnju općinstva. To ne bijahu zločini, već ništavne sitnice. Mnogi su i sasma prestali slušati, kad najednom predsjednikov glas sumnjivo trepne; nastane kratka stanka i posred opće ukočenosti razlijegnu se presuda: smrt!

Iznenadni "ah!" istrgne se iz svih ustiju. Ljudi su pogledavali jedan drugoga, da se osvjedoče, da li nisu krivo čuli.

— Velika vam hvala, gospodo suci! — zvonko odjekne porugljivi glas osudjenika.

Ne, nijesu pogrješno čuli! On je osudjen na smrt. No zašto? Kako? Napeta želja, da saznaju, što će dalje biti, suzdržala je gnjevne prosvjede publike.

Predsjednik se ne usudi pozvati osudjenika na red; pretvarao se, kao da nije čuo njegovu primjedbu i žurio se, da predje na drugo ime, očito se veseleći da nije šta gore. Po redu je dolazila starija Dudorova. Ovaj put je publika pratila napetom pozornošću sva izvrtanja i okolišanja kod nabrajanja raznih zločina. Mrmljanje kao da nije imalo konca. I sad se radilo jedino o sitnicama. Nije moguće, da bi za to bila odredjena najstroža kazna. No publika je dobro pazila. Slušala je istu izdajničku razvučenost, istu nejasnost i zavijenost u obrazlaganju, kao i prije. Neke su riječi zvučile jako loše, sumnje se mijenjale s nadama i dražile živce u najvećem stupnju. Čekić je visio u zraku, čas se polagano spuštao i opet se dizao. Onda je slijedio udarac: smrt!

Dugo pritajivane strasti iznenada provale van. Vika, histerično kričanje žena, jauci i proklestva napunjahu zrak. Ljudi su skakali sa svojih stolaca, bučili i divlje mahali rukama, kao da su iznenada poludili. Nikad prije nisu zidovi te zgrade bili svjedoci ovakvog prizora.

Dobra gospodja u drugom redu — žena predsjednika nadzornog povjerenstva — padne u nesvijest, ne dočekav histeričnu kriku uapšenih žena. Časnik, što je komandirao pratnju i osobno poznavao gospodju, poleti k njoj s čašom vode. No njena susjeda, djevojka u plavoj svilenoj haljini, brzo mu zagradi put.

— Da je se niste dotakli! — zaviče ona u lice časniku, rukom braneći nepomično ležeću ženu.

U njenom glasu, kretnji i sijevajućim očima bijaše toliko prezira i mržnje, da se uljudni mladi čovjek povuče natrag i pokori kao utučen pas; u to djevojka uze čašu vode s odvjetničkog stola i pruži besćutnoj ženi sestrinsku pomoć. Ona ju je prvi put vidjela i nije dapače znala ni njeno ime. Mislila je, da je to simpatičarka i prijateljica — kakva je možda i bila u času, kad je pala u nesvijest — a to bijaše dovoljno, da bi ju obranila od mrskog doticaja žandarskog časnika.

Kod sudbenog stola je vladao isti nered i zabuna, kao i u publici.

Blijedi i postidjeni predsjednik uzalud se trudio, da stoji protiv bure. Niko ga nije slušao. Medjutim, on ipak ne izda naredbu, da se očisti dvorana. Baš naprotiv, želio je, da publika ostane i sasluša do kraja, što je napisano na papiru, koji mu je drhtao u rukama. Šesta optuženica, mladja Dudorova, uzevši u obzir njenu mladost, ne bijaše osudjena na smrt, kako je tražio tužitelj, nego na petnaestgodišnji prisilni rad. Suci su pružili taj zalogaj svojoj ropskoj savjesti i htjeli su, da taj njihov junački postupak bude poznat svima. No u općoj buci niko ne ču osudu. Mladi čovjek — isti onaj, koji je izvjesio maramicu — otvori prozor i nagnuvši se van, zaviče narodu na ulici:

— Na smrt! Svi su osudjeni na smrt!

On je kašnje tvrdio, da je jasno čuo šestu smrtnu osudu, prem je predsjednik, bez sumnje, čitao sasma drugo.

Kao odgovor začuje se sa ulice krika svjetine, koja je još više povećala stravu u dvorani. Neki prestavnici "vjernih" elemenata pomisliše, da će gomila navaliti u sudnicu i poklati sve. U velikoj stravi oni su počeli vikati i jaukati radi svoje vlastite kože. Policajni oficir, koji je čuvao stražu vani, uleti u dvoranu i potrči k predsjedniku. Viječali su časak, a zatim policaj izadje na druga vrata. Predsjednik je izdao naredbu, da se pozove vojska i da rastjera svjetinu. Suci se izgubiše u

nutarnjim sobama, dok su stražari stali čistiti dvoranu.

Činilo se, da će doći do krvavog okršaja. No skrajni elementi — organizirana četa revolucijonaraca — nisu bili za naoružanu borbu s policijom. Svi su bili pod izravnim ili neizravnim uplivom onih svojih drugova, koji su sačinjavali urotu s Andrejem na čelu. Sad su imali najviše razloga, da izbjegnu svaki naoružani sukob, koji bi stavio u opasnost ozbiljniji pokušaj, da se oslobode osudjenici.

Manifestacija je nastala sama od sebe, a stvorili su je u glavnom tudji ljudi, koji su radili pod utjecajem trenutka. To bijaše dobro, no nije trebalo ići dalje.

Obuzdavajući utjecaj pretjeranih nad umjerenima nikad nije bezuspješan.

Kad se je četa kozaka, za kojom je išla pješadija, pojavila na kraju ulice, gomila se razidje, i sve se je ograničilo samo na kriku i nekoliko kamena, bačenih na vojnike.

GLAVA III.

Borba sa zaprekama.

IZVRŠENJE smrtne osude u Rusiji se jako rijetko odgadja na nekoliko dana. Dva dana iza presude, u subotu, objaviše listovi, da je general-gubernator pretvorio smrtnu kaznu za Mašu Dudorovu u dvanaestgodišnji prisilni rad i skinuo na šest godina rok prisilnog rada za njenu mladju sestru. Sniženje bijaše znatno, te je uzbudilo najživahnije nade kod velikog dijela publike, koja je uvijek rada, da se pod prvom izlikom riješi neugodnog osjećaja. Gradom su kolale glasine, da će i prema ostaloj četvorici postupati ovako milostivo, prem se ništa pozitivna nije znalo o njihovom udesu. Gubernator je još kolebao ili je možda čekao na upute iz Petrograda. Lično o njemu se, medjutim, govorilo, da je za pomilovanje. Predavali su dapače njegove vlastite riječi, koje su tobože neki ljudi čuli od njega osobno, a drugi — iz ''vjerodostojnih izvora''.

No Andrej i njegovi drugovi nisu dijeliti ovakove iluzije, jer su imali točnu obavijest o svemu, što se dogadja u neprijateljskom logoru.

Znali su, da general-gubernator nije još ništa odlučio i da su riječi, koje su mu pripisivali, ili izmišljotina ili naročito skovane laži. O pomilovanju Vasilija i Borisa nije moglo biti ni govora. No moguće je, da će osuda Zine ili Bočarova, a možda i oboga, biti ublažena: Zine kao žene, a Bočarova, jer u istinu ne bijaše kriv. Jedina njegova krivnja sastojala se u tomu, što je davao novac za revoluciju. No ništa odredjena se o njima nije znalo. Sve je na koncu zavisjelo od raspoloženja petrogradskih oblasti u trenutku.

Urota je pod takvim okolnostima postala strašno teška. I najmanja neopreznost bi mogla dovesti do sud-

bonosnih posljedica. Policija bi mogla otkriti plan i svih četvero bi bilo obješeno iz puke osvete. U takvom slučaju javila se potreba usredotočiti rukovodjenje čitave stvari u rukama samo jednog čovjeka, jer bi se na taj način odstranila opasnost mnogobrojnih skupština i sastanaka. No usljed velike odgovornosti, bijaše jednom čovjeku vrlo teško raditi hrabro i energično.

U tajnu urote bilo je do tog časa upućeno samo sedam ljudi, prem je za njeno izvadjanje bilo nužno oko sedam puta sedam. I zaista, što bi učinio mali broj ljudi, pa bili oni i najhrabriji, protiv dobro oboružane pratnje? Dobrovoljce su imali sabirati dan ili dva prije samog napadaja. To bijaše najsigurnije, da se drži u tajni jedno poduzeće, koje zahtijevaše tako mnogo učesnika. Sedam ljudi, koji su sačinjavali jezgru urote, bijaše izabrano izmedju najpoznatijih revolucijonaraca. Svaki od njih je imao naći pet do deset hrabrih i pouzdanih ljudi, da sudjeluju u uroti. Zatim je prepušteno Andreju, da dade znak za saziv te čete.

Ovaj plan je zahtijevao opreznost i brzinu. No što se više približavalo vrijeme, Andreju se činilo, da je nužno birati: žrtvovati opreznost radi brzine ili obratno.

Subota i nedelja ne donesoše ništa nova. U ponedjeljak se pronese vijest, da obični kažnjenici kopaju pod nadzorom žandara, jamu na Puškarskom polju. Tu su imala biti podignuta vješala. No za koliko ljudi se to spremalo? Da li samo za jednoga? Za dvojicu, trojicu ili za svu četvoricu? Gradom su opet kolale najtužnije glasine. Isti ljudi, koji su pred tri dana sasma pouzdano govorili o pomilovanju, sad su tvrdili posve obratno.

Andrej je znao, da su te glasine isto tako netemeljite kao i prijašnje. Gubernator nije s nikim govorio o toj stvari. No odgadjanje bijaše samo po sebi vrlo sumnjivo. Izvršenje smrtne osude nad političkim krivcima često se dogadjalo sasma potajice, nekoliko sati iza potvrdjene osude, kako bi se izbjegla uzrujanost publike. Možda general-gubernator kani da isto čini i sada? Bilo je jako teško birati izmedju bojazni, da se možda ne

bi pripravili za napadaj i opasnosti, da ne bi prije vremena otkrili tajnu svoje urote.

Andrej odluči, da se drži prvog plana i da čeka do kraja. Pošlo mu je za rukom, da pomoću Ksenije, bratučede Mucavca, dodje u najbliži doticaj s glavnim neprijateljskim stanom. Na taj način je mogao saznati za potvrdu nakon dva sata, kad nalog izadje iz gubernatorovog ureda. Tako će mu, u najgorem slučaju, ipak preostati sedam-osam slobodnih sati. U tako kratko vrijeme ne bi se moglo sabrati svih pedeset ljudi, no na trideset ili četrdeset se moglo za stalno računati. Bolje je izaći s manjim brojem ljudi, nego li pobuditi sumnju kod policije. U ostalom, moglo se računati i s time, da će možda gubernator paziti na pristojnost, pa se neće žuriti s izvršenjem smrtne kazne.

Andrej nije ni za čas napuštao svoju sobu, jer bi Ksenija mogla doći svaki trenutak.

U noći, izmedju ponedjeljka i utorka, spavao je Andrej lakim, uzrujanim snom napetog iščekivanja, kad ga najednom probudi slabo kucanje na prozoru.

Brzo skoči, otvori prozor i pogledav van, opazi u sjeni zida tamni oblik žene, i odviše malene, a da bi bila Ksenija, koju je očekivao.

— Ko je tamo? — Andrej će šapatom.

— Ja sam, služavka kod Ksenije Dmitrevne. Ona sama nije mogla doći i poslala je pismo, — šaptao je glas odozdo.

— Dajte ga ovamo! — reče Andrej, ispruživ ruku.

—Ja vas ne poznam, — odgovori djevojka, odstupajući natrag, — naloženo mi je, da list uručim osobno Aleksandru Iliću.

Andrej se okrene da probudi Vataška, no taj je već došao k prozoru. Pozdravi kimanjem glave djevojku, koju je možda i prije vidio, jer Andrej primijeti, kako mu se ona nasmiješi kao znancu. Bijeli papir se pomoli u blijedoj tami, brzo prelazeći iz ruke u ruku. Djevojka brzo pobjegne, kao obuzeta iznenadnim strahom, ni ne dočekav, da joj se zahvale.

Mala noćna svjetiljka gorjela je u uglu njihove sobe. U izvanredno opasno vrijeme, kad bi policija mogla nasrnuti svaki čas, ostavljao je Andrej svjetlo kroz čitavu noć. S dragocjenom i strašnom poslanicom u ruci sjedne na pod kraj svjetiljke i nagnuvši se tako, da svjetlo pada na papir, pročita slijedeće olovkom ispisane riječi:

"Gubernator je potvrdio osudu sve četvorice. Kazna je odredjena za iduću srijedu u deset sati prije podne na Puškarskom polju".

Ispod toga je stajalo slovo "K.", t. j. Ksenija.

Za trenutak je ostao sjedjeti na podu, skupljajući svoje misli. Ta vijest ga iznenadi više, nego je mogao i očekivati. Za Borisa i Vasilija nije ni ranije gojio nikakovu nadu. No Zina, pa Bočarov — osobito Bočarov!

Sasma je lijepo i opravdano, kad dobrodušni ljudi silno žale nevine žrtve ruskog carizma. Sami revolucijonarci, koji na svoj način prosudjuju "krivnju" i "nevinost" kod ovakovih stvari, isto tako žale svoje nevine drugove, jer su ovi u istinu najnesretniji. Ne učiniv ništa, nisu oni unaprijed živjeli s mišlju o svom teškom udesu. Radi toga umiru tužna srca, a možda se i kaju, što su bili preveć oprezni i spori, bez da su koristili općoj stvari. U takvom položaju se nalazio Bočarov, kojeg je Andrej osobito stao cijeniti i voljeti za vrijeme suda, gdje se je taj hrabri i oštroumni mladić vladao sjajno. Može se reći, da ga je za ovih teških dana mučio najviše udes Bočarova. A sad će ga objesiti! Isto i Zinu!...

— Čitajte glasno! — javi se Vataško.

Andrej ustane i pruži mu pismo. Nije mogao na glas čitati i apsolutno nije ni čuo srditi krik svog prijatelja. Zvjerska i cinička osuda dovela ga u takvo stanje gnjeva, kad srdžba i negodovanje cililiziranog čovjeka prelazi u neobuzdani bijes primitivnog divljaka. Nepromišljena, divlja žedja za osvetom, uzvraćanje stradanja za stradanje: eto što mu je napunjalo dušu u taj čas. Blijeda lica, stisnutih zubi, brzo je hodao gore dolje po maloj sobi, kao što gladna zvijer koraca u svom kavezu.

Vataško sjedne na krevet, sagne ledja i stane pro-

matrati svog druga, još uvijek držeći pismo u rukama.

— Dakle, — reče Andrej, svladavajući samoga sebe, — možda će se sve okrenuti u našu korist. Naši će se boriti bolje i udarati bez samilosti. Sad moram ići u glavni stan.

Vataško je imao poći, da pozove drugove urotnike na rani sastanak.

— Kad ih obavijestite, — nastavi Andrej, — podjite Mucavcu i recite mu, neka bombe i sve ostalo bude gotovo na večer. U šest sati podjite s kolima po bombe i odvezite ih — već znate kamo.

— Da, znam.

— A sad, zdravo! Moram ići odmah.

U četiri sata u jutro Andrej izadje na ulicu. Imao je na raspolaganje još trideset sati, sasma dovoljno, da spremi sve kako treba i to bez žurbe; no želio je, da se urotnici sastanu prije, nego se u gradu raširi vijest o potvrdjenju osude.

Pospješi hod i dodje za pol sata u glavni revolucijonarni stan. Otvori vrata svojim ključem, bez da ga je ko čuo ili primijetio. Svi su u kući spavali. Urotnici se ne bi mogli sabrati za manje od jedan sat. Dok je na njih čekao, označi na gradskoj mapi put, kojim će provesti osudjenike. Buduć da je iz vlastitog iskustva poznavao grad, bit će mu lako, da odmah izabere najbolje mjesto za napadaj. Zaustavi se na maloj ulici, izmedju dva zavoja ceste nedaleko stratišta. Ulica bi mogla, usljed svog položaja, biti puna svjetine, no tu nepogodnost je iskupljivao vrlo dobar put za uzmak — najprije kroz čitav niz uskih ulica, gdje bi vojsku lako zadržali bombama, a zatim dalje, kroz gradski vrt, koji je ležao uzduž rječne obale. Ušav u vrt, mogao bi zatvoriti za sobom visoka željezna vrata i zaključati ih sa dva ili tri velika lokota, koje bi uzeo sobom. Čak šta više, da bi još dulje zadržali vojnike i žandare, mogli bi postaviti mine kod vrata. Mine je pravio i silno preporučao Mucavac.

Tada bi se revolucijonarci spustili kroz vrt k pristaništu, gdje će ih čekati naročita ladja. Tamo će smje-

stiti oslobodjene i ranjene, ako, naravno, bude takovih. Ostali napadači imaju ući kroz najudaljeniji kraj vrta i umiješati se neopaženo, zaštićeni od džbunova, u svjetinu, koja bi došla da gleda vješanje na Puškarskom polju.

Andrejevi drugovi su stali dolaziti sa raznih strana. U četvrt do šest bilo je svih sedam. Odmah je počelo ratno viječanje, koje nije dugo trajalo.

— Jeste li čuli? — upita Andrej, kad su došli.

— Jesmo, — odgovoriše svi i prihvatiše se posla.

Andrej razloži u kratko svoj plan, koji bje odobren bez ikakove rasprave. Urotnici su javili Andreju mjesto i vrijeme triju skupština ostalih napadača. Bilo je naime unaprijed odlučeno sazvati tri mala sastanka mjesto jedne skupštine. Andrej je imao posjetiti, makar na vrlo kratko vrijeme, sva tri sastanka. Držalo se, da će to koristiti, a nije bilo vezano s velikim poteškoćama.

Vijeće je srvšeno za nešto više od pola sata i sva sedmorica se razidju na razne strane.

U to doba je vijest, koja je digla na noge urotnike, bila složena u tiskari, štampana i podnešena u obliku jutarnjeg pozdrava mirnim gradjanima Dubravnika.

Bilo je jako malo čitalaca, čije se srce ne bi stisnulo od boli kod vijesti, da će biti obješene četiri osobe, a medju njima i jedna žena. Rusi nisu naučeni na smrtnu kaznu, koja je kroz više od jednog stoljeća bila ukinuta za sve, osim za političke krivce. Dugogodišnji prisilni rad smatra se dovoljnom kaznom za sve druge, pa i za najgroznije zločine. Savjest javnosti nikako nije mogla da odobri ovu razliku. Nikakovo izvrtanje i nagovaranje ne može učiniti, da jednostavni i nepokvareni ljudi drže političke krivce većim zločincima, nego što su ubojice, palikuće i ulični razbojnici. Što se tiče obrazovanog dijela publike, taj je osjećao neku sućut, negodovanje ili gnjev, već prema osobnom temperamentu i mišljenju o samim osudjenicima.

Ljudi odabrani za sudionike u oslobodjenju nisu, dakako, bili ravnodušni. Većina ih je dobila poziv, prije nego je čitala u novinama vijest o predstojećoj kaz-

ni, i obećala doći na skupštinu, navodno radi vrlo važnog društvenog pitanja. No pročitavši tu vijest, revolucijonarci su se dosjetili, da ih upravo radi toga pozivaju na dotični tajni sastanak. Kad su ih obavijestili, da je već sve spremno i razložili u glavnim crtama plan oslobodjenja te javili ime čovjeka, koji će im biti vodja, svi su bili obuzeti oduševljenjem, te se radosno i jednodušno priključili poduzeću. Andrej posjeti sva tri sastanka. Svojom odlučnošću, hladnokrvnošću i obuzdanim bijesom današnjeg dana, on bijaše upravo takav vodja, kakvog su trebali.

Kad se povrati sa zadnjeg sastanka u glavni stan, Andrej bje vrlo ugodno iznenadjen. U sobi je sjedio David. Bio je u inozemstvu za svojim vlastitim poslom, kad su mu iz Petrograda javili o svemu, što se dogadja u Dubravniku. Odmah je krenuo u majku Rusiju, putujući danju i noću i stigao na vrijeme u Dubravnik.

— Sad ti stojim na usluzi, Andreju, — reče David. — Nadam se, da imaš i za mene posla.

— Da, brate, imam i previše! — veselo će Andrej.

Njegovo raspoloženje se znatno poboljša. Obodrio ga doticaj s novim drugovima. Bio je jako zadovoljan s ljudima, koje će sutra voditi u borbu.

— Čvrsto se nadam, da ćemo uspjeti, — reče on Davidu. — Pedeset ljudi će učiniti mnogo s našim bombicama, ako samo budu spremni na borbu. A spremni su, vjeruj mi. Vidjet ćeš, kakvi su to dečki! U sedam sati će biti zadnje ratno vijeće, da se sve priredi.

U odredjeno vrijeme stali su ljudi dolaziti jedan po jedan. David je neke poznavao, a ostalima su ga prestavili kao novog druga.

Skupština je protekla daleko življe i burnije, nego u jutro. Stvar, koju su si prije nekoliko sati zamišljali samo kao mogućnost, bila je sada gotova. Svi su osjećali poput Andreja, da je sve u najboljem redu. Bili su puni nade i nisu marili za opasnost, kojoj se izvrgavaju. Stvar bijaše tako plemenita, da niko o tome nije ni mislio.

Odmah se prešlo na stvar. Nije bilo nikakove rasprave: vrijeme je za to bilo kratko. Mnogi su ali stavljali razne predloge i davali savjete. Andrej bi predlog odmah prihvatio ili odbacio i stvarao svoju konačnu odluku. Glavni plan bijaše vrlo jednostavan. Sutradan u sedam sati bit će Andrej sa deset ljudi na izabranom mjestu za napadaj. Ostalih četrdeset će biti raštrkano po raznim obližnjim mjestima. Čim se svjetina stane gomilati na ulici, Andrej će im dati znak, da se saberu. Bilo bi opasno, da stoje svi skupa na jednom mjestu, osobito ako na ulici ne bude mnogo naroda. U slučaju pak, da gomila bude gusta, revolucijonarci će stati ispred svjetine u dva voda jedan protiv drugoga. To je trebalo učiniti, da ih ne bi oborila i raštrkala prestravljena svjetina, kad eksplodira prva bomba.

No ako ulica ne bude jako puna, urotnici se moraju raštrkati. U tom slučaju će Andrej stvoriti sa svojih deset ljudi nešto kao prednju stražu, kojoj će biti svrha da zaustavi povorku i dade vremena urotnicima, da dotrče sa svih strana. U ostalom, sve to, kao što i mnoge druge stvari bit će konačno riješene na samom mjestu.

— Sad je vrijeme da podjemo po oružje, — reče Andrej, pogledav na sat.

Bilo je pola osam. Vataško je imao donijeti bombe iz kuće Mucavca. Bombe su imali uručiti sedmorici, da ih čuvaju na neopasnom mjestu i da ih rano u jutro podijele svojim drugovima. Smatralo se opasnim, da pedeset revolucijonaraca ima kod sebe bombe preko noći. Moglo bi se desiti, da policija učini premetačinu upravo u predvečerje izvršenja smrtne kazne. Ako bi slučajno našla koju bombu, odmah bi se dosjetila o čemu se radi i poduzela nužne mjere.

Obično oružje, kao revolveri, moglo je biti odmah podijeljeno.

Nakon što je svršena sjednica, ustanu svi, da se razidju. Sutradan su se imali sastati na ratnom polju.

Andreju bijaše poznato iz povijesti, da vojskovodje drže pred bitkom govore. Ali on nije volio govoriti,

a držao je, da bi bilo smiješno oduševljavati ovakove ljude.

— Dakle, do sutra! — reče on jednostavno, stisnuv ruku svima.

Prva grupa je već bila na vratima, kad najednom David pozove Andreja i upozori ga na jednog sumnjivog čovjeka, koji se vrtio oko kuće.

— Promatram ga već deset minuta, — reče David. — Uvijek pogledava u naše prozore, prem nastoji, da to ne pokaže.

Andrej pogleda na ulicu.

— O, to je moj prijatelj! — požuri se da umiri prisutne. Nepoznati bijaše policajni pisar, koji mu je za malu nagradu donašao sve zanimive vijesti, što su dolazile do njega.

— Čovjek gleda, da li je kakav znak na prozoru, da bi mogao doći k meni i Vatašku.

Andrej zamoli svoje drugove, da pričekaju malo. Pisar bi mogao javiti neke zanimive vijesti.

— Ne približujte se prozorima! — opomene znatiželjnike. — Moj prijatelj je dosta bojažljiv, pa bi ga lako mogli protjerati.

Svi su otišli s prozora. Andrej je nekoliko časaka razgovarao s činovnikom.

Kad se povrati, lice mu je bilo dosta uzrujano, prem je izgledao više srdit nego uznemiren.

— Policija je već u tragu našem pothvatu! — reče on strogo. — Neki se je izbrbljao. To je sramota!

— Kako? Što? Nemoguće! Jeste li sigurni, da je tako? — počeli su prosvjedovati svi u jedan glas.

— Nema sumnje! Pisar mi je javio, da je malo prije, nego je zatvoren ured, dotrčao pristav i pitao za policajnog načelnika. Za pet časaka su obojica brzo otrčala gubernatoru. Bili su jako uzrujani i govorili prigušenim glasom, prolazeći kroz ured. Pisar pozitivno tvrdi, da je jasno čuo riječi "dinamitne bombe". On to nije mogao izmisliti ni sanjati, jer nije imao ni pojma o našem planu. Držim, da se ostalo razumije samo po sebi . . .

Svi su prisutni bili zbunjeni. Činjenica bje tu, neosporiva, jasna, izvan svake dvojbe! Revolucijonarci nisu uvijek oprezni, kako bi trebalo da bude. Neki se je od novih ljudi mogao izbrbljati pred sestrom, dragom ili bliskim prijateljem. To je u granicama mogućnosti. Radi toga je većina urotnika morala biti primljena u zadnji čas. No na ovaj način se tajna ne bi mogla raširiti tako daleko. Ništa drugo do očita izdaja mogla je dovesti do tako brzog otkrića.

Jedna te ista uvredljiva i ponižavajuća misao čitala se na licima svih prisutnih.

Svih sedam glava skupi se brzo u gustu hrpu. Izmijenili su brza pitanja i odgovarali šapatom. Pitanja bijahu veoma uvredljiva, da bi ih izgovarali glasno, osobito u prisustvu Andreja i Davida, koji su u taj čas bili kao "stranci".

— Ne, to je nemoguće! Obratili smo se samo na pouzdane ljude! — odlučno je izjavilo svih sedam, braneći svoje drugove. — Policija sumnja o kakvoj zavjeri. Možda se je prestrašila svoje vlastite utvare. Sigurno joj nije poznato pravo stanje stvari. To neće imati loših posljedica. Pogrješka će biti naskoro otkrivena i policija će se umiriti.

Gromka zvonjava zvonca u hodniku, popraćena jakim kucanjem na vratima, ne dopusti Andreju da odgovori. Samo ironično kimne glavom prema vratima i izvadi revolver.

Svi su pojmili znak te izvadili revolvere u čvrstoj odluci, da plate, ako je nužno, i svojim životom.

Naslonjen uza zid, sa velikim revolverom u desnoj ruci, Andrej polako otvori vrata lijevom rukom.

No mjesto hica čuli su drugovi u sobi srditi usklik Andreja.

— Koga vraga? Zar se niste mogli javiti na pametniji način?

— Jako sam se žurio! — opravdavao se Vataško, jer to bijaše on.

— No što je s bombama? Držim, da su već dostavljene? — upita Andrej.

— Ne, — odgovori Vataško. — Bombe nisu dostavljene.

— Kako? Još nisu dostavljene? Pa što ste radili čitavo vrijeme? — opet će srdito Andrej.

Već su došli iz hodnika i zaustavili se na sredini sobe. Oči svih osam ljudi bile su uperene u njih.

— Velika nesreća! — brzo nastavi Vataško. — Mucavac je ranjen, a možda već i mrtav! Oko podne je nastala eksplozija u njegovoj sobi. Kad smo prošli kraj kuće sa našim ručnim kolicima, vidjesmo, da su svi prozori na njegovom katu razbijeni, a na nekim su dapače i rame slomljene. Mora da je bilo nešto užasna!

— A bombe? Što je s bombama? — upita Andrej. — Jeste li bili u kući?

— Nismo! U taj čas je ušao policajni nadzornik. U dvorištu su bili ljudi, jamačno detektivi. Žandari su opkolili čitavu kuću.

To bijaše zaista grozna nesreća!

— Što ste onda radili? — upita Andrej. — Jeste li što više saznali?

— Da. Prošli smo kraj kuće. Predao sam kolica mom drugu, a sam opkolih sa strane, gdje teče rijeka. Vrtlareva kći je radila u voćnjaku. Razgovarao sam s njome. Reče mi, da se je dogodila eksplozija, da Mucavac leži u sobi bez svijesti i da je policija u kući. Zamolih ju, da nikome ne priča o meni i sakrih se u grmlju iza ograde. Kroz jednu pukotinu sam vidio vrata i jedan dio dvorišta. Tu su stajale dvije tamničarske taljige. Onda su donijeli Mucavca na nosilima i zaključali ga u jedne taljige. Zatim su žandari donijeli razne stvari, koje su vrlo oprezno metnuli u druge taljige: najprije velike kutije, zatim boce, a onda bombe, koje su nosili jednu po jednu, dok je policajni nadzornik stajao na strani.

— Nisam dulje ostao, nego sam se požurio, da vas o svemu obavijestim... Nisam više trebao čekati.

Svršio je posred sveopće šutnje.

Da, nema se našto više čekati i nema se čemu nadati! Andrej je to dobro vidio. Samo kad bi bile bombe,

prkosio bi svemu i otpočeo borbu sutra, pa makar neprijatelju bilo poznato sve. No sad je svemu kraj! Sve je propalo! Za četrnaest sati će Zina, Boris, Bočarov i Vasili biti obješeni. Nema više nade ni za jednoga od njih. A tako su se nadali, tako bili sigurni. da će njihov put prema stratištu biti put prema slobodi!... Andrej očajno pritisne rukom svoje čelo. Bolje bi bilo, da ništa nije započeto, nego što su osujećene sve nade upravo u zadnji čas.

Niko se nije odvažio da naruši šutnju. To bijaše jedan od takvih trenutaka, kad je svaki zadovoljan, što nije vodja i što na njemu ne leži dužnost, da nadje izlaz iz zamršenog položaja.

— Što da radimo sada? — upita David, izraziv glasno ono, što je svaki od prisutnih mislio.

Kad je Andrej podigao glavu, opazi, da su svi pogledi upereni u njega s istim pitanjem. To ga silno iznenadi.

— Što da radimo! — usklikne on. — Zar ne vidite, da za naše osudjene drugove možemo učiniti samo jedno: da ih obavijestimo što prije, da je izgubljena svaka nada! Time ćemo im dati malo vremena, da se bar kako-tako pripreme da izadju u susret svojoj sudbini!

Nešto slično bolnom jauku razlijegnu se po sobi. Savjet je izgledao tako neobičan i neočekivan, osobito od Andreja. Većina prisutnih još nije došla do nikakovog zaključka i potpuno se uzdala u svoga vodju. Očajna odluka, koja je sazrela u Andrejevoj glavi za nekoliko časaka, iznenadi sve njegove drugove.

Čuli su se prigovori i prosvjedi, koji su bivali sve glasniji i glasniji. Govorili su, da pokušaj mora biti učinjen, pa makar i bez bombi. Tu je pedeset ljudi, koji su spremni da se tuku do posljednje kapljice krvi! Ima još vremena, da se poveća njihov broj, da se nasmogne oružje za sve... Zašto bi napustili čitavu stvar?...

Vataško bijaše najzagrijaniji pristaša borbe pod svaku cijenu. On je mladim ljudima svojstvenom vatrom u takvim slučajevima stajao kod toga, da bi uzmicanje bilo zazorno za revolucijonarce i zločin prema dru-

govima. Andrej se začudi, kad je opazio, da i David naginje na istu stranu. Ali on je već došao do svoje odluke i ta bijaše neoboriva. Što bi mogla šačica ljudi, naoružana bodežima i revolverima, protiv pušaka i gustih redova bajoneta, osobito sada, kad je oblasti poznato sve? To bi bio suvišan pokolj, koji bi ljude sasma razočarao, mjesto da ih oduševi.

— Onda vi ne trebate sudjelovati! — usklikne Vataško, gubeći vlast nad sobom. — Ako vi nećete, mi ćemo poći sami, no nećemo skrštenih ruku posmatrati, kako vješaju ženu!

U taj čas se Andrej nije mogao uvrijediti, ili pak govoriti o stranačkoj disciplini.

— Moj druže! — reče on, metnuv ruku na Vataškovo rame. — Zašto želite da pomračite zadnje časove naših osudjenih drugova? Ne bi mogli spasiti nijednoga od njih. Sve će nas poubijati pred njihovim očima. Zašto bi dodali i taj užas njihovoj i bez toga teškoj kušnji?

Mladi čovjek obori glavu i ušuti. Niko više nije govorio. Skupština se tužno razišla, da razori ono, što je već bila sagradila. Andrej se požuri, da izvrši zadnju dužnost prema svojim drugovima: da ih obavijesti o svemu, kako ne bi gojili prazne nade.

Ovakvi ljudi moraju dočekati smrt otvorenih očiju. Ne treba da ih sudbina uhvati iza ledja, kao u kakovoj nedostojnoj igri.

On odnese list tamničkom stražaru, kroz kojeg se je vršilo dopisivanje. Kašnje je saznao, da je list stigao istu večer na odredjeno mjesto. Zina je dapače odgovorila u ime svih drugova. Njeno predsmrtno pismo nije bilo tužno, već obratno: bodro i veselo. No kad ga je Andrej čitao, srce mu se kidalo na komade i on je — taj čovjek željeznih živaca — ridao kao dijete, jer mu je, budući da je zadržano kod predaje, došlo u ruke istom nakon dva dana, kad je sve bilo svršeno i kad je ruka, što je pisala te dirljive retke, bila već hladna i ukočena, a srce, što ih je nadahnulo, prestalo kucati zauvijek...

GLAVA IV.

Poučan prizor.

ANDREJ se iznenada trgne iz sna, kao da ga je neko udario u bok. U isti čas je stao udarati sat na susjednom zvoniku. On pogleda na svoj sat, koji je ležao na stolcu kraj postelje zajedno s revolverom i bodežom. Bilo je pet sati. Onda je razumio, u čemu je stvar. U predvečerje, u porivu pripremanja za današnji dan, reče samome sebi, da mora ustati u pet. Andrej je posjedovao sposobnost, da se probudi po volji u odredjeno vrijeme. Prošlu večer nije na to mislio, i sad se probudi mekanički, prem se već nije imao radi čega žuriti.

Prošle noći se je povratio kući kasno, izvanredno umoran usljed nezahvalnih napora, da spriječi svaki nepromišljeni pokušaj sa strane vrućih glava. No kratki san ga nije osvježio, jer ga dapače ni u snu nije napustio nejasni osjećaj zbilje. Probudi se potpuno svijestan onoga, što nosi sobom nastupajući dan.

Vataško je spavao u istoj sobi zdravim snom dvadesetgodišnjeg mladića. Andrej pomisli, da ga probudi prije nego izadje, no kod ponovne misli odustane. Kosmato dobrodušno lice mladića izgledalo je u snu tako spokojno i zadovoljno, da mu je bilo žao pozvati ga prije vremena u tešku zbilju.

Andrej se obuče i prisili samoga sebe, da pojede komadić kruha. Onda tiho izadje iz sobe i spusti se po stepenicama.

U to je sunce već bilo izašlo, prem ga se nije vidjelo usljed tanke magle, koja je zastirala nebo i naviještala kišu. Grad je još spavao i kapci bijahu svuda zatvoreni. Tek su smetlari, drvari i noćni kočijaši, što su se

vraćali u svoja svratišta, narušavali tišinu praznih ulica. Tu i tamo je sluga meo pločnik pred kućom. Prolaznika bijaše malo, no i oni su većim dijelom koracali brzo. Ali i medju njima susretne Andrej nekoliko ljudi, koji su išli sporo, preplašena pogleda i tužna, ispijena lica. Najednom se dosjeti, da su to drugovi u stradanju: prijatelji ili poznati, a možda i jednostavni simpatičari osudjenika. Teška noć je valjda i njih izagnala iz kuće na ulicu. Sudeći po njihovom licu i kretnjama, mora da su lutali dugo, možda čitavu noć, u težnji, da tjelesnim umorom pobijede nesnosnu duševnu bol.

Bez ijedne misli u glavi, bez ikakvog odredjenog čuvstva, osim tupe izjedajuće muke, išao je Andrej kamo su ga noge nosile, dok nije stigao, sasma neočekivano, na dobro poznato mjesto. Zaustavi se i pogleda naokolo. Na obje strane ulice su bili redovi visokih bijelih kuća. Na lijevo se vidio uski i krivi sokak, a tamo na kraju sokaka opažao se ugao druge ulice. Dalje je ležao gradski vrt. To bijaše mjesto, koje su odabrali za napadaj. Andrej ni sam nije znao, zašto je došao amo. Juče je dolazio na ovo mjesto, pun nade, da vlastitim očima razgleda sve potankosti, prije nego povede svoje ljude u borbu.

Od toga dana je prošlo tek nekoliko sati, no sad mu se sve pričinjalo kao neka nejasna i udaljena sanja. Pa ipak to ne bijaše sanja, već dobro smišljen i ostvariv plan, koji se je mogao ovjenčati blistavim uspjehom.

Sjedne na ugao pločnika, zaroniv duboko u svoje beznandne misli. Kako različna bi sad bila njegova čuvstva na ovom mjestu, da se nije desio taj nesretni dogadjaj! Kakav li je uzrok te eksplozije, koja je uništila sve? Da li je to slučaj ili neopreznost? Možda je neopreznost. Jadni Mucavac se bio tako priučio svom dinamitu, da se je igrao s njim kao sa jednostavnim tijestom. Možda je u brzini zadnjih časova bio daleko nepažljiviji neko ikad prije. No Andrej ga nije mogao suditi strogo u ovom trenutku. I sam bijaše preveć nesretan, a da bi prema njemu osjećao drugo osim sažaljenja. Jadnik! Dobro bi bilo, da je umro. Kakav pakao

bi bio za njega, ako sazna, da je i nehotice postao uzrok ove grozne katastrofe! No, možda je, na svoju nesreću, još živ. Ako je tako, liječit će ga neko vrijeme, a onda će ga objesiti. Žrtve! Žrtve bez kraja i konca! Te ništarije još nisu ubile jedne, kad su već gotovi drugi... Bez kraja, bez konca!... I to su sve najbolji i najplemenitiji ljudi!...

U taj čas pomoli se na nekoj daljini nekoliko "ništarija", o kojima je mislio. Došli su, da čuvaju ulicu. Jedan bijaše časnik, a drugi — neki niži čin iz policije. Obojica bijahu ništavni, sasma neznatni uzori svoje vrsti. No što za to? Oni su prestavnici iste vrsti, i on bi mogao, kad bi htio, da ih spravi kamo treba... Kako su se približavali, divlja, upravo luda osvetnička žedja učini, da mu krv zakipi u žilama. Činilo se, kao da su sve riječi i neobuzdani predlozi mladih revolucijonaraca poput Vataška, koje su juče tako energično odbili, prešli u njegovu vlastitu dušu, a sad ih u sebi ponavljao istim tonom i na isti način, kako ih je čuo sinoć. On nesvijesno povuče revolver, a držak bodeža opirao je sablažnjivo o njegov dlan. Dobro smišljen plan napadaja rodi se sam po sebi u njegovoj glavi, bez svijesnog sudjelovanja volje. Na svu sreću, razum još ne bijaše sasma napustio Andreja. On skoči s kamena i ne okrenuvši glavu, brzo se udalji, bojeći se, da se ne bi podao bezumnom iskušenju, kad policaji dodju jako blizu k njemu.

Ne! I preveć se je pouzdavao u svoje živce! Kad su ga ove dvije ništarije uzbudile u tolikom stupnju, što će istom biti, kad vidi izvršenje smrtne osude? Možda će se izdati na neki način. Bolje ne ići, nego se izvrgnuti ovakvoj opasnosti. I radi čega? Imat će već priliku, da sasma iz bliza promatra sve potankosti bar jednog pogubljenja — naime svog vlastitog — kad dodje na njega red. Ali ne bi dobrovoljno skratio nijedan dan onog vremena, koje mu je sudba dodijelila za borbu.

Odlučio je hodati, hodati bez prestanka, dok ne prodje za kaznu odredjeno vrijeme, a da se onda povrati u glavni stan.

Skrene u labirint malih ulica, što su vodile u sredinu grada, s namjerom, da presiječe poprijeko. No što je dalje išao, tim bijaše teže, da si probije put kroz gomile ljudi, koji su vrvili protivnim pravcem. Ulice su bile skoro sasvim zakrčene. Na stotine, na tisuće ljudi je hodalo, jašilo, trčalo prema jednoj te istoj točci, žureći se da zauzmu najbolja mjesta.

Dali su mislili o predstojećem prizoru? Da li bar jedan od njih razumije, što sve to znači? S kim simpatizira ta svjetina? Da li s onima, koji će biti pogubljeni ili s njihovim ubojicama? Ništa se nije moglo razabrati po drvenim licima, koja su brižno sakrivala tajne misli i osjećaje, ako je uopće bilo takovih. Da li će nositi masku do zadnjeg trenutka, ili će ju naskoro zbaciti, da izraze ljubav ili mržnju — nešto ljudsko, što se iza nje sakriva?

Drvena lica i kaputi — dugi i kratki, plavi, sivi, crni — ženske haljine i muški šeširi: sve je to bivalo sve gušće i gušće. Sad je napokon gusta masa potpuno zakrčila put i naprijed se nije moglo ići drukčije, osim pomoću napornog rada laktima. Zašto? Zar je tamo naprijed kakav cilj? Andrej se prestane boriti. Njegovo lice takodjer postade drveno, kao usljed zaraze, i on se prepusti snazi ljudskog potoka, krenuv nehotično pravcem, kojim je išla gomila. U početku su svi koracali brzo, a onda sve polaganije i polaganije. Andrej nije mogao reći, kako dugo je trajala ta povorka. Znao je samo to, da je bilo dugo vremena. Katkada su morali zastati, jer se jedna gomila sukobljivala s drugom, koja je dolazila iz druge ulice. Kako su ljudi dolazili sve bliže i bliže jedan drugome, bivao je šapat glasniji. Andrej je čuo govor, koji bijaše drven i ukočen kao i lica. Riječi su neskladno zvučile u njegovim ušima svojom plitkoćom i prostaštvom. Ali ne bi se mogao sjetiti nijedne riječi, kad bi od toga zavisio dapače i njegov život.

Nastao je dulji zastoj, kao da se je nekoliko potoka sukobilo na uskom prolazu prema širokom moru. Kad je zapreka odstranjena i rulja opet pohrlila naprijed, Andrej se iznenada osjeti slobodan na otvorenom trgu —

i najednom zadrhće od glave do pete. Visoko pred njim stršila su prema svijetlom nebu četvora crna vješala — uglata, nepomična, strašna! Nehotice pogleda na svoje susjede lijevo i desno: skrajnje veselje kao i skrajnja tuga teži za sućuti. Svi su pogledi bili upereni prema crnim uglatim predmetima, a na drvenim licima se izražavao sada strah i prepast. No svjetina se tiskala naprijed, a s njom je išao i Andrej.

Četvora vješala su stajala na crnom podanku s crnom ogradom i crnim stepenicama, po kojima će se popeti osudjenici. Andrej je vidio sa svoga mjesta konopce, žabice i koloture. Konopci se sporo, sporo njihali u zraku i izgledali tako teški, kao da će se otkinuti od priječnica i pasti na zemlju. Po crnom podanku hodao je amo-tamo plećat veseo čovjek ruse brade, u crvenoj košulji, u baršunastom ruskom kaputu i sa nakrivljenim klobukom. To bijaše krvnik, koji je čekao na svoje žrtve. Na podnožju crnih stepenica vidjela se šarena grupa ljudi u vojničkim uniformama i sa ozbiljnim licima. Medju njima je bilo i nekoliko konjanika. Sve to — crni podanak, vojnici i konjanici — bijaše opasano sa svih strana, kao prsten, gustim redovima pješadije sa blistavim bajonetima. Samo smrt bi mogla proći kroz ove zidine mesa i željeza, zidine hladne i tvrde kao kamen. Na nekoj daljini od prvog zida stajao je drugi, koji su stvarale čete konjanika. Ovi bijahu tako blizu, da im je Andrej mogao vidjeti lica, i teško je bilo reći, ko gleda ravnodušnije: da li konji ili ljudi, što su na njima sjedjeli. Za konjima je bio uski prostor, a iza njega red žandara, koji su zadržavali svjetinu.

Novi ljudski potoci stalno su priticali na trg, zapremiv svaki ugao i svaki komadić zemljišta. Razmjestiv se, gomile se zaustavljale i gledale uz strpljivo očekivanje prema crnom podanku. Njih je plašila smrt, koja će se pomoliti tik pred njihovim očima — strašna, ali za njih neopasna — i otpočeti svoj grozni ples, koji će posmatrati ukočenim užasom i ljubopitnošću, kao što majmuni gledaju u oči zmije.

No Andrej nije amo došao radi tog sramotnog prizora. Želio je još posljednji put vidjeti lica svojih drugova, da možda s njima izmijeni pogled tihog oproštaja. No tu, s njegovog mjesta, kroz dvostruke redove vojnika, bilo je to nemoguće.

Izvuče se iz gomile, prodje ispred konjanika, koji su pazili na publiku otraga, prokrči si put prema ulici, kojom su imali doći osudjenici. Dva reda stražara pazila su, da sredina ulice bude prazna za prolaz kočije i pratnje, no pločnici su bili tako puni, da nije imala gdje ni jabuka pasti. Andrej zadje na stranu po sokacima i opet izadje na istu ulicu, malo dalje od trga, gdje gomila ne bijaše tako gusta.

Tu se zaustavi i stane čekati. Gledaoci su ovdje bili istinski prestavnici "naroda". Ostali su, po svoj prilici, zauzeli bolja mjesta. Bilo je zanimivo promatrati ove ljude, koji su za cijelo čekali dosta dugo, jer su se već medjusobno upoznali i umorili od dugog čekanja. Činilo se, kao da su mnogi sasma zaboravili, zašto su došli ovamo. Andrej je pomno slušao, nastojeći da shvati, o čemu govore. Tek gdjekoji bi govorio o stvarima, koje bi imale ma kakvu vezu s predstojećom kaznom.

Tik pred njim je starica ružila djevojku, što je zaboravila postaviti juhu na peć, usljed čega bi moglo doći do svadje, kad se muževi povrate kući na objed. Visoki, suhonjavi dječak, krivih ramena i dugog vrata, koji mu je sasma pokrivao ogrtač ružičaste košulje, griskaše ljuske sjemena od suncokreta sa izgledom potpunog zadovoljstva, nastojeći, kako se činilo, da ljuske otpljune što je moguće dalje prema sredini ulice. Okretna mlada žena s djetetom na rukama predje naprijed preko odredjene granice. Jedan stražar se požuri, da ju upozori na taj prestupak i kod toga izbaci prostu šalu: kako će ženi biti teško dobiti drugo dijete, kad joj ovo pogaze konji. Žena odgovori oštro, a publika se dobrodušno smijala. No sad se iza Andreja uzvisivao glas, nastavak nekakve prepirke, očito političke naravi.

— O ne! Ne protiv cara. Gospoda protiv gospode, velim vam. Niko ne može dići ruku na cara, jer njega se oružje ne dotiče.

Andrej okrene glavu. Ove riječi je izgovorio čovjek srednjih godina u plavom narodnom kaputu, očito mali trgovac. Njegov subesjednik, koji je ličio na crkvenjaka ili na pogrebnika, odgovori nešto tako niskim glasom, da ga Andrej nije razumio.

Na desno je seljak u sivom kaftanu sa mršavim od sunca upaljenim licem i malom sivom bradom takodjer govorio o politici sa drugim seljakom, prem ta "politika" bijaše nekako čudnovate naravi.

— Tako su ulovili četvoricu, one, koji će biti obješeni danas. No petog, koji im je bio vodja, nisu ulovili, jer se je pretvorio u žutog mačka i pobjegao kroz dimnjak. No opet se povratio na staro mjesto u obliku mačka. Tada su ga ulovili, a sada biskup čita nad njim svete knjige, da raščini čaroliju, kako bi opet poprimio svoju ljudsku sliku.

— Zaista! — usklikne začudjeno drugi.

— Naravno. Ljudi vele, da je o tomu bilo u novinama.

Andrej se sjeti, da su novinari u istinu zaradili dosta novčića svojim pričama o Zininom žutom mačku, kojeg su našli, kako mjauče od gladi u njenom praznom stanu nekoliko dana iza uapšenja. Od svih sitnica te katastrofe ova je najjače djelovala na narodno uobraženje i rodila tu čudnovatu priču...

U taj čas neodredjen šum proleti kroz čitavu svjetinu, koja se je gibala i šuštala kao šumski korov, kad se približava bura.

— Dolaze! Dolaze! — šaptalo je na tisuće glasova.

Najednom su svi razgovori prekinuti u sredini riječi. Posred mrtve tišine čulo se u daljini udaranje bubnjeva.

Časnički sluga potrča u galopu pravcem stratišta. Za njim je kasom išlo odijeljenje kozaka na svojim živahnim konjima. Ljudi su pogledali u njih, kad su prošli, no nijedna glava se ne okrene za njima. Čekali su.

Svi su pogledi bili upereni prema jednoj strani i svuda se čitao jedan te isti izražaj straha i očekivanja. Napokon se pojavi ono, na što su tako napeto čekali, i živčani trepet prodje kroz čitavu gomilu, koja je u taj čas sačinjavala samo jedno tijelo.

Na bijeloj pozadini neba opazi Andrej valovitu liniju crnih blistavih kaciga, a nad njima niz koplja, kroz koja raspozna četiri tamne spodobe, koje su naličile na ljudske glave i ramena. Sve to — mračne spodobe i čelični vršci koplja, koja su se gibala nad crnom valovitom linijom kaciga — izgledalo je kao dio nekog ogromnog strašila, koje se miče naprijed sporo, sporo kao kornjača.

Kad je povorka došla bliže, mogao je vidjeti kola, konje, kočijaša, dapače i lice kočijaševo, ali nije mogao vidjeti lica četiriju ljudskih figura, koje su sjedjele povrh njega. Napokon je razabrao zašto.

Osudjenici su okrenuti ledjima prema njemu. Svaki je sjedio na visokom stolcu, a ramena su im bila vezana širokim crnim remenjem. Svi su bili obučeni u nešto sivo, bez oblika i tako nespretno, da su izgledali sasma jednaki, kao da su zamotani vunenim pokrivačima. Dolazili su sve bliže i bliže, bez oblika kao i prije, ali Andrej opazi boju njihove kose i prepozna tamnokestenastu kosu Vasilija, svjetliju Borisovu kosu i jasno-rusu kosu Bočarova. No još uvijek nije mogao raspoznati Zinu u četvrtoj spodobi, što je sjedjela na desnoj strani Borisa. S kratkim viticama raskošne svijetlo-ruse kose, koja je lepršala na vjetru, ona je izgledala kao mladi dječak.

— Ošišali su je, da bi ju mogli lakše objesiti! — dosjeti se napokon Andrej.

Nad glavama osudjenih preleti nekakva ptica, no nije mogao razabrati, da li to bijaše golub, gavran ili škanj. Ptica je morala zagledati u lica ovih četiriju prema njoj okrenutih spodoba i možda s visine opazila četiri crna uglata stuba, što su na njih čekala nedaleko, na crnom podanku — i upravo kao obuzeta groznom stravom, odleti daleko tako brzo, kako su je već mogla

nositi jaka krila... Oh, kako je zavidjao tom stvoru, koji je mogao letjeti visoko, visoko nad ovom griješnom i krvlju poškropljenom zemljom! No kad bi i imao krila, sad se ne bi mogao pomaknuti s mjesta. Užas ima svoju privlačivu snagu, kao i ljepota. Drhćući kao u groznici, sa jako udarajućim srcem, nije se smio ni maknuti, da ne bi promašio jedini trenutak, kad bi mogao izmijeniti pogled s njima. Pa ipak se bojao tog trenutka, osjećajući, da bi se tada moglo desiti nešto strašna. On bi pobjegao, da mu noge nisu bile prikovane za zemlju, kao što su mu oči bile prikovane o te četiri visoko uzdignute spodobe.

Boris se okrene na svom stolcu, rastegnuv jakim plećima remenje, što ga je stezalo, i okrene lice na lijevo prema publici. Andrej, koji ga je vidio sa strane, dosjeti se, po micanju njegovih usnica, da je htio nešto govoriti narodu. Ovo je pokušao nekoliko puta. No udaranje bubnjeva bijaše tako jako, da se nije čula nijedna riječ. Boris odustane od svog pokušaja i gnjevno se nagne natrag. Još nekoliko okretaja kotača — i Andrej je gledao svima ravno u lice.

Sjedjeli su jedan blizu drugoga, opirajući noge na jednu te istu dasku. Borisovo lice bijaše srdito i prkosno, kao lice hrabrog borca, kojeg su nadjačali brojem i okovali, ali nisu potpuno pokorili. Vasili je nešto govorio Bočarovu, koji bijaše zadnji u redu. Očito mu je rekao nešto radosna, jer se na usnicama mladića pomoli slabi posmjeh. Na toj visini izgubile su Vasiljeve crte njima svojstvenu sjenu gruboće. Miran, muževan i ozbiljan, sad se je pričinio Andreju sasma drugim čovjekom, nego onaj, kojeg je prije poznavao.

No sa svakog povišenog mjesta nad svjetinom vlada žena. Oči mnoštva kao da su bile okrenute prema jednom licu, kao da su promatrale jednu spodobu — onu, što je sjedjela na desno od Borisa. Prekrasna, kako već može biti prekrasna žena, sa glavom, okruženom kao opsjevom svoje svijetle kose, bacala je blagi sućutni pogled na gomilu, koja je u taj čas imala samo jedan osjećaj prema njoj. Zina je tražila nekoga

svojim pogledom. U svom oprosnom listu, koji u to doba još nije došao do Andrejevih ruku, napisala je, da će svima biti jako drago, ako se koji od drugova zaustavi na očevidnom mjestu na putu do stratišta, tako da bi mogli vidjeti jedan drugoga. Nadala se, da će Andrej svakako doći i sad ga je tražila u svjetini. Napokon ga opazi. Stajao je sasma blizu, upravo pred njenim nogama i podignuo glavu prema njoj. Pogledi im se susretoše.

Ni tada ni kašnje nije Andrej mogao shvatiti, kako se je to dogodilo; no u taj čas se sve u njemu promijenilo, kao da je u tom blagom i sućutnom pogledu bio neki čar. Uzrujanost i strah, ne, dapače i negodovanje, osveta i sažaljenje — sve je to bilo zaboravljeno, sve je potonulo u nekom uzvišenom neizrazivom osjećaju, koji je obuhvatio čitavo njegovo biće. To bijaše nešto više od oduševljenja, više nego li je spremnost, da podnese svaku žrtvu. To bijaše bezuvjetna žedja za mučeništvom, koja se je iznenada probudila u njemu. Andrej nije priznavao, da taj osjećaj postoji kod drugih i samoga sebe je smatrao nesposobnim za to; no sad mu je to čuvstvo napunjalo srce i dušu, drhtalo u svakom atomu njegovog bića. Biti tamo, medju njima, na toj crnoj zazornoj kočiji, s plećima privezanim o drvenu dasku, poput one žene, koja uzdiže svoje sjajno lice nad svjetinom: to ne bi bilo kazna i užas, nego ostvarenje jedne vruće želje i sanje najviše sreće! Zaboravivši na mjesto, na svjetinu, opasnost, na sve, — svijestan samo neodoljivog poriva, — on korakne naprijed i ispruži obje ruke prema Zini. Ako nije kriknuo, što bi ga sigurno pogubilo, to bijaše samo za to, što ga je glas ostavio. Ili su se možda njegove riječi izgubile u buci bubnjeva, upravo tako, kao što mu i kretnja iščeznu u navali svjetine, koja se je tiskala s obje strane i sjedinila s ogromnim mnoštvom, što je išlo za povorkom.

Kad se je magla, koja je za čas pokrila Andrejeve oči, rasplinula, opazi nekakav nered ili tučnjavu na sredini puta. Dva žandara su ulovila čovjeka i vukla ga očito prema najbližoj policajnoj postaji, držeći ga čvrsto ispod ruke, kao što djakoni drže biskupa, kad ga vode u crkvu. Na svoje veliko iznenadjenje, Andrej prepozna u uapšenom

čovjeku istog onog seljaka, koji je pripovijedao razne priče o žutom mačku i o tjeranju vraga. Kad je vidio osudjenike, uzrujao se na svoj način, kleknuo usred ulice, poklonio se do zemlje i čitao za njih nekakove molitve . . .

Kočija se već udaljila, a i gomila, što je išla za njom. Andrej nije htio da ide dalje. Zašto? Već je primio poruku od njih. Što bi više mogao željeti? Stajao je i promatrao, dok se kočija i svjetina nije izgubila iza ugla, ostaviv ulicu skoro praznu. Onda se je polako udaljio. Prodje kroz jedno pusto predgradje, izadje na istočna vrata ni ne primijetiv, da je već ostavio ulicu i koracao po velikoj cesti, koja je medjašila s otvorenim poljem i voćnjacima. Bijaše udubljen u teške misli, ali ne više omamljen, jer je sada mogao razmišljati trijeznije. Istina je, da su mu misli bile jako tužne, ali na drugi način i usljed drugih razloga nego u jutro.

Pred njim je ležalo sitno grmlje. Malo dalje bila je šuma bez lišća, a kroz granje se pomaljalo sivkasto nebo. Po obliku grana i stabala moglo se razabrati, da su to hrastovi. Andrej okrene glavu, da pogleda prema gradu i prepozna, da je to ona ista šumica, gdje su prije šest mjeseci imali izlet sa sestrama Dudorovim. Sad mu je šetnja imala svrhu. Želio je, da opet vidi to mjesto, kao što čovjek želi posjetiti groblje, gdje mu je pokopana obitelj.

Brzo je našao proplanak. Tu bijaše drvo, pod kojim je Vulićeva pjevala. Tu je gorjela vatra, Vasili miješao kašu, a Bočarov i sestre Dudorove sjedjele okolo. Kako puni nade, snage i vjere bijahu tada svi, — i što je izašlo iz svega toga!

Mjesto bijaše pusto i tužno pod mutnim olovnim nebom. Samo drveće što je dizalo u vis svoje crne čvorovite grane, poput krivih ruku, činilo se, kao da tuži, kao da ga boli. No zraka sunčanog svjetla prodre kroz oblak, i čitav prizor je bio promijenjen. Svježi pupoljci, koji se nisu prije opažali, pomaljahu se svuda po granama — kao glasnici budućeg života. Nježna mlada trava pod drvećem i svuda po ogromnoj ravnici u podnožju humka, bijeli grad prijeko: sve se je smiješilo veselo, kao da je odgovaralo posmjehu neba.

Kako neumjesna i neskladna je izgledala Andreju ta veselost! No iznenada mu se srce bolno stisne i stane brzo udarati, a nešto ga grčevito stegne oko grla. Sine mu glavom, ne kao pretpostavka, već kao tvrdo i nepobitno uvjerenje, da je upravo u taj čas svršeno sve tamo — na crnom podanku . . . Pokriv lice rukama, sruši se na jedan humak. No odmah ustane. Takva tuga je sveti zalog. Treba ju što više gomilati u dubljini srca i u glavi i čuvati svu, a ne rasipati ju u ništavim i besplodnim izlijevima.

Brzo je krenuo natrag putem grada, skoro trčeći, jer nije želio biti sam. Licem u lice s ravnodušnim, možda neprijateljskim ljudima, bit će u stanju da obuzda u sebi sve: bio je siguran za to.

Grad poprimi svoje obično obličje. Za čas zastali život žurio se da opet udje u svoju kolotečinu. Predgradje bijaše još uvijek prazno, jer ljudski potok, što se je vraćao natrag, još nije stigao do njega. No malo dalje susretne ljude, a zatim — sve više i više. Svjetina se je potpuno opojila grozničavim drhtanjem očekivanja, mrtvim užasom, stravom, što grči živce i tugom, koja nastupa iza ovakovih prizora. Sve je to ostalo za njima. Sad su govorili glasno i kretali se živo, kao vojnici oslobodjeni nakon duge vježbe, gdje su bili prisiljeni da šute.

Prestava je svršena i gledaoci se žurili kuči. Koliko li je u svjetini onih, što su donijeli u svojoj duši misao ili osjećaj, koji ne bi zaboravili kroz čitav svoj život? A koliko je onih, koji nisu dobili ništa drugo, do bolji tek za predstojeći objed.

U glavnom stanu se sabralo, bez dogovaranja, osam revolucijonaraca. Udarala je u oči posvemašnja odsutnost žena. Mnogi ljudi se nisu pokazali do kasne večeri. Medju prisutnima Andrej opazi Žorža, o kojem je znao, da je u devetoj zemlji — u Petrogradu.

Petrogradska organizacija je čula o eksploziji u kući Mucavca, a takodjer i o drugim otkrićima dubravničke policije, i to dapače ranije od samog Andreja, jer se o svemu odmah brzojavljalo glavnom policajnom uredu, a odanle je stiglo potajice do ušiju revolucijonaraca. Saznali su i to, da Andrejev boravak u Dubravniku nije više

tajna za policiju i da su već poslali iz Petrograda nekoliko špijuna, koji ga poznaju lično. Prestrašena ovom prijetećom opasnošću za Andreja, Tanja nagovori Žorža, da odmah krene u Dubravnik, da obavijesti svog druga i da na taj način pomrsi račune špijuna, koji su išli za njim.

No Žorž se nije žurio da govori s Andrejem o uzroku svog dolaska i ovaj ga nije ispitivao. Brzo su pružili jedan drugome ruku i Žorž se šutke poodmakne na divanu. Andrej sjedne do njega i oba stanu slušati.

Sveopću pažnju svraćao je na sebe čovjek srednjih godina, glatko obrijana lica, kojeg su zvali "Stric". U svojstvu činovnika u vladinoj službi, pustili su ga na crni podanak i on je tu povlasticu iskoristio, da bi osudjenici vidjeli bar jedno drugarsko lice medju toliko neprijatelja. "Stric" je vidio čitavu proceduru kazne i sad je o tome pripovijedao glatkim prigušenim glasom, jednostavno, bez ikakovih ukrasa i primjedaba.

Kraj njega su stajala dva čovjeka. Ostali su bili raštrkani po sobi: jedni su sjedjeli na stolcima, drugi na divanu ili čak i na prozorima, ukočeni u raznim pozama, ne mičući se i ne pogledavajući jedan drugoga. Svi su slušali. Niko nije stavljao pitanja ni kakove primjedbe.

Kad se je pripovijedanje već bližalo koncu, Andrej osjeti, da Žorža obuzimlje živčana drhtavica. On ga čvrsto primi pod ruku i povuče dolje, da se ne bi uzrujavao i prekidao pričanje provalom svojih osjećaja. Žorž se je svladao i do kraja saslušao potankosti ove nečuvene brutalnosti. No tu njegovi živci ne izdržaše. Spopadoše ga grčevi.

Andrej ga primi za rame i žestoko prodrma.

— Ti, plačljiva ženo! — reče on bijesno. — Na to se mora odgovoriti krvlju, ne suzama! . . .

Velika i strašna misao sine mu glavom u taj čas. Ali on je nije izgovorio. Morao je mnogo i mnogo razmišljati prije, nego bi o tome govorio. Ima riječi, koje bi bilo zločin bacati u vjetar i sramota povući ih natrag, kad su jednom izgovorene.

Žorž se umiri za neko vrijeme i oni se priključiše drugovima, koji su se medjusobno razgovarali. Ništa se nije

čulo do vrući pozivi na što skoriju osvetu. General-gubernator, državni tužitelj, načelnik policije bijahu istaknuti za "kandidate", na čije glave je imao pasti udarac.

Samo je Andrej šutio. Sve to ne bi bilo loše — mislio je — no da li će igra isplatiti svijeću? Kakva korist od ovih malih pokušaja protiv činovnika, velikih i malih, koji su robovi i podredjene sluge, bez vlastite volje i snage? Ma koliko njih poubijali, time zgrada despotizma neće biti razljuljana. Vlada je uvijek u stanju uzvratiti deset udaraca za jedan i revolucija će biti pretvorena u jednostavnu privatnu borbu izmedju policije i revolucijonaraca. Ako već udarac mora biti nanešen, valja ga uperiti više, — prema čovjeku, koji je zaglavni kamen u toj zgradi i glava sistema.

On je ravnodušno slušao žestoke riječi svojih drugova, koje su za njega izgubile svaku zanimivost, a naskoro izadje van, primiv Žorža za ruku.

Dugo su tumarali, jer su htjeli da budu na samu. Žorž javi Andreju uzrok svog dolaska i stane ga nagovarati, da istu noć krene u Petrograd. Tako bi izbjegao zamku, koju su mu stavili. Andrej se odmah složi s time. Ništa ga više nije zadržavalo u Dubravniku.

Dan su proveli u gradu i dugo razgovarali. Žorž se je već dovoljno oporavio od živčanog udarca, izazvanog "Stričevim" pričanjem o smrtnoj kazni. Od obojice bio je sad on bodriji.

— Ne trebamo očajavati usljed poraza, — reče on, svojim običajnim uvjerenjem. — Naša pobjeda zavisi od naše sposobnosti, da podnašamo poraz za porazom.

— Možda, — reče Andrej, — no u takvom slučaju moramo ciljati tako, da i sami naši porazi budu pobjeda.

— Što misliš reći time? — upita Žorž, čije bistro oko shvati nešto posebna na Andrejevom licu.

— Saznat ćeš kašnje, — odgovori nevoljko Andrej, ne želeći da bude jasniji.

GLAVA V.

Oprosno pismo.

KAD se povratiše kući, Andrej i Žorž zatekoše Vataška, koji je na njih čekao s velikim nestrpljenjem. Tu bijaše i David, tako snužden i shrvan, kako ga Andrej nikada nije vidio.

— Koja šteta, što niste došli ranije! — bile su prve Vataškove riječi. — Ovamo je dolazio "Stric" i htio, da vas vidi, Andreju.

— Zašto?

— Za vas je pismo od Zine, i on je htio, da o tomu govori s vama.

— Pismo od Zine! — usklikne Andrej. — Gdje je? Je li ga ostavio kod vas?

— Ne. Nije ga mogao dobiti prije, nego štc s vama razgovara. Radi toga je i bio ovdje. Nadzornik je čekao na vas u gostioni, no niste došli.

To bijaše istina. No Andrej je smatrao nepotrebnim ići na taj sastanak sada...

— Kad je tako, odmah ću otići k njemu, — reče Andrej u želji da popravi svoju pogrješku.

— Prekasno je, — odgovori Vataško. — Nećete dospjeti na vlak.

— K vragu s vlakom! Ako ne danas, otići ću k nadzorniku sutra.

Medjutim, svi su ga nagovarali, da ne ide u nadzornikov stan, nego da se sastane s njim u gostioni, što bijaše neopasnije.

Rano drugi dan ode Vataško k nadzorniku, da bi uredio sastanak s Andrejem o podne. No povrati se, a da nije obavio ništa. Nadzornik je bio zaposlen u tamnici i nije se mogao vratiti do kasno u noći.

— Držim, da nije odnio u tamnicu pismo? — reče Andrej. — Nije li vam ga mogla dati njegova žena.

— Pitao sam ju, — odgovori Vataško, — no reče mi, da njen muž drži takva pisma na nekom potajnom mjestu.

Sve to bijaše vrlo neugodno. To je značilo, da Andrej čeka najmanje još jedan dan, što nije smio dopustiti, ako bi htio da izbjegne špijunima.

— Onda ću poći k njemu u tamnicu, — reče Andrej i time izazva sveopće začudjenje.

— U tamnicu? Jeste li pri svijesti? — zaviče Vataško.

— Zašto ne? — Andrej će. — Danas je dozvoljeno posjećivati političke kažnjenike. Otići ću k Varji i pridružiti se njenom redovitom posjetu sestrama Dudorovim.

— No vas će prepoznati i smjesta uapsiti! — usklikne Vataško.

— Ne boj se za to, — reče Andrej. — Kome bi palo na pamet, da me traži u tamničkoj sobi za primanje? To se tek čini opasno. U ostalom, — doda mirnim rastrešenim tonom, — moram ići, kad bi dapače bilo u istinu opasno. Moram dobiti pismo prije nego odem.

Poslanica njegovih mrtvih drugova imala je za njega osim čuvstvenog smisla i drugo, još važnije značenje. Bio je uvjeren, da će upravo tamo, u tom pismu, naći odgovor na sve one sumnje i trzavice, što su ga mučile i za to odluči, da ide po njega ma pod koju cijenu.

David je šutio. Bio je zbunjen i neodlučan, jer je i on, isto kao i Andrej, htio saznati sadržaj Zininog pisma. Ali se napokon priključi Žoržu i stane odgovarati Andreja od nepromišljenog koraka, koji bi ga mogao dovesti u lavlje pandže. On reče, da će ostati još nekoliko dana u Dubravniku i donijeti pismo u Petrograd.

No teško bijaše dovesti Andreja k pameti. Zadnjih je dana živio u atmosferi napojenoj smrću i svim grozotama, tako da je osjećaj opasnosti u njemu sasma otupio.

— Ne treba trošiti riječi uzalud! — on će nestrpljivo. — Otići ću i vratiti se na vlak. Na kolodvoru ćemo se vidjeti.

Ne čekajući na dalnje primjedbe, Andrej žurno izadje i uputi se k Varji.

Političke kažnjenike su posjećivali izmedju dva i četiri sata po podne. Oko pol dva približavao se Andrej s torbicom hrane i sa nekoliko knjiga u ruci mračnoj četvornoj zgradi, s kojom su ga vezale tolike uspomene. Varja Vojnova je išla uporedo s njim. Znala je, kako jednostavno se postupa kod posjeta u tamnici i za to je drage volje pristala, da udovolji želji Andrejevoj. To joj se dapače pričinjalo kao kakova zabava. No kad ugleda tu strašnu zgradu, tek nekoliko stotina koraka od teških željeznih vrata, gdje je stajao naoružani stražar, obuze ju iznenadna zebnja i kajanje. Ušavši jednom unutra, da li će njen drug ikad izaći na slobodu?

— Čujte, Kožuhov! — reče ona. — Dajte mi torbu i knjige, pa podjite kući. Bojim se, da se ova šala ne bi svršila neugodno.

Andrej podigne pognutu glavu, kao da se je iznenada probudio.

— Što mora biti, mora biti! — rastrešeno ponovi on fatalističku rusku rečenicu.

Zapravo nije ni malo mislio na ono, što bi ga moglo stići i nije se obazirao na opomenu mlade žene. Čim opazi tamnička vrata, tištila ga je misao, da su prije dva dana njegova sad već mrtva četiri druga prošla kroz ova vrata na svom putu prema vješalima.

Stražar ih pusti unutra i čim su prekoračili visoki prag, šumno zatvori i zasune vratašca. Andrej se oćuti u lavljim raljama.

Za čas je osjetio neku zabunu i nemoć kao čovjek, kojeg iznenada bace u zatvor. On je gledao i prisluškivao. Svuda okolo je vladala tišina, koju je tek narušavao neki prigušeni žamor. Slabo svjetlo prodiralo je kroz pukotine željeznih vrata na oba kraja hodnika, u kojem su stajali. Tamnica je bila četverouglasta, a u sredini je zatvarala

malo dvorište. Hodnik, koji je tamo vodio, služio je takodjer i za čekaonicu posjetilaca.

Kad su se Andrejeve oči priučile na polutamu, opazi hrpu ljudi — muškarce, žene i gdje koje dijete — koji su se tiskali iza željezne rešetke na obje strane uskog hodnika. Većinu sačinjavahu posjetioci običnih zločinaca. No u kutu, na desno od ulaza, bijaše grupa muškaraca i žena, čije odijelo pokazivaše, da pripadaju ''povlaštenim'' klasama. Razlikovali su se od ostalih posjetilaca i po obilju cvijeća te po knjigama, koje su mnogi držali u rukama. To su bili posjetioci ''političkih'' kažnjenika.

Varja se uputi prema njima. Andrej je išao za njom na nekom razmaku. Obična okolina i poznata lica sasma povrate njenu spokojnost i bodrost. Zaboravila je i misliti na opasnost mjesta, gdje se je osjećala kao kod kuće. Svi posjetioci joj bijahu znanci i prijatelji. Svi su ju pozdravljali, stavljali pitanja, izmjenjivali novosti. Gospoda blijeda lica, s desetgodišnjim dječakom, zadrža Varju dulje, nego ostali. Imala je u svojoj košari veliku kitu cvijeća.

—Kako krasno cvijeće ste donijeli! — reče Varja. — Dajte mi malo za moje uapšenike. Ja nisam danas donijela.

Gospodja joj pruži čitavu kitu, koju Varja odveže i bez okolišanja uzme polovicu. Od tog je nešto zadržala za sebe, a ostalo je dala visokom sjedokosom gospodinu, koji je stajao nedaleko od nje.

— Uzmite ovo za vašu kćer, — reče ona. — Uapšenici ništa ne vole tako kao cvijeće.

Zatim se okrene starici-seljakinji, u jednostavnom seoskom odijelu i sa tamnim rupcem na glavi.

— Da li vaš sin ima novaca? — upita Varja.

— Samo dvije rublje, majčice! — odgovori starica.

— To je jako malo za jedan mjesec, — reče Varja, — U nedjelju ću vam donijeti još dvije rublje.

Izvadi iz džepa veliku trošnu bilježnicu i zapiše nešto. U svojstvu revolucijonarne milosrdne sestre, Varja je čuvala kod sebe tamnički fond i brinula se za to, da svi kažnjenici, bijedni i bogati, dobiju svoj dio novca, rublja, knjiga i slično.

— Ko je ta gospodja s djetetom? — upita ju Andrej, kad je opet došla k njemu.

— Žena Palicina, mirovnog suca, — odgovori Varja. — Njega šalju u sibirske rudnike, a ona će ići za njim. Teško je jadnici, jer mora ostaviti dijete kod rodjaka.

Varja mu stane pripovijedati i o drugim posjetiocima. Stari gospodin je trgovac u gradu. Došao je ovamo da se oprosti s najmladjom kćerkom, koju šalju u istočnu Sibiriju, gdje joj se nalaze dvije starije sestre. Starica-seljakinja posjećuje sina, jednog od najboljih agitatora samouka iz radničke sredine. Ostali su pripadali raznim klasama i slojevima, te ih je združivala tek zajednička tuga.

Zveket veriga i zavora nutarnjih vrata prekine sav razgovor. Vrata se širom otvore, rasvijetlivši za čas mračni prolaz. Zatim izadju tamnička kola s grupom običnih kažnjenika, koje su puštali na slobodu.

Nutarnja vrata su opet zatvorili i zaključali. Zatim su otvorili vanjska vrata. Kola iščeznu, a u hodniku je opet zavladao mrak.

Čekali su šutke. Od vremena do vremena pomaljao se na vratima, što vode u tamnički ured, stražar, prozivajući imena onih, kojima su došli u posjete.

— Hoćemo li još dugo čekati? — upita Andrej.

— Ne, — odgovori Varja. — Krivotvoritelje su već posjetili; sad dolaze na red tatovi i noćni obijači, a mi smo za njima prema popisu, — doda ona s posmjehom.

Vanjska se vrata još jednom zalupe, propustiv starca u trošnom činovničkom kaputu. Starac nemirno pogleda oko sebe, žmireći svojim malim očima i starajući se, da odahne. Sigurno se je žurio, da bi stigao na vrijeme. Kad je skinuo šešir, da otare čelo i golu glavu, Andreju se nekako pričini, da pozna to lice.

— Ah, eto napokon i Mihaila Evgrafovića! — reče Varja, pokazujući na debelog policajnog nadzornika, koji se je pojavio na vratima ureda iza ograde.

— Posjetioci političkih! — zaviče on.

Varja brzo sidje po stepenicama, što su vodile u ured i odmah pridje nadzorniku, kojeg je dobro poznavala.

—Mihajlo Evgrafović! — obrati se ona k njemu. — Dovela sam sobom brata Dudorovih. Došao je naročito iz Moskve i vraća se natrag sutra. Nije imao vremena dobiti dozvolu, no sigurna sam...

Policaj baci pitajući pogled na tobožnjeg brata, koji se približi i uljudno pokloni.

— Zapišite mu ime u uredu, — reče on Varji. — No neka to bude zadnji put. Vi poznate pravila.

U to vrijeme se k njima približi ćelavi gospodin. Kad je čuo ime Dudorovih, trgne se i sa najvećim iznenadjenjem pogleda na mladog čovjeka, koji se izdavao za brata osudjenih djevojaka. Promrmljao je radoznali "hm!", no očito je odlučio, da ne govori ništa.

— Oprostite, gospodine, — reče on dosta spokojno policajnom nadzorniku, — i ja sam naročito došao, da vidim sestre Dudorove. Ja sam Timotej Dudorov, njihov stric.

— Ne mogu vam dozvoliti! — oštro će nadzornik. — I bez toga je već dvoje došlo k njima u posjete.

— No ja imam naročitu dozvolu, a one su moje nećakinje. Kad puštate strance... — reče on, baciv sumnjiv pogled na Andreja.

— Nemoguće. Dodjite drugi put, — odgovori policaj, ne slušajući ga.

On je gromkim glasom dao nekakav nalog jednom od svojih podredjenih i povukao se u ured.

No starac nije htio mirovati. Bio je skoro izvan sebe radi izraženog mu nepoštovanja.

— To je nečuveno! Pritužit ću se samom direktoru! — zaviče gnjevno i podje prema uredu.

Varji se sledi krv u žilama. Predvidjala je nesreću. Pohrliv prema srditom starcu, primi ga za ruku.

— Što činite! — prišapne mu ona, povukav ga na stranu. — To je Mašin zaručnik, koji ju ljubi do bezumlja. Vjenčat će se odmah, čim se razjasni njen položaj. Vi bi ih pogubili svojim pritužbama. Samo budite mirni. Ja ću već sve urediti.

— Ah, razumijem! — reče starac mekše. — Trebali ste me odmah upozoriti.

Varja potrči u ured, da ispuni svoje obećanje, a starac dodje da pozdravi svog budućeg rodjaka.

— Poznata mi je vaša tajna, mladi čovječe, i želim vam svaku sreću! — počne on, ali najednom se zaustavi.

Andrej ga pogleda začudjeno i odmah su prepoznali jedan drugoga. Starac bijaše isti onaj putnik, s kojim se je Andrej vraćao iz inozemstva u Petrograd.

— Čini mi se, da smo se vidjeli negdje, — progovori starac zapinjućim glasom.

I gnjev i uzrujanost najednom iščeznu u njemu. Sjeti se, što mu je rekao u vagonu i sad ga obuze strah, koji mu ukoči sve sposobnosti.

— Možda, — primijeti oprezno Andrej, — no nikako se ne mogu sjetiti, u kakvim prilikama.

Starac je smatrao suvišnim sjećati ga na razgovor, no odmah osjeti neko prijateljsko raspoloženje prema mladom čovjeku. Sad više nije imao razloga, da se boji.

— Neću smetati vašem sastanku s Mašom, — reče on. — Izručit ćete joj pozdrav od mene, ako ju ne mogu vidjeti. Mi starci moramo ustupati mladjima.

Njemu svojstvenom brbljavošću stao je pričati o djevojkama, hvaleći jednu i drugu, osobito Mašu i objašnjavati, kako ga je iznenadila vijest o njihovom sudjelovanju u tim urotama.

— To je pošast, gospodine, prava pošast! — ponovi on.

U to se povrati Varja s prijatnim vijestima. Sve bijaše uredjeno na sveopće zadovoljstvo. Sestre će biti pozvane zasebno. Najprije će starac vidjeti mladju nećakinju, zatim će Varja i Andrej govoriti sa starijom.

Za nekoliko časaka su pozvali starca Dudorova, koji je došao u prvu grupu posjetilaca. Za četvrt sata se povrati, očito jako zadovoljan. Kad je prošao kraj njih, prišapne Andreju povjerljivo:

— Najavio sam vaš dolazak! Maša će biti vrlo vesela, da sazna unaprijed.

Sad su nadošle druge grupe posjetilaca: oci, majke i žene političkih kažnjenika. Svi su išli u redovima je-

dan za drugim, s cvijećem i zamotima, uzbudjeni usljed predstojećeg sastanka i obasjani zrakom neke nade. Kad su se vraćali, nisu više imali cvijeća u rukama i nije bilo svjetla u njihovim očima. Činilo se, kao da ih je bezdan, u koji su se spustili na čas, lišio cvijeća i svjetla. Neki su bili tako duboko potreseni, da su teško obuzdavali svoju uzrujanost. Prolazili su jedan po jedan kao sablasti u sumračju hodnika. Ova slika je grozno djelovala na Andreja. Njegovi inače dosta jaki živci bili su zadnjih dana silno potreseni i postali izvanredno ćutljivi. Na licima tih posjetilaca je gledao sakrivenu tragediju stradanja i suza, i činilo mu se, da je za dva sata, provedena u tamničkom hodniku, vidio takvo more tuge, kakvo nije ranije vidio kroz cijeli svoj život.

Došao je napokon i na njih red. Medju imenima kažnjenika, kojima su došli u posjete, čulo se i ime Marije Dudorove.

— Idemo! — reče Varja.

Ona ga povede brzo kroz tamne hodnike, gdje su se sudarali s ljudima, što su im išli u susret, no čija lica nisu mogli da opaze. Uvedoše ih u visoku svijetlu sobu, koja je naličila na hodnik. Na obje strane tog hodnika bilo je nešto poput ogromnih ormara sa željeznim rešetkama mjesto stakla. Kod bližeg promatranja se vidjelo, da su rešetke dvostruke. Iza prve rešetke bila je druga, udaljena tri ili četiri lakta. Izmedju njih je hodao stražar. U jednom uglu sobe stajala su dva pospana stražara, koji su pazili na posjetioce.

— A gdje su kažnjenici? — upita Andrej.

Jedan stražar ustane i izjavi, da se sve, što je doneseno za kažnjenike, mora predati službujućem stražaru.

Andrej uzme svežanj od Varje i podje prema vratima, iza kojih je stajao stražar. To bijaše njihov drug, isti onaj nadzornik, kojeg je Andrej tražio. Andrej propusti najprije ostale posjetioce, a zatim porine kroz vratašca svoj dosta veliki svežanj.

—Za sestre Dudorove, — reče on glasno.

Čim se nadzornik približi, baciv na Andreja nemaran, ravnodušan pogled, ovaj prišapne:

— Moram dobiti pismo danas. Recite mi gdje je?

Nadzornik kao da nije ništa čuo. On polako odriješi svežanj, razgledavajući sve, što bijaše u njemu.

— U zadnjoj sobi, ispod starog sanduka, — odgovori on, ne podigav oči s pečene kokoši, koju je rasjekao na četiri dijela, da se uvjeri, da li nije u njoj sakriveno pismo.

Varja je već razgovarala sa Mašom Dudorovom, koja se je nagnula na rešetku s druge strane prolaza. Lice joj je izgledalo kao blijeda pjega ispod debelog željeznog vela.

— Dakle, to je moj zaručnik! — usklikne ona veselo, kad se Andrej približi k njoj. — Ja se nikako nisam mogla dosjetiti, ko bi to mogao biti, kad mi je Katja izručila tu vijest od strica. Kako vam se dopada starac?

— Ja ga već poznam od prije, — odgovori Andrej. — No kako živite vi i vaša sestra?

Djevojka odgovori, da su obje zdrave i nadaju se, da će ih naskoro poslati u Sibiriju. Znala je dapače i u koji rudnik će ih poslati.

Andrej je imao tamo nekoliko drugova, te ju zamoli da im izruči pozdrav od njega.

Govorili su poluglasno, da ih ne bi čuli iz vana. Medjutim, nisu se trebali ustručavati, jer se je njihov poznati nadzornik pretvarao, kao da ništa ne čuje.

Djevojka je obećala, da će ispuniti Andrejevu poruku i poslala mu sa svoje strane, iza rešetke, svoj vrući pozdrav, izraziv nadu, da će on još dugo ostati na slobodi i učiniti više, nego su one učinile.

— Učinit ću, što se može! — iskreno odgovori Andrej.

Odlomci ovog neobičnog razgovora dolete do uha Mašinog susjeda, kažnjenika, koji se nalazio na lijevoj strani. Oni šapatom izmijeniše nekoliko riječi.

— Moj susjed Palicin želi da se upozna s vama, Andreju! — reče djevojka.

Stojeći iza rešetke poznati revolucijonarac i bivši mirovni sudac Palicin bio je četrdeset godina star, sred-

njeg uzrasta, energična lica, s četvornim pobratkom i isto takvom glavom. Andrej se lako dosjeti, da je to on, po ženi i sinu, što su stajali naprotiv njegove ćelije.

Bilo mu je drago, da se upozna sa Palicinom i izrazi sažaljenje, što nije moguće sastati se s ove strane rešetke.

— Ko bi znao! Možda ćemo se još i susresti na slobodi jednoga dana! — odgovori hrabri čovjek i snažno strese glavom. — Visoke su tamničke zidine, no jastreb leti još više. No ma kako bilo, moj sin će me naskoro zamijeniti, — nastavi on, pokazujući na dječaka, koji se sav zažario.

Njegov govor neočekivano prekide gromki poklik, koji se razlijegnu čitavom sobom:

"Andreju! Andreju!"

Taj poklik trgne oba zadrijemala stražara. Svi posjetioci okrenu glavu na stranu, odakle je dopirao glas. Andrej je gledao začudjeno i znatiželjno, a Varja — s očitim užasom.

Jedan od kažnjenika s protivne strane snažno je mahao rukom. Andrej prodje kroz sobu i približi se kavezu.

— Mitjo! Je li moguće? Vi ste ovdje?

Andrej prepozna starog prijatelja i školskog druga, kojeg je najmanje mislio sastati na ovom mjestu.

Stražar se umiješa.

— Idite na svoje mjesto, gospodine! — reče on oštro. — Zabranjeno je govoriti s kažnjenicima bez dozvole.

— Vrlo dobro! — učtivo će Andrej, ne žureći se da ode.

— Treću godinu! Osumnjičen sam! — nastavi mladi čovjek. — Sušica! Liječnik veli, da mi je ostala tek jedna osmina pluća! — kričao je na sav glas i svečano, kao da mu je bilo jako ugodno javiti Andreju tako neobičnu novost.

Jaki kašalj prekine mu govor. Istodobno su dali znak, da je vrijeme posjeta svršeno i odmah stali vodi-

ti kažnjenike. Posjetioci se stadoše razilaziti. Varja i Andrej bijahu posljednji.

Pred vratima je nastalo neobično kretanje.

— Što se dogodilo? — upita uzrujano Varja.

— Doveli su novog političkog uapšenika! — odgovori Palicinova žena.

U predsoblju se vidjela dva stražara: jedan je otvarao vrata, a drugi zadržavao publiku.

Sastanak sa tamničkim stražarima ne bijaže jako opasan za Andreja, jer ga nisu, osim poznatog nadzornika, poznavali osobno. Ali ne bijaše tako sa žandarima. Andrej je imao mnogo razloga, da ih se kloni. Medjutim, sad se nalazio pod utjecajem neke obmane, da je upravo u taj čas, nakon posjeta, izvan svake opasnosti. Želja da sazna, koga su doveli — možda znanca ili bliskog druga — učini, da je zaboravio na svaku opasnost.

On se protura naprijed i nasloniv se na rešetku, stade čekati kod ulaza, tik dva koraka od vrata. Nije uzalud čekao. Kad su ušla tamnička kola, opazio je kroz rešetku prozora mrtvačko, užasno blijedo lice Mucavca! Nakon što su ga držali tri dana u bolnici, oblasti su pronašle, da se je već dovoljno oporavio i sad su ga vodili u tamnicu.

Iznenadjen ovim strašnim otkrićem, Andrej ni ne primijeti, kako je u taj čas i sam postao predmet pomnog posmatranja sa strane žutog žandara, koji je išao za kolima. On je tako posumnjao u Andreja, da je prošao naprijed i otišao da javi oblasti.

Za malo se povrati sa drugim žandarom, koji je, očito, bio kao njegov načelnik. No Andreju više ni traga! Ne dočekav Varju, šmugne kroz vrata i ode brzo u stan nadzornika, gdje se je nalazila dragocjena Zinina poslanica. Bilo mu je jako teško i on je pronašao za shodno da ode sam.

Stražar, koji je gledao u kola, kao i svi ostali, nije opazio Andreja, kad je izašao. Na sva pitanja stražmeštra odgovarao je s potpunom sigurnošću, da zadnjih pet časaka niko nije izašao van.

GLAVA VI.

Velika odluka.

ZORŽ, malo priučen na poteškoće praktičnog revolucijonarca, morao je provesti dva neugodna sata, čekajući na povratak svog druga. Često je pitao Vataška, što je s Andrejem u tajnoj nadi, da će ga ovaj osokoliti. No mladi je čovjek, naprotiv, još više povećavao njegovu uzrujanost.

—Mi smo učinili pogrješku, što smo ga pustili da ode, — reče Žorž sa osjećajem kasnog pokajanja.

— Ništa za to, — primijeti Vataško spokojno, — Andrej se je nalazio i u gorim prilikama.

Mladić je dobio neko iskustvo i priučio se gledati na sve opasnosti dosta hladnokrvno.

— Možda imate pravo, — odgovori Žorž, — no čovjek, koji je umakao većim opasnostima, mogao bi propasti u manjoj.

Vataško se rado složi s time i stade navadjati za potvrdu najporaznije primjere iz svog vlastitog života te iz života svojih drugova.

Ne može se reći, da je on u taj čas bio ugodno društvo.

Žorž se je osjećao uvrijedjenim i vrlo nesretnim. Ne mogaše si oprostiti, što nije ostao kod svoga i jako se korio radi suvišne popustljivosti. On je uvijek tako činio u sličnim prilikama. Žorž je precjenjivao svoj utjecaj na Andreja, te je upravo sada uvjeravao samoga sebe, da bi ga mogao, uz nešto više napora nagovoriti, da pismo prepusti Davidu, mjesto da se izvrgava opasnosti u vučjoj jami.

No velika bijaše njegova radost, kad se je Andrej povratio točno u odredjeno vrijeme.

Petrogradski vlak je polazio u pol deset. Trebali su se žuriti.

— Možemo odmah ići na kolodvor, — reče Andrej. — Stvari su dakako, pospremljene?

No stvari nisu bile pospremljene. Duboko zamišljen o tome, što bi se moglo desiti i čemu izbjeći, Žorž je zaboravio na sve ostalo. Na svu sreću, nisu se trebali dugo spremati. Imali su tek malo prtljage, da bi izgledali kao obični putnici, i brzo pospremiv sve, uputiše se prema stanici.

Morali su radi Andreja poduzeti izvanredne mjere opreznosti. Prvi je otišao Vataško na kočiji i odnio prtljagu. On je imao kupiti dvije vozne karte, osigurati mjesto u vagonu i dočekati Žorža i Andreja na ulici. Ovi su imali doći na stanicu tek nekoliko minuta prije polaska vlaka i otići ravno u vagon, kako bi što je moguće manje padali u oči.

Andrej i Žorž su došli deset časaka nakon Vataška i sišli s kočije na raskršću nedaleko od stanice. Vataško je došao k njima ranije, nego su se nadali. Karte nije bio kupio, jer se uvjerio, da se Andrej ne smije dapače ni pokazati na kolodvoru. Potjera je počela prije, nego su očekivali. Žuti žandar je očito prepoznao Andreja, kojemu su postavili zamku na stanici, napunivši je stražarima. Dva čovjeka u običnom odjelu — vjerojatno špijuni, koji su osobno poznavali Andreja — stajala su na obje strane ulaza i drsko promatrala svakoga, koji je dolazio. Oni bi, bez dvojbe, prepoznali Andreja, koji bi na njihov znak odmah bio uapšen.

Vataško je radi toga ostavio stvari u sobi za prtljagu i požurio se k drugovima, da ih izvede iz grada na drugi način. On je nakanio da ih odvede na konjima do slijedeće stanice i da odanle krenu u Petrograd. No i tamo bi najprije poslali Davida, koji će im izaći u susret i upozoriti ih u slučaju opasnosti.

— A zašto niste kupili kartu za Žorža? — upita Andrej. — Držim, da se bar on nema radi čega bojati. Nema razloga, da i on ostaje ovdje.

Vataško nije na to ni pomislio. Medjutim, bilo je još dosta vremena i Žorž bi mogao dospjeti na vlak.

No Žorž se tomu odlučno usprotivi.

— Odlučeno je, da idemo zajedno, — reče on, — i ne vidim razloga, zašto ne bi i meni kupili kartu na slijedećoj stanici.

On je sad tvrdo odlučio, da ne popusti, kao za osvetu radi svoje prijašnje popustljivosti. No Andrej se nije protivio.

— Vrlo dobro, — reče on, — idemo zajedno.

On bijaše rastrešen i pokunjen, te je malo pažnje obraćao na sve, što se oko njega dešavalo. Tamnica i Zinino pismo uzrujaše ga duboko i još više povećaše pomućeno raspoloženje, u kojem se nalazio. On još uvijek bijaše u krizi krzmanja i neodlučnosti i nije vidio jasno svoj put.

Neko vrijeme su sva trojica išla zajedno. Vataško je pričao, gdje će dostaviti konje i uopće urediti sve kako treba.

— Ako vi, — nastavi on, — nemate ništa protiv toga, da idete pješke, to bi možda bilo najlakše i najbrže. Prva stanica je daleko oko dvadeset milja.

Ta im se je misao dopala, osobito Žoržu.

— A naše odijelo? — upita on. — Gospoda ne putuju pješice, a morali bi čekati do sutra, ako bi htjeli nabaviti seosko odijelo.

— Ja ću nastojati, da nadjem odijelo još danas, — reče Vataško. — Pokušat ću kod braće Šigajevih. To su moji prijatelji, tesari.

Novi plan bijaše jako dobar, jer im je davao mogućnost da krenu rano u jutro. Vataško je odmah otrčao za poslom, a vratio se oko pola noći s velikim svežnjem u svoj stan, gdje su noćili Andrej i Žorž. Sve bijaše uredjeno na opće zadovoljstvo.

Oba su brata pozdravila Andreja i njegovog druga, zaželiv im dobru sreću. U svežnju su bila dva seljačka odijela, kojima su braća Šigajevi dodala dvije prtene torbe sa raznim stvarima, kakove obično nose putujući tesari. Osim toga — što bijaše najvažnije — oni su

poslali Andreju i Žoržu svoje putnice, koje su najsigurnija zaštita protiv policije, u slučaju da se posumnja o njihovoj istovjetnosti.

Andrej zamoli Vataška, da se najsrdačnije zahvali braći na njihovoj dobroti i obeća im povratiti putnice, čim prispije u Petrograd.

— Ne treba se žuriti, — reče Vataško. — Putnicu starijeg brata Filipa možete zadržati i dulje vremena. Ona vam pristaje i Filip se ne boji neugodnosti s policijom radi vas. On vas je jako zavolio.

— Kako to? Nije me dapače ni vidio? To izgleda vrlo romantično! — reče Andrej s posmjehom.

— Ne, on vas pozna i dapače je s vama i govorio. On je jedan od onih pedeset. Sjećate se, kad je na jednom satanku mladi crnomanjasti radnik izjavio, da njemu nije potreban revolver, nego da će doći sa sjekirom o pojasu, jer da je to praktičnije. To je bio Filip Šigajev.

— Da, sjećam se jako dobro. Tek sam mu ime zaboravio, — reče Andrej. — Medjutim, ne treba duljiti, — doda on iznenada. — Bolje je, da odmah idemo na počinak. Sutra valja rano ustati.

Bojao se, da ne bi razgovor prešao na posljednje grozne dogadjaje. Osjećao je potrebu, da se odmori tjelesno i duševno, dok bi ga takav razgovor, vezan s teškim uspomenama, posvema lišio sna.

— Do sutra! — reče on samome sebi, zaklopiv oči s tvrdom namjerom da usne.

On je nekako mutno slutio, da će se sutra sve razjasniti. To ga je donekle umirilo i pomoglo mu da progna nasrtajuće misli.

Spavao je kao zaklan. No zato se probudio ranije od ostalih. Zajedno s prvim zrakama budnog života u njemu je stalo govoriti čvrsto uvjerenje, da mora danas izvršiti važno djelo, koje je ostalo nedovršeno prošle noći. Za čas se sjeti, o čem je mislio prije počinka; sjetio se na posjet u tamnici i na sve, što se dogodilo juče, na sve, što je proživio zadnjih nekoliko dana.

— Koliko žrtava! Zina je poginula! A Boris, Vasili, Bočarov! Sestre Dudorove i mnogi, mnogi drugi su pokopani živi, upravo kao da su i mrtvi. I samog njega će danas-sutra uapsiti, jer ne može očekivati, da će se vazda iskliznuti iz neprijateljskih ruku. I objesit će ga! No kakva korist od svih tih žrtava!

U glavi mu ispliva slika svjetine, koja se je vraćala sa stratišta — i obuze ga groza. . . Ali on potjera od sebe tu sablast.

Ne, nije ga do toga dovela njegova revolucijonarna praksa i njegova razmišljanja. Ove žrtve nisu uzalud poginule. To bijahu lovci, koji su podigli veliku zvijer s njenog ležišta i zbog toga platili svojim životom. Sad je dužnost drugova, što su ostali na životu, nastaviti njihovo djelo!

Misao, koja se je nejasno javljala u njegovoj duši od dana "Stričevog" pripovijedanja, lebdila je nad njim kao jastreb, opisujući krugove nad svojim plijenom, te u obliku neumoljivog pitanja tražila bezodvlačan odgovor.

Poluodjeven i bos, išao je gore-dolje tiho, da ne bi probudio Žorža.

U glavi mu se jasno stvorila jedna misao: borba s najamnim slugama despotizma učinila je svoje djelo. Sad se mora poći na samog cara, i on, Andrej, jeste taj čovjek, koji to treba da učini.

"A Tanja!" — pozove ga neki očajni nutarnji glas.

Srce mu se stisne samo na čas, no ništa ne odgovori na taj teški poziv. Ono primi i povrati udarac, bez krvarenja, upravo kao komad rastezaljke. Pred licem neizmjernog i neizrecivog stradanja Rusije od jednog kraja do drugog — što znači njihova vlastita nesreća? Bilo bi podlo dapače isporedjivati jedno s drugim. Tanja je za njega ne samo žena: ona je takodjer drugarica, sudionica u velikoj borbi. Ona će odobriti njegovu odluku i hrabro podnijeti svoj dio stradanja, radi oslobodjenja njihove domovine.

Nije to, što ga je držalo u neodlučnosti. Ako stvar mora biti izvršena, on se ni malo ne bi obazirao na ličnu stranu. No bunilo ga samo jedno pitanje: da li da se to učini?

Andrej je znao, da njegova odluka neće biti konačna. Sve je zavisjelo od izvršnog odbora stranke, koji će stvoriti svoj zaključak nakon zrelog prosudjivanja. Ali znao je takodjer i to, da ima slučajeva, kad stavljeni prijedlog rješava stvar na pola, a ima stvari, kod kojih je polovica isto tako važna kao i cijelo.

Ozbiljnost ove nakane i s time vezana odgovornost može potaknuti na misao i najlakomišljenijeg i najnesavjesnijeg čovjeka. No Andrej ne bijaše ni jedno ni drugo.

Odgovor je u njegovom sadanjem raspoloženju dolazio sam po sebi. Propast svih njegovih planova, duh odmazde, duboke i teške kušnje zadnjih nekoliko dana: sve to bijaše prigušeno na neko vrijeme, no sad je ključalo u dubini njegova srca i bilo spremno, da svaki čas provali na površinu. Ali on nije želio dati slobodu svojim strastvenim pobudama. Htio je da prosudi samu bit stvari, bez ikakvog obzira na svoju osobu.

Moralno pravo i opravdanost zamišljenog čina bijaše za njega izvan svake sumnje. No da li je to savremeno? Je li korisno odabrati ovaj put za oslobodjenje domovine? On je prosudjivao to pitanje, vagao ga sa svih strana, po mogućnosti spokojno i hladnokrvno, sa nutarnjim nemirom čovjeka, koji stupa na nesigurni most preko ponora i sa drhtajem u duši mjeri svaki korak, da se ne bi srušio.

I na svaku sumnju nalazio je samo jedan odgovor: da, da! I opet da! Pokušaj će biti umjestan i koristan. Do izvršnog odbora u Petrogradu stoji, da prosudi njegove razloge i dokaze. Što se njega tiče, odlučio je, da podnese svoj prijedlog.

Onda je opet izašlo na površinu lično pitanje: zašto je od svih revolucijonaraca upravo on dužan izvršiti taj čin osvete i samopožrtvovnosti?

No to pitanje nije mogao prosudjivati nepristrano kao geometričnu zadaću.

Ono, što je tutnjilo i kipjelo u dubini njegove duše, jurilo je sada van, ne čekajući na njegovu odluku. Nešto kao da je poplavilo lavom čitavo njegovo biće. I taj osjećaj najednom uništi svako krzmanje, priduši ljubav, osobnu simpatiju, osjećaj žalosti, — upravo kao što vulkanska lava pretvara u pepeo kuće, ograde, lijepe šume — sve, što joj stoji na putu. On naglo zastane na sredini sobe. Lice mu bijaše u vatri, a oči su gorjele mračnim, prijetećim i uzvišenim plamenom. On podigne u vis obje ruke isto onako, kako je to učinio pozdravljajuć Zinu, kad je išla prema stratištu.

Odluka — konačna i nepromjenljiva — primljena je. Sad se o njoj moglo govoriti.

On probudi Žorža i saopći mu, s kakvom namjerom ide u Petrograd. Ova odluka nije oduševila Žorža, već ga je prije ogorčila, više radi Tanje, nego radi samog Andreja, prem se nije ni dotaknuo tog škakljivog predmeta. Medjutim, u načelu nije imao ništa protiv Andrejevih razloga, a to bijaše sve, što je u taj čas Andrej od njega tražio.

Oni probude Vataška, koji je spavao u susjednoj sobi i stanu se spremati na put. Odlučiše da izadju iz grada oko osam sati, kad se seljaci vraćaju kući s tržišta.

U putnim torbama, koje su im poslala braća Šigajevi, nadjoše malo kruha i soli, mjerilo, sitni alat i dvije sjekire s kratkim дršcima. Filip im je poslao svoje obljubljeno orudje. Andrej i Žorž metnu sjekire za pojas. One su služile kao dopuna odijelu i u slučaju potrebe mogle bi se upotrijebiti za samoobranu. Samo čizme se nisu slagale s njihovim tobožnjim zvanjem. Vataško je imao par visokih lovačkih čizama, koje pristajahu Žoržu. No Andrej je morao ići u svojim gospodskim čizmama. Medjutim odlučiše, da se ne obaziru na takve sitnice i, oprostiv se s Vataškom, brzo izadjoše, metnuv torbe na ledja.

Kad su se približili gradskim vratima, odmah im padnu u oči dva stražara, koja su lijeno stajala na ulazu, kao da nešto čekaju. To bijaše neobično. Od kako je uništen otkup, bili su odstranjeni sa vrata ti živi stupovi reda i zakona. Tek su dva drvena stupa, ukrašena raznim bojama, sjećala na vlast. Prisutnost dvaju policaja značila je, vjerojatno, nešto neobična.

Njihova se sumnja potpuno obistinila, kad su došli bliže. Seljakinja s košarom, u kojoj je ležalo dijete, prodje kroz vrata skoro neopažena. Ali stražari su promotrili od glave do pete dva postara čovjeka — gradjanina i seljaka. No i njih su pustili na miru, jer je jednom bilo preko pedeset, a drugom možda i šezdeset godina. Ali sa mladim radnikom, koji je išao za njima, skoro da nije došlo do tučnjave. Nešto su ga upitali i on je, vjerojatno, odgovorio oštro, tako, da se je jedan stražar — kratkonožac sa licem buldoga — spustio na njega uzdignutih šaka. Mladi čovjek odbije udarac i pobjegne, dobacujući nešto podrugljiva stražarima.

Naši se putnici lako dosjetiše, zašto su stajala tamo dva stražara.

— Moramo se spremiti! — reče Žorž, u kojem uzbukti ratoborni duh.

— Nipošto! — odgovori Andrej. — Uvijek ima vremena za to. Prepusti sve meni. Vidjet ćeš, da ćemo proći sretno.

Ali on se je već kajao, što je uzeo sobom Žorža. Nipošto nije bilo nužno izvrgnuti ga opasnosti, koja bi na koncu konca mogla biti ozbiljna.

Došli su tik do samih vrata. Oba stražara upere pogled u njih, osobito u Andreja. Oči su im izražavale bestidnost i neodlučnost.

— Stoj! — zaviče kratkonožac i zakrči im put.

Oni stadoše.

— Ko ste i kamo idete? — upita on.

— Tesari, vraćamo se kući, — brzo će Andrej.

— Ime? Adresu? Iz koje gubernije? Kako dugo ste bili u gradu? — sipao je stražar svoja pitanja.

Andrej odgovori bez krzmanja. Dobro je zapamtio svoju putnicu.

— Zašto niste išli na vlak? Svako sad putuje na željeznici.

— Držim, da su ceste slobodne, — odgovori oštro Andrej, pomisliv, da katkada nije loše dati otpor.

— Dobro! No bolje je, da držiš jezik za zubima! Gdje ti je putnica?

— Evo je!

— Pokaži, što je u torbi!

— Zašto? Nema ništa vašeg, — reče Andrej uvrijedjenim tonom. — Vi nas zadržajete od posla.

— Čini, što ti se kaže i pazi dobro! — strogo će stražar.

Andrej slegne ramenima i otvori torbu s poluuvrijedjenim i polušaljivim izražajem svoga lica. Razgledav čitavu sadržinu, stražar i sam osjeti, da uzalud trati svoje i njihovo vrijeme.

— A ti? — okrene se on Žoržu mirnijim glasom.

— Semen Šigajev. I ja se vraćam kući.

— Braća? — upita stražar.

— Da, polubraća, — razjasni Žorž, uzevši u obzir kako je malo nalik na Andreja.

U to se na vratima nakupilo mnogo svijeta, čekajući na svoj red.

— Idite! — reče stražar, nemoćno mahnuv rukom.

Andrej metne torbu na rame i podje naprijed, veseleći se, što je taj dogadjaj svršen. No drugi stražar — mršav, sa zlim kozičavim licem — koji je do tada šutio, nagne se svom gnjevljivom načelniku i nešto mu prišapne, pokazujući prema Andrejevim nesretnim čizmama.

— Hej, stani! — zaviče on. — Tebe treba odvesti na policiju!

Žorž se zaustavi. Nije ni malo dvojio, da je sad sve svršeno.

— Zašto na policiju? — upita Andrej. — Nisam pijan i putnica mi je dobra.

— To će oni tamo vidjeti! Naša je stvar, da te zaustavimo.

— No zašto?

— To se tebe ne tiče.

Brzo promotriv mjesto i razmišljajući, što bi učinio u skrajnjem slučaju, Andrej stane prosvjedovati protiv takvog ponašanja prema čovjeku s putnicom, te se hvalio dobrim mjestima, gdje je radio i mnogobrojnim gospo darima, koji bi mu dali najbolje preporuke.

— Semene! — okrene se on Žoržu u plamenu svog pravednog negodovanja, — podji pa pozovi upravitelja Arhipova, da odmah ovamo dodje. Nije daleko, — objasni on stražaru, imenovavši jednu od susjednih velikih ulica.

Htio je da odstrani Žorža. Sam bi se osjećao daleko bolje i ne bi bio u gorem položaju.

Stražari, kako se činilo, nisu imali ništa protiv toga, da Žorž podje u grad, jer za takav slučaj nisu imali nikakove upute. No Žorž se nije micao. On je shvatio Andrejevu namjeru, koja bijaše sasma naravna i opravdana sa "poslovnog" stanovišta. No nije mogao otići, a da ostavi Andreja u nevolji.

— Ne, bolje je ne ići, — reče on. — Efim Gavrilić je vrlo čudnovat. Mogao bi se rasrditi, što ga se uznemiruje radi takovih sitnica.

Andrej ga nije mogao dalje nagovarati.

— Dobro, dakle, vodite nas odmah na policiju. Moramo se žuriti.

Andrej je želio otići s tog mjesta, prije nego bi nešto pokušao, jer je na vratima bilo mnogo putnika, koji su slušali prepirku.

— Čekajte do patrole! — kratko će stražar. — Mi ne možemo napustiti službu radi vas.

— Dobro!

Oni se povukoše na stranu i sjedoše na zemlju, zapaliv cigarete, da im prodje vrijeme.

Znatiželjna se gomila, ne našav ništa privlačiva u tom prizoru, pomalo razidje. Dapače su i sami stražari obraćali jako malo pažnje na njih. No patrola bi mogla stići svaki čas i ne treba gubiti dragocjeno vrijeme.

Žorž prišapne svom drugu, ispuštajuć klupka dima:

— Suni tom nitkovu deset rubalja!

Andrej kimne glavom. I sam je stao misliti na mito. Uhvativ trenutak, kad nije bilo nikoga blizu, reče:

— Čujte, prijatelju! Koliko tražite, da nas pustite na miru?

— A koliko daješ? — slijedio je pohlepni odgovor

— Evo koliko! — odgovori Andrej, pokazujuć nešto bakrenog novca.

Da u ovim prilikama ponudi veliko mito, mogao bi odmah pobuditi sumnju i možda pokvariti sve.

— Ne! To je premalo! Dvojica smo. Daj nam rublju.

— Gle ti! Kao da ja imam rublje za bacanje! Uzmite grivenik. Ne bih ni toliko dao, kad se ne bi žurio.

Medjutim, ipak nije posjedovao toliko hladnokrvnosti, da se dalje pogadja. Poveća mito i obojica se osjetiše na slobodi.

U prvom selu su iznajmili taljige sa jednim konjem i oko podne prispjeli na stanicu. David je već bio tamo i obavijesti ih, da je sve u redu, jer da se okolo ne vidi špijuna. No sad je Andrej tražio, da se društvo razidje. Kupili su vozne karte svaki zasebno, zauzeli mjesta u posebnim vagonima, dogovoriv se, da na stanicama ne govore i da se sastanu, kad stignu u Petrograd.

GLAVA VII.

Kod kuće.

TANJA je sjedjela u sobi u najjadnijem raspoloženju, nakon teške trodnevne moralne kušnje, kad se javi David s izvješćem, da je Andrej stigao u Petrograd zdrav i čitav i da će za koja dva sata biti kod kuće. David je to učinio na Andrejevu želju, jer ovaj nije mogao doći ravno k Tanji, pošto se je morao preobući.

David se začudi, što se Tanja nije ni malo obradovala. Ona baci na njega čudnovat, pitajući pogled, kao da je donio najneugodnije vijesti, kojima ne bi ni zašto htjela vjerovati.

— Ko vam je rekao? — ona će nepovjerljivo.

— Niko. Zajedno smo putovali iz Dubravnika. Uvjeravam vas, da to bijaše vaš Andrej, pravi i živi, a ne njegov duh, — reče David, smiješeći se.

Tek tada se Tanja probudi iz svoje ukočenosti i dade oduška svojoj radosti.

Bila je uvjerena, da je Andrej poginuo. Točnih dokaza nije imala, no već se je spremala na svoju nesreću i nastojala, da se ne podaje varavim nadama, kako ju vijest o njegovom uapšenju ne bi sasma shrvala.

Poznato je, da carski podanici uopće ne uživaju blagodat slobodnog dopisivanja. Što se tiče revolucijonaraca, oni uopće ne pišu privatna pisma, ili pak pišu jedan drugome što je moguće rjedje.

Kad je Andrej otišao u Dubravnik, Tanja nije mogla očekivati pisma od njega. Ali on je obećao, da će joj svaku večer slati mjesto pisma jedan broj novine sa vlastoručnom adresom. U takovom slučaju bi znala bar to, da nije uapšen.

Andrej je savjesno ispunjavao svoje obećanje. Svaki dan, u jedanaest sati primala je Tanja jedan primjerak "Dubravničkog Listka" — najnatražniju i prema tomu najneopasniju novinu, koju je Andrej mogao da nadje. Ova novina je njoj možda donosila više radosti, nego zajedno svim svojim pretplatnicima. Dolazak toga lista je postao za nju glavni dogadjaj dana. Ona se je uzrujavala kod približavanja listonoše i padala u očajanje, ako bi se desilo, da dragocjena novina dodje po podne mjesto u jutro.

No zadnja četiri dana nije dobila ništa od Andreja. Nesretni dogadjaj u kući Mucavca, koji je porušio sve njihove planove i namjere, smrtna kazna drugova i sve, što je slijedilo za tim, potrese Andreja u tolikom stupnju, da je sasvim prekinuo svoje nijemo dopisivanje s Tanjom. Pokraj toga se on svaki čas spremao na put u Petrograd i radi toga nije tako ništavnom propuštanju — kako mu se tada činilo — podavao veliko značenje. Ljudi, koji se nalaze u vatri, teško si mogu zamisliti onaj mučni i neprekidni nemir, koji proživljuju njihovi udaljeni drugovi, što se nalaze razmjerno u manjoj opasnosti. Osim toga, Andreju bijaše poznato, da je Žorž pisao Tanji i obavijestio ju, da su obojica živa.

Žorž je zaista pisao, no njegov list ni malo ne umiri Tanju. Bio je napisan u velikoj brzini, i Žorž nije imao vremena, da se posluži nevidljivim crnilom ili šiframa. Htio je reći i objasniti jako mnogo o tome, što je zadržavalo Andreja, o općem stanju stvari i o nadama na skori povratak. Sve je to izložio u vrlo mutnim izrazima, s takvim tumačenjem i okolišanjem, takvim obiljem natucanja i alegorija, da je kao rezultat svega toga izašla poslanica, jasna kao bijeli dan za samog Žorža, no sasma nepojmljiva za Tanju. Nije se mogla snaći i nije znala, koju bi riječ shvaćala u pravom i koju u prenešenom smislu. Dugo si je razbijala glavu nad zagonetnim pismom, no na koncu konca nije iz svega razumjela, da li Andreja zadržavaju stvari, koje kani naskoro posvršavati ili mu se nešto dogodilo, a drugovi se nadaju, da će sve sretno

proći. No u koliko su nade drugova opravdane, to bijaše prepušteno njoj samoj, da prosudjuje.

Sam Andrej nije pisao nijedne riječi, a ni novinu nije slao. Tanja je kao u groznici čekala cijeli dan na novinu, koja bi joj razjasnila smisao Žoržovog pisma. No ne dodje ništa ni do večeri ni u jutro, kao ni slijedeća dva dana. Novine su u to vrijeme bile pune senzacijonalnih vijesti iz Dubravnika. Andrej je postao obljubljen junak izvjestitelja. Javljali su, da je uapšen čas u jednom čas u drugom domu, čas na ulici, čas na kolodvoru. Kratki opis uapšenih osoba često je u velikom stupnju odgovarao Andrejevoj vanjštini. Bile su puštene uzde mašti, da bi se opisale dramatske potankosti o samom načinu uapšenja i o ponašanju uapšenika. Jedan list je javljao iz vjerodostojnih izvora, da je uapšenik napokon priznao, ko je on; drugi — da je njegova ličnost potvrdjena nesumnjivim dokazima; treći — da je on već otpremljen uz jaku pratnju u Petrograd.

Broj tih uapšenja dokazivao je samo to, kako bijesna je bila potjera za Andrejem. On se nije mogao raskomadati tako, da bi ga uapsili na različnim mjestima u jedno te isto vrijeme. No je li moguće, da je slobodan, pa da joj se ne javi? Svaki novi brzojav u novinama činjaše joj se zlokobniji nego prijašnji i već nedvojbeno istinit, prem su svi prijašnji bili lažni. Čitanje novina postalo je za nju pravo mučilo. Pa ipak je pohlepno čitala sve, što joj je došlo do ruku. Novine su bile razbacane svuda po sobi, koja je naličila na kakvo uredništvo.

Tri dana, provedena u takvom nemiru, odrazila su se na njoj kao teška bolest. Ona je problijedila i omršavila, a oči su joj gorjele grozničavom vatrom. Noću joj je nemirni san prekidala mora, koju je izazivalo dnevno čitanje i razmišljanje.

— Kao nekim čudom se je izvukao iz toga pakla! — reče ona, kad joj David ispripovjedi o posljednjim Andrejevim doživljajima.

— Da, zadali su mu velike muke! — odgovori David. — Sad je vaša sveta dužnost ne dopustiti mu, da se miješa u ovakove stvari bar šest mjeseci. On je već jako

mnogo reskirao. A što je najvažnije, ne puštajte ga iz Petrograda ni pod kakvom izlikom.

— Ja ću se postarati, — reče Tanja smiješeći se. — No bojim se, da će sad i ovdje biti malo siguran.

— U svakom slučaju, tu je za njega najneopasnije, — reče David.

—No recite mi, — ona će nestrpljivo, — gdje ste ih ostavili? Nadam se, da niste na stanici?

David joj razjasni, da se je oprostio s Andrejem i Žoržom, nakon što su izašli iz tog opasnog mjesta. On je vidio, kako su skočili na omnibus, koji će ih odvesti ravno do glavnog stana.

— Do glavnog stana? — usklikne Tanja očajnim glasom. — Sigurna sam, da će ga tamo zadržati.

— Ne, neće. Žorž će ostati tamo, da drugovima sve ispriča. Andrej je obećao, da neće ostati ni časak dulje, nego je potrebno.

— On je obećao? — opet će Tanja i lice joj se razvedri.

Ona mu je za ovo obećanje momentalno oprostila sve podnešene muke.

— Kako je lijepo s vaše strane, što ste došli k meni s takvom vijesti! — reče ona Davidu.

No u srcu joj je to zvučilo nekako drukčije: "Kako je lijepo s njegove strane, što je poslao Davida, da me obavijesti!"

Na polasku ju David zamoli, da izruči Andreju nekakovu poruku. Ona kimne glavom u znak odobravanja, no čim je David izašao, zaboravi na njega i na njegovu poruku, i zatrči se prema zastoru prozora, s kojeg se vidjela ulica u čitavoj svojoj duljini.

Misao, da se Tanja možda uznemiruje radi njega, sine Andrejevom glavom prvi put, kad je vlak prolazio kraj zadnjih nekoliko stanica pred Petrogradom. No nije ni slutio, što je proživjela posljednjih nekoliko dana. Kad je zamolio Davida, da ju obavijesti, bila mu je namjera, da ju zadrži kod kuće u slučaju, da se je spremala nekamo izaći.

No kad se je popeo na kočiju, obuzela ga groznica očekivanja, koja je rasla već prema tomu, kako se je približavao dobro poznatoj ulici. Brzo su prošli kroz sredinu grada, a onda su se kotači već okretali po ravnom i mekom drvetu dugog mosta. Kako veličanstveno se blistaše rijeka tog prekrasnog dana! Rijekom je plovio brzi i strojni crni brod, koji je savinuo svoj visoki crni dimnjak i nestalo ga pod mostom, a za tim se opet uspravio na drugoj strani mosta, kao po vlastitoj želji. Veliki drveni čamac plivao je istim pravcem, a visoki lijepi mladić u crvenoj košulji, otvorenoj oko vrata, tjerao ga dugačkom motkom, dok je njegov drug na kormilu lijeno pjevuckao.

Kotači su opet stali udarati po neravnoj kamenitoj ulici. Sad već nije daleko! Eno i polukružnog Kronverskog prospekta! Činilo se, kao da ga svaka kuća, svaki dućan, svako drvo pozdravlja kao starog znanca u tom tihom, mirnom mjestu, gdje je proživio najsretnije dane svoga života. Još svježe i sjajne slike tih dana nasrnuše mu u dušu i prognaše sve mračne uspomene i teške dojmove onog pakla, iz kojeg se je tek izvukao. Htio je vjerovati i zaista je vjerovao u taj čas, da njegov povratak na staro mjesto, k Tanji, znači takodjer i povratak k njegovoj staroj sreći, njihovom skromnom zajedničkom radu, koji im je pružao tako mnogo radosti.

Kad je opazio na prozoru nepomičnu Tanjinu sliku, njen posmjeh i blistave oči, kad je potrčao po stubama i primio ju u svoj zagrljaj, — svi su njegovi planovi i namjere o caru, policiji i zavjeri bili zaboravljeni, sve je iščezlo u višoj sreći uzajamne ljubavi.

— Dragi moj! — šaptala je ona. — Mislila sam, da te nikad više neću vidjeti!

— I uzalud si tako mislila, — odgovori on s posmjehom. — Rekoh ti, da ću se vratiti živ i zdrav, — i eto, ja sam opet kod tebe!

Da, tu je on, njen ljubljeni, njen junak, najhrabriji izmedju hrabrih, izvukavši se iz tisuća opasnosti, kojima je bio izvrgnut radi njihove zajedničke uzvišene stvari.

Teško je mogla vjerovati, da je on opet kod nje; no — na kako dugo: ona to nije pitala.

Andrej je sjedio u naslonjaču, a ona njemu na krilu.

— Pričaj mi, kako si živjela bez mene? — upita on. — Dijete moje, ti si oslabila i tako si blijeda! Jesi li zdrava?

— Ne sasma! No to su malenkosti. Sad ne vrijedi o tome govoriti.

Ona iz daleka natukne o svom nemiru i sa smijehom ispriča o lukavom Žoržovom pismu, koje se moglo tumačiti na razne načine.

No Andrej je razabrao iz njenih riječi, da ga je neko vrijeme smatrala izgubljenim i odmah je shvatio sve ostalo...

— Oprosti mi, rodjena moja! — usklikne on. — Tek sad vidim, kako mnogo sam ti skrivio!

— To nije ništa! — prekine ga ona. — To se može dogoditi svakome. Desi se, da čovjek bude odsutan iz grada nekoliko dana i da se krije negdje... A napokon, možda nisi imao ni vremena misliti na ovakove sitnice. Bilo je besmisleno s moje strane, što sam se uznemirivala radi takvih malenkosti. Drugi put ću biti strpljivija...

No njen stoicizam se rušio i kod same pomisli na nove besane noći, na užasne sanje i na beskonačne satove iščekivanja.

— Ne! — usklikne ona drugim tonom, privinuv se uz njega. — Nećemo se više rastajati. Zašto? Ja mogu biti kod tebe i u svemu ti pomagati. Ti ne držiš, da sam strašivica?

Stavivši mu ruke oko ramena, ona se živo privuče k njemu, da bi joj mogao gledati ravno u lice.

— Ne, ne držim, da si strašivica, — odgovori Andrej, poljubiv je u lice.

— Ja se ne bojim opasnosti, — nastavi ona. — Zar sam ikad na to mislila, kad si bio kod mene? No bojim se neizvjesnosti... Nikad ti ne mogu ispričati, koliko sam stradala, od kako si otišao. Živjela sam jedino u očekivanju tvojih novina. Oči mi se umoriše od gledanja. No i kad su novine došle, ni tada nisam nalazila utjehu, jer

sam govorila samoj sebi: ko bi znao, možda su ga uapsili odmah čim je poslao novinu! A dani i noći, kad nisam dobila nikakovih vijesti! Našto sve nisam pomišljala! Što sve nisam proživjela! Ah, nije dobro, da o tome govorim. Znam, da nećeš dugo ostati miran. No daj mi riječ, da ću i ja dijeliti s tobom sve opasnosti, da ću sudjelovati zajedno s tobom ma u kakvom poduzeću, pa ma bilo opasnije od onog u Dubravniku? Da li pristaješ?

Posljednje riječi je izgovorila svojim svojstvenim čarobnim glasom, u kojem se razabirala nježnost, a u isto vrijeme nešto kao prkos Andreju, ako bi joj odbio molbu.

Ali Andrej ništa ne odgovori. Tek je zbunjeno promatrao njeno prekrasno i povjerljivo mlado lice. Ona je svojim pitanjem sama razbila tamjan radosti, što mu je za neko vrijeme zamračio mozak. On se sjeti na posljednje jutro u Dubravniku u Vataškovom stanu i na veliku odluku, koju je tamo prihvatio... On je osudjen! Ljudska sreća ili drugarstvo nije više za njega. U stvari, na koju se je odlučio, ne može biti prijatelja, tu nema budućnosti do li grob!...

Da joj sad kaže — to je sve, što bi mogao da učini. No šutio je. Uvježban u srašnoj školi, koja kali živce revolucijonaraca, ipak se prestraši, uskoleba i zadrhće, kad je došao trenutak, da porine nož u srce duboko ljubljene žrtve.

— Andreju dragi! Što je na stvari? Zašto tako čudno gledaš? — usklikne Tanja. — Ti ne pristaješ? Ti se bojiš, da bi te mogla smetati svojim stalnim strahom radi tebe? No varaš se. Ja te ne bi mogla ljubiti, da nisi ono... što jesi! Kad sam čula o opasnostima, kojima si se tako hrabro izvrgavao, ja sam drhtala, no bila sam u isto doba ponosna i sretna. "To i pristaje mojem Andreju!" — mislila sam. Vjeruj mi, da te neću nikad suzdržavati od onog, što je pravedno i dobro.

— Ja ne sumnjam o tome, mila moja! — reče Andrej, poljubiv joj obje ruke.

— No zašto si se tako zbunio i zašto kolebaš? Zašto mi ne obećaješ odmah? Ili me možda više ne ljubiš i ne želiš, da vazda budem s tobom?

— Ne ljubim? Što govoriš — zaviče Andrej.

Ona se malo nasmiješi, a zatim se veselo nasmije.

— Dakle, možeš, ako želiš, čuvati za sebe svoje primjedbe. Samo znaj: kad budeš krenuo na kakvu novu ekspediciju, nećeš se tako lako rastati sa mnom! Ne govorimo više o tome. Sad mi pričaj o svemu, što je bilo u Dubravniku. Ne ispuštaj ništa. Ja mogu saslušati sve, što si vidio i proživio.

Njoj se pričini, da je sjećanje na Dubravnik izazvalo kod Andreja iznenadnu tugu. Znala je, da se je dotakla teških dogadjaja, no htjela mu je dokazati, da su njeni živci jaki.

Andrej se razveseli, što se sudbonosno lično objašnjenje na taj način odgadja. Čemu se žuriti? Zašto se ne bi malo odmorio? Zašto ne bi odgodio, ako ne na dva-tri dana, a to bar do sutra? Niko mu neće prigovoriti radi tih zadnjih časova mirne sreće!

On joj isprića o aferi u Dubravniku, ne davši joj, medjutim, priliku, da pokaže snagu svojih živaca. Imajući u pričuvi strašniji udarac za nju, on je sad upotrebljavao sve napore, da ju ne bi mučio točnim opisivanjem onoga, što se je već dogodilo.

On se je tek slabo dotaknuo izvršenja smrtne kazne, rekavši, da je o tome već dosta čitala u novinama, te se bavio više svojim vlastitim doživljajima, koji su izgledali osobito zabavni sada, kad je opasnost prošla.

Tanja je pomno saslušala sve. Ali neusiljenost pričanja nije prevarila njeno uho. Kad je Andrej svršio, veseleći se, što ju je pozabavio, ona se nagne prema njemu, gledajući mu ravno u oči.

— Andreju! Ti nešto kriješ od mene! — reče ona. — Nešto vrlo tužno i teško za tebe. Reci mi što je. Hoću da uzmem na sebe jedan dio tvoga stradanja. Vjeruj mi, da će ti biti bolje, kad mi sve kažeš.

Andrej ne bijaše siguran, da će mu biti bolje, ali ne bi mu bilo ni gore, nego sada, pod teretom onoga, što joj je kanio saopćiti.

On je šutio časak i napokon skupi snagu.

— Tanjo! — usklikne on. — Pogodila si. Ja sam odlučio poći na cara!

Ona ga u početku nije razumjela.

— Zar nisi to činio i do sada? — ona će.

Pomislila je, da se Andrejeve riječi tiču pitanja borbe sa despotizmom na političkom temelju — pitanja, što je tada silno kipjelo u revolucijonarnim organizacijama.

On joj razjasni stvar sa četiri riječi, jasno i točno, ne ostaviv ni malo mjesta kakvoj sumnji, nadi ili dalnjem pitanju.

Sad je udarac pogodio ravno u srce. Tanja se promijeni u licu. Usta joj se grčevito stisnu i ona izgubi dah, kao da je pala s neke visine.

— Oh bože! — istrgne se iz njenih grudiju teški vapaj. Ona se primi za srce, no odmah nemoćno spusti ruke na koljena.

Njene suhe blistave oči bježale su s jednog predmeta na drugi, zaustavljajući se na njima sa nekim začudjenjem i neodredjenim izražajem. "Dakle, to je nagrada za sve muke mog očekivanja!" — kao da je govorio njen podivljali pogled i čitavo upalo lice.

Andrej joj se približi i primi ju za ruku. No Tanja osta ravnodušna i dapače ni ne pogleda u njega.

— Tanjo! — poče on, nagnuvši se nad nju. — Hoćeš li me saslušati? Ja želim, da te uvjerim, da ti objasnim, kako i zašto sam došao do takve odluke.

Čuvši njegov glas, ona se trgne, brzo se okrene prema njemu, a prsti joj nervozno obuhvate njegovu ruku.

— Da, da! Govori! Ja sam spokojna. Ja slušam. Hoću da saznam tvoje razloge, — progovori ona brzo.

Nada joj obasja dušu. Ako se o toj stvari dade govoriti, to znači, da još nije stvorena konačna odluka.

On joj ispripovijeda, kako i zašto je došao do svoje odluke. Ovaj put ju nije štedio svojim opisivanjem nečuvenih potankosti smrtne kazne, kao i samog suda. Htio je da u njoj izazove isto negodovanje, kakvo je sam osjećao, kad je slušao i gledao sve te grozote.

Ali nije mu pošlo za rukom. Tanja je ostala hladna i ravnodušna. Ono, što bi joj tek časak prije možda paralo

srce, sad se je odbijalo od nje kao strijela od čeličnog štita.

''No sve je to prošlo i ne da se popraviti. Kakvu vezu ima to s tvojom odlukom?'' — kao da su govorile njene oči i nepomično lice.

Ona je zauzela pozu ne slušaoca, već borca, koji brani ono, što mu je najdraže na svijetu. A i on se je borio za vjernost svom idealu, za ono, što mu bijaše draže od života, draže od same sreće.

Život je borba. Ni najuže veze nisu štit protiv toga.

— Osim toga, ja sam se uvjerio, — nastavi Andrej, kao da je odgovarao na nijeme Tanjine prigovore, — da sve te grozote sačinjavaju tek slabi odraz onoga, što se dešava kod nas ne sa desecima već s tisućama i milijonima ljudi i da tim mukama neće biti konca, dok ne potkopamo, ne osramotimo, ne uništimo silu, koja ih stvara.

Govorio je mnogo i snažno u istom duhu, ugrijan vatrom dubokog uvjerenja. Nadao se, da će ju uvjeriti, da će u njenom srcu raspaliti isti plamen, što je u njemu buktio. No pošlo mu je za rukom, da tek slabo utječe na njen razum.

— Da, no zašto se upravo ti moraš primiti te stvari? — ona će istim tonom upornog začudjenja.

— A zašto ne bi ja, Tanjo draga? Ja sam došao do tog zaključka i ja ga moram provesti. Ako se sutra javi koji drugi i kaže, da je došao do istog zaključka, ja ću mu rado ustupiti moje mjesto. Ja ne pripadam častohlepnim ljudima, koji pretpostavljaju slavnu smrt skromnoj propasti, koja čeka većinu nas. No takvi zaključci se ne stvaraju svaki dan i svakom se ne može povjeriti njihovo izvršenje. Mene će, naravno, izabrati prije nego kojeg drugog.

'Oni će izabrati, izabrati!'' — udaralo je kao čekićem po Tanjinoj glavi. ''Treba da samo kaže jednu riječ, i sve će biti svršeno!''

Slika radosti, koju je preživjela medju samim tim zidinama prije Andrejeva polaska u taj grozni Dubravnik, uskrsne u njenoj uspomeni kao rajska prikaza. Nije se mogla dobrovoljno odreći sreće, koja bijaše tako blizu. Čitava njena mlada priroda bunila se protiv takve žrtve. Mora ga odgovoriti od te odluke i na taj način spasiti sebe i njega.

Ona je upotrebila izvanredne napore, da sredi svoje misli, prije nego bi učinila taj novi pokušaj. To bijaše teško, jer joj se u glavi sve pomiješalo. No računala je na njegovu dobrotu, na to, da on neće iskoristiti njenu zabunu, da će pogledati na stvar s njenog stanovišta. Bijaše uvjerena, da je u istinu pravda na njenoj strani.

Ona ga primi za ruku i pogleda mu sa molbom u oči.

— Andreju, promisli dobro! — reče ona. — Zar nije dosta ubojstava i krvoprolića? Što ćemo dobiti od toga osim više užasa? Vješala i opet vješala! I nema im konca! Mnogo sam razmišljala o tome u zadnje vrijeme i srce mi se namučilo pri pomisli, da moraju biti pogubljeni svi oni, koji su najbolji i najplemenitiji izmedju nas. Zar nije bolje prihvatiti se drugih srestava? Zašto ne bi radili u narodu i bacili po strani tu višu politiku? Ja se loše izražavam, no ti razumiješ, što mislim reći...

— Da, razumijem, — reče Andrej, a zatim upita: — Možeš li mi reći, kad si mislila na sve to? Da nije možda bilo prošle srijede?

— Ne sjećam se točno. No zašto pitaš?

— Jednostavna znatiželja, — odgovori Andrej. — Isti dan promatrao sam ravnodušnu svjetinu, koja se je vraćala sa stratišta i stavljao sam si ova ista pitanja. Mnoga gorka misao prošla mi je tada glavom. Naša je misija vrlo teška, no mi smo dužni, da ju izvršimo do konca. Što bi dobila Rusija, kad ne bi vraćali udarac za udarac, nego kad bi nastavili propagandu u selima i gradovima, kako to savjetuje Lena? Istina je, da nas ne bi vješali. No zar bi to bilo bolje? Nas bi hapsili, slali u Sibiriju i ostavljali, da trunemo u tamnicama kao i do sada. Mi ne bi bili u boljem položaju nego što smo danas i ne bi nam dali ni jednog slobodnog časa, da ga iskoristimo i posvetimo narodnoj stvari. Neće nam dati slobodu kao nagradu za naše dobro ponašanje. Mi se moramo boriti za nju svim srestvima. Ako moramo stradati — tim bolje! Naše stradanje bit će novo oružje za nas. Neka nas strijeljaju, neka nas vješaju, nek nas ubijaju u podzemnim ćelijama! Što nas više budu mučili, tim brže će rasti broj naših sljedbenika. Ja

bi htio, da me kidaju na komade, da me peku pri laganoj vatri na lomači! — završi on tihim groznim šapatom.

Lice mu je gorjelo, a oči blistale, kad je bacio pogled na nju.

Mjesto da ugasi, ona je još više raspalila vatru, što je tinjala ispod pepela.

Tanja je sa zebnjom ćutila, da joj se tlo izmiče ispod nogu. Nije znala, što bi rekla, što bi uradila. A da popusti — bilo bi strašno.

— Pričekaj časak . . . Andreju dragi! — zaviče ona, primiv ga za ruku, kao da ju je isti čas htio ostaviti. — Samo časak. Moram ti nešto reći . . . vrlo važno. No zaboravila sam, što je zapravo . . . Sve je to tako grozno, da mi se okreće . . . Pusti me, da promislim . . .

Ona je stajala tik kraj njega sa spuštenim očima i poniknute glave.

— Čekat ću koliko hoćeš, — reče Andrej, poljubivši joj hladno čelo. — Pustimo taj razgovor za danas...

Ona silno strese glavom. Ne, ona će naći, odmah će se sjetiti, što mu je htjela reći.

— Seljaci, koji vjeruju caru... Ne, nije to! Onaj dio društva, koji je sada ravnodušan... Ne, nije ni to!

Najednom ona zadrhće po čitavom tijelu i usnice joj problijede; našla je svoj veliki dokaz, svoj bedem — i uvidjela, kako je slab, a u isto vrijeme kako užasan!

— Oh, što će biti sa mnom, kad te ubiju! — istrgne se iz njenih grudiju i pokriv oči rukama, ona zabaci glavu natrag.

— Jadno moje, drago dijete! — usklikne Andrej, primivši ju u svoj zagrljaj. — Znam, kako težak je tvoj križ. Znam, da je teže onima, što ostaju na životu, nego onima, koji idu u smrt. No, vjeruj mi, ni meni nije lako. Život mi je drag — draži nego ikad prije, osobito od onog dana, kad si me ti zavoljela. Teško je odbaciti taj život, rastati se s tobom i umrijeti, kad bi mogao biti tako sretan!... Mnogo bi dao, da me mimoidje ova čaša. Ali neće mimoići. Udarac mora biti nanešen. Po-

vući se radi ljubavi prema tebi? Smatrao bih se kukavicom, lašcem, izdajicom naše stvari, mog zavjeta i domovine! Bolje mi je, da se utopim u prvoj nečistoj lokvi, nego da živim s takvim teretom u srcu! Kako bih mogao to podnijeti? Što bi tada bilo s našom ljubavlju? ... Oprosti mi, draga, radi boli, koju ti nanašam, ne zbog tebe, već zbog naše domovine. Pomisli samo, što znači smrt, što znače sva naša stradanja, ako uspijemo, da se bar na jedan dan približimo koncu svih grozota, što nas okružuju sa svih strana!...

Andrej govoraše slabim glasom, koji je često prelazio u šapat. On se je umorio u nadnaravnoj borbi i nije se mogao dalje boriti. Sad je molio za mir, za odmor. No ove njegove jednostavne riječi rastopiše Tanjino srce i učiniše u njoj promjenu, koju je Andrej najmanje očekivao.

U ženskoj ljubavi, kad žena u istinu ljubi — pa ma kako romantično, uzneseno i mladenačko bilo to čuvstvo — uvijek postoji crta žalosti i materinske zabrinutosti. Upravo je u tu žicu kod Tanje dirnuo Andrej svojim šapatom. On ju nije uvjerio ili bar ona nije mogla reći, je li ili nije, jer je zaboravila na sve njegove dokaze. Ali ona se je predala. Ona ga je tako duboko sažaljevala, da mu nije mogla otešćavati udes svojim opiranjem.

Lice joj se ublaži. Duboke oči obasjaše ga još jedan put blago, ljubazno, kako mu je gladila svojom drhtavom rukom kosu i lice, što je ležalo na njenom krilu. Tješila ga svojim mirnim, laskavim riječima, a u mislima ga je obdarivala najnježnijim i najdražim imenima.

Budućnost joj se prikazivaše kao mračna propast. Misliti na ono, što će biti iza Andrejevog pokušaja, bilo je za nju isto tako teško, kao što i saznati, što ju čeka iza groba. No za to je jasno vidjela, što mora činiti sada. Ona je njegova žena, sestra i drugarica, te je dužna, da mu po svojim silama pomaže u njegovoj kušnji. Odlučila je da ublaži njegov udes, da primi na svoja pleća jedan dio njegovog bremena.

Sad je bila daleko mirnija i u njenim velikim tužnim očima ne bijaše suza. No srce joj se kupalo u krvavim suzama, — i to ne radi sebe. Tuga radi njega prigušila je njene vlastite muke.

GLAVA VIII.

Dva pokoljenja.

ANDREJ stavi svoj prijedlog, koji bje prihvaćem. Ogromna i zamršena urotnička mašina je stavljena u gibanje i već je znatno napredovala u svom podzemnom putu.

Jedne večeri, dva tjedna nakon svog povratka u Petrograd, prelazio je Andrej preko Tučkovog mosta, uputiv se prema Dvorskom trgu. On je živio u svom starom stanu, ali neki su znaci pokazivali, da tu nije sasma neopasno, tako da je mislio na selidbu u drugi kraj grada. Radi toga je Andrej učinio tako velik krug, prem si je mogao znatno skratiti put, spustiv se po Gagarinskom prijevozu.

Išao je k Repinu i poduzimao sve mjere opreznosti, da ne bi za sobom odveo špijune, koji bi mogli tumarati oko njegove kuće. Repin mu bje poručio, da dodje radi važnog posla. Andreja ne začudi taj poziv i on dodje do zaključka, da se to tiče možda "stvari" uopće ili njega osobno. On je već više puta razgovarao sa Repinom o zajedničkoj stvari.

Repin se je spremio za Andrejev posjet i čekao ga u svom kabinetu, odrediv unaprijed, da nikoga neće primati. Lice mu bijaše zabrinuto i zamišljeno, kad je sjeo za stol, rasvijetljen dvijema svijećama na uvijenim mjedenim svijećnjacima, te stao rastrešeno pregledavati svoje spise. On je namjeravao staviti Andreju jedan prijedlog, koji je vruće uzimao k srcu, i držao je da to ne smije dulje odgadjati.

Kad revolucijonarci zasnivaju kakvo važno djelo, onda obično i oni, koji ne sudjeluju u uroti, mogu donekle nagadjati, da se nešto sprema. Uzrujanost i mra-

čna slutnja opasnosti obuhvaća sve i svakoga. Opaža se, da su revolucijonarci neobično oprezni prema policiji. Oni osobitom marljivošću upozoruju svoje simpatičare i pomoćnike, da budu spremni u slučaju neočekivanih domaćih premetačina. Oni sele opasne papire i zabranjene knjige iz stanova, gdje se u drugo doba čuvaju skoro na vidiku. Neki članovi organizacije, koji su nervozniji od ostalih, pokazuju znakove zabrinutosti, dok bi morali izgledati veseli i spokojni. Na taj način, dapače i onda, kad se tajna predstojećeg dogadjaja čuva najstrože, često mogu oni, koji znaju čitati znakove vremena, predvidjeti, da će se nešto desiti.

Repin je pripadao onom velikom i raznovrsnom dijelu prijatelja, medju kojima se u Rusiji kreću svi revolucijonarci. On je dubokom i bolnom pažnjom promatrao te kobne znakove i bio je skoro siguran, da se Rusija nalazi u predvečerju nove revolucijonarne provale. Već davno nije vidio nijednog od aktivnih revolucijonaraca, no prije nekoliko dana se susreo s Tanjom u domu jednog od svojih prijatelja. Oni su izmijenili tek nekoliko riječi na samo, no njen smućeni i umorni izgled potvrdio je njegove mračne slutnje. Očito su trzavice podzemnog života postale izvanredno jake, jer nikad ranije nije vidio Tanju u takvom raspoloženju. Znao je, da nije u stanju potpuno je izvući iz tog života, no možda će mu poći za rukom, da bar na neko vrijeme zadrži nju i Andreja na strani od pobune. On odluči da pokuša.

Poslije svoje kćeri Repin je najviše volio svog neobičnog zeta. Da je izbor muža za Tanju zavisio od njega, on ga dakako ne bi tražio u redovima revolucijonaraca. No mladež, koja ide svojim putem u politici, nije sklona tražiti savjet od starih ni u pogledu svojih ličnih stvari. Kad se je napokon Tanja priključila revolucijonarcima, bijaše zanimanje njenog muža od vrlo male važnosti. Tako se je Repin izmirio s njenim izborom i na koncu iskreno zavolio svog zeta. Da je Andrej pripadao umjerenijem krilu revolucijonarne stranke, starac bi bio potpuno zadovoljan s njim. Oni bijahu u dobrim

odnošajima i Andrej je posjećivao Repina, u koliko mu dopuštaše sigurnost i njegov vlastiti naporni posao. Repinu bijaše poznato mnogo toga, što se je ticalo Andreja, jer ovaj bijaše iskren i otvoren prema njemu — u koliko je već takva otvorenost moguća izmedju revolucijonarca i pouzdanog prijatelja. Ali Tanja se je ponašala prema svom ocu nekako obzirnije.

Andrejevi doživljaji u Dubravniku i opasnost njegovog položaja sada ne bijaše tajna za Repina. Radi toga je držao, da je upravo sada čas, da Andrej sidje s pozornice i čvrsto se nadao, da će njegov plan prihvatiti i on i Tanja.

On srdačno primi Andreja, kojeg ne bijaše vidio od dana njegovog povratka iz Dubravnika, i upita o Tanji.

Andrej odgovori, da je zdrava.

— Isto tako je teško, da mi obolimo, kao i daždenjak da se prehladi, — nastavi on. — U našem podzemnom svijetu je tako visoka temperatura, da ju, čini se, nikakovi mikrobi ne mogu izdržati.

On se nasmije, ali samo usnicama; oči mu ostadoše posve ozbiljne.

— Mora da vam je zaista vruće, Andreju! Čuo sam, da je policija dobila veliki ukor naročito radi vas i da sad žedja za osvetom. Načelnik policije rekao je, da će prevrnuti grad, samo da vas ulovi živog ili mrtvog.

— Lakše je reći, nego učiniti, — primijeti Andrej spokojno. — Policija se je isto tako hvalila i drugim prigodama.

— Medjutim, počnimo makar time, da im je poznato, da ste vi u Petrogradu — što vi jamačno niste očekivali. Sad bi mogli učiniti korak dalje. Bolje je ne igrati se s vatrom. Zar ne mislite, da je skrajnje vrijeme, da se sklonite s puta i da odete na neko vrijeme u inozemstvo! Upravo o tome sam htio da govorim s vama....

Andrej odlučno strese glavom.

— Ne žurite se s otkazom! — usklikne Repin. — Dopustite, da se iskažem... Nećete ništa izgubiti, ako se odmorite nekoliko mjeseci. A i za Tanju će putovanje

biti osobito blagotvorno. Moći će slobodno čitati i učiti što joj se dopada. Vi ne poričete, nadam se, da je znanje korisno i za vašu revoluciju.

— Ne, ne poričem, — odgovori Andrej.

— Dobro, dakle! Vidite, da moj plan ipak ima nešto dobra u sebi. Ona će nakupiti znanja za budućnost, vi ćete izgladiti neke tragove iz prošlosti i oboje ćete se povratiti u mirnije doba. Što kašnje, tim bolje, ako me poslušate. U slučaju, da vas sprječavaju novčani obziri, ne brinite se za to. Obećajem, da ću vam dati koliko vam bude nužno. Što velite na to?

Andrej je mislio — ne o čitavom planu, kako je držao Repin, jer se to lično njega nije moglo ticati — no glavom mu sine misao, da bi to možda bilo dobro za Tanju... Ali ne! I za nju ne može biti govora o putovanju. Ona se ni zašto ne bi složila s time, da upravo sad ode u inozemstvo, makar i na kratko vrijeme.

— Vi ste vrlo dobri! — reče on, — ali meni je nemoguće, da se okoristim vašim predlogom i jako sumnjam, da li bi se s time složila i Tanja. No vi bi mogli učiniti za nas nešto drugo. Recite mi, kad kanite poći na ljetovalište?

— Za jedan mjesec. Možda i malo ranije. No što se to vas oboga tiče?

— Bilo bi dobro, — reče Andrej, — kad biste otputovali što ranije i uzeli sobom Tanju na tri ili četiri mjeseca.

To bijaše Andrejev plan. Znajući kako Tanja ljubi svog oca, mislio je, da će joj možda biti lakše proživjeti to vrijeme u njegovom društvu. Ona se već ranije složi s time, da ugodi Andreju, no za sebe nije u tomu nalazila nikakovu polakšicu.

Repin odgovori, da će mu biti jako drago imati sa sobom Tanju doklegod joj bude ugodno. Ne bi bilo zgorega, da ju ukloni od vatre na čitava četiri mjeseca. No to bi bila vrlo jadna pomoć. On je opet govorio o njihovom zajedničkom putovanju u inozemstvo, prikazujući sve dobre strane takvog plana u isporedbi s pri-

vremenim odstranjenjem jednoga od njih — i to onoga, koji bijaše manje izvrgnut opasnosti.

— Ne! — reče Andrej odlučnim tonom. — Ja nipošto ne mogu otići iz Petrograda. Suvišno je govoriti o tome. Pustimo tu stvar.

Repinovo lice potamni. Taj ton, ta tvrdokornost i što je još važnije — želja, da ukloni Tanju na neko vrijeme, pokazivala je jasno, da se sprema nešto velika i da će Andrej biti jedan od glavnih učesnika.

— Opet kakvo pakleno poduzeće? — upita Repin niskim glasom.

— Nešto slična, — nevoljko će Andrej.

Nastala je kratka stanka.

— Ipak mislim: ne trebate se žuriti, da si razbijete glavu. Dovoljno ste se izvrgavali u zadnje vrijeme i sad se možete malo odmoriti, — reče napokon Repin.

— Nemoguće, — odgovori Andrej. — Vojnicima nije dopušteno, da se povlače sa službe u ratno doba radi toga, što su ranije izvrgavali opasnosti svoj život.

— Da, no od vremena do vremena i oni dobiju dopust, — ako je već nužno nastaviti vašu prispodobu.

— Katkada jest... Ali katkada — ne, i eto mi smo upravo sada u takvom položaju, da je dopust nemoguć, — odgovori Andrej.

Takva neslomiva energija i hrabrost je zapravo i stvarala u Repinu raspoloženje u korist revolucijonaraca uopće i Andreja posebno. Sam on bijaše tako prožet skepticizmom i opažao je oko sebe toliko sebičnosti i kukavičluka, da se je i nehotice morao diviti njihovoj iskrenosti. Ali pošto ne bijaše u stanju dijeliti njihovo oduševljenje u stvari, on je prema njima osjećao vruću ličnu simpatiju.

No sada, kad se je njegov plan posvema srušio, njime je ovladala potpuna razdraženost i razočaranje. On se razljuti na Andreja radi njegove, kako je držao, nepotrebne tvrdoglavosti.

— I to je vaša posljednja riječ? — upita on.

— Da! Suvišno je govoriti više o tome.

— Dakle iz iskustva znam, kako ste uporni vi svi. U vama je strast samouništenja i vi ćete hrliti u propast sve dotle, dok u vama ostaje makar i zadnja kapljica krvi. Fanatičari su nepristupačni dokazima. Oni su neizlječivi.

— Et tu, Brute! — Zar i ti, Brute! — usklikne Andrej s tužnim posmjehom. — Držao sam, da nas malo bolje poznajete. Fanatičari, velite! Sumnjam, da li postoji takva vrsta iz mesa i krvi. Ja sa svoje strane priznajem, da se s njima nisam susretao u svom vijeku, prem imam dovoljno i raznovrsnog iskustva. Ne, mi nismo fanatičari, ako već dopustimo, da je u toj riječi kakav smisao. Mi smo osjetljivi i marljivi ljudi i hoće nam se živjeti, uvjeravam vas. Mi smo takodjer potpuno sposobni da cijenimo sve radosti života, samo ako pri tom ne moramo zagušiti u sebi svoj bolji ''ja''.

— Da, — otegne Repin. — No vaš bolji ''ja'' zahtijeva za svoje zadovoljavanje jako mnogo. I ako to ne možete dobiti, vi postajete divlji poput djece, koja traže, da im mjesec padne s neba...

Repin nastavi u istom smislu. Razljutiv se na Andreja, dao je maha svojoj srdžbi i stao napadati posebnom gorčinom stranku, kojoj je Andrej pripadao. Govorio je o neplodnosti njihovih napora, o nepromišljenosti izazivanja vlade. Rekao je, da sve to pojačava despotizam, protiv kojeg je upereno i da čini nesnosan život čitave obrazovane Rusije koja takodjer ima pravo na opstanak...

Andrej se u početku branio meko i na pola šaljivo. Bio se već priučio sličnim napadajima sa strane Repina. Ali predmet razgovora bijaše mu jako blizak, a da ga ne bi uzrujao. Osobito je uzbudila njegovo negodovanje zadnja optužba.

— Znam, — reče on, — da se vaša obrazovana i slobodoumna Rusija jako brine za svoje pravo na opstanak, a takodjer i za svoju udobnost. Za ovu zemlju bi bilo daleko bolje, kad bi se što manje za to brinula.

— Dakle, vi bi htjeli, da mi svi izadjemo na ulicu i da bacamo bombe na sve žandare, koji prolaze! — podrugljivo će Repin.

— Kakve li besmislice! — odgovori Andrej srdito. — Ne trebate bacati bombe; borite se svojim vlastitim oružjem. No borite se, ako ste ljudi! Borimo se zajedno. Tada ćemo biti dosta jaki, da otpočnemo konačnu bitku protiv despotizma i da ga srušimo. No dok vi puzate i plačete, nemate pravo da nas napadate, što nećemo da ližemo ruku, koja nas tuče. Ako vlada u svom slijepom bjesnilu poveća progone protiv nas, možete razderati svoje odijelo i posuti glavu pepelom, no ne zaboravite, da će vam se platiti po zasluzi. Ne treba se tužiti! To je nedostojno i suvišno. I makar vi promukli od ukora, molbi i proklestva, mi se na sve to nećemo obazirati.

— Ko govori o ukorima? — reče Repin, nestrpljivo mahnuv rukom. — Možda lično vi imate pravo, kad gubite razum usljed izuzetnih progona. To bi služilo kao opravdanje za običnog zločinca pred porotom, ali ne za političku stranku pred društvenim mnijenjem. Ako hoćete da služite svojoj domovini, morate biti u stanju obuzdati svoje strastvene porive, koji ne mogu dovesti ničemu do li porazima i nevolji.

— Porazima i nevolji! — usklikne Andrej. — Jeste li uvjereni o tome? Moskva je izgorjela usljed jedne male svijeće, a mi smo bacili u srce majke-Rusije čitavu glavnju! Niko ne može poreći budućnost i ne može biti odgovoran za ono, što se u njoj skriva. Mi činimo sve što možemo u sadašnjosti; mi smo dali primjer muževnog ustanka, koji nikad neće ugasnuti u jednoj zarobljenoj zemlji. Vašom dozvolom ću vam reći, da smo upravo mi povratili Rusima njihovo samoštovanje i spasili čast ruskog imena, koje nije više oznaka roba.

— Time što ste pokazali, da Rusi nisu za ništa drugo sposobni, nego za malene napadaje na pojedine osobe? Je li tako?

— I ko je tomu kriv? — okosi se Andrej, razljućen Repinovim tonom. — Naravno, da nismo mi, već vi. To

je slobodoumna Rusija, koja se drži na strani od borbe za slobodu, dok se mi, njena djeca, borimo i pogibamo na tisuće iz godine u godinu!

Time nije Andrej mislio lično na Repina, koji bijaše izuzetak. Ali zbog jednog ili drugog uzroka Repin živo oćuti ukor. On je šutio neko vrijeme. Kad je progovorio, njegov ton i glas bijaše sasvim promijenjen.

— Dopustimo, da je tako, — reče on. — Mi smo svi, takozvano društvo, kukavice. No pošto nas nikako ne možete promijeniti, vi ste dužni, da i to priznate kao osebinu ruskog života. Tim više imate razloga, da ne udarate glavom o zid.

— Naš položaj još nije tako beznadan, — odgovori Andrej blaže. — Mi ne računamo samo na društvo i nadamo se, da će se dapače i društvo s vremenom popraviti, kad se u njega ulije nova krv. Nije uzalud jedan veliki filozof rekao: što više cijenite ljude, tim manje riskirate da se prevarite u svom očekivanju.

Na to Repin primijeti, da, u koliko su njemu poznati filozofi, nijedan od njih nije rekao ništa slična, nego da se jedan izrazio u protivnom smislu.

— Kad je tako, oni su morali to reći, — odgovori Andrej. — Ako to nisu rekli, onda oni svi skupa ne vrijede nijedan novčić!

On uzme šešir i stane navlačiti rukavice.

— Zbogom, Grigorije Aleksandroviću! — reče on. — Ne znam, kad ćemo se opet vidjeti.

Nije mogao ništa dodati iz bojazni, da ne bi izdao svoju tajnu.

Oprostiše se tako srdačno kao i pri sastanku, a Repin ponovi Andreju, da mu njegova kuća i poznanstva stoje na raspolaganje uvijek, kad bi mu se javila potreba.

Andrej samo kimne glavom, kao da je htio reći, da mu je to poznato i da je zahvalan. Ali na licu mu se pojavi čudnovat izražaj, kojeg je smisao Repin odgonetnuo istom kašnje.

GLAVA IX.

Andrejev san.

ANDREJ nije otišao ravno kući. Morao se navratiti u glavni stan, gdje je dobio vrlo neugodne vijesti. Repin je imao potpuno pravo. Policija je odlučila da otpočne pravu hajku protiv Andreja i saznala je, da se sakriva negdje na drugoj strani Neve. To bijaše jako neugodno. Drugovi su mu savjetovali, da se uopće ne vraća kući, nego da samo obavijesti Tanju o svemu. Bilo bi nezgodno da padne u policajne ruke baš sada. To je Andreju bilo sasma jasno, ali Tanja nije mogla napustiti stan iznenada u njegovoj odsutnosti. Izgledalo bi dosta sumnjivo. Ipak je odlučio, da podje kući odmah, te da se rano u jutro preseli zajedno s Tanjom. Još nije bilo veće opasnosti, a protiv špijuna bi se mogle poduzeti sigurne mjere.

On uzme kočiju do Gagarinske skele i požuri se, da ga ne bi Tanja čekala. Bilo je pol dvanaest, kad je stigao do obrežine. U taj čas bijaše malo putnika. Andrej iznajmi mali čamac i odmah se uvjeri, da je prešao rijeku ranije, nego je i jedan putnik krenuo sa nasipa.

Na drugoj obali je izgubio više vremena, nego je trebalo, jer je htio doći kući s one strane, gdje ga ne bi očekivali.

Radi toga je malo zakasnio i pošto je obično bio jako točan, Tanja se je već počela uzrujavati. Kad je napokon došao, ona mu se tako obradova, kao da je njegov povratak značio za nju nešto bitna i stvarna.

— Zašto te je zvao otac? — upita Tanja.

Andrej joj saopći o upozorenju oca i drugova u glavnom stanu, radi čega bi se morali odmah seliti. Isti

čas su počeli spremati ono malo stvari, što su kanili ponijeti sobom, a sutradan su uspješno izvršili dvojaku operaciju: oni su mirno iščezli iz broja živih i uskrsnuli na drugom mjestu kao phoenix iz svoga pepela.

Njihovo novo utočište bijaše neopasno, u koliko se to dalo postići cijelim nizom sitnih mjera opreznosti. Medjutim, Andrej nije smio ni ovdje ostati dugo vremena. Policija nije ništa slutila o uroti protiv cara. No progon, poduzet protiv Andreja radi njegovih prošlih zločina, nije bio obustavljen. To bijaše samo po sebi dosta neugodno. Mnogi su ga špijuni poznavali osobno. Moglo se je dogoditi, da ga prepoznaju i uapse na ulici, ako samo izadje iz kuće. No i da nikako ne izlazi iz stana, bilo bi takodjer nesmotreno, jer bi odmah pobudilo sumnju.

Glavni stan bijaše najbolje mjesto za takvog revolucijonarcima dragocjenog čovjeka, kao što bijaše Andrej. Zato su ga pozvali i nastanili upravo tamo, gdje je bio potpuno siguran od policije, te je mogao sjedjeti kod kuće po čitave dane i tjedne, neopažen od nikoga.

To je, naravno, značilo, da se mora odmah rastati s Tanjom, prem urota još nije bila sasma gotova. Tanju je duboko ražalostio taj prijevremeni rastanak; ovi zadnji dani, koje su imali provesti zajedno, bijahu za nju tim dragocjenije bogastvo, što ga je manje bilo u pričuvi. Andrej se je pak više veselio toj promjeni.

Tanja je doslovno vršila zavjet, koji si je šutke nametnula onog strašnog jutra, kad joj je otkrio svoju tajnu. Njena hrabrost i samopžrtvovnost ju nije napustila u toku čitave kušnje. No bila je tako mlada, tako malo priučena na tugu, i Andrej je mogao jasno opaziti, što ju stoji to nijemo junaštvo. To mu je kidalo srce i on pomisli, da će biti bolje za oboje, ako se rastanu čim prije.

On je, prema tomu, rado prihvatio poziv, da se preseli u glavni stan na ostala dva ili tri tjedna. Surova i stroga atmosfera tog mjesta bijaše najprikladnija za njega. Sve je tu bilo prožeto ''poslom''. U svojstvu stalnog stanovnika Andrej je obavljao mnogo tekućih po-

slova, te se osjećao kao čovjek na polju neprekidne bitke, koja bijesni svuda oko njega. On se je nalazio u samom središtu, gdje se stjecahu vijesti sa svih strana Rusije — iz tamničkih ćelija i tvrdjava, iz sibirskih rudnika i ledenih pustinja, — i svaka je sadržavala povijest desetaka uništenih života, ludila, samoubojstava, smrti u svakom obliku, obiteljskih tragedija i žrtava.

U svemu tomu bijaše malo što utješljiva, no to je ipak dovodilo njegovu vlastitu tragediju do njenih istinskih razmjera. Ovakove pred njegovim očima neprestano prolazeće slike nisu mu dopuštale, da misli samo na svoju vlastitu i Tanjinu nevolju, kako je činio prije, dok je bio na samo s Tanjom. Njega je okrijepio duh ovog mjesta. Postao je daleko mirniji. O Tanji je često mislio, ali ne s takvom boli kao prije. Dapače je uvjerio samoga sebe, da je i njoj postalo lakše.

Jednom, za Andrejeva boravka u glavnom stanu, bje održan redoviti sastanak revolucijonaraca. Bila je prisutna i Tanja. Raspravljalo se o običnim tekućim poslovima. Andrejeva urota se nalazila u rukama posebne grupe, koja se je sastajala na drugom mjestu.

Tanja je sudjelovala na sjednici kao i svi ostali, slušala raspravu sa prividnom mirnoćom i glasala, kad je bilo nužno. Opaziv, da je tako spokojna i sabrana, Andrej se razveseli, ali ne začudi. Smatrao je njeno ponašanje sasma naravnim sa revolucionarnog gledišta.

Nakon skupštine su se drugovi stali razilaziti jedan za drugim. Tanja je ostala. Htjela je sprovesti večer s Andrejem. Stan bijaše velik i oni su našli jednu osamljenu sobu. No stanari u drugoj sobi govorahu tako glasno, da ih se čulo i kroz zatvorena vrata. Oni su se osjećali neugodno i razgovor je nekako sporo tekao. Stali su govoriti o zajedničkim stvarima povodom tek svršene skupštine, kao da ih ništa osobita ne očekuje u bližoj budućnosti. Katkada su morali izmišljati predmet za razgovor, da ne bi šutjeli, upravo kao da su si bili posve tudji. Ne prodje ni pola sata, kad je Tanji postalo tako nesnosno, da je ustala i usopljeno izjavila, da mora odmah kući.

Andrej ju nije zadržavao.

— Hoće li biti skoro? — upita ona pred samim izlazom.

— Da, — reče Andrej.

Razumio je bez objašnjenja čega se tiče njeno pitanje.

— Kada? — opet će ona poluglasno, oboriv oči.

— Za tjedan dana, — odgovori kratko Andrej.

Da nije u sobi već bilo mračno, on bi opazio, kako joj se lice promijenilo kod tih riječi. Tanja nije mislila, da je tako blizu! Ali ne reče ništa i ničim ne pokaza, što je osjećala, stojeći na vratima sa šeširom na glavi. Onda mu se približi; oči su joj sijevale u tmini i primiv ga za ruku, reče strastvenim, uzrujanim šapatom:

— Moram te vidjeti prije... Ne kao danas, ne ovdje, nego tamo, kod kuće... Dodji! Ne mogu se rastati s tobom tako...

Andrej obeća, da će doći, a ona brzo izadje, ne prozboriv ni riječi.

Andrej ostade sam, uzrujan i zbunjen. Taj strastveni šapat, te blistave oči istjeraše ga najednom iz kolotečine i probudiše u njemu žedju za životom, ljubavi i srećom, koju je, kako mu se činilo, već prigušio i zatomio... On će ju vidjeti još jedan put! Ne može, a da se ne oprosti s njome — sad manje nego ikad prije. On je ali htio, da što prije proživi taj sastanak, ili bolje, da bi se stvar njegovog samouništenja svršila sutra, a ne za tjedan dana.

Andrej ne bijaše rodjen da bude mučenik. To mu je bilo dobro poznato. A još manje bijaše u stanju da prouzroči stradanje dapače i nijemom stvoru. No strašna nužnost, kojom nije mogao vladati, silila ga je sada, da pogazi svoje vlastite osjećaje i da žrtvuje svoj život.

Žorž je isto tako ostao nakon skupštine u glavnom stanu sa namjerom, da tamo prenoći. Kad je za jedan sat, nakon Tanjinog odlaska, ušao sa svijećom u Andrejevu sobu, da ga pozove na večeru, zateče ga gdje zamišljeno leži na divanu sa rukama stavljenim pod glavu.

U noći je Andrej snivao čudan san.

Možda je to bilo odmah, čim je usnuo, jer je otišao na počinak veoma kasno. Sjećao se, kako su mu misli bivale sve lakše i lakše, dizale se u vis kao ptice, dok ih više nije mogao razlikovati. Još je nekako mutno lovio njihove spodobe u dubini neke žute magle, što je plivala nad njegovom glavom. Zatim su sve misli iščezle i nije vidio više ništa do li široki prazni svod žutog neba nad beskonačnom pješčanom ravnicom, po kojoj je koracao. Odmah pomisli, kako je čovjeku neugodno ležati, kad su mu misli raštrkane i reče samome sebi, da je vrlo sretan, što može hodajući spavati. Ljudi vele, da to nije moguće, ali se, bez sumnje, varaju. On je znao veoma dobro, da spava i da u isto vrijeme hoda.

Okolo se vidio samo sivi pijesak sa tu i tamo razbacanim pećinama i kamenjem, što je davalo slici divlji i još tužniji izgled. Tamni su i niski oblaci brzo plivali po nebu, prem nije bilo vjetra. Nigdje se nisu opažali znaci života. No put, koji je vijugao po tužnoj pustinji, bijaše pokriven mnogobrojnim ljudskim tragovima. Andrej se čudio, kako to, da je on sam na cesti, kojom se tako mnogo hoda, kad najednom oćuti, da nije sam, nego da je opkoljen gomilom drugova. Većina njih mu bijaše nepoznata. Lica su im bila blijeda i nejasna, kako nam se pričinjaju ljudi iz daljine. Ali medju njima odmah opazi Borisa, Vasilija i Bočarova. Bočarovljevo lice se nije vidjelo, jer je bio zaogrnut mrtvačkim plaštem, sa otraga vezanim rukavima i sa navučenom kapom. No Andrej je znao, da je to on. Druga su dvojica bila u običnom odijelu i oštro gledala u njega.

— Susretosmo se, napokon, stari druže! — reče Boris. — Čini mi se, nisi držao, da ćeš me vidjeti? — i on se nasmije porugljivo.

"On zna sve", pomisli Andrej zbunjeno.

— Ne, nisam mislio, da ću te vidjeti, — odgovori Andrej glasno, — jer sam držao, da si umro.

— Da, mi smo umrli, — reče Boris. — No došli smo, da ti pravimo društvo, a Zina ti je poslala pismo.

Da li prepoznaješ Bočarova? On se je obukao u mrtvački plašt iz šale. No lako ga je prepoznati.

Kod tih riječi podigne kapu na plaštu i Andrej opazi ispod njega svoje vlastito strašno iznakaženo lice. Krv mu se sledi i srce prestane udarati od neizrecivog užasa. No dok je gledao u to lice, ono se opet pretvori u lice Bočarova, koji mu reče, veselo namigujući jednim okom: "Ja sam se našalio!"

Andrej htjede primijetiti, da ta šala nije oštroumna, ali se ne usudi, jer su ga svi prestrašili i pošto se sjećao, da su iz groba uskrsnuli mrtvaci jako osvetljivi. On tek upita Borisa: "Kamo idemo?"

— Mliječnim i medenim rijekama s one strane brežuljka, — odgovori Boris. — Ako ne vjeruješ, onaj starac će ti razjasniti, kako da odeš tamo, ne narušiv zakone ruskoga carstva.

Andrej zaista zapazi starog Repina, kojeg nije, na svoje začudjenje, do tada primijetio. Bio je odjeven u crnu mantiju, sa velikim poklopljenim šeširom široka oboda, poput bakljonoše u sprovodu. Pod rukom je imao nešto kao veliku lisnicu. Išao je ravno ispred svih, ne okrenuvši glavu, kao čovjek, koji pokazuje put. Ali najednom se Andrej uvjeri, da to nije stari Repin, nego sam car Aleksandar.

U isti čas mu padne na pamet, da ga mora ubiti bez odgadjanja, prem još nije došlo odredjeno vrijeme, jer to bijaše rijetka prilika.

— Zasluga će biti moja, a bez ikakove opasnosti, — prišapne mu djavolski glas.

Ali nije imao dovoljno hrabrosti i ruke ga nisu slušale. Pokušao je opet, i opet, sa strašnim naporima, ali se nije mogao pomaknuti s mjesta. On je silno stradao. Zatim se sjeti, da je to samo san i da ne bi imalo smisla ubiti cara sad, jer to svejedno mora biti učinjeno opet, kad se probudi. On se umiri i približiv se caru, prišapne mu tako, da ga ostali ne bi čuli:

— Vi ste propali, ako vas prepoznaju. Zašto ste vi, koji ste živi, došli ovamo?

— Ja? — odgovori car isto šapćući. — A zašto ste vi došli?

"On ima pravo", pomisli Andrej. — "No moramo ići sporije, tako da bi nas drugi prestigli."

Jedva što je sabrao svoje misli, kad se čitava gomila divlje baci na njega, ispruženih ruku, škripeći zubima i vapijući: "Izdajica!" A car, koji bijaše Taras Kostrov, uhvati ga naglo za rame.

— Ha! — zaviče Andrej i probudi se.

U sivom polumraku ranog jutra Žorž se nagne nad njim, gledajuć mu zabrinuto u lice i drmajući ga za rame.

— Što se je dogodilo? Što hoćete od mene? — buncao je Andrej, još uvijek pod utjecajem svoga sna.

— Nije ti bilo dobro. Stenjao si, škripao zubima i vikao u snu. Pomislih, da je bolje, ako te probudim.

— Imao sam jako loš san, — reče Andrej, došavši k sebi. — Vidio sam Borisa i Vasilija, i oni su me nazvali izdajicom. I što je najgore, ja sam to i zaslužio.

— Upravo tu riječ si izgovarao, kad sam te stao buditi! — reče Žorž.

— Zaista? Dakle, još nije tako uvredljivo, — primijeti Andrej i ispriča mu svoj san.

GLAVA X.

Oproštaj.

PRIPREME za atentat su bile već učinjene i sudbonosni dan se približavao. Revolucijonarci, koji su organizirali pokušaj, održavahu sjednice svaki dan. S Andrejem, u svojstvu glavnog glumca u predstojećoj drami, trebalo se dogovarati o svemu. Ali on je prisustvovao samo jednom sastanku i skoro čitavo vrijeme šutio, sav udubljen u svoje misli. Zatim nije išao na druge sjednice, jer mu je bilo teško slušati i prosudjivati sve moguće sitnice. Tako je odlučio, da nema smisla pokazivati se na ulici samo radi toga i izvrgavati se opasnosti.

Znao je veoma dobro, da će učiniti sve, što zavisi od njega, da atentat ispadne uspješno. Udarac će biti daleko veći, ako car bude ubijen ili bar teško ranjen. Ali to bijaše važno za stranku. Atentat je za stranku glavna stvar, a njegovo vlastito uapšenje i smaknuće bilo je od sporedne važnosti. No u njegovim vlastitim očima bijaše ta stvar postavljena sasma obratno. Najvažnije za njega bilo je to, da mora umrijeti. Sam atentat bijaše sporedna stvar, o kojoj će misliti, kad se nadje na samom mjestu. A dotle se nije mogao za nju dublje zainteresirati. On je mislio o sebi: spremao se u smrt. Sve drugo kao da ga se ni malo nije ticalo.

Drugi dan iza skupštine, kad se je susreo s Tanjom, desi mu se čudnovata stvar. Kako je čistio i spremao revolver, kojim je imao pucati u cara, Andrej slomi pero. Nije bilo vremena, da ga dade na popravak, tim više, što je bio i nekakav svetac. Tada mu jedan od drugova ponudi svoj revolver, rekavši, da je dobar u svakom pogledu i da uvijek pali. Andrej primi oružje, a da ga

nije nijednom okušao na streljani ili na polju. Nikad prije ne bi učinio takvu pogrješku. No sad mu je predstojeća lična sudbina ukočila sve sposobnosti tako, da je malo pažnje obraćao na sve ostalo.

Približavanjem sudbonosnog trenutka bivao je taj egoizam samopožrtvovnosti sve jači i odlučniji. Odvratnost prema smrti je ukorijenjena u svakom čovjeku tako jako, da ju tek neki mogu savladati, dapače u trenucima najvećeg moralnog uzbudjenja. Ali niko nije u stanju živjeti dugo vremena u takvoj napetosti. Da se čovjek bori hladnokrvno protiv tog moćnog nagona, da ga prigušuje dan za danom u najraznovrsnijem raspoloženju i protiv svake napasti, nužno je, da vatru oduševljenja podržaje i željezna sila razuma.

Andrej, trijezan od naravi i razmjerno ne tako upaljiv, instinktivno izbjegavaše sve, što bi moglo razdvojiti ili oslabiti njegovu snagu i što bi mu smetalo, da obuzdava samoga sebe. On je predvidjao, što bi ga mogao stajati rastanak s Tanjom i jedno vrijeme je dapače stao pomišljati, kako bi joj javio, da uopće neće doći. Bilo je bolje za oboje, ako bi izbjegli oprosnom rastanku. Nije ni malo sumnjao, da će ona to shvatiti i oprostiti mu. Ali u zadnji čas nije izdržao. On si je živo prestavljao, kako bi se radi toga kajao, kad više ne bude prilike, da ju vidi. Zar ga nije sama pozvala da dodje? Zašto bi sad kolebao? Da, on mora, on hoće da još jednom vidi to lice, da čuje njen glas! Oboje su znali, da nema lijeka onome, što je neminovno. Oni neće mučiti jedno drugo bez svrhe. Andrej sa svoje strane odluči, da će podnijeti rastanak što je moguće mirnije.

Ova je odluka, vjerojatno, bila uzrok nekoj uzdržljivosti i ukočenom izražaju Andrejeva lica, kad je tri dana iza svog sastanka s Tanjom u glavnom stanu otišao kući.

Bilo je jutro.

Osebujnost novog stana sastojala se u tomu, što je Andrej mogao posjetiti Tanju samo u jutro ili na večer. On je odabrao jutro.

Tanja mu potrči u susret, no stane poražena i prestrašena kamenim izražajem njegova lica, kako ga nikad prije nije vidjela. No što za to! Ona mu se za čas baci oko vrata i gledaše mu u oči s ljubavlju, odlučivši, da razbije mrak, koji mu je zastirao čelo.

— Zašto nisi došao juče ili prekjuče? — ona će blago. — Mislila sam, da ćeš doći. Mogao si bar jednom biti manje oprezan — radi mene... — nastavi ona sa slabim ukorom.

Nije se mogla suzdržati, da to ne kaže, no požuri se, da posmjehom oslabi oštrinu svojih riječi, koje su joj nehotično pobjegle. Bijaše joj tako žao, što se je Andrej — kako je mislila — nemarno ponio prema njenoj zadnjoj molbi.

Andrej strese glavom i reče uljudno, da ga nije zadržavala prevelika opreznost. Boljelo ga i kod same pomisli, da si Tanja na takav način tumači njegovo ponašanje. No čemu dokazivati i objašnjavati? Zašto joj pričati o svojoj nutarnjoj borbi?

— Tvoja stvar? — dosjeti se Tanja.

On šuteć kimne glavom.

Tu je razumjela, da se stvar približava kraju i da je to njihov posljednji sastanak. Ona obori glavu. Ali njeno kratko pitanje poslužilo je Andreju kao poticalo, što stavlja u gibanje vagon na tračnicama. On stane pripovijedati o atentatu.

— Sve je gotovo, — reče on, — i tako uredjeno, da je uspjeh siguran.

On nastavi u tom smislu, kao da je to najugodniji predmet razgovora. Upusti se u opisivanje najmanjih sitnica plana, pričajući, kako će si prokrčiti put kroz gomilu špijuna, koji okružuju cara sa svih strana za njegove šetnje oko palače; kako će se držati na strani do zadnjeg trenutka i kakvim srestvima se kani uteći, da ga ne bi uapsili prije nego car izadje.

Tanja se odmakne malo naprijed i pogleda u njega široko otvorenim očima. Nije ga slušala, već ga je promatrala nekim začudjenjem. I što je dalje pripovijedao, tim više je raslo njeno začudjenje. Zašto joj pri-

ča sve to? Činjaše se, da to ni samoga njega ne zanima, jer mu glas bijaše suh i jednoličan. Na licu mu se opažao onaj kameni izražaj, koji ju iznenadi, kad je došao, samo što se to sada opažalo još jasnije. Tanja nije prepoznala svog Andreja. Taj čovjek joj bijaše sasma tudj.

"Tamo su ga promijenili u drugog čovjeka!" — govorila je u sebi, dok joj je njegovo pripovijedanje neugodno rezalo uho.

Ni riječi o ljubavi i simpatiji, nijednog nježnog pogleda! I to kod njihovog zadnjeg sastanka, prije nego se rastanu za uvijek — nakon tolike ljubavi, u kojoj su živjeli!...

"Da, da, promijenili su ga kriomice!! To nije moj Andrej!... Moj Andrej bijaše drugačiji čovjek"... — ponovi ona, griskajući svoje suhe usnice i gutajući suze, da ne bi posve izgubila vlast nad sobom.

Nju je mučilo njegovo pričanje i objašnjivanje. Napokon nije mogla izdržati.

— Neka vrag nosi vašeg cara, vaša lukava srestva i stražare! — zakriči ona vatreno.

— Tanjo! — on će ogorčeno.

Ona sklopi očajno ruke. Bijaše užasno tako se ponašati prema njemu u ovakvom trenutku.

— Oprosti mi! — reče ona, primiv ga za ruku i položiv glavu na nju. Ni sama ne znam, što govorim.

Ona je još ostala u istom položaju, nagnuv se na njegov stolac. Kosa joj je pokrivala lice, a usnice su bile otvorene. Teško je disala.

Andrej pomisli, da ona plače i srce mu se kidalo na komade. No kako da ju utješi? Što bi joj mogao reći, a da ne bi bilo suho i ništavo, da ju ne bi uvrijedio u njenoj velikoj tuzi? On joj je nježno gladio glavu i starao se, da uredi njenu kosu.

Kad je podigla glavu, on opazi da nije plakala. Oči joj bijahu suhe i gorjele su grozničavom vatrom. Ona baci na njega dugi pogled, a zatim okrene glavu lamajući rukama.

Znala je, da će odmah otići i mogla bi umrijeti ovdje na mjestu od tuge, mogla bi si razbiti glavu o zid:

to ga svejedno ne bi zadržalo, dapače ni za ova tri dana, koja bi joj mogao pokloniti! I kamen bi imao više sućuti nego on! Mogao bi oćutiti prema njoj samo prezir zbog njezine slabosti, kad bi o tome prozborila makar jednu riječ!... Zašto je uopće i dolazio?

Andrej ustane.

— Zbogom, draga moja! — prošapta on, ispruživ ruke prema njoj.

Ona zadrhće, kao da je čula nešto sasma neočekivana.

— Ne, još ne! — usklikne ona prestrašeno. — Još ne! — ponovi ona jače molećim glasom.

On ju privuče k sebi i zagrli.

— Zbogom! — ponovi on. — Vrijeme je... Tanjo, draga moja, golubice moja! — usklikne on iz dubine svoga srca. — Kako sretni bi mogli biti nas dvoje!

Ona mu pogleda u oči i prepozna svog Andreja, svog ljubljenog, kog je toliko vrijedjala u svojim mislima! Dobila ga je opet, da još teže osjeti, kako će ga upravo sad izgubiti zauvijek!

Skoro da nije pala u nesvijest od boli. Zar je istina? To je nemoguće. Ljubiti se, kao što su oni ljubili jedno drugo i najednom — pustiti ga, ravno u smrt!... Ali ona ne može živjeti bez njega! On je njen život, svjetlo njene duše! Nije njena krivnja, što joj je postao sve na svijetu...

— Čuj, Andreju! — zaviče ona strastveno. — Ti si moj. Sam si mi to rekao i ja te neću pustiti! Ne, neću! Čuješ li?

Ove riječi se pričinjahu njenom poremećenom umu posve logične i neosporive.

No u taj čas joj se prsti, koji su mu stiskali ruku, otpuste. Ona obori glavu i spusti se u naslonjač, blijeda, umorna, sa zatvorenim očima, mašući mu rukom, da ode.

Bijaše na svijetu nešto veće, za što su obećali žrtvovati sve: život, srce, misli i sreću...

Ona je davala svog Andreja i tek ga molila, da ode što prije, ali da ona ne vidi, kad će izaći.

No sad je njemu bilo teže rastati se s njome, nego dok ga je držala za ruke. On padne na koljena pred njenim nogama, ljubeći joj ruke, lice, oči u plamenom porivu i divljoj strasti.

— Idi! Ne mogu više izdržati!... Sad mi je bolje. Idi brzo!

On se silom otrgne od nje i potrči po stubama, kao da su ga gonile sve furije. Oči mu se zamaglile i nije vidio ništa pred sobom; u glavi mu se vrtjelo, a ulica se ljuljala, kao da je bio pijan.

Tanja ne ču, kad je izašao. No lupa vanjskih vrata dopre do nje. Kao što čovjek, zaglušen udarcem po glavi, dolazi k sebi, kad ga se dotakne usijanim željezom, isto tako je i Tanja skočila kod tog zvuka i poletila prema prozoru u nadi, da će još jednom vidjeti svog Andreja.

Ali on je već bio zatvorio vrata i nestalo ga. Otišao, otišao na uvijek! Bio je još živ, no za nju je izgubljen i sve je, činilo se, propalo s tim strašnim, nenaravnim i nenadoknadivim gubitkom. Nije se mogla više boriti sa svojom tugom. Pobijedjena, pokrila je oči rukama, pala na divan i zalila se vrućim, nezadrživim suzama. Činilo joj se, da će si i život isplakati suzama! Nije mogla vjerovati, da je toliko suza u njenim očima. One su se lijevale medju prstima, poplavile joj ruke i pokrile mokrim pjegama jastuk, dok joj je čitavo tijelo drhtalo, a grudi joj se kidale od grčevitog i bezumnog jecanja. Njena ljubav, mladost i život: sve je razbijeno i potonulo u toj crnoj praznini, koja se je srušila na nju.

Opća stvar! Domovina! To nije postojalo za nju u taj trenutak. Mislila je samo na sebe, na svoju nesreću, kojoj nema lijeka, konca ni granica, koja će trajati, dok u njoj tinja i zadnji tračak života...

....

No spustimo zastor na njenu tugu. Proći će navala njenog očajanja — ne danas i ne sutra, no vremenom — i stvorit će iz nje drugu ženu. Ne bi bila tako shrvana, da je morala proći kroz ovu kušnju nekoliko godina kašnje No takva joj bijaše sudbina, da počne odmah sa najtežim.

GLAVA XI.

Zadnja šetnja po gradu.

DOŠAO je veliki i strašni dan.

Od rane zore Andrej nije spavao, nego je tek drijemao i budio se svaki četvrt sata iz straha, da ne bi zakasnio.

Zraka sunčanog svjetla prodirala je kroz pukotinu slijepog prozora i titrala na zidu naprotiv njegovog kreveta, navieštajući prekrasan dan. Po Andrejevom računu, trebao je ustati, kad zraka stigne do ugla ormara. Ali je ustao odmah.

Skine posteljinu s kožnog divana, koji mu je služio kao krevet za boravka u glavnom stanu, složi ju marljivo i postavi u žuti ormar, koji je stajao na protivnoj strani.

"Danas ću noćiti u tvrdjavi, ako me na mjestu ne ubiju" — reče samome sebi.

Zatim zatvori ormar i podigne zastore dvaju prozora.

Ove riječi izgovori najjednostavnijim i najobičnijim glasom, kao da se je radilo o vremenu.

Toga jutra nalazio se Andrej u posebnom raspoloženju — daleko od klonule pokornosti kao i od nadahnuća ili uopće od kakvegod strasti. Pao je u ravnodušno — hladno stanje čovjeka, koji je obračunao sa životom, koji se nema čemu nadati, čega bojati niti šta dati drugima. Preostalo mu je još jedno: da izvrši svoju stvar. No pošto je već toliko zapreka odstranjeno, to mu se ono malo, što se imalo izvesti, činilo tako nesumnjivo i neizbježivo, da je to smatrao skoro svršenim.

Budući još živ i u potpunoj vlasti svojih tjelesnih i duševnih sila, u isto vrijeme je proživljavao čudnovat

ali sasma jasan osjećaj, da je već umro i da gleda na sebe, na sve bliže drugove i na čitav svijet tihom i sućutnom mirnoćom stranog motrioca.

Čitav život mu se prikazivao u najmanjim sitnicama — vrlo jasno i u doličnom izgledu. Mislio je na Tanju, na drugove, koje ostavlja za sobom, na stranku i na domovinu, ali tako spokojno i ravnodušno, kao da se je sve, što ga je vezalo sa životom, jako udaljilo od njega. Nije bilo ni traga vrućim i nemirnim porivima, koji su mu napunjali dušu u Dubravniku, — i on se je tomu veselio. Znao je, da će opet proživjeti ta prekrasna i uzvišena čuvstva, koja će ga krijepiti kod zadnje kušnje, kad sve bude gotovo i kad bez straha i zlobe izvrši posljednji čin svoga života te stane napokon licem u lice pred velikom svečanošću smrti. Ali za pripremanja je naročito gušio u sebi te vruće porive odmah, čim bi počeli gorjeti. Bilo je nužno, da sačuva svoju hladnokrvnost za atentat. Hladna, neslomiva volja, postavljena na granitnim temeljima nužnosti, bila je u taj čas više potrebna nego sve drugo.

Bijaše obučen i posve gotov, kad se vrata otvore tiho i udje Vataško. On je došao u Petrograd radi stranačkih stvari i tom prigodom se primio male službe u vezi sa predstojećim atentatom. Kao privremeni gost, Vataško se useli u glavni stan, te je spavao u susjednoj sobi. On je već davno bio na nogama i čekao čas, kad bude potrebno probuditi Andreja, u slučaju, da bi prespavao.

— Vi ste već ustali! — usklikne Vataško mjesto pozdrava.

Vataško je imao ozbiljan, ali nekako zbunjen izgled. Veselio se prilici, da provede još koji čas s Andrejem, no bojao se, da ne bi Andreja uznemirivala njegova prisutnost.

Andrej mu drugarski kimne glavom, ne progovorivši ni riječi. Nije skoro ni primjećivao mladića, koji mu je gledao pozorno u oči. Vataško mu se pričinjao kao sjena.

— Jedan od vaših stražara, — neodlučno će Vataško, — pita, da li bi se mogao oprostiti s vama ovdje, jer će biti nemoguće, kad obojica budete na mjestu čina. Veli, da vas pozna i nada se, da vas neće uznemiriti.

— Ni malo. Bit će mi veoma drago, da ga vidim, — odgovori Andrej iz drugarskoga osjećaja, prem je lično ostao tako ravnodušan, da nije dapače ni pitao, kako se zove taj čovjek. Tek nakon male stanke opazi svoju pogrješku i upita za njegovo ime.

— Zacepin, — odgovori Vataško. — Upoznali ste se s njim, kad je odlazio u inozemstvo, a vi ste se vraćali u Rusiju.

— Ah, da! — reče Andrej.

Sad se sjeti na prelaz preko granice, na njemačku gostionu i na burne prepirke. No kako daleko je sve to sada!

Nije prošlo mnogo vremena, kad je došao Zacepin. On se u početku ponašao nekako suzdržljivo pod dojmom neobičnih prilika njihovog sastanka. No skoro mu se povrati njegova obična živahnost, gromki govor i kretnje starog vojnika. U Andrejevoj spoljašnosti i ponašanju ne bijaše ništa, što bi poticalo na suzdržljivost i svečanost; tek je imao više zamišljen i rastrešen izgled nego obično.

Oni su stali govoriti o svom sastanku na granici, o Vulićevoj, Davidu i dapače o Ostrogorskom. Zacepin se je bio povratio u domovinu prije tri mjeseca preko južne granice. Pošto je veći dio svog vremena proveo u Odesi, Andrej ga stane raspitivati o tamošnjim revolucijonarcima — Levšinu, Kleinu i drugima. Što mu je stalo do njih sada? — čudio se u mislima svojoj vlastitoj znatiželji. Ali osjeti nekakovo osebujno zadovoljstvo od te sasma suvišne obavijesti. To je naličilo na bacanje kamenja u dubinu, odakle ne dopiru natrag zvuci padanja.

Govorili su o svemu, ali se ničim nisu dotakli stvari, radi koje su imali krenuti van za nekoliko časaka. Neminovnost nečeg neobičnog izražavala se tek u nekim stankama i prekidima u govoru. Za vrijeme čaja pričao

je Zacepin Vatašku, da ga je vratar uzeo za policajnog nadzornika radi njegovog vojnog izgleda i glasa. Obojica su se smijala. Andrej se tek slabo nasmjehnu. On popije svoj čaj i pojede malo kruha "iz načela", imajući u vidu vezu izmedju tijela i duše, prem ne bijaše ni malo gladan.

Povodom Zacepinove priče Vataško sa svoje strane počne pripovijedati, kako se jednom i njemu dogodilo nešto slična.

— Vrijeme je! — prekide ga Andrej u sredini rečenice, pogledav na sat.

Oni za čas umuknu i ozbiljnim licima ustanu sa svojih mjesta.

Oprostiše se brzo i jednostavno. Nijednom od njih ne bijaše do razgovora. Oba druga zagrle Andreja po ruskom običaju.

— Želim ti uspjeh, brate! — reče mu Zacepin "ti" po prvi i zadnji put.

Vataško odvede Zacepina po zadnjim stubama, gdje su mogli izaći neopaženo. Andrej zaostade za njima, jer je imao pričekati još dvadeset minuta. Morao se je pojaviti posljednji na bojištu, da se po mogućnosti ne bi izvrgao opasnosti: mogli bi ga primijetiti i uapsiti, prije nego bi dospio štogod učiniti.

Ostav na samu, Andrej se oćuti lakše, nego u prisutnosti drugova. Nije mu bilo žao, što niko drugi ne dolazi, da se oprosti s njim. Ali još uvijek ne bijaše u stanju, da se sabere. Nevezani odlomci misli i nesredjene uspomene kružile su mu glavom takvom grozničavom brzinom, da je sasma izgubio sposobnost računati vrijeme. Svaka dva časa je pogledavao na sat, potpuno uvjeren, da mora krenuti i svaki put se čudio, što vrijeme prolazi tako sporo. Da nije bilo kazaljke za sekunde, pomislio bi, da mu je sat stao.

Kad je kazaljka napokon stigla na svoje mjesto, metne šešir na glavu i izadje na ulicu — na svoju zadnju šetnju po gradu. Proći će doduše još jednom kroz grad — i to u svečanim okolnostima... Ali — ne pješice, već na kočiji...

Brzo skrene za ugao Ekaterininskog trga, gdje se nalazio glavni stan, da što je moguće brže presiječe vezu s kućom, u kojoj je živio. Zatim umanji korak i stane hodati kao obično, promatrajući široku nebesku prugu, što se je protezala duž ulice, tik nad njegovom glavom.

Vječno-spokojno besmrtno sunce sijalo je na svom putu prema zenitu, bacajući potoke blagotvornih zraka na zaposleni grad, na plodnu zemlju i na glupe svadljive ljude. Nepromjenljivo i čisto, gledalo je kao ljubeće široko otvoreno oko, diveći se nesposobnosti svoje ljubljene djece, da se koriste njegovom toplinom, radošću i životom, koji je obilno bacalo na njih.

Tanki bijeli oblaci plivali su poput gargane vune u visini nebeskog plavetila. Zrak bijaše nepomičan i čist. Bio je jedan od rijetkih lijepih proljetnih dana, što ih priroda tako škrto poklanja sjevernoj prijestolnici i koje radi toga tako cijene njeni stanovnici. I Andreju bijaše ugodno promatrati prekrasno vedro nebo. Sad je bio uvjeren, da careva jutarnja šetnja neće biti ukinuta zbog lošeg vremna, kako se je često dogadjalo.

Za njega je ta činjenica imala veliko značenje, jer su revolucijonarci saznali prije nekoliko dana, da je nastala vrlo neugodna promjena u namjeravanom kretanju dvora. Car je imao poći na ljetno putovanje prije običnog vremena, te se govorilo, da će otputovati možda za dan-dva. Radi toga bijaše ovaj dan kao od boga poslan.

Do trga, gdje se je imao izvesti atentat, bio je prostor dosta velik. No Andrej odluči, da ga prodje pješke: to mu je pružalo više nezavisnosti za svaki slučaj. Lako je mogao izmjeriti svoje korake tako, da ne bi stigao na mjesto ni časak ranije, a ni časak kašnje. Osim toga, kao pješak će manje svratiti na se tudju pozornost, kad se bude približavao carskom šetalištu punom špijuna.

U svom spokojnom stoičkom raspoloženju Andrej prodje Lafonsku ulicu, Preobraženski trg i jedan dio Tavričeve ulice. Na svom putu je išao čas sa ljudskim potokom prolaznika, čas pak protiv njega. Sasma rav-

nodušno je primao dojmove lica — mladih, starih, veselih i sjetnih; — konja, kočija, dućana, stražara, i sve je časomično zaboravljao, kad je prošao mimo. Samo je nastojao da ide odredjenim i odmjerenim korakom. Tako je stigao do ugla Tavričeskog vrta, gdje je slučajni susretaj sa dvim sasma nepoznatim osobama potpuno narušio njegovo duševno ravnotežje, te unio nered i pravu buru u njegovo srce, koje bijaše, kako mu se činilo, zaštićeno od sličnih nemira.

Ovi stranci, koji su mu u tako nezgodno vrijeme išli u susret, bijahu djevojka i mladić, koji su izgledali kao studenti i možda ljubavnici. Izašli su iz Grčke ulice i govoreći išli pod rukom kraj rešetke Tavričeskog vrta. Smiješili su se i nježno gledali jedno drugom u oči. Mladić je tihim glasom pričao djevojci očito nešto vrlo prijatna, sudeći po njenom radosnom licu. Išli su sporo, gotovo preko volje, kao opterećeni svojom srećom, ne obraćajući pažnju na ništa oko sebe.

Ali Andrej nije mogao skinuti oči s te djevojke. Bila je tako vanredno slična njegovoj Tanji! Uzrastom bijaše nešto viša, a donji dio lica nekako teži; no boja lica i čudno držanje glave, dugačke obrve, slične raširenim krilima ptice i sve ono, što daje osebujnost licu i čitavom tijelu, bijaše upravo kao kod Tanje... Bila je dapače odjevena u tamno-plavo odijelo — u obljubljenu Tanjinu boju.

Što ne bi dao Andrej, da joj samo pogleda u oči! Bio je siguran, da su i one poput očiju, u koje mu nije sudjeno nikad više pogledati... No djevojčino je lice bilo okrenuto prema njemu u profilu i ona nijednom ne pogleda na njegovu stranu.

Ta ga je djevojka svejedno očarala i rastopila mu srce, probudiv u njemu osjećaje i uspomene, koje su, mislio je, usnule vječnim snom. Surovo raspoloženje čovjeka, koji ide u susret svojoj mračnoj sudbini, nije izdržalo čarobnost te pojave. Utrnulo srce stane opet udarati vrućom ljudskom ljubavlju, kad je u svojim mislima šiljao miloj djevojci neizrecivi blagoslov, sreću i že-

lju, da bude zaštićena od udaraca, koji se survahu na glavu njene sestre...

Djevojka je prošla, sva zažarena i smiješeći se, a da nije ni slutila, kakve je osjećaje uzbudila u srcu tog nepoznatog čovjeka, kojeg se tek slabo dotakla. Dvoje mladi skrenu za ugao i nestade ih. Ali Andrej nije odmah savladao samoga sebe. Ledena kora, kojom je, snagom svoje volje, pokrio sva svoja čuvstva, bijaše razbijena, i a ispod nje izbi na površinu čitavo more gorčine i tuge. Nije imao snage, da sve to opet obuzda i pokrije ledom. Slika njegove Tanje iskrsne pred njim, ali ne više u dalekoj sjeni, već puna topline i života, stradanja, ljubavi i ljepote — tako blizu i tako stvarno, kao i ta djevojka, koja je tek prošla kraj njega.

— Što li radi ona, jadnica, sada? Što će biti s njome noćas, kad namjeravani čin postane svršena stvar? Kako li će podnijeti udarac, kad on bude pogubljen?... Sve tužnije i tužnije misli nasrnuše u njegovu neutješivu dušu. Zašto su se zavoljeli? Zašto su se uopće susreli? Da ga nije nikad vidjela, možda bi zavoljela Žorža. Oni bi se oženili i živjeli sretno — ko bi znao kako dugo!... A sada? — Samo nekoliko mjeseci sreće, za koju su platili tako groznu cijenu!... Slike prošlosti iskrsnu jedna za drugom u njegovoj duši u čitavom svojem čaru i boli. Slike njihove ljubavi: to lice, te oči, koje su sijevale srećom, što je izgledala vječita i beskonačna! A zatim — to isto lice, iznakaženo mukom posljednjeg sastanka!...

Andrej je išao mekanički svojim pravim putem, no misli su mu lutale daleko. Tako se je udubio u svoje misli, da nije opazio, kako ga prestizavaju pješaci, koje je do tada sam prestizavao svojim čvrstim, prem ne jako brzim korakom. Nesvijesno je bio umanjio hod. Prodje kraj Tavričeskog vrta, predje dugu Kiročnuju i jedan dio Litejne i tek kod Pantelejmonovske crkve mu sine glavom misao, da je išao sporije nego je trebalo. Pogleda na svoj sat i krv mu se sledi u žilama; za čas mu je srce prestalo udarati usljed užasnog otkrića: zakasnio je! — Ostala su još tri minuta, a morao je pro-

ći jednu vrstu! Car će možda otputovati iz Petrograda, a sutra šetnje neće biti!...

Ljubav, žalost, maštanje, tuga — sve se je odmah rasplinulo i za jedan čas iščezlo, kao što bježi jato vrabaca sa strništa, kad se baci kamen u njihovu sredinu. Sav blijed, Andrej pojuri naprijed, pod uplivom teške i užasne misli, da je možda svojom glupom i pretjeranom osjetljivošću sve uništio!

Trčao bi, no bojao se, da ne bi svratio pozornost policije. Naprijed, naprijed! — Još uvijek je hodao, no takvom brzinom, da je prestizavao kočije, što su išle sredinom ulice. Proletio je poput strijele Pantelejmonovskom ulicom, preko mosta, kraj ljetnog vrta, ne osjećajući ni najmanji umor. Bojazan je, kako se činilo, podvostručila njegovu snagu; no to bijaše tek obmana; užas, koji ga je mučio i učinio, da mu srce prestane kucati, uzbudi ga u najvećem stupnju, ali na kratko, a zatim mu je iz korijena potkosio snagu. Kad se je žurio kroz Marsovo Polje, Andrej osjeti, da mu se zaustavlja dah... No — naprijed, naprijed! Možda će još dospjeti. Car je katkada zakašnjivao nekoliko časaka. On opet pojuri, podvostručiv napore, da bi išao istim brzim korakom...

Usopi se. U grudima ga boljelo, kao da ga je probolo na stotine igala. Svaka stotina koraka stajala ga je sve više i više napora.

Fizički osjećaj, koji je proživio u tom bijesnom bijegu, sjeti ga odmah na drugi slučaj iz mladjih godina, kad su ga proganjali, a on je bježao kroz šume i močvare; konj je pao pod njim, a njegov spas je zavisio od toga, da li će stići u grad ranije od svojih progonitelja. No i tada, u toj utrci za slobodu i život, nije ni na pola tako želio dostići svoj cilj, kao sada, u bijesnoj utrci za smrću! — Ali nije imao vremena baviti se prispodobama i kontrastima. Naprijed, naprijed! Brzo prodje vježbalište, u koliko mu je dopuštala njegova smalaksala snaga. Nije više gledao na sat, da ne bi izgubio ni časak dragocjenog vremena, ali znao je vrlo dobro, da je zakasnio. No uza sve to se žurio skoro nadljudskom

snagom. — Naprijed, naprijed! — Trebalo je proći još dvije ulice. No već mu se tlo izmicalo i noge klecale. Morao je umanjiti korak ili se srušiti na zemlju i biti dignut od policije kao pijanica. Pa i kakvoga smisla bi bilo u tomu, da se pojavi pred špijunima kao čovjek, koji je tek pobjegao iz ludnice?

Podje sporije. Kad je izašao na mali sokak blizu palače, gdje je Vataško čekao na njega, izgledao je sabrano i pristojno, prem mu je u duši vladala smrt i očajanje. Nije ni malo dvojio, da je zbog njega propala čitava stvar; to pročita na smućenom licu svog stražara.

— Što je? Jesam li zakasnio? — on će drhtavim glasom, unaprijed predvidjajući odgovor.

— Ne! — odgovori Vataško. — No toga sam se upravo bojao. Car je danas izašao na dulju šetnju usljed lijepog vremena.

Andrej odahne slobodnije. Vataškove riječi ga ohrabrište, povratiše mu snagu i gotovo uništiše umor, koji bje izazvala više moralna nego li tjelesna napetost.

— Nije li se desilo ništa osobita, što vas je zadržalo? — upita Vataško.

— Apsolutno ništa, — odgovori Andrej. — Ja ću pričekati na ovoj klupi, — nastavi on, pokazujući na kameno sjedalo kraj pločnika. — Podjite i stavite u gibanje naše stražare.

Ostavši na samo, Andrej podigne desnu ruku. Htio se je uvjeriti o njenoj čvrstoći. Ne sasvim! Prsti su malko drhtali. Za nekoliko časaka ju opet digne i opazi, da je mirna.

Prodje još nekoliko časaka, kad opazi visoki stas Zacepinov, koji mu je išao u susret. Andrej ustane, da ga dočeka na sredini puta. Zacepin je imao javiti posljednji signal za nastup.

Lice Zacepinovo bijaše svečano, dapače tužno. Kad su već bili blizu jedan drugome, uperi u Andreja pun štovanja značajni pogled, kimnuv glavom, kao da se je poklonio.

— Govorite! — reče Andrej.

On razabere, da je vijest povoljna, no htio je, da u takav ozbiljan čas čuje nešto pozitivna.

— Car je izašao na svoju običajnu šetnju, — prošaptao je Zacepin.

Andrej kimne glavom i krene naprijed, lako mahnuv rukom Zacepinu, da prodje.

Sad bijaše na njemu red!

Nalazio se kojih tristo koraka od trga, kad je nabasao na jato špijuna i čuvara. Neki su od njih stajali nepomično, drugi se gibali i pazili na sve ulice, što su vodile mjestu careve šetnje, da ne bi propustili strane osobe i da bi uapsili svakog manje-više sumnjivog muškarca ili ženu. Jedan od njih, sijede kose, poštovani gospodin, kojeg ne bi Andrej nikada uzeo za špijuna, dodje k njemu:

— Potrudite se, gospodine, proći drugim putem! — on će učtivo ali odlučnim tonom.

— Zašto? — upita Andrej bezazleno, a u isto vrijeme se pomakne naprijed, da bi se približio što više.

— Strogo je zabranjeno svakome, da ide ovim putem! — reče stari gospodin, idući uporedo s njim! — Vratite se odmah, jer ćete doći u nepriliku!

Andrej slegne ramenima.

— No ja ne vidim ništa na ulici, što bi smetalo ljudima, da ne idu po njoj! — on će tobože začudjeno, još uvijek idući naprijed.

Starac dade rukom znak, i dva čovjeka u civilnom odijelu, što su stajala na jedno trideset koračaja, potrčaše prema Andreju, očito s namjerom, da ga uhvate. Položaj mu posta vrlo kritičan. On se zaustavi u namjeri, da stupi u prepirku sa špijunima, tako da bi dobio još nekoliko časaka.

No urotnici su bili dobro proračunali svoje kretanje. U taj čas se pomoli na kraju ulice carev pas, i špijuni iščeznu. Car je imao izaći za jedan časak, a u to vrijeme je ulica morala biti slobodna.

Andrej je išao sporo i stigao nesmetano do ugla ulice.

U tom trenutku je car bio nekoliko koraka iza spomenika Aleksandra I., tik ispred same palače.

Sa prozora jedne kuće, na protivnoj strani, promatrala su dva mlada, jako uzrujana čovjeka pozornicu predstojećeg sukoba.

Jedan od njih bijaše Žorž. On je opazio, kako se je Andrej sukobio s trojicom špijuna i već je držao, da je sve propalo. No eto, iza ugla spomenika se pojavi gospodar svih Rusa, a u susret mu je koracao Andrej, spokojan i strog kao sudba. Opaziv stranca na svom putu, car se momentalno trgne, ali je ipak išao naprijed.

Žorž je skoro bez daha promatrao, kako se korak za korakom umanjivala daljina medju njima, dok mu se nije pričinilo, da ih dijeli svega samo nekoliko koraka... Pa ipak se ništa nije dogodilo, i oni su uvijek išli naprijed... Zašto čeka? Što bi to moglo značiti?... No to bijaše obmana: razmak, koji je iz daleka izgledao malen, bio je u istinu oko dvadeset koraka.

Sad je, po odredjenim pravilima, Andrej morao skinuti šešir i stajati gologlav, dok ne prodje njegov gospodar. Ali mjesto da na taj način izrazi svoju poslušnost, Andrej spusti ruku u džep, izvadi revolver, pricijeli i odmah ispali u cara.

Tane je udarilo o zid kuće, oko trideset koračaja iza cara, upravo ispod samog karniza. Kugla je promašila. Revolver je jako nadvisivao i moralo se ciljati u noge, da kugla ne bi preletjela nad glavom. Ovo je Andrej otkrio veoma kasno. On je za čas stajao spuštenih ruku, kao zapanjen od užasa. No slijedeći trenutak se baci naprijed, blijeda lica i mrka čela, paleći hitac za hicem. Car, isto tako blijed, primi rukom pole svog dugačkog kaputa i stane bježati što je brže mogao. Ali nije izgubio prisutnost duha: mjesto da trči ravno, išao je krivudajući i na taj način nije dao svom progonitelju mogućnost da cilja. To ga je spasilo. Samo jedna kugla je probila kapu njegovog kaputa, a sve su ostale proletjele mimo.

Za manje od jednog minuta Andrej ispali svih šest naboja. Jato špijuna, kojih se u početku nije vidjelo, pojavi se sa svih strana, i njihov broj je rasao svaki trenutak. Žorž je opazio, kako su kao bijesni okružili Andreja sa svih strana. Neko vrijeme su se držali malo na strani, jer se nijedan nije usudio doći bliže. No kad su vidjeli, da je razoružan i da ne daje nikakav znak otpora, odmah su se bacili na njega. Žorž je samo čuo njihovu divlju kriku i graju i ništa više nije vidio, jer je pokrio lice rukama.

....

Andreja su poluživog bacili u tamnicu. Ali on se je oporavio, bio svojedobno predan sudu, osudjen na smrt i obješen.

On je poginuo, no stvar, za koju je umro, nije poginula. Ona hrli naprijed od poraza do poraza prema konačnoj pobjedi, koja se na ovom našem tužnom svijetu ne može izvojštiti drukčije, osim putem stradanja i požrtvovnosti nekolicine odabranih.

Konac.

